రామాయణం

రామాయణము - యుద్ధ కాండ-2

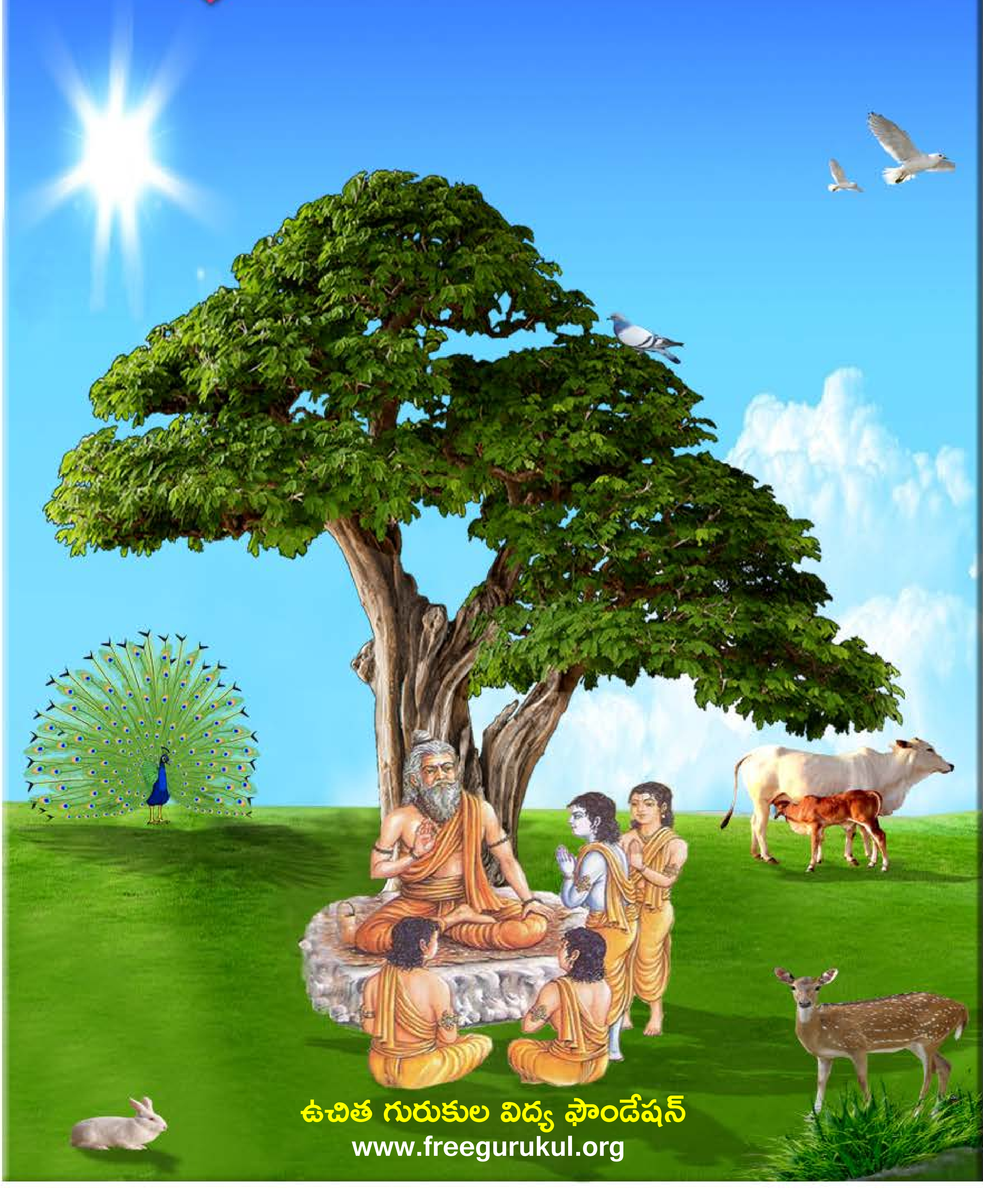

ఉచిత గురుకుల విద్య ఫౌండేషన్

www.freegurukul.org

సదాశివ సమారంభాం
గురు దక్షిణామూర్తి
గురు వేదవ్యాస మహర్షి
గురు శుక మహర్షి
గురు నారద మహర్షి
గురు వాల్మీకి మహర్షి
గురు శ్రీకృష్ణ
శంకరాచార్య మధ్యమాం
గురు దత్తాత్రేయ
గురు బాబాజి
గురు గౌతమ బుద్ధ
గురు ఆదిశంకరాచార్య
గురు రామానుజాచార్యులు
గురు జ్ఞానేశ్వర్
గురు రవిదాస్
గురు కబీర్ దాస్
గురు చైతన్య మహా ప్రభువు
గురు నానక్
గురు రాఘవేంద్ర స్వామి
గురు వీరబ్రహ్మేంద్ర స్వామి
యోగి వేమన
అస్మదాచార్య పర్యంతాం
గురు త్రైలింగ స్వామి
గురు లాహిరి మహాశయ
గురు రామకృష్ణ పరమహంస
అమ్మ శారదా దేవి
గురు వివేకానంద
గురు సాయిబాబా
గురు అరబిందో
గురు రమణ మహర్షి
గురు యోగానంద
గురు భక్తివేదాంత ప్రభుపాద
గురు మళయాళ స్వామి
గురు విద్యాప్రకాశానందగిరి
గురు చంద్రశేఖర పరమాచార్య
వందే గురుపరంపరాం..

Free Gurukul

"ఉచిత గురుకుల విద్య ఫౌండేషన్" ద్వారా విలువలు, నైపుణ్యాలతో కూడిన విద్య ఉచితంగా + సులభంగా + ఆకర్షణీయంగా + నాణ్యతతో కూడి అందించే సేవా కార్యక్రమంలో బాగంగా ఈ పుస్తకాన్ని భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్(డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా) నుంచి సేకరించి అందిస్తున్నాము. ఇందుకు మేము వారికి కృతజ్ఞత తెలియచేసుకుంటున్నాము.

సాయి రామ్ వారి సేవల విస్తరణలో బాగంగా ఈ ఫౌండేషన్ స్థాపించబడినది. ఈ స్వచ్ఛంద సంస్థ ద్వారానే అన్ని సేవలు అందించబడును. ఇటువంటి పుస్తకాలు మీరు వ్రాసినట్లయితే (లేక) సేకరిస్తే మాకు తెలియచేయండి. మేము ప్రతి విద్యార్థికి ఉచితంగా అందేలా చేస్తాము, తద్వారా ఉన్నత విలువలు, నైపుణ్యాలు కలిగిన విద్యార్థులను మన దేశానికి అందించవచ్చు. మాతో కలిసి నవ భారత నిర్మాణ కార్యక్రమంలో పనిచేయుటకు, భాగస్వామ్యం అగుటకు ఆసక్తి ఉంటే సంప్రదించగలరు.

ఈ గ్రంధాలను ఉచితంగా ఆన్ లైన్ లో చదువుటకు, దిగుమతి(డౌన్లోడ్) చేసుకొనుటకు గల మార్గాలు:

1) భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్: http://www.new.dli.ernet.in
2) ఉచిత గురుకుల విద్య ఫౌండేషన్ వెబ్ సైట్ : www.freegurukul.org
3) సాయి రామ్ వెబ్ సైట్ : https://sites.google.com/site/sairealattitudemanagement
4) మొబైల్ ఆప్: Free Gurukul

గమనిక: భక్తి,జ్ఞాన,ధర్మ ప్రచారార్థం ఉచితంగా eBook రూపంలో భారత ప్రభుత్వపు డిజిటల్ లైబ్రరీ సహాయంతో ఇవ్వడం జరిగింది. ఇది లాభార్జన దృష్టిలేని ఉచిత సేవ. ఈ సేవలో అంతర్జాలంలోని(ఇంటర్నెట్) లైసెన్సు / కాపీరైటు అభ్యంతరాలు లేనివి అనుకొన్న పుస్తకాలను గ్రహించటం జరిగినది. అనుకోకుండా ఏవైనా అభ్యంతరకరమైనవి ఉన్నచో మాకు తెలుప మనవి, వాటిని తొలగించగలము అని మనవి చేసుకొంటున్నాము.

Website: www.freegurukul.org   Mobile App: Free Gurukul   email: support@freegurukul.org
Facebook: www.facebook.com/freegurukul   Help Line / WhatsApp: 904 202 0123

" మన లక్ష్యం: విలువలు, నైపుణ్యాలతో కూడిన విద్య అనేది ఉచితంగా + సులభంగా + ఆకర్షణీయంగా + నాణ్యతతో కూడి అందరికి అందించబడాలి "

ఉచిత గురుకుల విద్య ఫౌండేషన్ – Free Gurukul Education Foundation

సర్వం పరమాత్మ పాద సమర్పణమస్తు

భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్ - డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా

http://www.new.dli.ernet.in

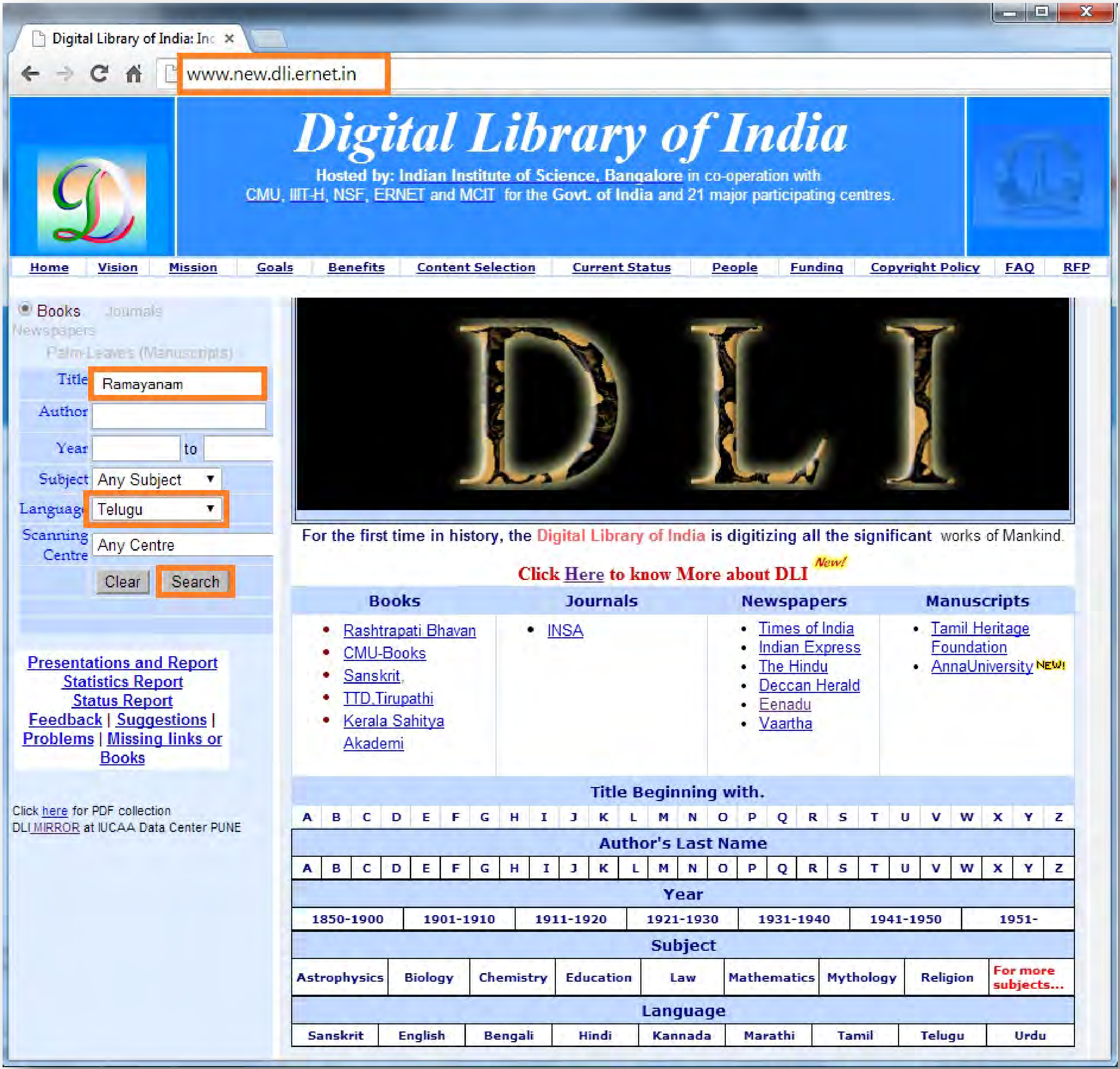

అతి విశిష్టం ఈ దానం!

స్వామి వివేకానంద

"దానాలలోకెల్లా ఆధ్యాత్మిక విద్యాదానం చాలా శ్రేష్ఠమైంది! దాని తరువాతిది లౌకిక జ్ఞానదానం, ప్రాణదానం, అన్నదానం" అని వ్యాసమహర్షి చెప్పారు.

మన ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానం భారతదేశ హద్దులలో నిలిచి పోకూడదు. లోకమంతటినీ ఆవరించాలి! ఇలా లోకవ్యాప్తమైన ధర్మప్రచారాన్ని మన పూర్వులు చేశారు. హైందవ వేదాంతం ఎన్నడూ ఈ దేశం దాటి పోలేదని చెప్పేవారూ, మతప్రచారార్థం తొలిసారిగా, పరదేశాలకు వెళ్ళిన సన్న్యాసిని నేనే అని చెప్పేవారూ, తమ జాతిచరిత్ర నెరుగని వారే! ఇలాంటి సంఘటనలు ఎన్నోసార్లు జరిగాయి. అవసరమైనప్పుడల్లా, భారతీయ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానప్రవాహం వెల్లువలా లోకాన్ని ముంచెత్తుతూ వచ్చింది.

రాజకీయ ప్రచారాన్ని రణగొణధ్వనులతో, యోధులతో సాగించవచ్చు. అగ్నిని కురిపించి, కత్తిని ఝళిపించి, లౌకిక జ్ఞానాన్నీ, సంఘనిర్మాణ విజ్ఞానాన్నీ విరివిగా ప్రచారం చేయవచ్చు. కానీ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానదానం కళ్ళకు కనిపించకుండా, చెవులకు వినిపించకుండా కురుస్తూ, రోజా పువ్వుల రాసుల్ని వికసింపజేసే మంచులాగా నిశ్శబ్దంగా జరగవలసి ఉంది. భారతదేశం నిరాడంబరంగా, లోకానికి మళ్ళీ మళ్ళీ చేస్తూ వచ్చిన దానమిదే!

మిత్రులారా! నేను అవలంబించే విధానాన్ని తెలియజేస్తాను వినండి. భారతదేశంలోనూ, ఇతర దేశాల్లోనూ మన పారమార్థిక ధర్మాలను బోధించడానికి తగినవారుగా మన యువకుల్ని తయారు చేయడానికై భారతదేశంలో కొన్ని సంస్థలను నెలకొల్పాలి! ఇప్పుడు మనకు కావలసింది బలిష్ఠులు, జవసంపన్నులు, ఋజువర్తనులు, ఆత్మ విశ్వాసపరులు అయిన యువకులు. అలాంటి వారు నూరుమంది దొరికినా, ప్రపంచం పూర్తిగా పరివర్తన చెందగలుగుతుంది!!

ఇచ్ఛాశక్తి తక్కిన శక్తులన్నిటి కన్నా బలవత్తరమైంది. అది సాక్షాత్తూ భగవంతుని దగ్గరి నుండి వచ్చేదే కాబట్టి దాని ముందు తక్కినదంతా లొంగిపోవలసిందే. నిర్మలం, బలిష్ఠం అయిన 'ఇచ్ఛ' (సంకల్పం) సర్వశక్తిమంతమైంది. దానిలో మీకు విశ్వాసం లేదా? ఉంటే మీ మతంలోని మహోన్నత ధర్మాలను ప్రపంచానికి బోధించడానికై కంకణం కట్టుకోండి. ప్రపంచం ఆ ధర్మాల కోసమై ఎదురుచూస్తోంది. అనేక శతాబ్దాలుగా ప్రజలకు క్షుద్రసిద్ధాంతాలు నేర్పడం జరిగింది. వారు వ్యర్థులని ప్రపంచమంతటా బోధలు జరిగాయి. ఎన్నో శతాబ్దాల నుండి వారు ఈ బోధనల వల్ల భయభ్రాంతులై, పశుప్రాయులైపోతున్నారు. తాము ఆత్మస్వరూపులమనే మాటను వినడానికైనా వారెన్నడూ నోచుకోలేదు. "నీచాతినీచుడిలో కూడా ఆత్మ ఉంది. అది అమృతం, పరమ పవిత్రం, సర్వశక్తిమంతం, సర్వవ్యాపకమైనది" అని వారికి ఆత్మను గురించి చెప్పండి. వారికి ఆత్మవిశ్వాసాన్ని ప్రసాదించండి.

మూలం: శ్రీ రామకృష్ణ ప్రభ - ఫిబ్రవరి 2014

శ్రీరామచన్ద్రపరబ్రహ్మణే నమః.

శ్రీమద్రామాయణము

వచనము

యుద్ధకాండము.

రెండవభాగము.

దేవరాజసుధీప్రణీతము.

మద్రాసు:

ఆనందముద్రాయంత్రాలయమునందు

ముద్రితము.

ఆర్. వేంకటేశ్వర్ అన్డ్ కంపెనీవారిచే ప్రకటితము.

1912.

[*All Rights Reserved.*]

శ్రీరామచన్ద్ర పరబ్రహ్మణే నమః.

యుద్ధకాండ విషయసూచిక.

రెండవ భాగము.

పుట.

రాముఁడు భయంకరనిమిత్తములం గాంచుట; అంగదుని రాయబారము; రాముఁడు వానరసైన్యములతో లంకను ముట్టడించుట 1443

వానరరాక్షసుల యుద్ధారంభము 1450

వానరరాక్షసుల ద్వంద్వయుద్ధము 1454

రాత్రియుద్ధము 1456

ఇంద్రజిత్తు నాగపాశముల రామలక్ష్మణులను బంధించుట 1459

సుగ్రీవవిభీషణాదులు నాగపాశబద్ధులగు రామలక్ష్మణుల యవస్థంజూచి దుఃఖించుట; ఇంద్రజిత్తు సుగ్రీవాదుల నొప్పించుట; విభీషణుఁడు సుగ్రీవునాశ్వాసించుట; ఇంద్రజిత్తు రామలక్ష్మణులఁ జంపివచ్చితినని రావణునితోఁ జెప్పుట 1461

రావణాజ్ఞచే రాక్షసస్త్రీలు సీతను బుష్పకవిమానమెక్కించి యుద్ధభూమికిఁ దోడ్కొనిపోయి నాగపాశబద్ధులై పడియున్న రామలక్ష్మణులం జూపుట 1465

సీత రామలక్ష్మణుల యవస్థనుజూచి నానావిధములఁ బలవించుట 1466

రాముఁడు కొంతమూర్ఛదేఱి లక్ష్మణునిఁగూర్చి దుఃఖించుట; రాముఁడు సుగ్రీవుని మరలఁ గిష్కింధకుఁ బొమ్మనుట; విభీషణుఁడు వానరసైన్యముల నిలువరించి మరల రామునొద్దకు వచ్చుట 1469

విభీషణుఁడు రామలక్ష్మణులయవస్థంజూచి దుఃఖింపఁగా సుగ్రీవుఁ డాశ్వాసించుట; గరుత్మంతుఁడు వచ్చి రామలక్ష్మణులకు నాగపాశవిమోచనము గావించుట; వానరులు రామలక్ష్మణులు స్వస్థులగుటం జూచి యానందమున సింహనాదములు గావించుట ... 1471

రావణునిపంపున ధూమ్రాక్షుఁడు చతురంగబలసహితుఁడై వచ్చి వానరసేనం జూచుట ... 1476

ధూమ్రాక్షుఁడు హనుమంతునిచే హతుండగుట 1479

రావణుఁడు వజ్రదంష్ట్రునిఁ బంపుట; అంగదుఁడు వజ్రదంష్ట్రుని సేనను నాశము సేయుట 1481

వజ్రదంష్ట్రుఁ డంగదునిచే హతుఁడగుట 1483

అకంపనుఁడు రావణునిపంపున లంకపడమటిద్వారము నిర్గమించి యచటనున్న హనుమంతుని సేనతో యుద్ధము సేయుట 1485

అకంపనుఁడు హనుమంతునిచే హతుఁడగుట 1487

ప్రహస్తుఁడు యుద్ధమునకు వచ్చుట 1490

ప్రహస్తుఁడు నీలునిచే హతుండగుట 1493

రావణుఁడు తానే యుద్ధమునకుఁబోవుట; సుగ్రీవాదులు రావణుచే భంగపడుట; రావణుఁ డమోఘంబగు శక్తిచే లక్ష్మణుని మూర్ఛితుఁ జేయుట; రామ రావణయుద్ధము; రాముఁడు రావణునికిరీటమును ఛేదించుట 1497

పుట.

రావణుఁడు రామునిబాణముల నేంద్రమునకు దుఃఖించి కుంభకర్ణుని మేలుకొలుప నియోగించుట; కుంభకర్ణుఁడు మేలుకొనివచ్చి రావణుని నుపాలంభించుట; అందులకు రావణుండు కుపితుండగుటను జూచి తాను యుద్ధమునకు వచ్చుట 1511

రాముఁడు కుంభకర్ణునివృత్తాంత మడుగుట; విభీషణుఁడు చెప్పుట 1522

రావణుఁడు తనయొద్దకు వచ్చిన కుంభకర్ణునకు రామునివలనం గలిగిన యాపదను జెప్పి యుద్ధంపవలయునని ప్రార్థించుట 1524

కుంభకర్ణుఁడు 'నేను విభీషణుఁడును జెప్పినట్లు, రామునకు సీత నియ్యవైతివి గాన యిట్టికీడు గలిగె' నని రావణు నుపాలంభించుట; అందులకు రావణుఁడు కోపింపఁగాఁ దా నతని యిష్టప్రకారము శత్రువుల నడంచునట్లు ప్రతిజ్ఞ సేయుట 1526

మహోదరుఁడు కుంభకర్ణుఁ దర్జించుట 1533

కుంభకర్ణుఁడు యుద్ధమునకు నడచుట 1536

కుంభకర్ణుఁడు వానరులతో యుద్ధముసేయ నారంభించుట; భయంబునం బరువెత్తుచున్న వానరుల నంగదుఁడు నిలువరించుట 1540

వానరవీరులు కుంభకర్ణునకోడుట; అంగదుఁడు పరాజయమునొందుట; సుగ్రీవుఁడు కుంభకర్ణునితో యుద్ధముసేయుట; మూర్ఛితుఁడగు సుగ్రీవునిఁ గుంభకర్ణుఁడు లంకకుఁ గొనిపోవఁగా లంకా రాజవీధియందలి శైత్యోపచారములచే నతఁడు మూర్ఛదేఱి, కుంభకర్ణుని ముక్కుచెవులు కొఱికి తీసికొని మరల వానరసేనం గలియుట; కుంభకర్ణుఁడు ముక్కుచెవులు పోయినందులకు లజ్జితుఁడై కోపమున మరల యుద్ధమునకు వచ్చుట; రామకుంభకర్ణయుద్ధము; రామునిచే కుంభకర్ణుఁడు హతుఁడగుట ... 1543

కుంభకర్ణుఁడు హతుఁడగుటవిని రావణుఁడు ప్రలాపించుట 1555

రావణప్రేషితులై మహోదర మహాపార్శ్వ నరాంతక దేవాంతక త్రిశిరోతికాయులు యుద్ధమునకు వచ్చుట 1556

హనుమంతుఁడు దేవాంతకునిని, నీలుఁడు మహోదరునిని జంపుట; హనుమంతుఁడు త్రిశిరునిం గూల్చుట; ఋషభుఁడు మహాపార్శ్వునిం జంపుట 1563

అతికాయుఁడు యుద్ధమునకు వచ్చుట; విభీషణుఁడు రామున కతికాయునివృత్తాంతమును జెప్పుట; అతికాయుఁడు వానరయూథపతులను నిరసించి రాముని దారసించి రాఁగా లక్ష్మణుం డెదుర్కొని బ్రహ్మాస్త్రమున వానినింజంపుట 1568

రావణుం డతికాయమరణవార్తలను విని, తానుబంపిన వీరులందఱును జచ్చుటంబట్టి రామునిపరాక్రమమును మెచ్చుకొని నగరరక్షణమునకు భృత్యుల నియోగించి పుత్రదుఃఖమున నంతఃపురమును జొచ్చుట 1575

ఇంద్రజిత్తు రావణుని నూఱడించి యాభిచారికహోమము గావించి బ్రహ్మాస్త్రమున రామలక్ష్మణులను వానరయూథపులను మూర్ఛిలఁజేయుట 1576

జాంబవంతుఁడు చెప్పినట్లు హనుమంతుఁడు హిమవంతము ప్రక్కనున్న యోషధిపర్వతమును దేఁగా నందలి దివ్యౌషధగంధమును మూర్కొన్నమాత్ర రామలక్ష్మణాదులందఱును మూర్ఛదేఱుట 1581

పుట.

రాత్రి తొలిజామున సుగ్రీవునాజ్ఞను వానరయూథపులు కొఱవులంగొని ప్రాకారముదాటి లంకను గాల్చుట; రావణుఁడు కోపించి కుంభకర్ణపుత్త్రులగు కుంభనికుంభులను యూపాక్ష విరూపాక్షాదులతోఁ గూర్చి యుద్ధమునకుఁ బంపుట; వానరరాక్షసుల తుములయుద్ధము 1587

అంగదుఁడు కంపనుని ప్రజంఘుని, ద్వివిదుఁడు శోణితాక్షుని, మైందుఁడు యూపాక్షుని జంపుట; సుగ్రీవుఁడు కుంభుని వధించుట 1592

నికుంభుఁడు హనుమంతునిచే హతుండగుట 1598

మకరాక్షుఁడు యుద్ధమునకు వచ్చుట 1599

రాముఁడు మకరాక్షుని వధించుట 1601

ఇంద్రజిత్తు మరల నాభిచారికహోమము చేసి యుద్ధమున రామాదుల నొప్పించుట; లక్ష్మణుఁ డింద్రజిత్తుని చంపఁగను సైఁపక సర్వరాక్షసవధార్థము బ్రహ్మాస్త్రమును బ్రయోగింప ననుజ్ఞ వేఁడఁగా రాముఁడు వారించి యింద్రజిత్తును వధించు నుపాయమే చింతించుట. 1603

ఇంద్రజిత్తు హనుమంతుఁడు చూచుచుండఁగా మాయాసీతను ఛేదించుట ... 1606

హనుమంతుఁడు పారిపోవుచున్న వానరుల నిలువరించి రాక్షససేనల నాలుమాఁడి సీతావధమును రామునకుఁ దెలుపుటకై సేనతో రామునొద్దకుఁ బోవుట; ఇంద్రజిత్తు నికుంభిలయందు హోమము నారంభించుట 1609

ఇంద్రజిత్తు సీతను వధించినాఁడని హనుమంతుఁడు చెప్పఁగా రాముఁడు దుఃఖించుట; లక్ష్మణుఁడు రాముని నూరార్చుట 1611

విభీషణుఁడు రాముని నాశ్వాసించి యింద్రజిద్వధార్థము లక్ష్మణునిఁ బంప వేఁడుట ... 1617

రాముఁడు విభీషణువచనమున ధైర్యమునొంది యింద్రజిత్తుని వధించుటకై లక్ష్మణుని విభీషణ హనుమదంగదజాంబవదాదులతోఁగూడ నికుంభిలకుఁ బంపుట ... 1619

లక్ష్మణుఁడును హనుమంతుఁడు మొదలగువారును నికుంభిలచుట్టును కాపుగా నుంపఁబడిన రాక్షససైన్యమును ధ్వంసము సేయుటవిని, యింద్రజిత్తు హోమకర్మము ముగియకమునుపే యుద్ధమునకు వెడలుట 1622

విభీషణుఁడు లక్ష్మణునకు నింద్రజిత్తు హోమస్థానమైన నికుంభిలన్యగ్రోధమూలమునుజూపి వాఁడాన్యగ్రోధమును బ్రవేశింపకమునుపే వానిని వధింపవలెనని చెప్పుట; ఇంద్రజిత్తు తనమర్మములు లక్ష్మణునకుఁ జెప్పినందులకై విభీషణుని నిందించుట; విభీషణుఁ డతనికిఁ బ్రత్యుత్తరము నిచ్చుట 1624

లక్ష్మణుఁడును నింద్రజిత్తును పరస్పరము నిష్ఠురాలాపములాడుచు నొండొరుల బాణప్రయోగములచే నొప్పించుట 1627

ఇంద్రజిత్తును లక్ష్మణుఁడును బాణసమూహములచేతను నొండొరుల కవచములు ఛేదించి మహాయుద్ధము గావించుట 1629

విభీషణుఁ డింద్రజిత్తు పరివారమును జంప వానరవీరులం బ్రోత్సాహపఱుచుట; లక్ష్మణుఁ డింద్రజిత్తుసారథిని ప్రమాథి మొదలగువారు వానిరథాశ్వములనుం గూల్చుట ... 1632

పటముల పట్టిక.

పుట.

కోటపై రావణుఁడు వానరసైన్యమును జూచుచుండఁగా, సుగ్రీవుఁడు వానికిరీటములను దన కాలితోఁ గూలఁ దన్నుట 1441

అంగదరాయభారము; అంగదుని పట్టుకొనునట్లు రావణుఁడు నియోగించుట; అంగదుఁడు తప్పించుకొనిపోవుట 1449

రాత్రియుద్ధము ; ఇంద్రజిత్తుయొక్క నాగపాశములచే రామలక్ష్మణులు మూర్ఛితులగుట ; విభీషణుఁడు దీపము నెత్తుకొని వెదకుట. 1463

గరుత్మంతుఁడు రామలక్ష్మణులకడకు వచ్చుట ; రామలక్ష్మణులను బంధించిన సర్పములు వీడి పారిపోవుట 1474

రామలక్ష్మణులు గరుత్మంతునిఁజూచి నీ వెవఁడవని యడుగుట ; అతఁడు మీ స్నేహితుఁడనని చెప్పుట 1475

రావణశక్తితాడితుఁడై లక్ష్మణుఁడు మూర్ఛనొందిపడుట;రామరావణయుద్ధము. 1506

లక్ష్మణుఁడు రావణశక్తితాడితుఁడై మూర్ఛనొందుట ; రాముఁడు, రావణుని రథమును విఱిచి సారథినిజంపి కిరీటమును క్రిందఁబడ నేసి లంకకుఁబోయి సన్నద్ధుఁడై మరలిరమ్మని చెప్పుట 1509

రావణునిమాతలు కుంభకర్ణుని నిదురనుండి మేలుకొలుపుట .. 1518

కుంభకర్ణుఁడు సుగ్రీవుని పట్టుకొనుట ; సుగ్రీవుఁడు కుంభకర్ణుని ముక్కుచెవులను కొఱికివైచుట 1549

కుంభకర్ణుఁడు దారిలో వానరులను మ్రింగుచు యుద్ధమునకుఁ బోవుట; రామలక్ష్మణులు వాని హస్తపాదములను ఖండించుట ... 1563

ఇంద్రజిత్తు మాయాసీతను వధించుట; హనుమంతుఁ డదిచూచి దుఃఖితుఁడగుట 1608

ఇంద్రజిత్తు నికుంభిలయందు హోమముచేయుట; లక్ష్మణుఁ డతనిపై బాణములను ప్రయోగించుట 1625

1441. కోటపై రావణుఁడుండఁగా, సుగ్రీవుఁడు రావణునికిరీటమును
డపకాలితోఁ గూలఁ దన్నెను.

నిన్నిపుడు నేను విడిచిపెట్టను' అనెను. అని సుగ్రీవుఁ డిట్లుచెప్పి, తటాలున నతనిపయి కెగిరి, చిత్రం బగునతనికిరీటమును బట్టిలాగి నేలంబడఁద్రోసి, తాను గ్రిందికి వ్రాలెను. మరల నతివేగమునఁ దనపయికి వచ్చుచున్న సుగ్రీవునిం జూచి రావణుఁడు 'ఓరీ! నాకనుమఱుఁగున (సుగ్రీవుఁడవై) మంచికంఠము గలవాఁడవై యుంటివి ఇఁక నాయెదుటకువచ్చితివిగావున నాకంటియెదుట కంఠములేనివాఁడవగుదువు' అనెను. రావణుఁ డిట్లుచెప్పి యతిశీఘ్రముగాలేచి, యాసుగ్రీవునిని జేతులంబట్టి నేలంబడఁద్రోసెను. సుగ్రీవుఁడును చెండువలెఁ దటాలున బయికి చెంగలించి తనరెండుచేతులతో నారావణునిఁ బడఁద్రోసెను. వారిరువురును ఒకరినొకరు గట్టిగాఁ గౌఁగిటం బట్టుకొనుటచే దేహమంతయుఁ జెమటగాఱి, నంత వాఁడిగోళ్లం జీఱుటచే నవయవములెల్ల నెత్తుటం దోఁగ, ఒకరినొకరు గట్టిగ నిట్టట్టు గదలనీక పెనఁచుకొనుటచే కదలక మెదలక చేష్టలుడిగియుండి, యంత నొకరినొకరు పట్టువిడువఁగా పూచిన బూరుగుమోదుగులవలె నుండిరి. ఇట్లున్న మహాబలు లగునావానరరాజును రాక్షసరాజును ఒకరినొకరు పిడికిళ్లంబొడిచియు, పిడికిలి నొవ్వఁగా నఱచేతులం జఱచియు, నఱచేతులును గందఁగా మోఁచేతులంగొట్టియు, నవియు నలఁగఁగా గోళ్లం జీఱియు నిట్లు నానావిధంబుల మిక్కిలియు సైఁపరానియట్లు యుద్ధముగావించిరి. వారిరువురును మిక్కిలి యుగ్రమగువేగ మురవడింపఁగా, గోపురవేదినడుమ చాలసేపు మల్లయుద్ధముగావించి, యొండొరులను మీఁదికిఁ జిమ్ముచు, మరలఁ బట్టి లాగుచు, ఒండొరులదేహముల నడఁచి వంచుచు, వెనుకకుగునిడి మరల పయిఁబడఁ దెఱచిచూచుచునే గోపురవేదిపయి కదలకమెదలక నిలుచుండుచు, ఒండొరులపయి చేతులువైచి పెనఁచుకొని,ఒకరినొకరు దేహముల బిగికౌఁగిటం బట్టుకొనియే ప్రాకారమునకును పరిఖకును నడుమంబడిరి. వారిరువురు నట్లుపడియు లాఘవాతిశయమున భూతలమును ముట్టకయే పయికినెగిరి యంత ముహూర్తము సేపు మిన్నకుండి శ్రమము వలన నిట్టూర్పులుపుచ్చుచు, మరలఁ దమ్ముఁదామే కౌఁగిలించుకొని యెగిరి,యుద్ధంబునకుఁదలపడి బాహుపాశముల నొండొరులదేహములను గట్టిగా బంధించిరి. వారిద్దఱును, అభినివేశమును అభ్యాసమును బలమునుం గలిగి, గర్వంబున విఱ్ఱవీఁగుచున్న పెద్దపులులవలెను ఏనుఁగుగున్నలవలెనుం జూపట్టుచు,చతురముగా నొకరినొకరు పట్టుకొనుట కనువయినమార్గములం దిరుగుచుఁ బెనంగిరి. వారు, ఒకరినొకరు గదిసి, ఱొమ్ములతో మోఁది యొండొరులను గట్టిగా నదుముకొని, యొక్కపెట్ట నేలంబడిరి. అంత మరల నొండొరులఁబట్టి పయికెత్తి నేలంబడఁద్రోయుచు నిట్లు నానావిధములయిన యుద్ధప్రకారముల మెలంగిరి. మదపుటేనుంగులం బోలునావీరు లిరువురును, చక్కఁగా గరిడీసాదన చేసినవారు గావున యాసాదనబలిమివలన కట్టుఁగంబములంబోని తమ మేటిబాహువులచే నొండొరుల మురవడిగా నడంచుచున్నవారయ్యును, నలసట నొందరయిరి. వారిట్లు చాలసేపుగాఁ బోరుచుండి యంత మురవడిగా మండలాది నానా

మార్గంబుల మెలఁగుచు యుద్ధముగావించిరి. వారొకరినొకరు గదిసి యొండొరుల రూపుమాపుటకుం బ్రయత్నపడుచు, ఆహారమునకై యెచ్చరికతోఁ బొంచియున్న పిల్లులవలె మాటిమాటికి నొండొరుల తెఱపిపట్టుటకై యూరక కదలక మెదలక నిలఁబడుచు, నడుమనడుమ మండలాదుల సంచరించుచు నుండిరి. సుగ్రీవుఁడును రావణుఁడును యుద్ధమార్గములం దాఱితేఱినవారు గావున సవ్యము అపసవ్యము మొదలగు నానావిధములగు మండలములను, వ్యాఘ్రసింహములవలె నిలఁబడు వైష్ణవము సమపాదము మొదలగు స్థానములును, నానావిధములగు గోమూత్రగతివంటి గమనములను, ఉపసర్పణాపసర్పణములను, తిర్యగ్గమనములను, సవ్యాపసవ్యవక్రగమనములను, తానున్నచోటు దప్పించి యెదిరిదెబ్బలను వ్యర్థముగావించు పరిమోక్షమును, బదులుదెబ్బచే నెదిరిదెబ్బను పరిహరించు వఞ్చనమును, ఎదిరినిలుచుండఁగా వాని చుట్టును దిరుగు పరిధావనమును, ఎదుర్కొని వేగదలపడు నభిద్రవణమును, ఒకయంగమును ముడుఁచుకొని మఱొకటి నిక్కించి వంగి మండూకమువలె పయికిఁబోవుట యను నాప్లావమును, ధైర్యమున నెదిర్చి పట్టియాసనముగయికొని నిర్భయముగా నిలిచి యుండుట యను నాస్థానమును, వెనుమొగముగాఁబోవుట యను పరావృత్తమును, నిలుచున్నట్లే వెనుకకు జరుగుట యను నపావృత్తమును, ఎదిరిని బట్టుకొనఁగోరి యొడలు ముడుఁచుకొని వంగి పయికిపోవుట యను నవద్రుతమును, ఎదిరిని గాలం దన్నుటకై మొగము వాంచి యెగురుట యను నవప్లుతమును, ఎదిరి చేతిని బట్టుకొనుటకై తన చేయిచాఁచుట యను నుపన్యస్తమును, ఎదిరి పట్టుకొనుటను తప్పించుకొనుటకై తన చేతులు చిమ్ముకొనుట యను నపన్యస్తమును మొదలగు మార్గముల మెలఁగుచుండిరి. అంతనట్లు పోరుచున్నపుడు రావణుఁడు పోలి చుట్టుఁ బెక్కురావణులను దోఁపించు *తనమాయాబలమును జూప నారంభించెను. జయశీలుఁడగు వానరాధిపతి యాసుగ్రీవుఁడు జితశ్రముఁడై యారావణుని తలం వెక్కిఁగి తటాలున నాకాశమున కెగసెను. రావణుఁడు సుగ్రీవుఁడు మరలవచ్చునని మోసపోయి యచ్చటనే నిలిచియుండెను. †అంత వానరనాథుఁడగు సుగ్రీవుఁడు, తానే రావణునితో యుద్ధముసేసినాఁడన్నకీర్తిని

* రావణుఁడు మాయకుఁ దొడంగుటయే సుగ్రీవుఁడు గెలుపునొందెననుటను సూచించుచున్నది.

† ఇందులకు 'అథహరివరనాథః ప్రాప్యసంగ్రామకీర్తిం, నిశిచరపతి మాజౌయోజయిత్వా శ్రమేణ। గగనమతివిశాలం లఙ్ఘయిత్వార్కసూను, ర్హరివరగణమధ్యే రామపార్శ్వంజగామ' అని మూలము. విశేషార్థము.-(హరివరనాథః) క్షణములో రావణుని హరింపఁదగిన వానరపరికరమునకు నియామకుఁడైనవాఁడు. ఇట్టి పరికరముండఁగా తానే రావణునిపయిఁబోవుటకు రామభక్తియే హేతువని భావము. (ప్రాప్యసంగ్రామకీర్తిం) రామునకు యుద్ధమువలన వచ్చినకీర్తిని తానే లాగికొన్నాఁడని భావము. (నిశిచరపతిం) రాక్షసనాథుని-రావణునివంటివారనేకులున్నను వారినెల్ల తృణీకరించి వానితోనే యుద్ధము చేసినాఁడనుట, (ఆజౌ) యుద్ధమునందు-రావణునివలె కపటయుద్ధము చేయువాఁడు గాఁడు. మర్యాదచొప్పున యుద్ధము చేయువాఁడు. (యోజయిత్వా శ్రమేణ) ఇంతవఱకును వానిఁ

బొంది, రాక్షసులను సరకుసేయక వారిపతియగు రావణునే కపటంబునఁగాక ధర్మ యుద్ధమునఁ దలఁపడి, వానిం జంపఁజాలినవాఁ డయ్యె నది రాముఁడు గయికొన్నకా ర్యముగాన తా నట్లుసేయలేక యూరక వానికి శ్రమమువూత్రముపెట్టి, మిక్కిలియు విశాలమయిన యాకాశమును, సూర్యుఁడుంబోలె సూర్యునికుమారుఁడే యగుటం జేసి తా నవలీలఁ గడచివచ్చి యుద్ధతిమాలి వానరవీరులసమూహములో తాను కేవల ము సామాన్యుండగు నొకనివలెఁ జూపట్టుచు రావణునితలను దేకవచ్చితినే రా మునియెదుట నెట్లు నిలుతు నని యతనిపార్శ్వభాగమును జేరి నిలుచుండెను. సూర్యకుమారుఁడగు నాసుగ్రీవుఁడు, అట్లు ఆవీరకార్యమును గావించి, మిక్కిలియు సంతుష్టుఁడై రఘుకులరాజకుమారుఁడగు రామునకు యుద్ధోత్సాహమును వర్ధిల్లఁ జేయుచు వానరగణపతులు తన్నుఁ బూజించుచుండఁగా వాయువేగమున వానరసే నం జొచ్చినవాఁడయ్యెను. ఇది నలువదియవసర్గము.

రాముఁడు భయంకరనిమిత్తములం గాంచుట; అంగదుని రాయబారము; రాముఁడు వానరసైన్యములతో లంకను ముట్టడించుట.

అంత నపుడు, లక్ష్మణాగ్రజుఁడగు రాముఁడు, సుగ్రీవుని యందు యుద్ధము చేసిన చిహ్నములను జూచి యతనిని బిగ్గఁ గవుంగలించుకొని 'నీవు నాతో నాలోచింపక యిట్లు గొప్ప సాహసము చేసితివి. రాజులు, మాబోఁటిపరిజను లుండఁగా, నిట్లింత మాత్రమును సాహసకార్యములు సేయరు. వీరా! నీవు సాహసప్రియుఁడవు. కావు ననే, నన్నును, విభీషణుని, ఈ వానరసైన్యమును, గొప్పసందేహపదమున నిల్పి మి క్కిలి కడిందిదైన యీ సాహసకార్యమును జేసితివి. నీవు సాహసమునకుఁ బూనితేని మాబోఁటులకు బ్రతుకుట దుర్లభముసుమీ. వీరా! ఇఁక నిదిమొదలుగా నయినను

దెలియకుండిన శ్రమముతోఁగూర్చి, యోజనముల నెంతేసియుండు గ్రింమపడనిరావణునకు శ్రమము ఘటము. తనకో కీర్తియుఁ భావము. (గగనమతినిశాలం లఙ్ఘయిత్వార్కసూనుః) తాఁను సూర్యపుత్రుఁ డగుటం దెలుపుటకై ఆకాశము ననాయాసముగ దాఁటెను. (అర్కసూనుః) సూర్యునివలె తెలియఁబ డని నిమనవేగముగలవాఁడు (హరివరగణమధ్యే) మేటివానరసమూహముననుమ—అడఁకువతో తనయతి శయమును ప్రకటింపక వానరులం దొకానొకనివలె నుండెననుట, (రామపార్శ్వంజగామ) రాముని పార్శ్వమునకుఁ బోయెను. రావణుని శిరస్సును దేకయేవచ్చిన నేను రామునియెదుట నెట్లు నిలుతునని ప్రక్క నిలుచుండెను. రావణునకు శ్రమముమాత్రము గలిగించి మఱలివచ్చినాఁ డనుటచే రాముఁడు తానే రావణునిఁ జంపవలయునన్న ప్రతిజ్ఞకు హాని సంభవింపకుండుటకై రావణునిఁ జంపకయే వచ్చి నాఁడనుట సూచితము. రావణుఁడు మాయాప్రయోగమునకుఁ దొడంగఁగానే తానును మాయను ప్రయోగించినచో రామునకుఁ గోపము కలుగునని వచ్చివేసినాఁడని యాశయము. గోవిందరాజులు.

ముందువెనుక విచారింపక యిట్టువంటి సాహసమును జేయకుము. ఏలన ! *మహా బాహుబలమున శత్రువులం బీచమడంచునట్టి నీకు నేదయిన హానికలుగునెడ, నాకు సీతతోఁగాని, భరతునితోఁగాని, పిన్నతమ్ముఁడగు లక్ష్మణునితోఁగాని, శత్రుఘ్నునితోఁగాని, తుదకు నాదేహముతో నయినఁగాని పనేమి? నీవు దేవేంద్రవరుణులం బోనివాఁడవు. మహాబలా ! ఇంతకుమునుపు నీవు రాకుండఁగా, నాకు నీపరాక్రమము తెలిసియున్నను, వాత్సల్యాతిశయమున నీకేదేని యపాయముకలుగునో యని శంకించి, యట్లు కలిగెనేని, ప్రతిజ్ఞను తీర్పకపోరాదుగాన రావణుని పుత్రబంధుసైన్యసహితముగాఁ జంపి, శరణాగతుని విఫలునిఁ జేయఁదగదుగాన లంకయందు విభీషణుని బట్టముఁగట్టి, కులధర్మము నెడతెగిపోకుండునట్లు అయోధ్యకుఁబోయి భరతుని రాజ్యమునందు నిలిపి, పిదప దేహము విడిచెదనని యిట్లు నామనమ్మున నిశ్చయించుకొని యుంటిసి' అనెను. రాముఁ డిట్లు చెప్పఁగా సుగ్రీవుం డతనితో 'రఘుకులవీరా ! రామా ! నీకు దాస్యముసేయవలసినది నాకు పురుషధర్మమని తెలిసియుండి, నీభార్య నపహరించినదురాత్ముని రావణునిఁజూచి యెట్లు సహింతును? ఇది దాసకర్మమేకాని సాహసముకాదు' అనెను. ఇట్లు వీరుండగు సుగ్రీవుండు చెప్పఁగా విని యారాముఁడు కాంతిలక్ష్మిం దేజరిలుచున్న లక్ష్మణునిఁజూచి 'లక్ష్మణా ! మనము చల్లని నీటిపట్టులను మంచిఫలములు గలవనములనుం జేరి, యీసైన్యము నయ్యైయూథపతులకు వేలువేలు విభజించి పాలుపుచ్చి గరుడాదిరూపముల నొడ్డులు తీర్చుకొని యుందము. ఘోరమైన యొకభయనిమిత్తము నిదె సంభవింపఁగలదని నాకుఁ జూపట్టుచున్నది. అది లోకమునకంతయు క్షయముసూచించుచున్నది. లోకమునకే కాదు; ఋక్షవానరులందును రాక్షసులందును మేటివీరులగువారికినింగూడ వినాశమును సూచించుచున్నది. వాయువులు బిరుసుగా వీచుచున్నవి. భూమి వడఁకుచున్నది. పర్వతశిఖరము లల్లలాడుచున్నవి. వృక్షములు ద్రెళ్లిపడుచున్నవి. మేఘములు డేగమొదలయినవాని యాకారములుగలిగి, క్రూరవేషములగుచు, బెడిదముగా నుఱుముచు, లోకక్షయసూచకములై క్రూరముగా నెత్తురు బిందువులతోడి జలము గురియుచున్నవి.

---

* 'త్వయి కిఞ్చిత్సమాపన్నే కిం కార్యం సీతయా మమ । భరతేన మహాబాహో లక్ష్మణేన యవీయసా । శత్రుఘ్నేన చ శత్రుఘ్న స్వశరీరేణ వా పునః' అని యిందులకు మూలము. విశేషార్థము:— (త్వయికిఞ్చిత్సమాపన్నే) నీవు వానరా ! అని పిలుపును బొందఁగా, (మమ సీతయా కింకార్యం) నాకు సీతతో నేమిప్రయోజనము. క్రొత్తగా నీనిన దూడయంపలి వాత్సల్యమున మునుపటిదూడను గోరకుండు వత్సలయగు గోవువలె నిత్యానపాయిని యగు సీతనుగూడ నాదరింపక యప్పు డాశ్రయించిన యొకవానరమాత్రునియందు అత్యంతాభినివేశముగు కొలపు రామునివాత్సల్యాతిశయము చెప్పఁబడుచున్నది. (సీతయా) 'అర్ధో వా ఏష ఆత్మనో యత్పత్నీ' అని అర్ధశరీరభూతయగు సీతతోఁగూడ నాకు పనిలేదు. (భరతేనయవీయసా) 'భ్రాతా స్వామూర్తిరాత్మనః' అన్నట్లు తనమూర్తియేయైన భరతాదులతోను నాకు ప్రయోజనములేదు. (స్వశరీరేణవా) 'ఆత్మానం సర్వథా రక్షేద్దారైరపి ధనైరపి' అన్నట్లు అన్నిటికంటె నెక్కుడుగా రక్షించుకొనవలసినశరీరముతోఁగాని ప్రయోజనములేదనుట.—గోవిందరాజులు.

సంధ్య, ఎఱ్ఱనిచందనమువలెఁ జూపట్టుచు మిక్కిలియు దారుణముగానున్నది. ఇదిగో సూర్యమండలమునుండి మండుచున్న యగ్నిపిండములు పడుచున్నవి. హీనములగు నక్కలు మొదలయినవి దీనవేషములతో దైన్యసూచకములగు స్వరములు గలిగి యుండుటచే భయాకరములై గొప్పభయమును బుట్టుట సూచించుచు సూర్యుని కెదురై యఱచుచున్నవి. చంద్రుఁడు, ప్రలయకాలమునందుంబోలె రాత్రికాలమున కాంతిహీనుఁడై నడుమ నలుపును చివరలందు నెఱుపును గలిగి సంతాపము గలిగించుచున్నాఁడు. చంద్రునిపరివేషము, బారెఁడంతదై, భయంకరమై యశుభకరమునై నడుమ మిక్కిలియు నెఱుపుగలిగి ప్రళయకాలమునందుంబోలె చూపట్టుచున్నది. లక్ష్మణా! సూర్యమండలమున చంద్రునియందుంబోలె నల్లనయిన కళంకము చూపట్టుచున్నది. లక్ష్మణా! నక్షత్రము లెప్పటియట్లుగాక మలినములుగా చూపట్టుచున్నవి. ఈ చెప్పిన దుర్నిమిత్తములన్నియు లోకమునకుఁ బ్రళయమునుఁ జెప్పుచున్నట్లున్నవి; చూడుము. కాకులును డేఁగలును గద్దలును క్రిందుగా వేదికాస్థానమును జేరుచున్నవి. నక్కలును పెద్దయెలుంగున నశుభధ్వనులు గావించుచున్నవి. ఇఁక మనము నలుగడల వానరసైన్యములు పరివేష్టింపఁగా నిపుడే కదలి రావణుఁడు పాలించుచుండుటచే నెవ్వరికి నెదిరింపరాకున్నయీలంకాపురికి నతివేగముగఁ బోవుదము' అనెను. ఇట్లు వీరుఁడును మహాబలుఁడు నగులక్ష్మణాగ్రజుఁడు రాముఁడు లక్ష్మణునితోఁ జెప్పుచు శీఘ్రమున నా సువేలపర్వతశిఖరమునుండి దిగెను. ధర్మాత్ముఁడగునా రాముఁ డాపర్వతమునుండి దిగి పగవారికి నెంతమాత్రమును జెనకరాక వెలయుచున్న * తనవానరబలమును జూచెను. రాముఁ డన్యోన్యకాలములఁ జేయవలసినదానినెల్ల నెఱింగినవాఁడు గావున దానును సుగ్రీవుఁడును మిక్కిలి గొప్పదయిన యా వానరవీరసైన్యమును బ్రోత్సాహపఱిచి యుద్ధమునకుఁ గాలమగుటయు, యుద్ధమున కాజ్ఞాపించెను. అంతఁ బ్రాతఃకాలమున మహాబాహుఁడగు రాముఁడు విలుదాల్చి, గొప్పసైన్యము బలసి వచ్చుచుండఁగా, ముందు లంకాపురముం గూర్చి పయనమై పోయెను. అప్పుడు విభీషణుఁడును, సుగ్రీవుఁడును, హనుమంతుఁడును, జాంబవంతుఁడును, నలుఁడును, సుషేణుఁడును (ధూమ్రుఁడును), నీలుఁడును; లక్ష్మణుఁడును రాముని వెంబడించిరి. అంత మిక్కిలియు గొప్పదియగు ఋక్షవానరసైన్యము బహువిశాలమయిన భూమిని గ్రమ్మి రాముని వెంబడించిపోయినది. ఏనుఁగులంతటిదేహములు గలిగి, ఎదిరిని వారింపఁజాలు వానరులు వందలకొలఁదిని పర్వతశిఖరములును వెనువృక్షములును బట్టుకొనిపోయిరి. పగవారివీఁచమడంచు నాయన్నదమ్ములు రామలక్ష్మణులు, అట్లు సైన్యసహితముగాఁ బోవుచు దీర్ఘకాలమునకు రావణునిపుర మగులంకను జేరిరి. ఆపట్టణము, పతాకాపంక్తులచే నలంకృతమై మనోహరమై, మేలయినయుద్యానవనములచే నొప్పుచుండెను. అది, చిత్రమగుకోటయు

* దీనిచే వానరబలమంతయు సువేలపర్వతము నెక్కలేదని సూచితమగుచున్నది.

మిక్కిలి పొడవులైన ప్రాకారమును బహిర్ద్వారములును గలిగియుండుటచే పగవారికి నెంతమాత్రము నెదిరింప నలవిగాకుండెను. ఇట్లు దేవతలకుఁగూడ నెదిరింప శక్యముగాని యాలంకాపురమును వానరులు రామునిమాటచొప్పునఁ దమతమస్థానములను గడవక ముట్టడించి విడిసిరి. రాముఁడు లక్ష్మణుఁడును దానును, పర్వతశిఖరమువలె మిక్కిలి పొడవైన లంక యుత్తరద్వారమును, తనబలమును గాంచుచు *ముట్టడించెను. వీరుఁడగుదశరథకుమారుఁడు రాముఁడు, లక్ష్మణుఁడు వెంబడించిరాఁగా, రావణుఁడు పాలించు లంకాపురియందు ఆ రావణుఁ డుండు నుత్తరద్వారమును జేరి యట ముట్టడిగొనియుండెను. రావణుఁ డధిష్ఠించియున్న యాద్వారము భయంకరమై వరుణుఁ డధిష్ఠించియున్న సముద్రమువలె వెలయుచు, ఆయుధధారులును భయంకరాకారులు నగురాక్షసులచేతఁ జుట్టును జక్కఁగా రక్షితంబై యుండుటచే నల్పబలముగలవారికి దిగులుగొలుపుచు దానవులచే రక్షితం బగుపాతాళమువలె నుండెనుగాన, దానిని పదిలముగా ముట్టడించుటకు రాముఁడుదక్క నితరుఁడెవ్వఁడును సమర్థుఁడుగాఁడు. రాముఁ డాద్వారమునందలి వేదికలపయిని రాక్షసయోధు లుంచియున్న నానావిధములగు నాయుధసమూహములను బెక్కింటిని గవచములను జూచెను. వీర్యవంతుఁడును వానరసేనాధిపతియు నగు నీలుఁడు, తూర్పుద్వారమున †మైందద్వివిదులతోఁగూడి నిలిచియుండెను. మిక్కిలియు బలవంతుఁ డగునంగదుఁడు ఋషభగవాక్షులను గజగవయులనుగూడి దక్షిణద్వారమును ముట్టడించియుండెను. బలవంతుఁడగు హనుమంతుఁడు ప్రమాథిని ప్రఘసునిని, మఱియు వీరులయిన యితరవానరులనుగూడి పడమటిద్వారమును రక్షించుచుండెను. సుగ్రీవుఁడు గరుడునిని వాయుదేవునిని బోలువానరశ్రేష్ఠు లనేకులతోడంగూడి, బలవంతులగు రావణేంద్రజితులతోఁబోరు, రామహనుమంతుల కిద్దఱిలో నెవరికి వలసినను వారికి తోడుపడుటకై యుత్తరపశ్చిమద్వారముల నడిమిగుల్మమునఁ దానుండెను. మిక్కిలి ప్రఖ్యాతిగాంచిన యూథపతులక్రింద ముప్పదియాఱుకోట్ల వానరులు లంకాపురిని ముట్టడించి సుగ్రీవుఁ డున్నయెడ నుండిరి. రామునియాజ్ఞం జేసి, లక్ష్మణుఁడును విభీషణుఁడును, ఒక్కొక్కద్వారమందును ఒక్కొక్కకోటివానరులను నిలిపిరి. రామునకుఁ బడమట, దాపుననే సుగ్రీవుఁడు జాంబవంతునింగూడి, బహుసైన్యపరివృతుఁడై నడిమిగుల్మమున నుండెను. ఆవానరసింహులు కోఱలతోఁగూడిన బెబ్బులులుంబోలె, వృక్షములను పర్వతశిఖరములనుం బట్టుకొని యుబ్బుచు, యుద్ధమునకుఁ గాచియుండిరి. ఆవానరు లందఱును, తోఁకలను బయికి నెత్తికొనియుండిరి. అందఱకును గోఱలును

*ఇట 'ముట్టడించె' ననుటచే సువేలపర్వతమును దిగినవెనుక త్రికూటపర్వతశిఖరము నెక్కె ననుట అర్థసిద్ధ మగుచున్నది.

† ఇట ప్రతిద్వారమునను పూర్వము నియుక్తులైనవారేకాక యొక్కొక్కరెండఱు యూథపతులను బోవుటను జెప్పుటచే వీరందఱును నట్లు రామునిచే పూర్వమే నియోగింపఁబడుట తెలియునది.

గోళ్లునే యాయుధములు. అందఱకును మొగమును కన్నులును గోపవికారమున నెఱ్ఱ నగుటంజేసి యవయవములు నానావర్ణములుగానుండెను. అందఱును మొగములను వంకరగాఁద్రిప్పి రాక్షసులు వెక్కిరించుచుండిరి. వారిలోఁ గొందఱు పదియేనుఁగుల బలముగలవారుగను, కొందఱు నూఱేనుంగుల బలముగలవారుగను, కొందఱు వేయేనుంగుల బలపరాక్రమములుగలవారుగను నుండిరి. మఱి యాసేనయందు వానరోత్తములు గొందఱు, ఓఘసంఖ్యయేనుంగుల బలముగలవారును కొంద ఱందులకు నూఱింతలు బలముగలవారును, కొందఱు ఇంతింతయని కొలందియిడరాని బలముగలవారలును నుండిరి. ఆలంకయం దవ్వానరసైన్యములు వచ్చి గుంపులుగూడఁగా, ఆగుంపు, శరభములు గుంపులుగూడినట్లు భయంకరముగాను, మిడుతలు గుంపులు గట్టివచ్చునట్లు ఒక్కుమ్మడివచ్చుటచే ఆశ్చర్యముగాను, కోఁతులనియు గొండముచ్చులనియు నెలుఁగుబంట్లనియు నుండుటచే నానావర్ణములుగలదిగాను నుండెను. లంక చుట్టునువచ్చి విడిసియున్న వానరులచే భూమి గప్పఁబడినట్లును, భూమియం దవకాశములేనందున పయిగా విడిఁయువచ్చుచున్న వానరులచే నాకాశము నిండినట్లును, జూపట్టినవి. మును పుంచినసైనికులుగాక కోటిబుఱుకువానరులు ప్రతిలంకాద్వారమునందును జేరియుండిరి. మఱియు వేఱువానరు లనేకులు, అచ్చటచ్చటివారికిఁ దోడ్పడి యుద్ధముసేయుటకై నలుగడల వచ్చియుండిరి. అవ్వానరులచే నాత్రికూటపర్వతమంతయు నలుగడల నావరింపఁబడియుండెను. ఇట్లు ద్వారముల నావరించినపిదప, మఱియుఁ గోటివానరు లాపట్టణముచుట్టును బరివేష్టించియుండిరి. అట్లు బలవంతులయినవానరులు వృక్షహస్తులయి లంకచుట్టును ముట్టడించి యుండుటవలన నాపట్టణము వాయువునకైనను జొర నలవిగాకుండెను. ఇట్లు మేఘములవంటిదేహములు గలిగి, దేవేంద్రునకుంబోలె పరాక్రమంబు లొప్పువానరు లతిశీఘ్రమునవచ్చి చుట్టుముట్టడింపఁగా రాక్షసు లాశ్చర్యమునొందిరి. అప్పుడచ్చట వానరసేనాసమూహములు వచ్చుచుండఁగా సముద్రము కట్టఁద్రెంచుకొని దానిజలములు వచ్చినప్పటియల్లకల్లోలమువలె మహాధ్వని గలిగినది. ఆమహాధ్వనికి లంకయంతయు ను ప్రాకారతోరణములతోను, పర్వతవనకాననములతోను మిక్కిలియుఁ జలించినది. రామలక్ష్మణులచేత రక్షితమై సుగ్రీవసహితమై యున్నయావానరసైన్యము సమస్తదేవాసురులకు నయినను నెదిరింప నలవిగాకుండెను. రాముఁ డిట్లుతనసైన్యమునంతయువిడియించి,రాక్షసులను రావణుని వధించువిషయమై యిఁకఁ జేయవలసినకార్యమును జేయఁగోరి, మంత్రులతోడ దూతను బంపవలయునని యాలోచనముసేసి,అంగదుఁడే యట్లు పంపఁదగినవాఁడని మాటికి నిశ్చయించి సామాద్యుపాయములకుఁ గల యమ్యైఫలములనుగలరూపున నెఱింగినవాఁడుగాన రాజధర్మమును దలంపుననిలిపి విభీషణుఁ డనుమతింపఁగా వాలిపుత్త్రుఁడగు నంగదునిం బిలిచి యతనితో 'సౌమ్యా! నీవు కపివిగావున శ్రమములేక లంకాపురిప్రాకారమునుదాఁటి భయమువిడిచి రావణునియొద్దకుఁబోయి

[illegible]

[illegible] ఘటించినట్లు చుమా. ఇదియును. [illegible], దండించవలయుటకు [illegible], సా [illegible]

[illegible] గుపితుండనై నిన్ను దండనము చేయుటకై [illegible]

[illegible] యున్నాను! రాక్షసా! * 'ఇట్లు నన్ను దండించుటచే నీకిమంగళ' [illegible]

సా! నీవు నాచే హతుండవై దానిచే పాపముచేత [illegible] మహర్షులయు [illegible]

శిల్లము పొందుదగిన లోకములు బొందఁగలవు. నేనును నిన్నుఁ దగినట్లు దండనము చేయుట

చే పాపనివృత్తి నొందుదును. కాన త్వరితముగా రమ్ము. రాక్షసాధమా! మారీచు

మాయచే నన్ను వంచించి దొంగిలించి తెచ్చినట్టి సీత నపహరించితివి గా [illegible]

మంతయు నిపుడు చూపుము. నీవు † సీతను సమర్పించి నన్ను శరణుఁ జొరవేని, నా

బాణముల నీలోకమునందెవరును రాక్షసుఁ డొక్కఁడును లేకుండునట్లుగాఁ గావిం

చెదను. ధర్మబుద్ధియు రాక్షసనాయకుఁడు నగు విభీషణుఁడు నన్ను శరణుఁ జొచ్చి

నాఁడు. కాన యానుకూల్యసంపత్తి గలయితఁడు అకంటకమయిన లంకాధిపత్యము

నుత్తరక్షణముననే పొందఁగలఁడు. ఇందులకు సందేహము లేదు. నీవా ధర్మశూన్యుఁడ

వు. మూర్ఖులను సహాయులుగా నుంచుకొన్నవాఁడవు, పాపాత్ముఁడవు, మనస్సు వశ [illegible]

చుకొనని వాఁడవు, ఇట్టి నీకు క్షణమయినను రాజ్యమనుభవింప శక్యము గాదు. రాక్ష

సా! (సీతను దెచ్చియిచ్చి శరణుఁ జొచ్చితివేని విభీషణుని కి రాజ్యమొసఁగి నీప్రాణముల

రక్షించెదను) కాదేని ధైర్యమును శౌర్యమును గయికొని యుద్ధము చేసినచో

చేయుము. ‡ నీవు యుద్ధంబున నాబాణములచే మృతుఁడవై దానిచే పాపముల

---

* 'రాజభిర్ధృతదణ్డాస్తు కృత్వా పాపాని మానవాః । నిర్మలాస్స్వర్గమాయాన్తి సన్తస్సుకృతినో యథా ।' [illegible] 'రాజా త్వశాసత్ పాపస్య తదవాప్నోతి కిల్బిషమ్' అన్నట్లు రాజదండనముచేత అపరాధియు రాజును పాపనివృత్తి బొందుట తెలియవలెను.

† [illegible] దొంగిలించినవానికి మరల యామంగారము [illegible] ప్రాయశ్చిత్తమున [illegible] ములేనట్లు, సీతను దొంగిలించినరావణునకును సీతను సమర్పించుట శరణాగతి [illegible] [illegible]

‡ [illegible]

1449. అంగదరాయభారము; అంగదుని పట్టుకొనునట్లు రావణుఁడు నియోగించుట ; అంగదుఁడు తప్పించుకొనిపోవుట.

పీసి, పరిశుద్ధుఁడగుదువు. అట్లుగాక, నీవు పక్షివై మనోవేగమున మూఁడులోకములకుఁబోయినను, నాకంటిబారింబడి, పిదప ప్రాణములతోఁ బోఁజాలవు. నీ కొకహితమయినమాటను జెప్పెదను. ఇఁక లోకమునం దొక్కరాక్షసునిఁగూడ నుంపనుగాన నీకు నపరక్రియలు సేయువాఁడుండఁడు. కనుక నిప్పుడు,నీకు నీవే యపరక్రియలను గావించుకొనుము. నీవింకఁ జూడఁబోవునది లేదు గావున నిప్పుడే లంకనంతయుఁ జక్కఁగాఁ జూచుకొనుము. నీప్రాణములు నాచేతనున్నవి సుమీ ! అనుము'' అని చెప్పెను. ఎట్టికార్యము ననాయాసముగాఁజేసి తీర్చురాముఁ డిట్లు చెప్పఁగా తారాపుత్త్రుఁడగు నాయంగదుఁడు, ఆకాశమున కెగసి, కరచరణాదిమయమైన రూపునొందిన యగ్నిహోత్త్రుండుంబోలెఁ బోయెను. ఆయంగదుఁడు హర్షమునఁ గాంతియెంతయు వికసిల్ల, ముహూర్తకాలమున రావణుని భవనముచేరి, యచట మంత్త్రులతోఁగూర్చుండియున్న రావణుని నెచ్చరికమెయిం జూచెను. అంత బంగారుబాహుపురులు రంగారు నావానరపుంగవుఁ డంగదుఁడు, ఆరావణునకు సమీపమున వ్రాలి, మండుచున్న యగ్నికైవడి వెలుంగుచు నిలుచుండెను. ఆయంగదుఁడు మొదట తనపేరునూరును దానే తెల్పి యంత రావణునకును నతనిమంత్త్రులకును రాముఁడు చెప్పినహితవచనములన్నియు నెక్కువతక్కువ లెంతమాత్రము లేకుండునట్లుగా "నేను కోసలదేశమునకుఁ బ్రభుఁడును కార్యముల నతిసులభముగాఁజేసి తీర్చువాఁడునగు రామునికి దూతను, వాలికుమారుఁడను, నాపేరు అంగదుఁడంద్రు. నన్ను నీవు వినియున్నావా? రఘుకులంబునఁబుట్టి కౌసల్యకడుపు చల్లఁజేయుచుండు రాముఁడు నీతో 'క్రూరా! పట్టణమునుండి వెడలివచ్చి యెదురనిలిచి యుద్ధముసేయుము. శూరుఁడవుగమ్ము. నిన్నును నీకొడుకులను దాయాదులను బంధువులను మంత్త్రులనందఱను జంపువాఁడను నేను. నీవు హతుఁడవయినపిదప ముల్లోకములును నిర్భయములై సుఖముండును. దేవతలకును దానవులకును యక్షులకును గంధర్వులకును ఉరగులకును రాక్షసులకును పగవాఁడును ఋషులకు బాధకుఁడునగు నిన్నిపుడు వధించివుచ్చెదను. నీవు నన్ను సత్కరించి సీతనుసమర్పించి నాయడుగులంబడవేని, నిన్ను వధించి విభీషణునకు లంకాధిపత్యమును గలిగించెదను' అని చెప్పు''మనెను. వానరపుంగవుఁడగు నంగదుఁ డిట్లు పరుషవాక్యము లాడుచుండఁగా రాక్షసగణేశ్వరుఁడగు రావణుఁడు కోపవివశుఁడయ్యెను. అంతరావణుఁడు కోపమునఁ గన్నెఱ్ఱఁజేసి మంత్త్రులనుజూచి 'ఈదుర్బుద్ధిని బట్టికొనుఁడు. చంపుఁడు. చంపుఁడు' అని పలుమాఱు నానతిచ్చెను. రావణుఁ డట్లానతిచ్చినదివిని, మండుచున్న యగ్నివలెఁ దేజరిలుచున్న భయంకరాకారులగు రాక్షసులు నలువు రంత నాయంగదునిం బట్టుకొనిరి. అప్పుడు వీరుఁడగు నాయంగదుఁ డతిధీరుఁడుగాన రాక్షసగణములకుఁ దనబలమును జూపుటకై తానే వారిని తన్నుఁ బట్టుకొననిచ్చెను. అంగదుఁడు ఆరాక్షసులను తనరెండుచేతులలోఁ బక్షులవలె నిఱికించుకొని యప్పుడు పర్వతాకారమగు ప్రాసాదముపయికి

నెగసెను. ఆరాక్షసులందఱును, రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణుఁడు చూచుచుండఁగానే, ఆయంగదునివేగమున నాకాశమునుండి విదుర్పంబడి నేలంబడిరి. అంతఁ బ్రతాపశాలియగు వాలిపుత్త్రుఁ డంగదుఁడు, పర్వతశిఖరమువలె మిక్కిలి పొడవై యున్న రావణుని ప్రాసాదపుశిఖరమునుజూచెను. అది, యంగదుని పదఘాతమున రావణునికన్నులయెదుటనే, మున్నింద్రునిచే పగుల్పఁబడిన హిమవంతపుశిఖరముంబోలె, బ్రద్దలువాఱెను. ఆయంగదుఁడట్లు ప్రాసాదశిఖరమును భగ్నముసేసి తనపేరందఱకును జక్కఁగా వినిపించి,మిక్కిలియు ధ్వనిగలుగునట్లు సింహనాదముసేసి, యాకాశమున కెగసెను. అట్లతఁడు, రాక్షసులకందఱకును దుఃఖముగలిగించుచు, వానరులకెల్లను సంతోషమునుబుట్టించుచు, వానరులనడుమం జొచ్చి రాముని పార్శ్వమును జేరెను. రావణుఁడు తనప్రాసాదము నట్లు భగ్నమగుటకు మిక్కిలియుఁ గ్రోధావేశమునొంది, 'వీఁ డొక్కఁడయ్యును నానిండుబలమును నిరసించి నిర్భయముగాఁ బోవుచున్నాఁడే. ఇట్టివారు పెక్కండ్రు నన్ను నాశముసేయఁ బూనఁగా బ్రదుకుట యెట్లు!' అని తననాశము గలుగుటంగూర్చి వితర్కించుచు మిక్కిలియు నిట్టూర్పుపుచ్చెను. అంగదుఁడు వచ్చుటంజూచి యంత మిక్కిలి సంతుష్టులయి సింహనాదములు సేయుచు వానరులు పెక్కండ్రు పరివేష్టించియుండ, రాముఁడు, పగవాని వధింపఁగోరి యుద్ధమునకై పూనియుండెను. అపు డచ్చట మహావీర్యశాలియు పర్వతశిఖరాకారుఁడునగు సుషేణుఁడు, కామరూపులగు వానరులు పెక్కండ్రచే పరివేష్టితుఁడై యుండెను. పగవారి కెదిరింపనలవిగానియాసుషేణుఁడు, సుగ్రీవునాజ్ఞచేత, చంద్రుఁడు నక్షత్రరాసులం దిరుగుచుండునట్లు, లంకాద్వారములు నాలుగింటను చుట్టి తిరుగుచుండెను. అట్లు లంకనువిడిసి సముద్రముదాపున వర్తించుచున్న నూఱక్షౌహిణుల యవ్వానరసైన్యమునుజూచి, ధీరులయిన రాక్షసులుగొందఱు, ఆశ్చర్యమునొందిరి. ధీరులుకాని వేఱుకొందఱు భయపడిరి. శూరులగు మఱికొందఱు సమరగర్వమునఁజేసి హర్షమునే పొందిరి. ప్రాకారమునకు నగడ్తకును నడిమిప్రదేశమంతయు వానరులచే వ్యాప్తమై మిక్కుటముగా వానరులు నిండియుండుటంజేసి యది వానరిమయమైన మఱియొకప్రాకారమువలె దీను లగురాక్షసులకుఁ జూపట్టెను. రాక్షసులందఱును భయమున నోడలుమఱచి హాహాకారములు గావించుచుండిరి. రాక్షసులరాజధానియగు లంకాపురమునందు, మహాభయంకరమైన యట్టికోలాహలము గలిగియుండఁగా, శూరులయిన రాక్షసులు, గొప్పయాయుధములనుధరించి ప్రళయకాలవాయువులుంబోలెఁ గ్రుమ్మరుచుండిరి. ఇది నలువదియొకండవసర్గము.

వానరరాక్షసుల యుద్ధారంభము.

అంత నపు డారాక్షసులు, రావణునిమందిరమునకుఁ బోయి రాముఁడు వానరులంగూడి, లంకాపురినంతయు ముట్టడించెనని యతనికిఁ దెలిపిరి. ఆరావణుఁడు, లం

కానగరమును వానరులు ముట్టడించుటనువిని,మిక్కిలియు క్రుద్ధుఁడై,నగరరక్షణము రెండింతలుగాఁ గావించి, ప్రాసాదముపయి నెక్కెను. అతం డట్లెక్కి, లెక్కింప నలవిగానివానరసేనాసమూహములు, యుద్ధమును గోరి లంకయందు నలుగడల పర్వతములను వనములను కాననముల నావరించి యుండుటను జూచెను. అతఁడు భూమినంతయు వానరులు కబళించునట్లు గప్పియుండుటనుజూచి 'వీరల నెట్లు నాశము సేయవచ్చును' అని చింతనొందెను. ఆరావణుఁ డట్లు చాలసేపు చింతించి యంత ధైర్యము నవలంబించి, కన్నులంతయు విరివిగా విచ్చి రాముని వానరయూథములనుం జూచెను. రాముఁడు సంతుష్టుఁడై మునుపున్నచోటు విడిచి ప్రాకారము దాపటికిఁ బోయి లంకయంతటను రాక్షసులచేఁ బరివృతమై సురక్షితమై యుండుటం గాంచెను. రాముఁడు చిత్రములగు ధ్వజపతాకలచే నలంకృతమై యున్న లంకాపురమునుజూచి తోడనే మనస్సుగుందుచుండ సీతను దలఁచుకొని 'లేడిపిల్లకుంబోని బెళుకుంగన్నుఁగవగల యాచిన్నారి, ఆజనకరాజకూఁతురు, సీత యిచ్చట రాక్షసులచే పీడితయై, నానిమిత్తము శోకమునం బొక్కుచు నుపవాసములఁ గృశించి భూమియే శయ్యగా కష్టపడుచున్నదే' యని దుఃఖించెను. ఆరాముఁడు ధర్మాత్ముఁడుగాన, రాక్షసులచేఁ బీడింపఁబడుచున్న యాసీతను దయమీఱఁ దలంచుకొని రోషమినుమడింపఁగా వానరులను శీఘ్రముగా శత్రువధము గావింపుఁడని యాజ్ఞాపించెను.ఎట్టికార్యమునైన సులువుగాఁ జేయునట్టిరాముఁ డిట్లాజ్ఞాపింపఁగా వానరు లొకరినొకరు మచ్చరమున నేను ముందనిత్రోపాడుచు, యుద్ధమునకుఁ గడఁగి సింహనాదములు గావించిరి. వానరోత్తములు 'ఈలంకను పర్వతశిఖరముల వైచికాని పిడికిళ్లం బొడిచికాని నుగ్గునూచ గావింతము' అని మనస్సునఁ దలంపుగొనిరి. అమ్మేటివానరులు పెద్దవియగు పర్వతశిఖరములను పర్వతఖండములను నెత్తికొనియు నానావిధములయిన వృక్షములనుఁ బెకల్చి పట్టుకొనియు యుద్ధసన్నద్ధులై యుండిరి. అప్పుడు రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణుఁడు చూచుచుండఁగా నా వానరసేనలన్నియు భాగములుభాగములుగా వేఱువేఱ రామునకు సంతోషముగూర్చుటకై లంకాప్రాకారము నెక్కిరి. ఎఱ్ఱనిమొగములును బంగారుచాయయుఁ గలిగిన యావానరులు రామునికొఱకు ప్రాణములను విడుచుటకైనను నిశ్చయించి సాలవృక్షములను తాలవృక్షములనును శిలలను నాయుధములుగాఁగొని లంకాపురిపయికిం బోయిరి. ఆవానరులు వృక్షములతోను పర్వతశిఖరములతోఁ గొట్టియు పిడికిళ్లం బొడిచియు నాలంక ప్రాకారశిఖరములను ఉద్యానవనములనును బురద్వారములనును కలంచి నలంచి వైవసాగిరి. వానరులు మట్టికుప్పలుపోసియు, పర్వతశిఖరములను తృణకాష్ఠములను వైచియు, తేలుజలముల నీటుగులుకుచున్నయగడ్తలను బూడ్చిరి. అంత వానరులు కొందఱు వేయిమంది వానరులతోను కొందఱు కోటివానరులతోను మఱికొందఱు నూఱుకోట్లవానరులతోనుం గూడి లంకాప్రాకారము నారోహించిరి. గొప్పదేహముంగు

లంకేసియాకారములుగల వానరులు బంగారుమయము లయినపురద్వారములకు చీకాకుపఱుచుచు, కైలాసశిఖరములవంటి గోపురములను వలంచివైచుచు, నిటునటు గంతులువైచి పోవుచును వచ్చుచును బొబ్బలిడుచును నా లంకపయికిం బోయిరి. కామరూపులగు వానరులు 'మహాబలవంతుఁడగు రాముఁడును లక్ష్మణుఁడును సర్వోత్కృష్టులయి యున్నారు. వానరరాజగు సుగ్రీవుఁడును రామునిప్రాపున సర్వోత్కృష్టమున నున్నాఁడు.' అని బిగ్గఘోషించుచును సింహనాదములు సేయుచును లంకాప్రాకారముమీఁదికిఁ బోయిరి. అందు వీరబాహుఁడును సుబాహుఁడును నలుఁడు ననెడి యీ వానరయూథపతులు లంకాప్రాకారమును ముట్టడించుచు విడిసిరి. ఈ నడుమ దండునకుఁ దగిన వీడుఁబట్టును నిర్మించి సేన సర్వవ్యూహములుగా నెలకొల్పిరి. బలవంతుఁడగు కుముదుఁడు జయశీలురయిన పదికోట్లవానరులచేఁ బరివృతుఁడై యీశానకోణమునుండి తూర్పుద్వారము నాక్రమించియుండెను. ప్రఘసుఁడును మహాబాహుఁడగు పనసుఁడును పెక్కువానరులంగూడి, యాకుముదునికి సాహాయ్యమునకై పూర్వద్వారమునందే యుండిరి. వీరుఁడును బలవంతుఁడునగు శతవలి, యిరువదికోట్ల వానరులతోఁ గూడి యాగ్నేయకోణమునందుండి దక్షిణద్వారము నావరించి నిలిచెను. బలవంతుఁడును తారకు తండ్రియునగు సుషేణుఁడు, అఱువదికోట్ల వానరులతోఁడం గూడి, నైరృతకోణమందుండి పశ్చిమద్వారము నావరించి నిలిచెను. బలవంతుఁడగు రాముఁడు లక్ష్మణసహితుఁడై యుత్తరద్వారము నావరించి యుండెను *వానరరాజగు సుగ్రీవుఁడును వాయవ్యకోణమందుండి యాయుత్తరద్వారము నావరించినిలిచెను. మహాకాయుఁడై చూచువారికి భయమును బుట్టించుచు, మిక్కిలి వీర్యమున వెలయు గవాక్షుఁడను గోలాంగూలుఁడు కోటిగోలాంగూలములచేపరివృతుఁడై రామునిపార్శ్వభాగమున నిలిచెను. పగవారిని బీఁచమడంచు మహావీర్యశాలియగు ధూమ్రుఁడు కోటిభల్లూకములనుఁగూడి రామునిపార్శ్వభాగమున నుండెను. మహావీర్యశాలియు బలవంతుఁడునగువిభీషణుఁడు, కవచముదొడిగి, గద కేలం దాల్చి యుద్ధమున కాయత్తుఁడై మంత్రులంగూడి రామునితోఁడ నుండెను. గజుఁడును, గవయుఁడును, గవాక్షుఁడును, శరభుఁడును, గంధమాదనుఁడును, నలుప్రక్కల నంతటను జుట్టితిరుగుచు వానరసైన్యమునంతయు రక్షించుచుండిరి. అంత రాక్ష

---

* సుగ్రీవుఁడు పూర్వము 'పశ్చిమేనతురామస్య సుగ్రీవస్సహజామ్బవాన్ । అదూరాన్మధ్యమే గుల్మేతస్థౌ బహుబలానుగః' అని ఉత్తరదిక్కుఁగాచు రామునకును పడమటిద్వారముగాచు హనుమంతునకు నడుమను రామునకు పడమటను అనఁగా వాయవ్యకోణముననున్నట్లు చెప్పఁబడియున్నది. ఇట ఉత్తరద్వారము నావరించియున్నట్లు చెప్పఁబడినది. సుగ్రీవుఁడు వాయవ్యకోణమునుండి యుత్తరద్వారము గాచినాఁడని తెలియుచున్నది. దీనింబట్టి తక్కినయూథపతులు నర్వకోణములనుండి యాయాద్వారములను గాచినారని యూహింపఁదగియున్నదిగాన యట్లే వ్యాఖ్యాతమయ్యెనని తెలియునది.

నరాజగు రావణుఁడు, వానరసేనల సన్నివేశక్రమము నంతయునుజూచి, మిక్కిలియు కోపము వహించుకొనఁగా, తన సమస్తసైన్యములను శీఘ్రముగా నపుడే యుద్ధమునకు వెడల నాజ్ఞాపించెను. రావణుని నోరనుండి యీయాజ్ఞ వెడలఁగా విన్నంతనే, రాక్షసులందఱును, భయంకరమగు ధ్వనిగలుగునట్లుగా తోడనే సింహనాదములు గావించిరి. అంత రాక్షసులందుఁ జంద్రబింబమువలె శుభ్రములునగుముఖములుగలిగి భయంకరధ్వనులీనుభేరులను నలుగడల రాక్షసులు సేనాగ్రమునఁ గొంపోవుచు బంగారుకోడుపులచే వాయింపఁగా మ్రోగుచున్నవి. మిక్కిలియు భయంకరాకారులగు రాక్షసులు లక్షలకొలఁదిని, ముఖవాయువులఁబూరింపగా శంఖములను మహాధ్వనితో మొరసెను. ఆభరణప్రభలచే వెలుఁగుచున్న నల్లని దేహములతో శంఖములు ధరించియున్న యారాక్షసులు, మెఱుపుపటలముతోను గొంగలతోను గూడియున్న మేఘములవలెఁ బ్రకాశించిరి. అంత రావణునిపనుపున, సైనికులు సంతుష్టులయి, ప్రళయకాలమునఁ జెలరేఁగుచున్న మహాసముద్రప్రవాహములుంబోలె బయలుదేఱిరి. అంత వానరసైనికులు, ప్రసిద్ధమగుత్రికూటపర్వతమునందలిచఱియలు నెత్తములు గుహలును వ్యాపించునట్లు నలుగడల భయంకరముగా సింహనాదము గావించిరి. బలవంతులగు రాక్షసులు గావించు సింహనాదములు శంఖదుందుభిధ్వనులతోను ఏనుఁగులఘీంకారములతోను, గుఱ్ఱముల సకిలింతలతోను రథనేమిఘోషములతోను తక్కినరాక్షసుల యార్పులతోనుగూడి, భూమ్యాకాశములును సముద్రమునంతయుఁ బ్రతిధ్వనింపఁగా, వ్యాపించినది. ఈనడుమ మున్ను దేవాసురులకుంబోలె, రాక్షసులకును వానరులకును భయంకరమయిన యుద్ధ మారంభించినదయ్యె. భయంకరులయిన యారాక్షసులు, తమపరాక్రమముల నుగ్గడించుకొనుచు, తలతలమెఱయు గదలచేతను, శక్తులచేతను, శూలములచేతను, గొడ్డండ్రచేతను వానరులను బ్రహరించిరి. (మహావీర్యవంతులగు వానరులును యుద్ధంబున రాక్షసులం బ్రహరించిరి. 'అతిబలవంతుఁడగు రాముఁడును మహాబలవంతుఁడగు లక్ష్మణుఁడును సర్వోత్కర్షముననున్నాఁడు) రాజు సుగ్రీవుఁడు సర్వోత్కృష్టుఁడై యున్నాఁడు' అనిపెద్దధ్వని వానరసైన్యమునఁ జెలఁగుచుండెను. మహాకాయులగు వానరులు, 'రాజా! జయజయ' అని జేపెట్టుచు తమతమపేళ్లను వృత్తాంతముల నుగ్గడించుచు, నురవడిగా వృక్షంబులను బర్వతాగ్రములను వైచియు గోళ్లంజీఱియు పండ్లంగొఱికియు నారాక్షసులను హింసించిరి. భయంకరులగు మఱికొందఱు రాక్షసులు ప్రాకారముపైనుండి భిండివాలములచేతను, ఖడ్గములచేతను, శూలములచేతను నేలనున్న వానరులను తుండించిరి. క్రింద నేలపయి నున్నవానరులును మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధులై మహావేగులుగాన ప్రాకారాగ్రమువఱకు పయికినెగిరి యందున్నరాక్షసులను బడఁద్రోసిరి. అపుడు రాక్షసులకును వానరులకును గలిగిన యాతుములయుద్ధము నెత్తురును

మాంసములును మిక్కుటమై ఱొంపిగొనఁగా నెందును సాటిలేక ప్రవర్తించినదయ్యె.
ఇది నలుబదిరెండవసర్గము.

వానర రాక్షసుల ద్వంద్వయుద్ధము.

అంత మహాధీరులగు నవ్వానరు లెదురులేక యుద్ధముసేయుచుండఁగా రాక్షససైనికు లెంతమాత్రము సైఁపక మిక్కిలియు భయంకరమగు కోపావేశము నొందిరి. భయంకరకర్ములును రాక్షసశ్రేష్ఠులునగు నా రాక్షసులు రావణునికి జయము గోరుచు, బంగారుశేఖరములతో నొప్పు గుఱ్ఱములతోను, అగ్నిజ్వాలలవలె వెలుఁగుచుండు ధ్వజములతోను, సూర్యబింబమువలె ధగధగమెఱయుచుండు రథములతోను, సుందరములయిన కవచములతోనుం గూడి. దశదిశలును ప్రతిధ్వనించునట్లు సింహనాదములుసేయుచు, యుద్ధమునకు బయలువెడలిరి. మిక్కిలి గొప్పదియగు వానరసేనయును, జయముగోరి, కామరూపులగు నారాక్షసులసేన పయికి నతివేగమునఁ దలపడెను. ఇట్లు రాక్షసులును వానరులును బంతొరులమీఁదికిఁ గవియుచుండఁగా, ఇందు నడుమ నిరుప్రక్కలవారికిని ద్వంద్వయుద్ధము జరిగినది. మహాతేజుఁడగు నింద్రజిత్తు వాలికుమారుఁడగు నంగదునితో ముక్కంటితో మృత్యువుపోరునట్లు, యుద్ధముగావించెను. యుద్ధంబున శత్రువులకెప్పుడును సహింప నలవిగాకుండు విభీషణసచివుఁడు సంపాతి ప్రజంఘునితోఁ బోరెను. హనుమంతుఁడును జంబుమాలిని రూపుమాప నమకట్టెను. రావణునితమ్ముఁడగు విభీషణుఁడు మిక్కిలియును వెనుకోపము మీఱి, అతితీవ్రవేగుఁడయిన మిత్రఘ్నుఁడను రాక్షసునితోఁదలపడి యుద్ధముచేసెను. మహాబలుఁడగుగజుఁడు తపనుఁడను రాక్షసునితోఁ బోరెను. మహాతేజుఁడగు నీలుఁడు నికుంభునితోడ యుద్ధముగావించెను. వానరరాజగు సుగ్రీవుఁడు, ప్రఘసుఁడను రాక్షసునిపై కవిసెను. శ్రీమంతుఁడగు లక్ష్మణుఁడు విరూపాక్షునితో యుద్ధముగావించెను. దుర్ధర్షుఁడగు నగ్నికేతుఁడును రశ్మికేతుఁడును సుప్తఘ్నుఁడును యజ్ఞకోపుఁడును, రామునితో యుద్ధముగావించిరి. వజ్రముష్టియను రాక్షసుఁడు, మైందునితోను, అశని ప్రభుఁడనువాఁడు ద్వివిదునితోను, ఇట్లుయ్యిరువురు కపిముఖ్యులు మిక్కిలి భయంకరులగు నీయిద్దఱు రాక్షసులతోఁ దలపడిరి. వీరుఁడును భయంకరుఁడునై యుద్ధంబున నిగ్రహింప నలవిగాకుండు ప్రతపనుఁడను రాక్షసుఁడు యుద్ధమునఁ దీవ్రప్రతాపుఁడగు నలునితో యుద్ధముగావించెను. బలవంతుఁడును ధర్మపుత్త్రుఁడును నగు మహాకపి సుషేణుఁడనువాఁడు, విద్యున్మాలితో యుద్ధముగావించెను. మఱియు భయంకరాకారులగు వానరులు పెక్కండ్రు, ఇతర రాక్షసులు పెక్కండ్రతో నానావిధముల ద్వంద్వయుద్ధము గావించిరి. అపుడచ్చట వీరులై యొండొరులను గెలువఁగోరుచున్న యారాక్షసులకును వానరులకును గగుర్బుట్టించునట్లు తుముల

ముగా యుద్ధము జరిగినది. ఆయుద్ధమున వానరరాక్షసదేహములనుండి, వెండ్రుకలె పచ్చికలుగాను, దేహావయవములే కాష్ఠసంచయములుగాను గలవై యవ్వారిగా రక్తనదులు ప్రవహించినవి. ఇంద్రజిత్తు క్రుద్ధుఁడై దేవేంద్రుఁడు వజ్రమునుగొన్నట్లు తానుగదను జేకొని, పగవారిసైన్యములఁ బటాపంచలు సేయు వీరుఁడగు నంగదునిఁ బ్రహరించెను. అంత శ్రీమంతుఁడును మహావేగుఁడునగు నంగదుఁడు కాంచనచిత్రితం బగు నంగములు గలయా యింద్రజిత్తురథమును సారథితోను గుఱ్ఱములతోనుగూడ నుగ్గుగావించెను. ప్రజంఘుఁడు సంపాతిని మూఁడుబాణములచే నొప్పింపఁగా, నాతండు యుద్ధంపు మొనను నినుమద్దిచెట్టువైచి ప్రజంఘుని వధించెను. మహాబలుఁడగు జంబుమాలి రథగతుఁడై యుద్ధమునఁ గ్రుద్ధుఁడై రథముమీఁదనే మెలఁగుచుండుశక్తిం జేసి హనుమంతుని వక్షస్స్థలమును భేదించెను. వాయుపుత్రుఁడగు హనుమంతుఁడు త్వరితముగాఁ దా నాజంబుమాలిరథముమీఁది కుఱికి యా రాక్షసునిని రథమును నఱచేతం జఱిచెను. భయంకరుఁడగు నాప్రతపనుఁడు గర్జించుచు నలునిపయికి నడరెను. ప్రతపనుఁడు హస్తలాఘవము గలవాఁడుగావున వాఁడిబాణముల నలునియవయవముల గ్రుచ్చఁగా ఆనలుఁడు నతిశీఘ్రమున వానికన్నులం బెఱికివైచెను. వానరేశ్వరుఁ డగు సుగ్రీవుఁడు సైన్యమునంతయు మ్రింగునట్లు నోరుదెఱచుకొని వచ్చుచున్న ప్రఘసుని, ఒకయేఁడాకుల యరఁటిచెట్టునఁ బ్రహరించి చంపివ్చెను. దుర్ధర్షుఁ డగు నగ్నికేతుఁడును రశ్మికేతుఁడును సుప్తఘ్నుండును యజ్ఞకోపుండును రామునిం బెక్కుబాణముల గాఁడనేసిరి. రాముఁడు, అగ్నిజ్వాలలవంటి నాలుగు వాఁడిబాణములచే, ఆ నలుగురు రాక్షసుల తలలను ద్రుంచెను. మైందుఁడు యుద్ధమున వజ్రముష్టిని పిడికిటం బొడువఁగా వాఁడు రథముతోను అశ్వములతోనుగూడ పట్టణపుఁగోటబురుజువలె నేలంగూలెను. సూర్యుఁడు కిరణములచే మబ్బును భేదించునట్లు, నికుంభుఁడు కాటుకరాసివలె నల్లనిచాయ దొలఁకునీలుని యుద్ధమున వాఁడిబాణములేసి నొంచెను. ఆనికుంభుఁడు చుఱుకుచేయిగలవాఁడు గాన మరల నూఱుబాణముల నీలుని యుద్ధంబుననొప్పించి కేరినవ్వెను. నీలుఁడు యుద్ధమున విష్ణుదేవుఁడునుంబోలె, ఆనికుంభునిరథచక్రము నేకొని వానిసారథితలను తెగనేసెను. వజ్రమునకును బిడుగునకును సాటియగు గాత్రస్పర్శముగల ద్వివిదుఁడును, రాక్షసులందఱును చూచుచుండఁగా యుద్ధంబున, అశనిప్రభుఁడనువానిని, పర్వతశిఖరముగొని ప్రహరించెను. అశనిప్రభుఁడు, పర్వతములచేఁ బోరుచున్న వానరోత్తముని ద్వివిదుని, పిడుగులంబోని వాఁడిబాణముల గాఁడనేసెను. ద్వివిదుఁడు మేనంతయు బాణములు గాఁడఁగా నొచ్చి మిక్కిలియుఁ గుపితుఁడై సాలవృక్షమున నాయశనిప్రభుని రథముతోను నశ్వములతోనుం గూడఁ గొట్టివధించెను. విద్యున్మాలి రథముననుండి బంగారుచే నలంకృతములయిన బాణములచే సుషేణునిఁ బ్రహరించి, మాటిమాటికి సింహనాదములు గావించెను.

అంత వానరోత్తముఁడగు సుషేణుఁడు, జంబుమాలి రథంబున నుండుటయు తాను క్రిందనుండుటయుం జూచి పెద్దపర్వతశిఖరమును వేసి వానిరథమును వేగ నుగ్గు గావించెను. రాక్షసుఁ డావిద్యున్మాలి మిక్కిలియు లాఘవముగలవాఁడు గావున గద చేతఁగొని శీఘ్రమున రథముననుండి దూకి నేలపయి నిలిచెను. అంత వానరశిరోమణియగు సుషేణుఁడు కోపము మిక్కిలియుం బయికొన పెద్దఱాతి నొకటిం గొని విద్యున్మాలిపయి వేగవచ్చెను. వానరశ్రేష్ఠుఁడగు సుషేణుఁడు అట్లు పయిని వచ్చుచుండుటంజూచి విద్యున్మాలి గదచే నతనిఱొమ్మునఁ గొట్టెను. వానరోత్తముఁడగు నా సుషేణుఁడు ఆ గదపెట్టును సరకుసేయక గొప్పయుద్ధము సలుపుచు విద్యున్మాలి ఱొమ్ముపయి నాశిలను బడవైచెను. రాక్షసుఁడు విద్యున్మాలి ఆ ఱాతిదెబ్బ దగిలి ఱొమ్మంతయు నజ్జుగుజ్జుకాఁగా, ప్రాణము లెడలి నేలంబడెను. ఇట్లు శూరులగు నా వానరులు శూరులయిన యారాక్షసులను దేవతలు దైత్యులనుంబోలె నా ద్వంద్వయుద్ధంబున నలియఁగొట్టిరి. అప్పు డాయుద్ధభూమి తునిసిపడినఖడ్గములును గదలును శక్తులును తోమరములును పట్టిసములును గలిగి, విఱిగినరథములును సఱుకంబడిన యుద్ధయోగ్యములగు గుఱ్ఱములును, హతములయిన మదగజములును, కూలిన వానరరాక్షసులును, భగ్నములై నేలంబడియున్న చక్రములును బండికన్నులును గాఁడిమ్రానులును, గలిగి నక్కగుంపులచే నెరసి బెరసి, చూచుటకు భయంకరముగా నుండెను. దేవాసురయుద్ధమునకు సాటియైన యాదొమ్మియుద్ధమున వానరులయు రాక్షసులయు మొండెములు నలుదిక్కుల నెగిరి పడుచుండెను. అప్పుడు రాక్షసులు వానరవరులు తమ్ముఁ బట్టి త్రుంచుచుండఁగా, దేహములంతయు నెత్తుటం దొప్ప దోఁగ తమకు బలకరమగు సూర్యాస్తమయము నెదురుసూచుచు, బలవంతముగా పెనుయుద్ధము గావించుచుండిరి. ఇది నలువదిమూఁడవసర్గము.

రాత్రియుద్ధము.

ఆ వానరులును రాక్షసులును అట్లు యుద్ధము సేయుచుండఁగానే యపుడు సూర్యుఁడస్తమించెను. అంత వానరులకుఁ బ్రాణహారిణి యగు రాత్రియుఁ బొడతెంచినది. అప్పుడు పరస్పరబద్ధవైరులై భయంకరాకారులై యొండొరులం గెలువఁగోరుచున్న యావానరులకును రాక్షసులకును రాత్రియుద్ధము జరిగెను. భయంకరమైన యా యంధకారమునందు వానరులు రాక్షసుఁడని వానరుని, రాక్షసుని వానరుండని రాక్షసులును, నిట్లు గన్నుదెలియక యుద్ధమున నొకరినొకరు గొట్టుకొనిరి. 'చంపు; చీల్పుము; ఇటురా; ఏల పరుగెత్తెదవు.' అని యి ట్లాయంధకారమునందు మిక్కిలియు తుములమయినమహాధ్వని వినఁబడినది. ఆ చీఁకటిని నల్లనిమేనులుగలిగి బంగారు కవచములు దొడిగియున్న రాక్షసులు రాత్రులు జ్వలించునట్లు మెఱయుచుండు నోష

ధి వనములతోఁగూడిన కొండపర్వతములవలెఁ జూపట్టుచుండిరి. అనంతమగు నాయంధకారమున, రాక్షసులు క్రోధపరవశులై, మహావేగమున వానరుల భక్షించుచు యుద్ధభూమిని విహరించుచుండిరి. ఆ వానరులును బెడిదంబగు కోపమునొంది పయికెగసి, తీక్ష్ణములైన తమపండ్లచే బంగారు శిరోభూషణములుగల గుఱ్ఱములను, అగ్నిజ్వాలలవలెఁ బ్రకాశించుచున్న ధ్వజములను, జీల్చివైచిరి. బలవంతులగువానరులు క్రోధమూర్ఛితులై, యేనుంగులను, ఏనుఁగులపయి నున్నవారిని, పతాకలును ధ్వజములును గట్టిన రథములనును, నీడ్చివైచి, పండ్లం గొఱికి యిట్లు యుద్ధమున రాక్షససైన్యమును నానావిధంబులఁ గలఁచివుచ్చిరి. రాముఁడును లక్ష్మణుఁడును నపుడు చక్కఁగాఁ గానరాక కొంచెము కనఁబడుచున్న మేటిరాక్షసులను వెక్కండ్రను క్రూరసర్పములంబోని వాఁడిబాణముల వధించిరి. అప్పుడు గుఱ్ఱపుగొరిజ త్రొక్కుళ్ళచే పొడిపొడియై, రథచక్రముల తిరుగుళ్ళచే పయికి రేఁగిన నేలదుమ్ము యుద్ధముసేయుచున్న వారిచెవులను గన్నులను గ్రమ్మెను. అట్లు చూచువారికి గగురుబుట్టించునట్లు మహాభయంకరముగా యుద్ధము జరుగుచుండఁగా ఆ యుద్ధభూమిని మహాభయంకరములయిన రక్తనదులు ప్రవహించినవి. అంత భేరీమృదంగములయు, పణవములయు ధ్వనులును, శంఖములయు వేణువులయు ధ్వనులును, గలసి యెందును సాటిలేనియట్లు వింతయై వినవచ్చినవి. వానరులచేఁ గొట్టువడి కూయిడుచున్న రాక్షసులయు, రాక్షసులచే హింసితులై యఱచుచున్న వానరులయు ధ్వనులు, మిక్కిలిభయంకరముగా చెలంగుచుండెను. అప్పు డాయుద్ధభూమియందు రాక్షసుల శక్తిశూలములచేతను గొడ్డండ్రచేతను హతులయి కూలిన వానరవీరులును, వానరులువైచిన పర్వతశిఖరములచే హతులయి త్రెళ్ళిన కామరూపులగు రాక్షసులును, కుప్పలుగొనియు, నానావిధములయిన యాయుధములు పుష్పబలులు చల్లినట్లు నెరసియు,నుండుటచే నది తెలియుట కష్టమై, నెత్తుటం దడిసి బురదగొని యుండుటచే ప్రతియోధుల ప్రవేశించుట కశక్యమై యుండెను. ఘోరమై వానరరాక్షసుల ప్రాణముల హరించుచున్న యారాత్రి *కాళరాత్రియుంబోలె సమస్తప్రాణులకును గడచిపుచ్చరాక నిఁక నెట్లు తెల్లవాఱునో యనునట్లు భయముగలిగించినదయ్యె. అంత నపుడు భయంకరమైన యాయంధకారమున, నారాక్షసులు బాణవర్షములు గురియుంచుచు రామునిపయిఁ దలపడిరి. ఆ రాక్షసులు క్రుద్ధులయి గర్జించుచు రామునిపయి నడరుచుండఁగా,ఆధ్వని ప్రళయకాలమున నుప్పొంగివచ్చు సప్తసముద్రములధ్వనియుంబోలె భయంకరమై వినవచ్చినది. రాముఁ డొక్కచెప్పపాటున ఆ రాక్షసులలో నార్వురను అగ్నిజ్వాలలవలె నతితీక్ష్ణములయిన యాఱుబాణములచే నొప్పించెను. ధర్షింపరాని యమశత్రుండును, మహాపార్శ్వుఁడును,

---

* ఇట కాళరాత్రియనఁగా భీమరథిరాత్రి. 'రాత్రిర్భీమరథిర్నామ సర్వప్రాణిభయావహా' అనియున్నది. లేక 'సతీచ కాళరాత్రిశ్చ భైరవీ గణనాయికా' అన్నట్లు శక్తియుఁగావచ్చునని తెలియునది.

మహోదరుఁడును, మహాకాయుఁడగు వజ్రదంష్ట్రుఁడును, రావణునిచే నుత్తరద్వారము గావ నియుక్తులయిన యాశుకసారణు లిరువురును, ఇట్లు మున్ను చెప్పఁబడిన యారాక్షసప్రముఖులును, రాముఁడు మర్మములం దెల్ల బాణసమూహములఁ జొప్పించి నొప్పింపఁగా, నంతె యుద్ధమునుండి తొలఁగి కొంతయాయుస్సును దక్కించుకొన్నవారయిరి. మహాబలుఁడగు రాముఁడు అంధకారమున బంగారుచే నందంద చిత్రితములయి యగ్నిజ్వాలలవలె వెలుఁగు బాణములను బరపి దిక్కులను విదిక్కులను వెలుతురు గలుగఁజేసెను. (ఆ యుద్ధమండలము రామనామాంకితను లయినబాణములచే వ్యాప్తమయ్యెను) భయంకరాకారులగు రాక్షసులు మఱియు నెవ్వ రెవ్వరు రాముని నెదుర్కొని నిలిచిరో వారందఱును నగ్నియందు బడుమిడుతలవలె నాశము నొందిరి. బంగారు పింజలు గల బాణములు వేలకొలఁదిని ప్రయోగింపఁబడుచుండుటవలన, ఆరాత్రి, మిణుఁగుఱుఁబురువులతోఁగూడిన శరత్కాలపురాత్రివలె విలసిల్లుచుండెను. ఇంతకే యారాత్రి భయంకరముగానుండెను. ఇపుడో రాక్షసులును వానరులును జేయుచున్న సింహనాదములచే నది మఱింత భయంకరమయ్యెను. ఆగొప్పధ్వని పయింబయివర్ధిల్లి యంతటను వ్యాపింపఁగాఁ బెక్కు గుహలు నెరసియున్న త్రికూటపర్వతము ప్రతిధ్వనులు చేయుచు బదులు మాటలాడినట్లు చూపట్టనది. మహాకాయులై చీఁకటివలె నల్లని చాయఁదాల్చుచుండు కొండముచ్చులు, రాక్షసుల రెండుచేతుల నిఱియంబట్టుకొని భక్షింపసాగిరి. అంగదుఁడు యుద్ధమునం దనకు ప్రతియగు నింద్రజిత్తును వధింపఁబూని వేగమ వానిని బ్రహరించి, వానిసారథిని గుఱ్ఱములనుంగూడఁ గొట్టిచంపెను. అప్పుడట్లు మహాదారుణముగాను భయంకరముగా యుద్ధము జరుగుచుండఁగానే, మహాకాయుఁడగు నింద్రజిత్తు మాత్రము అంగదునిచే గుఱ్ఱములును సారథియు జచ్చినందున, రథమునువిడిచి యచ్చటనే యంతర్ధానము నొందెను. అంగదుఁడు పొగడ్తకుం దగినట్లు గావించినయాకార్యమునకు దేవతలును ఋషులు నందఱును, ఆ రామలక్ష్మణు లిరువురును, స్తోత్రములుసేసిరి. సమస్త భూతములకును యుద్ధమున నింద్రజిత్తుప్రభావము దెలియును: (వాఁ డదృశ్యుఁడై సర్వభూతములకును యుద్ధమున జయింపఁ దరముగాకుండెను.) కావున వా రట్టిమహాధీరుఁడుగూడ నంగదునిచే ధర్షింపఁబడుటంజూచి సంతుష్టినొందిరి. అంత సుగ్రీవుఁడును, విభీషణుఁడును, వానరులును, పగవాఁడగు నింద్రజిత్తు ధర్షింపఁబడుటనుజూచి మిక్కిలియు సంతుష్టులై యంగదుని 'బాగు బాగ'ని బిగ్గఁ గొనియాడిరి. అపుడు ఇంద్రజిత్తు, అట్లు భయంకరపరాక్రముఁ డగునంగదునిచే యుద్ధంబునఁ బరాజితుఁడై మిక్కిలియు దారుణమయినకోపము నవలంబించెను. ఈ నడుమ రాముఁడు వానరులంజూచి 'మీ రందఱును వానరరాజగు సుగ్రీవునితోఁగూడ నెచ్చరికతో నుండుఁడు. ఆ యింద్రజిత్తు బ్రహ్మవలన వరమునొంది ముల్లోకములును మిక్కిలియు బాధించుచున్నాఁడు. ఇప్పుడు వీనికి మృత్యువు సమీపించుటవలన వీనిని రూపుమాపవలయునను మీ కార్యము

సిద్ధించుటకై వచ్చినాఁడు. ఇప్పుడుమాత్రము మీరు నాకుఁగా నోర్చియుండవలయును. మీరేమి తుందుడుకు పడవలదు' అనెను. పాపాత్ముఁడై యుద్ధమునందు గడిదేఱియున్న యాయింద్రజిత్తు అంతర్ధానవిద్యచే నదృశ్యుఁడై, పిడుగులవంటి మిక్కిలి వాఁడిబాణములను బ్రయోగించెను. ఆ రాక్షసుఁడింద్రజిత్తు,యుద్ధంబునఁ గ్రుద్ధుఁడై, రామునిని లక్ష్మణుని సర్పరూపములయినబెడిదంపుబాణములును సమస్తావయవములందును గాఁడనేసి నొప్పించెను. అపుడు, ఆ యింద్రజిత్తు కపటయుద్ధము సేయువాఁడై మాయ నవలంబించి సమస్తభూతములకును నదృశ్యుఁడై యుద్ధంబున రఘుకులోద్భవులగు రామలక్ష్మణులను మోహము నొందించుచు, ఆయన్నదమ్ములఁ బాణములచే బంధించెను. అట్లు క్రుద్ధుఁడై యాయింద్రజిత్తు సర్పమయములగు బాణములచే తటాలునఁ గాఁడనేసి బంధింపఁగాఁ బురుషసింహములయిన యావీరులు రామలక్ష్మణు లిరువురును పరవశులగుట నపుడు వానరులు చూచిరి. రాక్షసరాజగు రావణుని పుత్త్రుండగు నాయింద్రజిత్తు, స్పష్టముగాఁ దా నెదుటనిలిచి రామలక్ష్మణుల బాధింప నశక్తుఁడయి మిక్కిలి బుద్ధిమంతుఁడు గావున మాయను బ్రయోగించుటకుఁ దొడంగి యా రాజకుమారులను బంధించినవాఁడయ్యె. ఇది నలువదినాలుగవసర్గము.

ఇంద్రజిత్తు నాగపాశముల రామలక్ష్మణులను బంధించుట.

ప్రతాపవంతుఁడును మహాబలుండు నగునా రాజపుత్త్రుఁడు రాముఁడు, ఆయింద్రజిత్తున్నచోటును దెలియఁగోరి వానరయూథపతులను పదుగురి నాజ్ఞాపించెను. ఆపరంతపుఁడు రాముఁడు, సుషేణునికొడుకులిద్దఱిని, వానరశ్రేష్ఠుండగు నీలుని, వాలిపుత్త్రుం డంగదునిని,బలవంతుఁడగు శరభునిని, వినతుని, జాంబవంతుని, మహాబలశాలియగు సానుప్రస్థుని, ఋషభుని, ఋషభస్కంధుని, ఇట్టి పదుగురిని నింద్రజిత్తున్నచోటు దెలిసిరా నాజ్ఞాపించెను. ఆ వానరులందఱును మిక్కిలియు సంతుష్టులై పెట్టిదములగు వృక్షములనుగొని, దశదిశలందును నింద్రజిత్తును వెదకుటకై యాకాశమున కుద్గమించిరి. ఇంద్రజిత్తు ఆ వానరులు మిక్కిలి వేగవంతులయ్యును,దా నస్త్రంబులనెల్లఁ దెలిసినవాఁడుగాన యంతకన్న వేగము గలపరమాస్త్రరూపములగు బాణములచే అట్టివారి వేగమును నివారించెను. ఆ వానరులు భయంకరవేగముగలవారయ్యును, బాణంబులచే తమగాత్రములుభిన్నములై, మబ్బులచే గ్రమ్మఁబడిన సూర్యుంఁబోలె నంధకారంబునున్న యాయింద్రజిత్తును గానరయిరి. యుద్ధముల జయశీలుఁడయిన యాయింద్రజిత్తు సమస్తావయవములను మిక్కిలియు భేదించునట్టి కఱకుబాణములను రామలక్ష్మణులమీఁదనే గుఱిపెట్టి ప్రయోగించెను. ఇంద్రజిత్తు అట్లు క్రుద్ధుఁడై వీరులగు నాయన్నదమ్ముల రామలక్ష్మణులపయి బాణరూపములగు సర్పములను వేయఁగా వారిదేహములు సూదిమోపనుగూడ నవకాశము లేకుండెను. ఆ రామలక్ష్మణుల

గంట్లదారిని మిక్కిలియు *నెత్తురుగాఱెను. అప్పుడు వారిరువురును, పూచినమోదుగుచెట్లవలెఁ బ్రకాశించిరి. అంత విరిసినకాటుకరాశివలె మిక్కిలియు నల్లనైన యింద్రజిత్తు, అంతర్ధానగతుఁడై యించుకకోపమునఁ గడకన్నులెఱ్ఱఁబాఱ, ఆయన్నదమ్ముల రామలక్ష్మణులఁ జూచి 'నే నదృశ్యుండనై యుద్ధముసేయుచుండఁగా, త్రిదశనాథుఁడగు నింద్రుఁడుగూడ, నన్నుఁజూచుటకుఁగాని నెదుర్కొనుటకుఁగాని శక్తుఁడుగాఁడు. ఇఁక కేవలమనుష్యులగు మీయిరువురసంగతి చెప్పనేల? రామలక్ష్మణులారా! కోపంబు వహించియున్న నేను, కంకపక్షి ఱెక్కలు గట్టినబాణములసమూహములచే మఱియును మీయిరువురను గప్పి, యిదిగో యిపుడే యమపురికిఁ బంపెదను. నాకోపము వ్యర్థముగాదు' అనెను. ఆయన్నదమ్ములు రామలక్ష్మణు లిరువురును ధర్మజ్ఞులుగాన శబ్దమును గుఱిపెట్టి యేయువారలుగారు. కనుక నా యింద్రజిత్తు దా నిట్లు చెప్పి వారిద్దఱను వాఁడిబాణములఁ గాఁడనొప్పించి మిక్కిలియు నుబ్బి సింహనాదము గావించెను. విరిసినకాటుకరాశివలె నల్లనగు నా యింద్రజిత్తు, అమ్మహాయుద్ధమున విశాలమగువింటిని సారించి మాటిమాటికి తీక్ష్ణములయిన బాణములం బ్రయోగించెను. అంత వీరుఁడాయింద్రజిత్తు, ఆయపట్టులఁ జక్కఁగా నెఱింగినవాఁడుగాన రామలక్ష్మణుల మర్మస్థానములందు మిక్కిలివాఁడియగు బాణములు నాటి మాటిమాటికి సింహనాదము సేసెను. ఆ రామలక్ష్మణు లిరువురును యుద్ధాగ్రమున శరబంధమునఁ జిట్టువడి క్షణమాత్రమునఁ గన్నెత్తి చూచుటకుఁగూడ నశక్తులయిరి. అంత గొప్పవిలుకాండ్రును వీరులు నగునాభూవరులు రామలక్ష్మణు లిరువురును, బాణముల యలుఁగులెక్క సమస్తావయవములును నొవ్వఁగా, మర్మస్థానములందున బాణములు నాటుటచే మిక్కిలియు స్రుక్కి, యెంతయు చలనమునొంది, దారము లూడ్పఁబడఁగా నెంతయు నుఱ్ఱిపడు నింద్రధ్వజములవలె నేలంబడిరి. ఆ వీరు లిరువురును, బాణరూపములగు సర్పము లవయవములందెల్లఁ బెనఁగొన బద్ధులయి

---

* 'నభూతసంఘసంస్థానో దేహోఽస్య పరమాత్మనః। నతస్య ప్రాకృతామూర్తి ర్మాంసమేదోఽస్థిసంభవా' అన్నట్లు రామలక్ష్మణుల దివ్యవిగ్రహములు అప్రాకృతములుగావున నెత్తురువచ్చుట యెట్లన్నచో వాస్తవముగ నెత్తురులేకున్నను మనుష్యత్వమును భావించుటకు ననుగుణముగా నటునివలె నెత్తుటిఁజూపిరని తెలియునది. అయిన నిట్లు సర్వాంశములలో మనుష్యభావము నభినయించుటవలనఁ బ్రయోజనమేమి? యన్నచో సర్వవిధముల మనుష్యభావమునే యభినయింపనియెడల జనులు 'ఇతఁడు మనుష్యుఁడుగాఁడు దేవుఁడు కావున యితనివలె మనకు ధర్మములననుష్ఠించుట శక్యముగా' దని తలంతురు. సర్వవిధముల మనుష్యభావము నభినయించుచు మహాజనులయనుష్ఠానమును జేసి చూపుటచే లోకులు తామును నట్లే యనుష్ఠింతురని రహస్యము. రావణుఁడు మనుష్యుఁ డొక్కనిచేతనే వధ్యుఁడగుటవలన నట్లు మనుష్యత్వము భావించుటయనియు నందురు. నాగపాశబద్ధులై యుండుట ధర్మనిరతులయినవారికిని ఆపద లొకప్పుడు గలుగుచు తోడనే నివర్తించునని లోకమునకుఁ దెలుపుటకొఱకే. ఇట్లే రాముని మోహాదులకును కారణము తెలియునది.

నెత్తుటఁ దొప్పఁదోఁగి, వీరశయనంబగు యుద్ధభూమిని శయనించి మనంబుననలఁగుచు, మేనెంతయు నొవ్వఁగదురగా నుండిరి. వారియవయవములందు నిలువెల్ల చేతిమొనల వఱకును, బాణములు గ్రుచ్చుకొననిదియు నిశ్చలముగానిదియు భిన్నముగానిదియు అంగుళమంత చోటుగూడ లేదయ్యెను. కామరూపియగు నా రాక్షసుఁడు క్రూరుఁడై యట్లు బాణములఁగొట్టఁగా రామలక్ష్మణుల దేహములనుండి సెలయేటి (ప్రస్రవణము) నుండి నీరుగాఱునట్లు, అతివేగముగా నెత్తురు మిక్కిలియుం గాఱినది. ముందు నింద్రుని జయించి యింద్రజిత్తను పేరువడసిన యా రాక్షసుఁడు క్రుద్ధుఁడై మర్మములందు బాణములను గ్రుచ్చఁగా, మొదట రాముఁడు నేలంబడెను. వాఁడు నాగాస్త్రమును బ్రయోగించినపిదప చక్కనై గుండ్రనిమొనలు గలనారాచములను, నడుమ నగము తునిఁగిననారాచములవలెనుండు నర్ధనారాచములను, గొడ్డలివంటి మొనలుగల భల్లములును, అంజలివంటి యగ్రములుగల యంజలికములును, వత్సదంతములవంటి కొనలుగల బాణములును, సింగపుకోఱలవంటి కొనలుగల సింహదంష్ట్రములను, మంగలికత్తివంటి మొనలు గలక్షురములును, ఇట్లు బంగారుపిడియలుగలిగి కొనలుతీటఁబడిన యీబాణములనెల్ల పయినుండి క్రిందికింబరపి, రామునిగాత్రము నొప్పించెను. ఆ రాముఁడు, పిడికిలిపట్టు శిథిలమై, నడుమను బ్రక్కలనువంగి, రత్నములచేరంగారు తనవింటిని నూని, యుద్ధభూమిని బరుండెను. అంత నచ్చట శరతల్పమునం బడియున్న పురుషసింహుని రామునింజూచి లక్ష్మణుఁడు బ్రతుకుపయి నాశవిడిచెను. లక్ష్మణుఁడట్లు తామరరేకులవంటికన్నులు గలతనయన్న రాముఁడు, బాణంబులు గాఁడి బంధింపఁగా, నేలంబడియుండుటను జూచి మిక్కిలియు దుఃఖించెను. వానరులు నట్లు తండు పడియుండుటనుజూచి మిక్కిలియు సంతాపమును బొందిరి. హనుమంతుఁడు మొదలయిన యావానరులందఱును గూడి యట్లు నాగపాశబద్ధులయి పడియున్న యావీరులం బరివేష్టించి నిలుచుండి యార్తులయి మిక్కిలియు దుఃఖించిరి. ఇది నలువదియేనవసర్గము.

సుగ్రీవ విభీషణాదులు నాగపాశబద్ధులగు రామలక్ష్మణుల యవస్థంజూచి దుఃఖించుట; ఇంద్రజిత్తు సుగ్రీవాదుల నొప్పించుట; విభీషణుఁడు సుగ్రీవునాశ్వాసించుట; ఇంద్రజిత్తు రామలక్ష్మణులఁ జంపివచ్చితినని రావణునితోఁ జెప్పుట.

అంత వానరులాకాశమును భూమినిం జూచుచు అట్లు బాణములు మేనంతయుఁ బర్వి పరుండి యున్నయాయన్నదమ్ములను రామలక్ష్మణులను జూచిరి. వర్షముగురిసి నిలిచియున్న మేఘమువలె, ఇంద్రజిత్తు శరవర్షము కురిసి యుడిగినవెనుక, రాముండున్న యాప్రదేశమునకు విభీషణుఁడును సుగ్రీవుఁడును వచ్చిరి. అంతకుమునుపే, హను

ఘూర్ణించుచును, నీలుడును ద్వివిదుండును, మైందుడును, సుషేణుడును, కుముదుడు
ను, అంగదుండును, వచ్చుటకేవచ్చియుండి రామలక్ష్మణులంజూచి మిక్కిలియు దుఃఖించు
చుండిరి. ఆ రామలక్ష్మణులు చేష్టలుడిగి, యెట్టెట్టు [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
గా నూర్పులువిడుచుచు[illegible] చేష్టలుమీఱుచు నెత్తుటిచెల్లున [illegible] [illegible]
దొప్పదోఁగి, దేహమంతయెల్లను బాణసమూహములు పర్వియుండఁగా, ఒక్కొకప్పు
డు సర్పములవలె నిట్టూర్పులువుచ్చుచు, పరాక్రమము మందటిలి, అంగము లెల్ల నెత్తు
టందడిసి తొప్పదోగియుండుటచే బంగారుధ్వజములవలెఁ జూపట్టుచు శరతల్పంబులఁ
బరుండియుండిరి. అట్లు ఆ వీరులు ఒక్కొకప్పుడు సల్లల్ల కాలుసేతులు కదల్చుచు,
బాణసమూహములు దేహమంతయు వ్యాపించియుండఁగా, అయాయూథపతులు
కన్నులనిండ కన్నీళ్లు కలగొనఁ దమ్ముఁబరివేష్టించియుండఁగా; యుద్ధభూమినిబడి పరుండి
యుండుటను, విభీషణుఁడును వానరులు నందఱునుజూచి మిక్కిలియు మనములఁ గంది
కుందిరి. ఆ వానరులు యుద్ధరంగముననుండి, యాకాశమును దిక్కులనన్నిటిని వెద
కినను, మాయచేత మఱుఁగుపడియున్న యింద్రజిత్తును జూడఁజాలరయిరి. విభీషణుఁడు
మాయచేత నాచ్ఛాదితుఁడయిన తనయన్నకొడుకు నింద్రజిత్తును, నలుగడలంజూచుచు,
నంత మాయచే మఱుఁగుపడియున్నవానినిఁ గనుఁగొనుమాయావిద్య నవలంబించి
వాఁడొక్కచోనుండఁ గాంచెను. వీర్యకర్మంబుల నెందునుసాటిలేకయు యుద్ధంబున నె
దురులేకయు, వరదానబలమున నంతర్హితుండై తేజంబును యశంబును పరాక్రమమును
మిక్కిలి గలిగియున్న వీరుండా యింద్రజిత్తు, విభీషణునకుఁ జూపట్టినవాఁడయ్యె. ఇంద్ర
జిత్తు తననాగాస్త్రబంధనకర్మమును రామలక్ష్మణులట్లు పరుండియుండుటనుం, జూచి, మి
క్కిలియు సంతుష్టుండై, రాక్షసులనందఱిని సంతోషపెట్టుచు వారితో 'దూషణుని ఖరు
నిని జంపిన మహాబలులయిన యన్నదమ్ములు రామలక్ష్మణులు నాబాణములచే బ్రుక్కి
నారు చూడుఁడు సురలును అసురులు, ఋషిసమూహములు నందఱు నొక్కటిగాఁ
గూడి వచ్చినను వీరిద్దఱను ఈ నాగపాశముల కట్టునుండి విడిపింప శక్యముగాదు.
ఎవ్వనిపౌరుషమునకు భయపడి నాతండ్రి రావణుఁడు దుఃఖార్తుండై రాత్రి మూఁడు
జాములలో నొక్కజామయినను నిదురపట్టమిచే పడుకను మేనితో ముట్టకయే
చింతించుచునే ప్రొద్దుగడపునో; మఱియు నెవ్వనినిమిత్తమై యా లంకలోని జనమం
తయు, వర్షాకాలములందు నదీజల మాకులమగునట్లు వ్యగ్రమైయున్నదో, అట్టివాని
ని, మనలనెల్ల సమూలముగా నాశము సేయ సమర్థమున కొడిగట్టిన రాముని, నేనిదో
వధించిపుచ్చితిని. రాముఁడును లక్ష్మణుఁడును సమస్తవానరులును సేతుబంధాదులచేఁ
జూపిన పరాక్రమములన్నియు శరత్కాలమున మబ్బులంబోలె నిష్ఫలములయ్యెనని
అనెను. ఇంద్రజిత్తు ఇట్లు తనముట్టుఁబ్రక్కలనున్న, రాక్షసులకెల్లను జెప్పి, యంత నా
సుగ్రీవాది వానరయూథపతులనుగూడ నందఱను బాణముల నొప్పించుచు మగ
[illegible] [illegible] నాయింద్రజిత్తు [illegible] [illegible] [illegible]

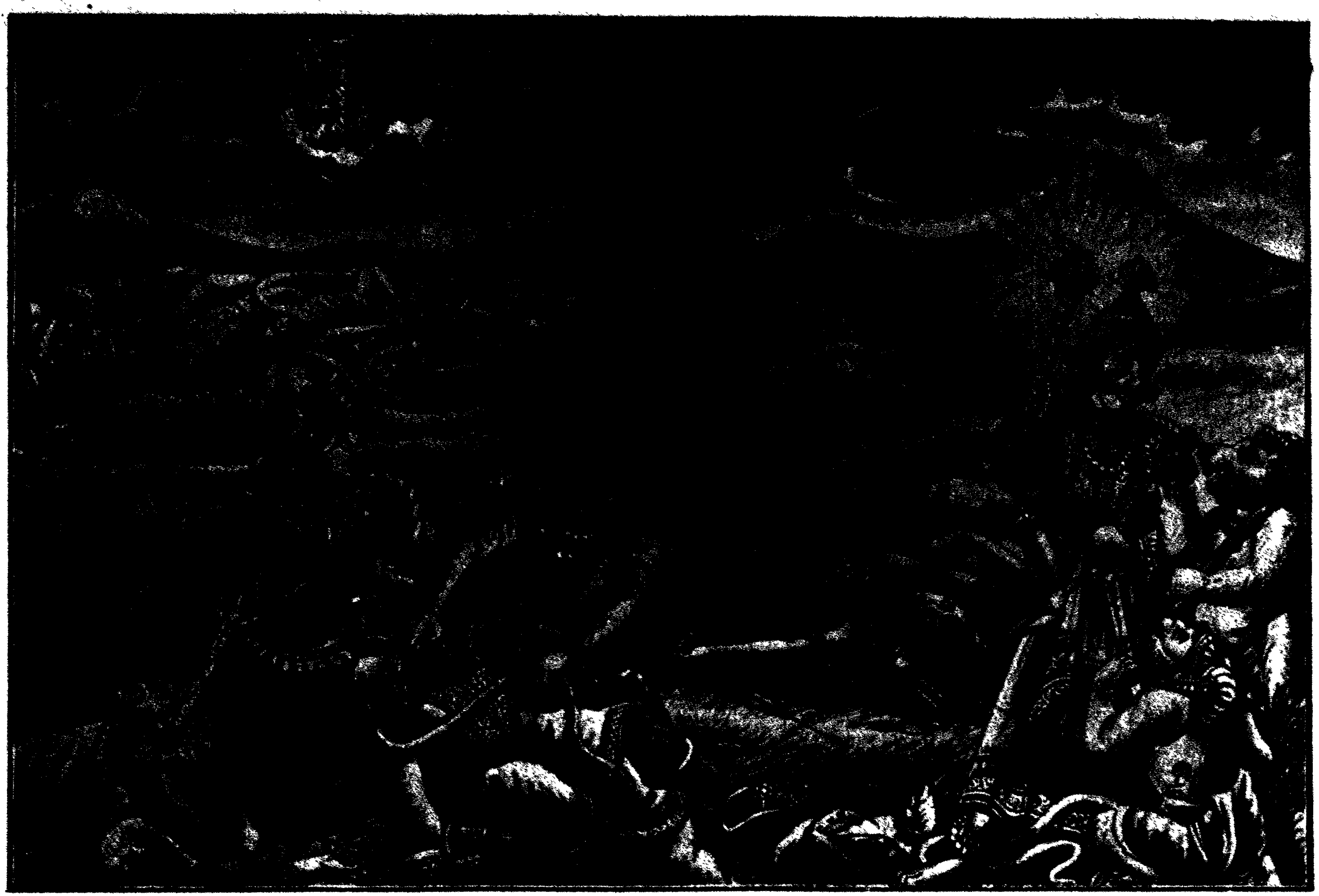

1463. రాత్రియుద్ధము ; ఇంద్రజిత్తుయొక్క నాగపాశములచే రామలక్ష్మణులు మూర్ఛితులగుట ; విభీషణుఁడు దీపము నెత్తుకొని వెదకుట.

లనొక్కొక్కరిని మూఁడేసి మూఁడేసి మేటిబాణములేసి తపింపఁజేసెను. ఆగొప్ప విలుకాఁడు జాంబవంతుని ఱొమ్మున నొక్కబాణము గాఁడనేసి వేగవంతుఁడగు హనుమంతునిపై పదిబాణములు ప్రయోగించెను. యుద్ధమున మహావేగుం డాయింద్రజిత్తు, అపార తేజులయిన గవాక్షశరభుల నిరువురను రెండేసిబాణములువైచి గ్రుచ్చెను. అంత నింద్రజితుఁడు వేగిరముమీఱఁగా, మరల నాగోలాంగులపతియగు గవాక్షునిని, వాలిపుత్త్రుఁడగు నంగదునిని, పెక్కుబాణములఁ గాఁడనేసెను. బలవంతుఁడును మహాధైర్యశాలియునగు నాయింద్రజిత్తు అట్లాయుద్ధమున, అవ్వానరవరులనెల్ల అగ్నిజ్వాలలవంటి వాఁడిబాణముల నొప్పించి సింహనాదము చేసెను. అమ్మహాబాహుఁడు, ఆ వానరులను బాణజాలములచే నలంచి, యందఱును భయపడునట్లు గావించి పకపకనవ్వుచుఁ దోషిరాక్షసులనుజూచి 'రాక్షసులారా! అదిగోసేన కన్నులయెదుటనే, భయంకరమగు బాణపాశములచే నేను బంధింపఁగా బద్ధులై యున్నదమ్ము లా రామలక్ష్మణులిరువురు నొక్కటఁబడి యున్నారు చూడుఁడు' అనెను. ఇట్లతఁడుచెప్పఁగా కపటయుద్ధములుసేయు నారాక్షసులందఱును నతఁడుచేసిన వీరకార్యమునకు సంతుష్టులై మిక్కిలియు నాశ్చర్యమునొందిరి. మేఘాకారులయిన యారాక్షసులు, రాముఁడు హతుఁడయ్యెనని తలఁచి, యంతటను మహాధ్వనిగలుగునట్లు సింహనాదముసేయుచు, నింద్రజిత్తును బూజించిరి. అప్పు డాయింద్రజిత్తు రామలక్ష్మణులిరువురును నిట్టట్టు కదలక మెదలకయు నూర్పులువిడువకయు, నేలఁబడియుండుటనుజూచి హతులయిరని తలంచుకొనెను. యుద్ధమున జయశీలుఁడగు నింద్రజిత్తు పరమసంతుష్టుఁడై సమస్తరాక్షసులకును సంతోషముకలిగించుచు, లంకాపురమును ప్రవేశించెను. రామలక్ష్మణుల శరీరములు హస్తపాదాద్యంగములును వ్రేళ్లు మొదలయిన యుపాంగములును బాణమయములుగా నుండుటనుజూడఁగా సుగ్రీవునకు భయము గలిగెను. సుగ్రీవుండట్లు మిక్కిలియు దిగులుపడి దుఃఖముచే కన్నులు కలఁగి బాష్పముల మొగము దడిసియుండుటనుజూచి, విభీషణుఁ డతనితో 'సుగ్రీవా! భయమువలదు. చాలును. కన్నీళ్లయురవడి నాఁగుము. యుద్ధములన్నియు తఱచుగా నిట్టివే. జయమే యెప్పుడును గలుగునని నియతిలేదు. వీరా! మనకు భాగ్యశేషము గలదేని, మహాత్ములును మహాబలవంతులునగు నీయిద్దఱు మూర్ఛదేఱఁగలరు. నీవు దిటతెచ్చుకొనుము. మఱి వేఱు దిక్కులేకున్న నాకును దిటగలిగింపుము. సత్యమును ధర్మమును నవలంబించి యుండువారికి నెప్పుడును నపమృత్యుభయము గలుగదు' అనెను. విభీషణుఁడిట్లుచెప్పి యంత కన్నీళ్లుగార్చినయమాంగల్యము నివర్తించుటకై చేత నీళ్లుదీసికొని యాసుగ్రీవుని శుభనేత్రములను దుడిచెను. అంత ధర్మాత్ముఁ డావిభీషణుఁడు రాక్షసమాయం దెలిపి ధైర్యము గలిగించుటకై, మరల జలంబు దీసికొని, మాయామోహనివారకమగు విద్యచే నభిమంత్రించి దానిచే నాసుగ్రీవునికన్నులను దుడిచెను. అట్లతఁడు, బుద్ధిమంతుఁడగు నాకపిరాజు సుగ్రీవుని మొగమును దుడిచి, యంత

తొట్రుపడక యక్కాలమునకుఁ దగినమాటల నతనితో "వానరరాజేంద్రా! అధైర్య పడుటకిది కాలముగాదు. 'నేనేమి సేయుదును. అతిస్నేహమిట్లు బోధించుచున్న దే'యందువా? అతిస్నేహమున కిది యకాలము. ఇట్టికాలమున నదిగూడ మరణమునకుఁ గారణమగును. కాఁబట్టి, సమస్తకార్యములను నాశముసేయునట్టి యధైర్యమును విడిచి, రాముని నంటఁగొనివచ్చిన వానరసైన్యములకు హితమగుదాని నాలోచింపుము. అటుగాదేని, రాముఁడు మూర్ఛదేఱువఱకు, నతని రక్షింపుఁడు. కాకుత్స్థకులు లారామలక్ష్మణులు, మూర్ఛదేఱినంతనే మనభయమును బోఁగొట్టఁగలరు. 'ఇట్లు పడియున్నవారికి మరలఁ దెలివివచ్చుటయెట్లు' అందువా? ఈబంధము రామునేమియుఁ జేయఁజాలదు. కాన యతఁడు మృతినొందునని శంకయువలదు. 'ఇది యెట్లం'దువా? కాంతివెంపు రాముని విడువకున్నది చూడుము. ఇట్టిసొంపు మృతినొందినవారికిఁ గలుగుట యరుదుసుమీ. కాఁబట్టి నేను జేయవలసినకార్యములనెల్ల మరల కుదురు పఱచునంతకు, నీవు దిట దెచ్చుకొని నీసైన్యమునకుఁగూడ దిటఁ గలిగింపుము. 'కార్యములను కుదురుపఱుపనేల' యందువా? వానరోత్తమా! ఈ వానరులు, కన్నులువిచ్చి నన్ను నింద్రజిత్తని భ్రమించి దిగులుగొని గగురుమొదలగు భయవికారములు పుట్టఁగా ఒకరిచెవిలో నొకరు పలాయనమునకై గుసగుసలాడుకొనుచున్నారు. చూడు. ఇట్లు నన్నుఁజూచి పరుగిడఁ జూచుచున్నయీసైన్యమునకు భయము దొలఁగించుటకై పోవుచున్నాను. వానరులందఱును, మునుపుదాల్చియైన ప్రాదండను బాఱవైచునట్లు, ఇంతకుఁబుట్టియున్న దిగులును దిగవిడుతురుగాక' యనెను. రాక్షసేంద్రుఁడగు విభీషణుఁడు సుగ్రీవుని నట్లాశ్వాసించి యంత భయంబునఁ బరుగిడుచున్న వానరసైన్యముంజూచి 'నే నింద్రజిత్తుగాను విభీషణుఁడను' అని చెప్పి యాశ్వాసించెను. మహామాయుఁడగు నింద్రజిత్తు సమస్తసైన్యములును తన్నుఁ బలసివచ్చుచుండ, లంకాపురమును బ్రవేశించి, తండ్రిసమ్ముఖమునకుఁ బోయెను. అట్లతఁడుపోయి యచట సభయం దాసీనుఁడయి యున్నరావణునకు నమస్కరించి చేతులు మొగుడ్చుకొని, 'రామలక్ష్మణులను వధించితిని' అని యీప్రియవార్తను జెప్పెను. రావణుఁడు రాక్షసులమధ్యమునఁ దనశత్రువులగు రామలక్ష్మణులు కూల్పంబడిరని విని, యుబ్బుపట్టలేక, యాసనమునుండి దిగ్గనలేచి కొడుకును బిగ్గఁ గౌఁగిలించుకొనెను. రావణుఁడు మనంబున సంతసముప్పొంగ కొడుకుశిరను మూర్కొని రామలక్ష్మణులు హతులయినవిధము నడిగెను. అట్లడుగుచున్న తండ్రికి నింద్రజిత్తుఁడు తా నారామలక్ష్మణుల నాగపాశములబంధించి చేష్టలుడిపి కాంతి సొంపు దూలించినవిధమంతయు జరిగినది జరిగినట్టుగానే తెలిపెను. ఆరావణుఁడు, మహారథుండగు నింద్రజిత్తుచెప్పిన మాటనువిని మనంబున సంతోషాతిశయము నిండఁగా,

రామునివలనఁ గలిగిన యుండుదుఃఖము దిగంద్రావి మిక్కిలి సంతుష్టినొంది కొడుకు నెంతయు పొగడెను. ఇది నలువదియాఱవ సర్గము.

రావణాజ్ఞచే రాక్షసస్త్రీలు సీతను బుష్పకవిమాన మెక్కించి యుద్ధభూమికిఁ దోడ్కొనిపోయి నాగపాశబద్ధులై పడియున్న రామలక్ష్మణులం జూపుట.

రావణునికుమారుఁ డింద్రజి త్తట్లు కృతార్థుఁడై మరల లంకాపురిని బ్రవేశించినపిదప, హనుమంతుఁడు, నంగదుండును, నీలుఁడును, సుషేణుఁడును, కుముదుఁడును, నలుఁడును, గజుఁడును, గవాక్షుఁడును, గవయుఁడును, శరభుఁడును, గంధమాదనుఁడును, జాంబవంతుఁడును, ఋషభస్కంధుఁడును, రంభుఁడును, శతవలియు, పృథుఁడు ననెడి యీవానరసింహులు ఆర్తులై రామునిఁ బరివేష్టించి రక్షించుచుండిరి. తక్కిన వానరులు సేనలనన్నియు వ్యూహములుగాఁ దీర్చి, నలుగడల ప్రయత్నపరులై వృక్షములు చేతం దాల్చి సమస్తదిక్కులను దిర్యగూర్ధ్వప్రదేశములనుం జూచుచు, తృణములు గదలినను రాక్షసులు వచ్చిరనితలంచుచు జాగ్రత్తతోనుండిరి. అపుడు రావణుఁడును మిక్కిలిహర్షమున నింద్రజిత్తును వీడుకొలిపి, యంత, సీతకుఁ గావలి యున్నరాక్షసస్త్రీలను బిలిపించెను. అంత రాక్షసస్త్రీలును త్రిజటయును రాజాజ్ఞ చొప్పున వచ్చిరి. అంత రాక్షసరాజగురావణుఁడు సంతోషమున నారాక్షసస్త్రీలం జూచి 'ఇంద్రజిత్తుచే రామలక్ష్మణులు హతులయిరని సీతకుం జెప్పుఁడు. ఆబిడను పుష్పకముపై నెక్కించుకొనిపోయి హతులయిపడియున్న రామలక్ష్మణులను జూపుఁడు. ఎవ్వనిప్రాపున నిది గర్వితయై నాకు వశురాలు గాకుండినదో, ఆరాముఁడు, దీనిమగఁడు, తమ్ముఁడును దానును యుద్ధాగ్రమున హతుఁడయ్యెను. ఇంక సీత విచారముడిగి, శోకముమాని రాముఁడువచ్చుననెడి యాశయుఁదూలి, సర్వాభరణముల నలంకృతయై నన్నుఁ బొందఁగలదు. వాలుంగన్నులు గలయీవన్నెలాఁడి యుద్ధమున రాముఁడును లక్ష్మణుఁడును నిపుడు హతులగుటనుజూచి, నాకంటె మఱివేఱుగతి గానలేమిచే రామునినుండి మనస్సును ద్రిప్పి, నేనుగోరకయే తానే తనంతట నన్నుఁ బొందఁగలదు' అనెను. ఆరాక్షసస్త్రీలు దురాత్ముఁడగు రావణునియాజ్ఞనువిని, 'అట్లేచేయుదు' మనిచెప్పి పుష్పకవిమాన మున్నచోటికింబోయిరి. అంత రాక్షసస్త్రీలు రావణుని యాజ్ఞచే పుష్పకవిమానమును దీసికొని యశోకవనమునన్న సీతయొద్దకుంబోయిరి. అపుడు, రాక్షసస్త్రీలు, భర్తృదుఃఖమునఁ గీడ్పడి స్రుక్కుచున్న సీతనుదీసికొని యాపుష్పకవిమానము నెక్కించిరి. అంత నాస్త్రీలు సీతను త్రిజటనును పుష్పకము నెక్కించి యాబిడకు రామలక్ష్మణులం జూపుటకై తీసికొనిపోయిరి. మఱియు, నారాక్షసేశ్వరుఁడు రావణుఁడు సంతోషమున లంకయందంతయు పతాకలును ధ్వజము

లును వరుసలుగా నెత్తించి యలంకారము చేయునట్లు గావించి లంకయందంతయు 'రాముఁడును లక్ష్మణుఁడును నింద్రజిత్తుచేత యుద్ధమున హతులయిరి' అని చాటించెను. సీత త్రిజటతోఁగూడ నాపుష్పకవిమానము నెక్కిపోయి, నేలంబడి యున్న యావానరసైన్యమునంతయుం జూచెను; రాక్షసులు మనమున మిక్కిలి సంతోషము నొందియుండుటయు, వానరులు రామలక్ష్మణుల పొంతల దుఃఖార్తులై యుండుటయుం జూచెను. అంతసీత, క్రింద భూమిని, వీరులగు రామలక్ష్మణులు, బాణవిశీర్ణులై, కవచములు పటాపంచలై, విండ్లు జాఱిపడి, బాణములచే సమస్తావయవములును భిన్నములుకాఁగా, శరగుల్మమయులై శరతల్పంబులంబడి పరుండి యుండఁగాఁ జూచెను. ఆసీత, యుపటవీరులును తామరరేకులవంటి కన్నులుగలవారును నన్నదమ్ములు నగునాపురుషసింహులు రామలక్ష్మణులిరువురును, నగ్నిపుత్రులగు స్కంధవిశాఖులంబోలెఁ దేజరిల్లుచు నట్లు శరతల్పగతులయి యట్టిదురవస్థం బొంది పరుండియుండుటను జూచి మిక్కిలియు దుఃఖమునఁ బల్లటిల్లుచు, చాలసేపు విలపించెను ఏకందునులేని సర్వావయవముల నొప్పుచు నల్లనికన్నులు వన్నెగులుకు నాజనకరాజసుత సీత, తనభర్తయగు రాముఁడును లక్ష్మణుఁడును, నేలదుమ్మునం బొరలుచుండుటనుజూచి రోదనము గావించెను. ఆసీత, శోకంబున బాష్పములు కలంచి పుచ్చఁగా, దేవతలుంబోలె మహాప్రభావసంపన్నులగు నారామలక్ష్మణులం జూచి, హతులయిరని యూహించుచు, పరమదుఃఖితయై యిట్లని పలవించెను. ఇది నలువదియేడవసర్గము.

—·✧·—

—◆◆— సీత రామలక్ష్మణుల యవస్థమజూచి నానావిధములఁ బలవించుట. —◆◆—

సీత, తనభర్తయగు రాముఁడును, మహాబలుఁడగు లక్ష్మణుఁడును హతులగుటంజూచి, శోకంబున స్రుక్కుచు వినువారికి మిక్కిలియు జాలిపుట్టునట్లు, ఇట్లనిపలవించెను. "సాముద్రిక లక్షణములను దెలిసినవారెవ్వరు, మున్ను నన్నుఁ బుత్రవతియుని యు విధవగాదనియుఁ జెప్పిరో, ఆలక్షణజ్ఞానులందఱును, నిపుడు రాముఁడు హతుఁడగుటచే, నబద్ధము చెప్పినవారయిరి మునువిన్వరు, నాభర్త యశ్వమేధాదియాగములు సేయుననియు సత్రములు గావించుననియును జెప్పిరో, అట్టిజ్ఞానులందఱును ఇప్పుడు రాముఁడు హతుఁడుగాఁగా, నబద్ధము చెప్పినవారయిరి. మున్ను మహామార్తికులగు బ్రాహ్మణులెవ్వరు, నేను చెవులార లెస్స వినునట్లు, నాయెదుట, నన్ను మాంగల్యవతియని చెప్పిరో, ఆజ్ఞానులందఱును, ఇప్పుడు రాముఁడు హతుఁడగుటచే అబద్ధము చెప్పినవారయిరి. ఎవ్వరు నన్నుఁజూచి నీవు మహావీరుండగునరాజునకుఁ బత్నివగుదువు, ధన్యురాలవు, అని చెప్పిరో ఆవేత్తలందఱును, ఇప్పుడు, రాముఁడు హతుఁడగుటచే నబద్ధము చెప్పినవారయిరి. ఇవిగో నాకు పాదముల పద్మరే

ఖలు స్పష్టముగాఁ జూపట్టుచున్నవి. ఈరేఖలుగల స్త్రీలు, మహారాజులకు పత్నులై వారితోఁగూడ సామ్రాజ్యమున నభిషిక్తులగుదురఁట ఇవి నాయందు నేల నిష్ఫలములయ్యెనో! దౌర్భాగ్యవతులగు స్త్రీలు ఏలక్షణములున్నచో వైధవ్యము నొందుదురో, యా దుష్టలక్షణము లెంత వెదకినను నాయందుఁ గనఁబడలేదు. కాని నాయందుఁ గనఁబడు శుభలక్షణములన్నియు నిష్ఫలములే యైనవి. ధ్వజకులిశాదులయిన యితరలక్షణములతోఁ గూడి, రేఖలరూపముగా నున్న పద్మములు, పద్మ (లక్ష్మి) గలవి యనెడి తమయర్థమును సత్యముగా జెల్లించునని లక్షణశాస్త్రములఁ జెప్పఁబడియున్నది. ఇప్పుడు రాముఁడు హతుఁడగుటచే నాకుమాత్రమవి నిష్ఫలములయినవి. నాకురులు సూక్ష్మములును సమములునై నల్లగానున్నవి. నాకనుబొమలు ఒండొంటితోఁ గలియకున్నవి. నాపిక్కలును గుండ్రములై వెండ్రుకలు లేకున్నవి. నాపలువరుస విరళముగాక దట్టముగా నొండొంటం గలసియున్నది. నాకన్నులదాపటి నుదుటిపట్టులును, కన్నులును, చేతులును, అడుగులును, చీలమండలును, దొడలును దప్పములుగా నున్నవి. నావ్రేళ్లును గుండ్రనిగోళ్లతో నిద్దములై చేతికొలఁదికి తగునట్లు సమములై యున్నవి. నా యీచన్నులు నొండొంటి నొరసి, బలుపు గలిగి, కొనలు కొంత పల్లముగా నున్నవి. నాపొక్కిలియు చుట్టును నిక్కగలిగి నడుమ లోఁతయియున్నది. నాప్రక్కలును ఱొమ్మును దగుకొలఁదియె కండబలుపు గలిగియున్నవి. నామేనిచాయ మణియుంబోలె నిద్దమై మెఱుఁగు దేఱుచున్నది. నామేని వెండ్రుకలును మృదువుగానున్నవి. శాస్త్రజ్ఞులు, నా యీపాదముల పదివ్రేళ్లును, పాదతలములును జక్కఁగా నేల నాని యుండుటవలన నన్ను శుభలక్షణములు గలదానిగాఁ జెప్పిరి. నాహస్తములును పాదములును పూర్ణమగు యవరేఖలతోఁగూడి నడుమ సందులులేక గుప్తములై, గుప్తముగా నమరినవ్రేళ్లు గలిగి, కాంతిం జిమ్ముకొత్తుచున్నవి. కన్యాలక్షణము దెలిసిన బ్రాహ్మణులు, నన్నెప్పుడును జిఱునవ్వుగలదిగాను జెప్పిరి. జ్యోతిషికసిద్ధాంతమునందు నిపుణులైన బ్రాహ్మణులు నాకుఁ బెనిమిటితోఁ గూడ సామ్రాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషేకము గలుగునని చెప్పిరి. ఇప్పు డదియంతయు వ్యర్థమయినది. అన్నదమ్ములు రామలక్ష్మణులు, జనస్థానమంతయు నన్ను వెదకి, తుదకు నావృత్తాంతమును దెలిసికొని, నన్నుఁ జేపట్టుటకై యక్షోభ్యమగు మహాసముద్రమునుంగూడ దాఁటివచ్చి యెద్దుకాలియంతమాత్రమయిన యింద్రజిన్మాయచే హతులయిరి. రామలక్ష్మణులు వారుణాస్త్రము, నాగ్నేయాస్త్రము, ఐంద్రాస్త్రము, వాయవ్యాస్త్రము, బ్రహ్మశిరోనామకాస్త్రమునుం బొందియుండిరే. ఆయస్త్రములన్నియు నిపు డెచ్చటికిఁ బోయినవి: ఇంద్రజిత్తు యుద్ధమున మాయచే నదృశ్యుఁడై కపటమున దేవేంద్రసమానులును నాకు దిక్కునయిన రామలక్ష్మణులను వధించినాఁడు. నేను దిక్కులేనిదాన నయితిని. యుద్ధమున రామునికంటె బాఱింబడిన పగవాఁడు, తా నెంత మనోవేగముగలవాఁడయినను, ప్రాణములతో నురలి పోనఁజాలఁ

డు. అతిబలపరాక్రమశాలియగు రాముఁడుగూడ తమ్ముఁడును దానును యుద్ధమునఁ గూల్పంబడి నేలంబరుండి యున్నాఁడే! కావున, కాలమునకు మిక్కిలి బరువైనది యేదియు లేదు. మఱిదైవమును గెలుచుటయు నెంతమాత్రము దరముగాదు. జాలి గొలుపుచున్న నాయత్తగారిని దలఁచుకొన్న నాకు దుఃఖము గలుగునట్లు రామునిఁగాని, మహాబలుఁడగు లక్ష్మణునిఁగాని, నన్నుఁగాని, నాతల్లినిగాని, తలంచుకొన్నను అంత దుఃఖము గలుగదు. ఆయమ కౌసల్య, 'పదునాలుగేండ్లు వనవాసవ్రతమును గడపి, సీతయును లక్ష్మణుఁడును, రామునితోఁ రాఁగా నెప్పుడుచూతునా' యని యెల్లప్పుడు చింతించుచునే యుండునే" అని విలపించెను. అట్లు పలవించుచున్న యాసీతంజూచి, త్రిజటయను రాక్షసి 'అమ్మా! నీవు దుఃఖపడవలదు. నీభర్త యితఁడు బ్రతికియున్నాఁడు అమ్మా! ఈ యన్నదమ్ములు రామలక్ష్మణు లిద్దఱును బ్రతికియున్నారని తెలియఁ గూడునట్లు స్ఫుటములై యనుభవసిద్ధములయిన కారణములుగూడ నాకగపడుచున్నవి. వానిని జెప్పెదవినుము పతి హతుఁడయ్యెనేని యుద్ధమున యోధులముఖములు, ఇట్లు కోపావేశము గలవిగాను సంతోషముచే ప్రసన్నములైనవిగాను, నుండఁజాలవు. సీతా! మఱియు నీరామలక్ష్మణులు ప్రాణములు విడిచియున్నచో పుష్పకంబనెడునీవిమానము దివ్యంబైనదిగాన నిన్నిట్లు వహించియుండదు. ప్రధానుఁడగు వీరుఁడు చంపఁబడునేని, యట్టిసైన్యము ఉత్సాహము దూలి, ప్రయత్నముమాలి, జలములందు కర్ణధారుఁడులేని యోడవలె, యుద్ధంబుల నడపువాఁడులేక తబ్బిబ్బుపడుచుండును. ఈ వానరసేన యట్లులేదు; ఇది తొట్రుపడక, భయమునొందక, బలంబుమీఱి, నేను బ్రతికియున్నారని నీకుఁ దెలిపిన యారామలక్ష్మణులను సంతోషమున నెచ్చరికతో రక్షించుచున్నది. ఇట్లు సుఖముగాఁ దెలియఁదగిన యాచిహ్నములచేత, రామలక్ష్మణులు బ్రతికియున్నారని నెఱనమ్మకము గలిగియుండుము. రామలక్ష్మణులు మృతిఁ బొందినవారుగారు చూడుము. నీయందలిస్నేహమున నీకింతదూరము చెప్పుచున్నాను. నేనిదివఱకు నబద్ధము చెప్పినదిలేదు. ఇంక నెప్పటికిఁగాని చెప్పుటయు నుండదు. నీవు నీపాతివ్రత్యముచే మనస్సునకుల్లాసము గూర్చు స్వభావము గలదానవుగాన నీయందు నాకు మిక్కిలియు మనస్సు తగిలినది. యుద్ధంబున దేవేంద్రునిఁగూడి దేవాసురులు వచ్చినను, ఈ రామలక్ష్మణుల గెలువ నలవిగాదు. బ్రతికియుండుటకు సూచకములయిన సైన్యముఖప్రసాదాది లక్షణములనుజూచి, యటువంటికలనుం గని, నీకుఁ జెప్పితిని. సీతా! ఇది మిక్కిలియు గొప్పచిహ్నము. దీనిని మెల్లగాఁ జూడుము. వీరిద్దఱును మూర్ఛనొందియున్నను, వీరల ముఖకాంతి వెంపు, ఎంతమాత్రము విడువకున్నది. ఆయుస్సు తీఱి ప్రాణములు విడిచినవారికి, తఱచుగా, ముఖములను జూడఁగా, నవి మిక్కిలియు వికారము గలిగియుండును. సీతా! నీవు రామలక్ష్మణుల విషయమై, యిట్లు శోకమున ముఖవికారము నొందకుము. వారు హతులయిరనియు భ్రమనొందకుము. మనస్సునను గుండకుము. వారలిపుడు బ్రతికియుండుట శక్యమేకాని యశక్యముగాదు' అ

నెను. దేవకన్యయుం బోని సీత, యా త్రిజట చెప్పిన మాటను విని, చేమోడ్పుగీలించి 'నీవు చెప్పినట్లె వీరలు జీవించి యుందురుగాక' యనెను. త్రిజట మనోవేగముగల యా పుష్పకవిమానమును మరల్చి దీనురాలైన సీతను లంకాపురిలోపలికిం దీసికొని పోయెను. అంత రాక్షసస్త్రీలు సీతను త్రిజటనును పుష్పకమునుండి దింపి, యశోకవనమును జేర్చిరి. పెక్కువృక్షసమూహములతోఁగూడి, రాక్షసేంద్రుఁడగు రావణునికి ప్రమదావనమైన యశోకవనమును సీత ప్రవేశించి రాచకొమారులగు రామలక్ష్మణులను దాను జూచినవిధమునే యెంతయుఁ జింతించుకొనుచు, మిక్కిలియు దుఃఖము నొందినదయ్యె. ఇది నలువదియేనిమిదవ సర్గము.

రాముఁడు కొంతమూర్ఛదేఱి లక్ష్మణునిఁగూర్చి దుఃఖించుట; రాముఁడు సుగ్రీవుని మరలఁ గిష్కింధకుఁ బొమ్మనుట; విభీషణుఁడు వానరసైన్యముల నిలువరించి మరల రామునొద్దకు వచ్చుట.

సుగ్రీవుఁడు మొదలుగా మహాబలశాలు రగునా వానరోత్తములందఱును, భయంకరమగు నాగపాశములచే బద్ధులై పాములవలె నిట్టూర్పులుపుచ్చుచు, నెత్తుటం దోఁగి భూమిని బరుండి యున్న మహాత్ములను దశరథకుమారులగు రామలక్ష్మణులను బరివేష్టించి శోకపరిపూర్ణులయి యుండిరి. ఇంతలో వీర్యవంతుఁడగు రాముఁడు, బాణపాశములచే బద్ధుఁడై యున్నను, ధీరుఁడును బలవంతుఁడు నగుటచే మూర్ఛదేఱెను. అంత, బాణములు గాఢముగాఁ గ్రుచ్చుకొని, నెత్తుటం దోఁగి దుఃఖితుఁడై దీనవదనంబున నున్న తమ్ముని లక్ష్మణునిం జూచి రాముఁడు దుఃఖము పట్టలేక 'నాతమ్ముఁడు యుద్ధమున నిర్జితుఁడై నేలంబడియుండ నిపుడు చూడఁగంటినే! ఇఁక నాకు సీతతోఁ బనేమి? నాప్రాణముగాని యిఁక నెందులకు? భూలోకమున వెదకినయెడల, సీతకు సాటియైనపడఁతిని సంపాదించుకొనవచ్చును. కాని, సహాయుఁడును యుద్ధమున సమర్థుఁడు నగు లక్ష్మణునివంటి తమ్మునిమాత్రము పొంద నలవిగాదు. సుమిత్ర కన్నుల కానందము గూర్చుచుండు లక్ష్మణుఁడు మరణము నొందెనేని, నేను, ఈ వానరులు చూచుచుండఁగానే ప్రాణములు విడిచెదను. నే నయోధ్యకుఁ బోయి తల్లి కౌసల్యకేమి చెప్పుదును? కైకేయి కేమని చెప్పుదును? లక్ష్మణుఁడు లేక నేనుమాత్ర మక్కడకుఁ బోదునేని, కన్నకొడుకును గన్నారఁ జూడవలయునని తుకతుకపడుచు, కొడుకు పోయినది తెలిసి దూడలేని యావువలె తత్తఱపడుచు, కురరింబోలె నఱచుచు, నున్న తల్లిని సుమిత్ర నెట్టు లాశ్వాసింపఁగలను? శత్రుఘ్నునికి మహాయశుఁడగు భరతునికి నోరాడి యెట్లు చెప్పుదును? నాతోఁగూడ నడవికి వచ్చిన లక్ష్మణుని విడిచి నేనుమాత్రము మరలి యయోధ్యకుఁ బోఁగా సుమిత్ర 'నీతోఁగూడ నడవికి లక్ష్మ

ణుఁడువచ్చెనా? లక్ష్మణుఁడు లేక నీవు మరలివచ్చితివా!' యని నన్ను నెత్తిపొడుచునే! అయ్యో! దానికి నేను సైరింపఁజాలను. నాకు జీవింప నిష్టము లేదు. ఇచటనే ప్రాణములు విడిచెదను. లక్ష్మణుని నడవికిఁ దోడ్కొని వచ్చుదుష్కార్యమున కొడిగట్టితినే. ఛీ! నే నెంతటి యపూజ్యుఁడను. నా బ్రతుకు పాడుగుఁగాక! నన్నుఁబట్టికదా లక్ష్మణుఁ డిట్లు నే లంబడి ప్రాణములు పోయినట్లు శరతల్పమున శయనించి యున్నాఁడు.' అని పలవించి యంత లక్ష్మణు నుద్దేశించి 'లక్ష్మణా! నేను దుఃఖితుఁడ నగుదునేని, నీ వెప్పుడును నన్నాశ్వాసించుచుందువు. ఇఁక నీవు మృతినొందఁగా, ఇపుడు నే నెంతదుఃఖితుఁడ నయినను నాతో మాటాడనైనం జాలవుగదా. ఎవ్వఁ డిప్పుడు యుద్ధమున రాక్షసులం జంపి పడఁగూల్చెనో, యావీరుఁడే. ఆరాక్షసులం గూల్చిన భూమియందే, పగవారిచే హతుఁడై పరుండియున్నాఁడే! ఏమందును! ఇతఁ డిట్లు నెత్తుటఁ దొప్పఁ దోఁగి బాణములు దేహమంతయుఁ గ్రుచ్చుకొనియుండ, ఈ శరతల్పంబునఁ బరుండి, యస్తమయము నొందుసూర్యుఁడుంబోలె చూపట్టుచున్నాఁడు. మర్మములందెల్ల బాణములు నాటియుండుటచే నితఁడు మాటలాడ నేరకున్నాఁడు. ఇతఁడు చెప్పకపోయినను, ఇతనిచూపులందలి ప్రేమవలననే యితనిబాధ సూచితమగుచున్నది. మహాకాంతిం బెడఁగొత్తు నీలక్ష్మణుఁడు నే నడవికి వచ్చునప్పుడు నన్నెట్లు వెంబడించివచ్చెనో యట్లే నేనును నితఁడు యమునియొద్దకుఁబోవునపుడు, నితని వెంటం బడిపోయెదను. ఈలక్ష్మణుఁడు బంధుజనులం దెప్పుడును ప్రీతిగలవాఁడు నన్నెపుడు నియమమున ననుసరించుచుండువాఁడు. ఇట్టివాఁ డపూజ్యుఁడగు నాయక్రమములచేత నిప్పుడీ దురవస్థనుబొందినాఁడు. వీరుఁ డగులక్ష్మణుఁడు తా నెంతరోషము నొందెనేని, నాతోఁ బరుషముగాఁ గాని, యప్రియముగాఁ గాని, పలుకఁగా నెప్పుడును విన్నదిలేదు. ఇది నాకు జ్ఞప్తికివచ్చుచున్నది. వేయిచేతులు గలవాఁడగుటచేత నొక్కతూరినే యేనూఱుబాణంబులం బ్రయోగించుకార్తవీర్యార్జునునికన్నను, బాణములు విడుచుటయందు లక్ష్మణుఁ డధికుఁడు. ఎట్లన లక్ష్మణుఁడు రెండుచేతులు గలవాఁడయినను, వేయిచేతుల కార్తవీర్యుఁ డేనూఱుబాణములు విడుచునంతకాలములో నన్నిబాణములను తానును విడుచుచున్నాఁడుగాన, ఇషువులందును అస్త్రములందును నతనికన్న నధికుఁడు. ఎవ్వఁడు బాణములచే మహాత్ముఁడగు నింద్రునిబాణములనుగూడఁ గొట్టివైవఁజాలునో, యట్టిలక్ష్మణుఁడు, మిక్కిలియు మేలయినశయ్యపైఁ బరుండఁదగినవాఁడు, ఇప్పుడు హతుఁడై వట్టినేలపైఁ బరుండియున్నాఁడు. నేను విభీషణుని రాక్షసరాజుగాఁ జేయనయితిని. కాఁబట్టి, యట్లతని చేసెదనని చెప్పిన బొంకుమాటయు నన్నుఁ దప్పక దహింపఁగలదు. వానరరాజా! సుగ్రీవా! నీ వీగడియలోనే యిచ్చటనుండి కిష్కింధకుఁ బోఁదగును. నేను లేకున్నానని తెలిసి బలవంతుఁడగు రావణుఁడు నిన్నుఁ దఱిమికొట్టును. సుగ్రీవా? నీ వంగదునిఁ దోడ్కొని సైన్యములను సుహృజ్జనులనుం గూడి, నీలుఁడు నలుఁడు మున్నగువారలతోడ సముద్రము దాఁటుము.

హనుమంతుఁడు యుద్ధమున నితరులకుఁ జేయనలవిగానికార్యమును జేసినాఁడు. ఋక్షరాజగు జాంబవంతుఁడును గోండముచ్చుల యధిపతియగు గవాక్షుఁడును జక్కఁగా యుద్ధము సలిపినందులకు సంతోషించుచున్నాను. అంగదుఁడును మైందుఁడును ద్వివిదుఁడును నెంతయు మంచియుద్ధము చేసిరి. కేసరియు సంపాతి యనువాఁడును, భయంకరముగా యుద్ధము సేసిరి. గవయుఁడును, గవాక్షుఁడును, శరభుఁడును, గజుఁడును, మఱియు నితరులయిన వానరవీరులును, నావిషయమై ప్రాణములకుఁ దెగించి చక్కఁగా యుద్ధము సేసిరి. సుగ్రీవా? ఎందఱెన్ని ప్రయత్నములు సేసిననేమి? తుదకు దైవము నతిక్రమింప మనుష్యుల కలవిగాదుగదా. పరంతపా! సుగ్రీవా! చెలికాఁడును శ్రేయోభిలాషియు నగువానిచే నెంతమాత్రము చేయ శక్యముగునో యంతమాత్రమును, నీవుధార్మికుఁడవుగాన, ధర్మము నశించునని భయపడియు, అధర్మము చేయుటకు వెఱచియు, శక్తివంచనములేక చేసితివి.' అని యంత వానరవీరులం జూచి 'వానరశ్రేష్ఠులారా! మీరు మేనుదాఁపక మీస్నేహితునికార్యము చేసితిరి. ఇఁక మీకుఁ బోవ ననుజ్ఞయొసంగితిని. యథేష్టముగాఁ బోఁదగును' అనెను. ఆవానరులందఱును అట్లు రాముఁడు పలవించుటనువిని, దుఃఖమున కన్నులెఱ్ఱఁబాఱ కన్నీళ్లువిడిచిరి. అంతి విభీషణుఁడు గదాపాణియై, వానరసైన్యముల నన్నిటిని నిలువరించి వేగమున రాముఁ డున్నచోటికి వచ్చెను. అట్లుగదాపాణియై కాటుకరాశివలె కటికినలుపుదేహముతో త్వరితముగా వచ్చుచున్న విభీషణునింజూచి, వానరులందఱును, ఇంద్రజిత్తని తలంచి భయమున పరుగులెత్తినవారయిరి. చేష్టలుడిగి యొఱుక తప్పి పొలిగలనిదుర్ముల బ్రుంగి, శరతల్పమునం బడియున్నవారిఁ జూడ విభీషణుఁడు వచ్చెను. వానరు లట్లారాజకుమారులు నేలం బడియుండుటను వచ్చు విభీషణునినిం జూచి యింద్రజిత్తని శంకించి వాయుహతము లయినమేఘములుం బోలె ముక్కలివ్యథ నొందినవా రయిరి. ఇది నలువదితొమ్మిదవసర్గము.

విభీషణుఁడు రామలక్ష్మణులయవస్థంజూచి దుఃఖింపఁగా
సుగ్రీవుఁ డాశ్వాసించుట; గరుత్మంతుఁడు వచ్చి రామ
లక్ష్మణులకు నాగపాశవిమోచనము గావించుట;
వానరులు రామలక్ష్మణులు స్వస్థులగుటం జూచి
యానందమున సింహనాదములు గావించుట.

అంత మహాతేజుఁడును, బలవంతుఁడునగు వానరరాజు సుగ్రీవుఁడు, వానరులప్పుడు పలాయితులగుటకుఁ గారణముదెలియక 'మన యీవానరసేన, జలమున నెదురుగాలిచేఁ గొట్టఁబడిన యోడవలె వ్యాకులమయి యున్న దేల' యని యడిగెను. సుగ్రీవుఁడు చెప్పినదివిని, వాలిపుత్త్రుఁ డంగదుఁ డతనితో 'దశరథకుమారులును మహాత్ములు

నగు నారాముండును మహాబలుఁడగు లక్ష్మణుఁడు నిరువురును, దేహమంతయు బాణసమూహములు గ్రుచ్చుకొన, నెత్తుటం దొప్పఁదోఁగి శరతల్పమునం బరుండి యున్నారే! నీవు చూడవా యేమి? నేనకలంగుటకు మఱి వేఱు కారణము లేదు' అనెను. అంత వానరరాజగు సుగ్రీవుఁడు పుత్త్రుఁడగు నంగదునితో 'ఇట్లు రామలక్ష్మణులు పడియుండుట యిందులకుఁ గారణము గాదని తలంప లేదు. ఇదియుఁ గారణమే. మఱియొక భయము కూడ నిందులకుఁ గారణమై యుండవలయును. ఏలన, ఈ వానరులు మొగంబుల దుఃఖములు దోఁప, భయమున గన్నులు విచ్చి తేఱిచూచుచు, శిలావ్యాయుధములు పాఱవైచి దిక్కులకుం బరుగెత్తుచున్నారు చూడుము. వీరు ఒకరినిజూచి యొకరయిన సిగ్గుపడక వెనుకకుఁ దిరిగిచూడక, శీఘ్రముగాఁ బోవుటకై యొండొరుల నీడ్చుకొనుచు, నేలంబడినవానిపయి దాఁట్లువైచుచుఁ బాఱుచున్నారు. చూడుము' అనెను. ఈలోన వీరుఁడగు విభీషణుఁడు, గదాపాణియై వచ్చి, సుగ్రీవు నాశీర్వదించి రాముంజూచెను. సుగ్రీవుఁడు విభీషణునింజూచి వానరులట్లు భయపడుచున్నారని తెలిసికొని తన పొంతనున్న భల్లూకరాజగు జాంబవంతునింజూచి, 'ఇదిగో విభీషణుఁడు వచ్చినాఁడు. వానరోత్తములితనినిజూచియే, యింద్రజిత్తని శంకించి దిగులుగొని పరుగులెత్తుచున్నారు. మిక్కిలియు భీతులై నానావిధములం బరుగెత్తుచున్న యీ వానరులందఱను నీవు శీఘ్రముగా నిలువరించి 'వచ్చినవాఁడు విభీషణుఁడు. ఇంద్రజిత్తుగాఁడని వీరలకుఁ జెప్పుము' అనెను. సుగ్రీవుఁడిట్లు చెప్పఁగా భల్లూకరాజగు జాంబవంతుఁడు పరుగెత్తుచున్న వానరులను నడ్డగించి మరల్చి వారల నందఱ నాశ్వాసించెను. ఆ వానరులందఱును భల్లూకరాజగు జాంబవంతుఁడు చెప్పినదివిని, విభీషణునిఁజూచి తొందఱపాటువిడిచి, మరల వచ్చిరి. ధర్మాత్ముఁడగు విభీషణుఁడు రామలక్ష్మణుల దేహములంతయు బాణములు గ్రుచ్చుకొనియుండుటను జూచి, యింద్రియములు కళనశించినవాఁడయ్యెను. అంత విభీషణుఁడు, చేత నీళ్లుదీసికొని యారామలక్ష్మణులకన్నులం దుడిచి శోకమున మనసు మిక్కిలియుఁ గంది కుంద, రోదనము సేయుచు 'ఈ యిరువురును బలవంతులు, పరాక్రమవంతులు, యుద్ధప్రియులునయ్యు, రాక్షసులు కపటయుద్ధము సేయువారుగావున, వారలచే నిట్టి దురవస్థను బొందిరి. ఈ రామలక్ష్మణులో కపటము లేక పరాక్రమము సేయువారు; కాన, నాయన్నకొడుకును, కపటయుద్ధము సేసి తండ్రికడుపు చెఱుపునట్టి దురాత్ముఁడును, నగు నా యింద్రజిత్తు రాక్షససాధారణమయిన కుటిలబుద్ధిచే వీరలను వంచించెను. ఈ యిరువురును నెత్తుటందోఁగుచు, దేహమంతయుఁ జాలినంతవఱకు బాణములు గ్రుచ్చుకొని నిండియుండుటం జేసి నేలపయి నిదురించుచున్న ట్లున్నముండ్లపందులుంబోలెఁ జూపట్టుచున్నారు. నే నెవ్వారి పరాక్రమము నాశ్రయించి ప్రతిష్ఠ నొందవలయునని (కుదుటం బడవలయునని) కోరితినో యట్టి పురుషసింహులగు రామలక్ష్మణు లిద్దఱును దేహమువీడుటకై పెద్ద నిదురపోయినారు. నాకు రాజ్యము పొందవలయునన్న కోర్కియుఁ బోయినది. ఇంక

బ్రతికియున్న మిక్కిలియు విపత్తుగలుగును. నాపగవాఁడు రావణుఁడు తన ప్రతిజ్ఞను తీర్చుకొన్నాఁడు. వానికోర్కియు నెఱవేఱినది' అని విలపించెను. వానరరాజగు సుగ్రీవుఁడు ధైర్యసంపన్నుఁడుగాన, యిట్లు విలపించుచున్న విభీషణునిఁ గౌఁగిలించుకొని, 'ధర్మజ్ఞా! నీవు లంకారాజ్యము నొందఁగలవు. ఇందులకు సందేహము లేదు. రావణునకును నతనికొడుకునకు నింతకు కోర్కి యీడేఱినదిగాదు. ఈ రుజచే రామలక్ష్మణులిరువురకు మరణాంతకమగు బాధగలుగదు; వట్టి మూర్ఛమాత్రమే. వీరలు మూర్ఛదేఱి యుద్ధమున రావణుని రాక్షసగణ సహితముగా వధింపఁగలరు' అనెను. సుగ్రీవుం డిట్లు చల్లనిమాటలాడి విభీషణుని నాశ్వాసించి, తన ప్రక్కనున్న మామను సుషేణునిఁజూచి 'నీవు * పగవారి నడంచెడియీయన్నదమ్ములు రామలక్ష్మణులు, మూర్ఛదేఱినపిదప, వీరలం దీసికొని, శూరులగు వానరులు కొందఱితోఁగూడ గిష్కింధకుఁబొమ్ము. నే నన్ననో, రావణుని, వానిపుత్త్రులను, బంధువులనును జంపి, నశించిన తనరాజ్యలక్ష్మిని దేవేంద్రుఁడు దెచ్చినట్లు సీతను దీసికొనివచ్చెదను' అనెను. వానరేంద్రుఁడగు సుగ్రీవుఁడు చెప్పిన యీమాటనువిని సుషేణుఁడు 'మున్ను దేవాసురులకు మిక్కిలియు భయంకరముగా జరిగినమహాయుద్ధమును నాకుఁ దెలియును. అప్పుడు, బాణప్రయోగమందుఁ గుశలులును ఆయుధవిద్యావిదులు నగునసురులు, దేవతలను మాటిమాటికి మాయచేఁ గ్రమ్ముచును బ్రహరించిరి. అట్లు దేవతలు కొందఱు బాణపీడితులును, కొందఱు మూర్ఛితులును, గొందఱు మృతులునై యుండఁగా, బృహస్పతి మంత్రప్రచురములైన మృతసంజీవిని మొదలగు విద్యలచేతను మూలికలచేతను వారలకుఁ జికిత్సచేసెను. ఆ యౌషధములను దెచ్చుటకై సంపాతియు పనసుఁడును, మున్నగువానరు లతివేగమున క్షీరసముద్రమునకుఁ బోవుదురుగాక. వానరులకుమాత్రము పర్వతమున నుండునట్టి యీమహౌషధులు దెలియును. దేవతలచే నిర్మితమయిన సంజీవకరణి విశల్యకరణి యనెడియీదివ్యమూలికలను దేర వారు పోవుదురుగాక. సముద్రోత్తమమగు క్షీరసముద్రమునందు, మున్ను దేవత లమృతముచిలికినస్థలమున, చంద్రమనియు ద్రోణమనియు రెండు పర్వతములున్నవి. ఆ పర్వతములందు ఆ మహౌషధులున్నవి. దేవత లత్యుత్తమములయిన యీమూలికలను ఆ పర్వతములు రెంటనుంచిరి. రాజా! వాయుకుమారుఁడగు నీహనుమంతుఁ డచ్చటికిఁ బోవుఁగాక' యనెను. ఇంతలో మెఱపులతోఁగూడ మేఘముల నెగురఁగొట్టుచు సముద్రమున జలంబులఁ జల్లివైచుచు భూమినంతయు వడంకించునదియోయనులె నొకపెనుగాలి వీచెను. అది గరుత్మంతుని ఱెక్కలగాలి. ఆ ఱెక్కలవలనఁ బుట్టి పెనుగాలిచే, లంకాద్వీపమునందలి మహావృక్షములన్నియుఁ గొమ్ములువిఱిగి వేళ్లతోఁగూడ సముద్రమునం బడినవి. ప్రశస్తకాయములుగలిగి యీ

---

* 'శూరులయిన వానరసమూహములును, పగవారి నడంచు నీయన్నదమ్ములు రామలక్ష్మణులును, మూర్ఛదేఱినవెనుక నీవు వీరిరువురను దీసికొని కిష్కింధకుఁబొమ్ము' అని మహేశ్వరతీర్థులు.

లంతలో నున్న సర్పములన్నియు భయమునొందినవి. జలజంతువులన్నియు భయము నొంది శీఘ్రముగ సముద్రములోనికిం జొచ్చినవి. అంత మఱికొంతసేపునకు వానరులందఱును, జ్వలించుచున్న యగ్నివలె వడిని దేజరిల్లుచున్న మహాబలుఁడగు గరుత్మంతునిం జూడఁగాంచిరి. మహాబలులగు పురుషతిలకులను రామలక్ష్మణులను బాణరూపములై బంధించియుండిన సర్పములన్నియు, ఆగరుత్మంతుఁడు వచ్చుటనుజూచి, భయమునఁ బాఱిపోయినవి. అంత గరుడుఁడు, రామలక్ష్మణులంజూచి, వారలచేఁ బూజితుఁడై తన రెండుచేతులతోను జంద్రబింబమువలెఁ గాంతి దళుక్కొత్తువారి మొగములను దడవెను. గరుత్మంతుఁడు హస్తములచే దడవఁగానే వారిరువురదేహములందలి గాయములన్నియు మచ్చుమాసిపోయినవి. వారల దేహములును, శీఘ్రముగ, మంచివన్నెగులుకుచు నిద్దములై నిగ్గుదేఱుచుండెను. అంత వారిరువురకు పరులను గ్రందుపఱచు తేజమును, పరాక్రమమును, శరీరబలమును, కాంతియు, మిక్కిలి గుణముగల పట్టుదలయు, * సూక్ష్మార్థపరిజ్ఞానమును, వివేకమును స్మృతియును మునుపటికంటె రెట్టించెలయినవి. గరుత్మంతుఁడు, మహాపరాక్రమశాలులయి దేవేంద్రసమానులై యున్న యాయిరువురను లేవనెత్తి పరమసంతుష్టులై యున్నవారలం గవుఁగిలించుకొనెను. అంత రాముఁడు గరుత్మంతునిఁజూచి 'మీ యనుగ్రహమువలన మే మిరువురును నిపుడింద్రజిత్తువలనఁ గలిగిన మహావ్యసనమును గడచితిమి. మునుపటివలె బలవంతులము నయితిమి. నిన్నుఁజూడఁగా, నాతండ్రియగు దశరథమహారాజును నా తాతయగు నజమహారాజును జూచినట్లు నామనస్సు మిక్కిలియుఁ బ్రసన్నమగుచున్నది. మిక్కిలియురూపసంపన్నుఁడవై దివ్యములగు పుష్పమాలికలు దాల్చి మంచియును లేపనమును బూసికొని, నిర్మలములగు వస్త్రములును గట్టి, దివ్యాభరణముల నలంకరించుకొనియున్న నిన్నుఁజూడ నాశ్చర్యము గలుగుచున్నది. నీ వెవ్వఁడవు?' అని యడిగెను. మహాతేజుఁడును మహాబలుఁడునగు పక్షిరాజు గరుత్మంతుఁడు మనంబున నెంతయు సంతుష్టినొంది హర్షమునఁ గన్నుఁగవ లానందబాష్పములఁ గలంగఁగా, రామునిఁజూచి, 'రామా! †నీకు సఖుఁడను, ప్రియుఁడను, నీకు వెలుపలి ప్రాణమువంటివాఁడను. నా పేరు గరుత్మంతుఁడు. మీ యిరువురకు సాహాయ్యముచేయుటకై యిచ్చటికివచ్చితిని. క్రూరకర్ముఁడయిన యింద్రజిత్తు ఆశ్చర్యశక్తిరూపమగు మాయాబలముచే మిక్కిలి భయంకరముగా నిర్మించిన యీ బాణపాశబంధమును విడిపించుటకు మహావీర్యులయిన యసురులుగాని, మహాబలవంతులగు దానవులుగాని, దేవేంద్రునితోఁ గూడిన దేవతలును గంధర్వులునుగాని, శక్తులుగారు. ఇవి వాఁడి కోఱలుగలిగి, విషముచే వేం

---

* ఇచట 'ప్రదర్శయంచ బుద్ధిశ్చ స్మృతిశ్చ ద్విగుణంతదా' అనిమూలము. 'బుద్ధిశ్చ' అనుచోఁ గల ధి యనునక్షరము గాయత్రి పదునేడవ యక్షరముగాన పదియేడవ శ్లోకసూత్ర మారంభించుట తెలియుచున్నది.

† నీకు వాహనమగుటచే సఖుఁడ నని గూఢోక్తి యని తెలియునది.

1474. గరుత్మంతుఁడు రామలక్ష్మణులకడకు వచ్చుట ; రామలక్ష్మణులను బంధించిన సర్పములు వీడి పాఱిపోవుట.

1475. రామలక్ష్మణులు గరుత్మంతునిఁజూచి నీ వెవఁడవని యడుగుట ;
అతఁడు మీ స్నేహితుఁడనని చెప్పుట.

ద్రములయి కద్రువకుఁ బుట్టినట్టిసర్పములు, ఇంద్రజిత్తు మాయాప్రభావముచేత బాణరూపములై నిన్నుఁ బొందినవి. రామా! నీవు ధర్మజ్ఞుఁడవు, సత్యపరాక్రముఁడవు. నీతమ్ముఁడు లక్ష్మణుఁడును, యుద్ధమున పగవారిని రూపుమాపువాఁడు. కాన మీ యిరువురును భాగ్యవంతులరు. మీకేమియు భయములేదు. మీరిట్లు నాగపాశబద్ధులై యున్న వృత్తాంతమును విన్నంతనే, నేను మీయందలి స్నేహమువలన మిత్రధర్మమును పాలించుచు, వేగమున నిచ్చటికి వచ్చితిని. ఇట్లు మహాభయంకరమగు నీ నాగపాశబంధమునుండి మిమ్ము విడిపింపను విడిపించితిని. మీర లెప్పుడును నేమఱుపాటులేక అయ్యయ్యస్త్రమునకు ప్రత్యస్త్రమును వేయుటయందే యెచ్చరిక గలిగియుండవలయును జుఁడీ. రాక్షసులందఱును యుద్ధమునఁ గపటముగాఁ బోరువారు. ఇది వారలకు స్వభావమే. శూరులును నిర్మల హృదయులు నగుమీ రెంతమాత్రమును కపటము లేనివారు. అదియే మీకుబలము. కాఁబట్టి మీరు యుద్ధరంగమున రాక్షసుల నెంతమాత్రము నమ్మరాదు. ఈ దృష్టాంతముచేతనే రాక్షసులు కుటిలులుగాన వారి నెప్పటికి నమ్మరాదని తెలియవలయును జుఁడీ' అనెను. మిక్కిలియు బలవంతుఁడగు గరుత్మంతుఁ డిట్లు చెప్పి, యంత, రాముని, స్నేహితుఁడుగాన నెయ్యముదొలఁకఁ గవుంగిలించుకొని, పోయివచ్చెదనని చెప్పఁదొడఁగి 'చెలికాఁడా! రామా! నీవు సమస్తధర్మముల నెఱింగినవాఁడవు, పగవారిదోషములనుగూడఁ బాటింపక ప్రేమించువాఁడవు, నాకు సెలవొసంగఁగోరెద. నేను మరలి పోవలయును. వీరా! రామా! నాకును నీకును నెట్లు స్నేహమని తెలియుటకై యిప్పుడు తుకతుకపడవలదు. నీవు యుద్ధమునఁ గృతకృత్యుఁడవయినపిదప మనకు చెలిమి యెట్లుగలదో తెలిసికొనఁగలవు. లంకపయిని బాణపరంపర లవ్యారిగాఁ బఱపి, బాలురును వృద్ధులును దక్క నందుఁ గలతక్కినవారిని పగవాఁడగు రావణునిని జంపి సీతను బొందఁగలవు. మహావీర్యశాలియు శీఘ్రగమనుఁడు నగుగరుత్మంతుఁడు నిట్లీమాటం జెప్పి రామునికిని లక్ష్మణునికిని తెవులువాపి, యంత నావానరులు చూచుచుండఁగా, వారిరువురకుఁ బ్రదక్షిణముగావించి, కౌఁగిలించుకొని వాయువుంబోలె నాకాశమార్గమున నెగసిపోయెను. అంత నపుడు వానరయూథపతులు రామలక్ష్మణులు * పీడవాసి సుఖ

---

* ఇట యొకవిషయము తెలియఁదగియున్నది. 'పిశాచాన్ దానవాన్ యక్షాన్ పృథివ్యాం చైవరాక్షసాన్ । అంగుళ్యగ్రేణ తాన్ హన్యామ్' అని 'పిశాచదానవ యక్షరాక్షసాదులనెల్లను వ్రేలికొనతోనే చంపఁజాలుదునని చెప్పిన నిరవధికశక్తిసంపన్నుఁడును సర్వజ్ఞుఁడును నగు రాముఁడు అశక్తునివలెను అజ్ఞునివలెను ఇంద్రజిత్తుచేఁ గొట్టుబడి కొత్తుటఁదొఁగి భూమియందుఁ బడియున్నట్లు నటింపనేల' యన్నచో;—లోకమునందు సదాచారమును ప్రవర్తింపఁజేయుటకై యిట్లుండెనని తెలియునది. ఇంద్రజిత్తువలన నాగపాశము కొందుటచేఁ దోషమువచ్చె మనఁగా-శుచులును శుద్ధహృదయులును నిష్కపటులు నగువారికి ప్రాణసందేహము గలిగించునంతటి యాపత్తువచ్చినను నాశముగలుగదు. అట్లుగావచ్చు కాపిష్ఠులకు కార్యసిద్ధి అంతరించినను తప్పిపోవును. కాన పురుషులు శుచిత్వము నిష్కపటత్వము మొదలగు గుణ

ముగా నుండుటం జూచి, సంతోషమున సింహనాదములు సేసి, లాంగూలముల నల్లార్చిరి. అంత వానరు లెప్పటియట్లు సంతుష్టులయి, భేరులు వాయించిరి, మృదంగములను వాయించిరి, శంఖములు పూరించిరి, సింహనాదములనుం గావించిరి. వృక్షములం గొని పోరునట్టి వానరులు, పరాక్రమమున విఱ్ఱవీఁగి మాటికిమాటికి బుజములప్పళించుచు, నానావిధములయిన వృక్షములం బెకలించి వానిని జేత నిడుకొని లక్షలకొలఁదిని యుద్ధసన్నద్ధులయి నిలిచిరి. వానరులు, మహాధ్వని గలుగునట్లుగా నార్చుచు, రాక్షసులకు భయము గలిగించుచు, యుద్ధంబు సేయఁగోరి, లంకాద్వారముల నరికట్టిరి. అంత నర్ధరాత్రమున నావానరయూథపులు సింహనాదములు సేయఁగా, భయంకరమైన యా తుములధ్వని, వర్షర్తువునందలి మేఘముల యుఱుములుం బోలె మిక్కిలియు భయంకరముగా నుండెను. ఇది యేఁబదియవసర్గము.

రావణునిపంపున ధూమ్రాక్షుండు చతురంగబలసహితుండై వచ్చి వానరసేనం జూచుట.

అప్పుడు, బలవంతులయిన యావానరు లట్లు సింహనాదములు సేయుచుండఁగా మిక్కిలియు దొమ్మిగా నున్న యాధ్వనిని రావణుఁడును రాక్షసులును వినిరి. ఆరావణుఁడు మిక్కిలి స్నిగ్ధమును గంభీరమునయిన యాధ్వనిని విని యామంత్రులనడుమ వారలనుజూచి 'వానరులు పెక్కండ్రు మిక్కిలియుబ్బునఁ జేరి, పెనుమేఘములు గర్జించుచున్నట్టు లెంతయు గొప్పధ్వని గలుగ సింహనాదములు సేయుచున్నారు. కావున వీరలకు మిక్కిలియు సంతోషము గలిగినట్లున్నది. ఇది స్పష్టము. ఇందులకు సందేహము లేదు. అది యట్లికదా. అమ్మహాధ్వనులచే సముద్రమును క్షోభమునొందినది. అచ్చట నన్నదమ్ము లారామలక్ష్మణులు వాఁడిబాణములచే బద్ధులయి యున్నవారు. మిక్కిలియు గొప్పధ్వని యిదిగో వినవచ్చుచున్నది. ఇవి యొకటికొకటి

ములుగలవారై యుండవలయునని సజ్జనులకు ధర్మనిశ్చయమును దెలియుట గలుగుచున్నది. 'రావణుని వధించుటకే కదా దేవతలు ప్రార్థింపఁగా విష్ణుఁడు రాముఁడై యవతరించినాఁడు. అతని కాకార్యమే వలయునుగాని యీనటనలేల?' యన్నచో దుష్కృతులను నాశము సేయుటవలెనే ధర్మమును స్థాపించుటయు నవతారమునకుఁ బ్రయోజనము. రావణునివధమమాత్రమే ప్రయోజనమగునేని యపుడింత ప్రయాసపడవదంతయు వ్యర్థమగును. కాఁబట్టియే 'చాతుర్వర్ణ్యంచ లోకేఽస్మిన్ స్వే స్వే ధర్మే నియోక్ష్యతి' అని చెప్పఁబడినది. చాతుర్వర్ణ్యమును ధర్మమునందు నిలుపుట, కేవలము ధర్మోపదేశము సేసినంతమాత్రమున సిద్ధింపదు. అట్టి యుపదేశము శ్రుతిస్మృతులే చేసియున్నవి. తాను ఆచరించు ఆచారముమూలముగా ధర్మము ప్రవచనము సేయుటకుఁగదా మనుష్యభావనటనమును జేయఁబడెను. లేకున్న నీనటన మావశ్యకము గాదు. కాఁబట్టి తానాచరించు నాచారముమూలమున ధర్మమును ప్రవర్తించుటకే రాముఁడీబాధాదుల నభినయించినాఁడని తెలియునది. గోవిందరాజులు.

విరుద్ధముగానున్నవి. ఈధ్వనివలన వారికి శరబంధము వీడినదేమో యని శంకకలుగుచున్నది' అనెను. రాక్షసేశ్వరుఁ డగురావణుఁడు, ఈమాటను మంత్రులతోఁజెప్పి యచట దాపున నున్నరాక్షసులను జూచి 'ఇప్పుడీ వానరులకందఱకును శోకింపవలసిన కాలమైయుండఁగా వీరెల్లవారును సంతోషముగా నుండుటకుఁ గలిగియున్న కారణమేమో శీఘ్రముగాఁ దెలిసికొనిరండు' అని యాజ్ఞాపించెను. రావణుఁ డట్లు ఆజ్ఞాపింపఁగా ఆ రాక్షసులు సంభ్రాంతులై ప్రాకారము నెక్కి, మహాత్ముఁడగు సుగ్రీవుఁడు పరిపాలించుచున్న వానరసేనను జూచిరి. మఱియు, మిక్కిలి భయంకరమైన నాగపాశబంధమునువీడి మహాభాగులగు రామలక్ష్మణులు లేచి సుఖముగనుండఁగా నా రాక్షసులు చూచి విషాదమునొందిరి. భయంకరులగు నారాక్షసులు, గుండియలు భయమున నదురఁగా, అందఱును ప్రాకారమునుండి దిగి, ముఖములు వెలవెలంబోవ రాక్షసేంద్రుఁడగు రావణునొద్దకుఁ బోయిరి. వారు, మాటలాడుటయందు నిపుణులుగావున, రావణునితో ముఖములు విన్ననై యుండ, రామలక్ష్మణులు శరబంధము వీడియున్నారని యప్రియంపుసమాచారమునంతయు జరిగినది జరిగినట్టుగాఁ దెలుపువారై 'ఇంద్రజిత్తు యుద్ధమున నాగపాశముల బంధించి యిటునటు చేతులు గదలింపరానట్లు గావించిన యాయన్నదమ్ములు, మేటియేనుంగులవలె గంభీరపు నెన్నడగల యారామలక్ష్మణులు, యుద్ధరంగమున నాగపాశబంధములు వీడి కట్టుత్రాళ్లం ద్రెంచుకొన్న మదగజములవలెఁ జూపట్టుచున్నారు' అని చెప్పిరి. మహాబలవంతుఁడగు రాక్షసేశ్వరుఁ డా రావణుఁడు ఆ రాక్షసులు చెప్పినదివిని చింతయు శోకమును మిక్కిలియుఁ బయికొనఁగా, ముఖము వెలవెలంబోవ 'ఇంద్రజిత్తు, తాను వరబలమున సంపాదించినవియు భయంకరములును తీక్ష్ణవిషములగు సర్పములవంటివియు అమోఘములును సూర్యసమానములునగు బాణములచే బలాత్కరించి యారామలక్ష్మణుల యుద్ధమున బంధించినాఁడు. నా పగవా రాయిద్దరును అట్టి బాణములచే బంధింపఁబడియు విడివడినయెడల నిఁక నీరాక్షససైన్యమునకంతయుఁ బ్రాణసందేహము కలిగినట్లు నాకుఁ దోఁచుచున్నది. మున్ను పెక్కుమార్లు యుద్ధమున నాశత్రువుల ప్రాణములు గొన్నట్టివై వాసుకింబోని తేజంబున వెలుంగుచుండు బాణములు తుదకు నిష్ఫలము లయినవిగదా!' అనెను. రావణుం డిట్లు చెప్పి మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధుఁడై సర్పమువలె నిట్టూర్పులు విడుచుచు, రాక్షసులనడుమ ధూమ్రాక్షుఁడను రాక్షసునింజూచి 'నీపరాక్రమ మతిభయంకరము. నీవు గొప్పరాక్షససైన్యము దీసికొని రాముని వానరులనును వధించుటకు వెడలుము' అని యాజ్ఞాపించెను. రాక్షసరాజగు రావణుఁడు యోధుల బలాబలముల నెఱుంగు బుద్ధిమంతుఁడు గాన యిట్లాజ్ఞాపింపఁగా ధూమ్రాక్షుఁడు మిక్కిలి సంతుష్టుఁడై యతనికి నమస్కరించి రాజభవనమునుండి బయలు వెడలెను. వాఁ డారాజగృహద్వారమునుండి వెలువడి యచ్చటనున్న బలాధ్యక్షునితో 'నేను యుద్ధముసేయఁ గోరియున్నాను. నాబలమునంతయు శీఘ్రముగా నాయత్తపఱుపు

ము. ఆలస్య మెందుకు?' అని చెప్పెను. సేన వెంబడి నున్న యాబలాధ్యక్షుఁడు రావణుని యాజ్ఞఁ జొప్పున ధూమ్రాక్షుఁడు చెప్పినమాటవిని శీఘ్రంబున సైన్యమునంతయు నాయత్తము గావించెను. భయంకరాకారులును బలవంతులు నగు నావానరులు తమతమ శౌర్యములకు సూచకముగా నడుమునఁ గట్టుకొన్న గంటలొప్ప, శూలములు ముద్గరములు మున్నగు నానావిధాయుధములు కేలందాల్చి, మిక్కిలియుబ్బున గర్జించుచు, ధూమ్రాక్షునిఁ బరివేష్టించిరి. రాక్షసులు గదలు, పట్టిసములు నినుపదండములు, ముసలములు, పరిఘములు, భిండివాలములు, భల్లములు, ప్రాసములు, గొడ్డండ్రు మున్నగునవి మెందుగాధరించి మేఘములవలె గర్జించుచు, నలుదిక్కులనుండియు వెడలిరి. మఱికొందఱు రాక్షసులు కవచధారులయి, ధ్వజాలంకృతములును నానావిధముఖంబులగు ఖరములు పూన్పఁబడినవియు బంగారుకిటికీలతో నొప్పుచున్న రథముల నారోహించి వెడలిరి. బెబ్బులులుంబోలె జెనకరాని రాక్షససింహులు, మిక్కిలి వేగవంతములగు గుఱ్ఱముల నెక్కి కొందఱును, మిక్కుటముగా మత్తిలియున్న యేనుఁగులనెక్కి కొందఱునుంగా, వెడలిరి. తీవ్రధ్వని గల ధూమ్రాక్షుఁడు బంగారుచే నలంకృతమై, తోఁడేళ్లవంటిముఖములును సింహములవంటిముఖములును గలగాడిదలుగట్టిన దివ్యంబగురథము నారోహించెను. మహావీర్యశాలియగు నా ధూమ్రాక్షుఁడు బెడిదముగా శబ్దించుచు గాడిదలు బూన్పంబడి యున్న మేటిరథము నెక్కి రాక్షసపరివృతుఁడై పకపక నవ్వుచు దళపతియగు హనుమంతుఁ డున్న పశ్చిమద్వారమునకుఁ బోయెను. భయంకరపరాక్రముఁడును మహాఘోరుండు నైనయారాక్షసుఁ డట్లుపోవుచుండఁగా, వానికడ్డముగా నాకాశమున దుర్నిమిత్తసూచకములయిన పక్షులు నడ్డపడినవి. రథశిరస్సునందు మహాభయంకరమగు గ్రద్దయొకటి వాలినది. పీనుఁగులందినునట్టి బెడిదంపుపక్షులు గుంపులుగట్టి ధ్వజంబు మొనపై వ్రాలినవి. నెత్తుటం దడిసిన తెల్లని పెనుమొండె మొకటి వికృతధ్వనిగా రోదనముసేయుచు ధూమ్రాక్షునకు సమీపముగా నేలపయిఁబడినది. మేఘము నెత్తురువాన గురిసినది. భూమి వడవడ వడంకినది. పిడుగుపడినట్లు మహాధ్వనితో నెదురుగాలి మహావేగంబున వచ్చెను. మఱియు నప్పుడు దిక్కులన్నియుఁ జీకట్లు క్రమ్ముటంజేసి యెంతమాత్రము ప్రకాశము లేకుండెను. ఆధూమ్రాక్షుఁడును, రాక్షసభయంకరములును మహాఘోరములు నగు నాయుత్పాతములు పుట్టుటనుజూచి దుఃఖితుఁడయ్యెను. ధూమ్రాక్షునికి ముందుగావచ్చిన రాక్షసులందఱును దుఃఖమున నేమియుఁదోఁచకుండిరి. అంత నతిభయంకరుఁడును బలవంతుఁడునగు ధూమ్రాక్షుఁడు, ఆయుత్పాతములను సరకుసేయక, రాక్షసులు పెక్కండ్రు పరివేష్టింప యుద్ధోత్సాహంబున పురము వెలువడి, రామబాహుపాలితమై బహువానరమయమై మహాసముద్రమువలె నున్నయవ్వానరసేనం *జూచినవాఁడయ్యె. ఇది యేఁబదియొకఁడవసర్గము.

* రామలక్ష్మణులు నాగబద్ధులయినరాత్రి పాడ్యమియందురు. విదియ తెల్లవాఱఁగా ధూమ్రాక్షుఁడు యుద్ధమునకు వెడలెనని తెలియునది.

ధూమ్రాక్షుఁడు హనుమంతునిచే హతుండగుట.

వానరులందఱు, యుద్ధంబుగోరుచు నుండినందున, భయంకరపరాక్రముఁడగు ధూమ్రాక్షుఁడు వెడలివచ్చుచుండఁగాఁజూచి, మిక్కిలి సంతుష్టులయి సింహనాదములుగావించిరి. వానరులు వృక్షములంగొనియు రాక్షసులు శూలములను ముద్గరములనుగొనియు నొకరినొకరు బెట్టిదముగాఁగొట్టుకొనఁగా నయ్యిరువాఁగునకు మిక్కిలియు తుములైనయుద్ధము కలిగెను. భయంకరులగు రాక్షసు లొక్కటిగాఁగూడి భయంకరములును నానావిధములు నగుపరిఘములచేతను త్రిశూలములచేతను నలుగడల వానరులను కండతుండెములు గావించిరి. వానరులును వృక్షములంగొని రాక్షసులను భూమియందుఁ జాపుగాఁ గూలనేసిరి. రాక్షసులును నందులకు మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధులై, ఘోరంబగు కాలాగ్నింబోలినవై కంకపత్రములు గట్టంబడి వంకరలేకుండువాఁడిబాణములఁ గాఁడనేసి నొప్పించిరి. రాక్షసులట్లు, బెడిదములయిన గదలను, పట్టిసములను కూటముద్గరములనుంగొని వానరులను జక్కాడుచుండఁగా వారు మహాబలవంతులుగావున, రోషంబున నుత్సాహం బతిశయిల్ల, నించుకయు వెనుదీయక పోరాడిరి. అట్లా వానరవీరు లపుడు బాణములచేతను శూలములచేతను భిన్నదేహులయి మహారోషమున వృక్షములను శిలలనుం జేకొనిరి. ఆవ్వానరవీరు లంతకంతకు బెడిదముగా నురవడించుచు, సింహనాదములు సేయుచుఁ, దమతమపేళ్లుగ్గడించుచు భయంకరాకారులగు రాక్షసులం బ్రహరించిరి. అప్పుడు వానరులును నానావిధశిలలును వృక్షములనుంగొనియు రాక్షసులు నానావిధాయుధములనుఁ గొనియు,నొండొరులపయిఁదలపడఁగా,ఆయుద్ధమాశ్చర్యకరమును భయంకరమునయ్యె. కొందఱురాక్షసులు జయశాలురగువానరులచేఁ గొట్టువడి నజ్జుగుజ్జయిరి.కొందఱు రాక్షసులు నోట నెత్తురుగ్రక్కుకొనిరి.వానరులు రాక్షసులను గొందఱను బ్రక్కలంబట్టి రెండుగాఁజీల్చిరి; కొందఱను వృక్షములచే నలియఁగొట్టి కుప్పగావేసిరి. కొందఱను శిలలచేఁ జూర్ణముగావించిరి. కొందఱను దంతములం గొఱికిచీల్చిరి. వానరులు వైచిన పర్వతశిఖరములచే, విఱిగి నుగ్గునూచమైనధ్వజములును,కూలినగాడిదలును, విధ్వంసితములయిన రథములును, నేలం ద్రెళ్ళినరాక్షసకళేబరములును, పర్వతాకారములగు మేటిగజములును, నజ్జుగుజ్జయినగుఱ్ఱములును వానిరౌతులును, ఆయుద్ధభూమియంతయు నిండియుండెను. భయంకరపరాక్రములగువానరులు మిక్కిలి వేగమున నెగసి యెగసి, తీక్ష్ణము లయిననఖములచే రాక్షసులముఖములను ఛేదింపఁగా, ఆరాక్షసులు, మొగములు విరవిరఁబోవ, తలవెండ్రుకలు విరిసియాడ, నెత్తురుకంపుతో మూర్ఛితులై భూతలమునం బడిరి. మఱికొందఱు రాక్షసులు మిక్కిలియుఁ గుపితులై భయంకరముగ నార్పులిడుచు వజ్రంబులుంబోలె కఠినస్పర్శము లగునఱచేతులనే యాయుధములుగాఁగొని వానరులపయి వేగ దలపడిరి. అట్లారాక్షసులు వేగమునం బయిపయిరాఁగా వానరులు వారికంటెను వేగముగలవారగుటచే, ఆరాక్షసులను బి

డికిళ్లం బొడిచియు, కాళ్లం దన్నియు, దంతములం గొఱికియు, వృక్షంబుల మోఁదియు, హింసించిరి. అట్లు వానరులు ప్రహరించుచుండఁగా నిలువఁజాలక యారాక్షసులు పరుగెత్తిరి. రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడగు ధూమ్రాక్షుఁడు, అట్లు రాక్షససైన్యమంతయుం బాఱుచుండుటంజూచి, కుపితుఁడై యుద్ధముసేయ నుత్సుకులయి యున్న వానరులను హింసింప నారంభించెను. వానరులు కొందఱు రాక్షసులచేఁ బ్రాసములఁగొట్టువడి నెత్తురు గాఱ నేలంబడిరి. మఱికొందఱు ముద్గరములం దాఁకితులై పుడమింగూలిరి. కొందఱు వానరులు పరిఘములం గొట్టువడిరి. కొందఱు భిండివాలంబుల తుండెములుగా చీల్పంబడిరి. కొందఱ అడ్డకత్తుల నఱుకంబడి పరవశులై ప్రాణములు విడిచిరి. కొందఱు వానరులు రాక్షసులచే శూలములం దాఁకితులై నెత్తుట దోఁగియుండిరి. కొందఱు బలవంతులగు రాక్షసులకు యుద్ధమున నోర్వంజాలక పాఱిపోయిరి. కొందఱకు ప్రక్కవాటునఁ గొట్టుటచే గుండెకాయలు పగిలినవి. కొందఱు త్రిశూలములచేఁ బొడువంబడి ప్రేఁగులు వెలికి వచ్చునట్లు వెఱుకఁబడి చీల్పఁబడిరి. అట్లు వానరులును రాక్షసులు నొండొరులు నెరసి వెరసి శిలలను వృక్షములును ఆయుధములను వైచి పెనంగఁగా నమ్మహాయుద్ధంబున మిక్కిలియు చప్పుడుగలిగి యెంతయు భయంకరమైనది. అల్లెత్రాళ్ల ధ్వనులె వీణాధ్వనులుగా, ఆయాసంబున నెక్కిళ్లె తాళంబులుగా, మందగిలినమాటలె గానముగా, ఆ యుద్ధసంగీతమెంతయుఁ బ్రకాశించినది. అప్పుడు ధూమ్రాక్షుఁడు యుద్ధాగ్రమున ధనుర్ధరుఁడై వీర్యాతిశయమునఁ బకపక నవ్వుచు బాణవర్షములు గురియించి వానరులను దిక్కులకుం దఱిమెను. ఇట్లు ధూమ్రాక్షునిచే పీడితమై దుఃఖమునొందియున్న వానరసైన్యమును జూచి, హనుమంతుఁడు, మిక్కిలి క్రుద్ధుఁడై, విశాలమయిన యొకశిలను జేకొని, ధూమ్రాక్షునిపయికిఁ బోయెను. తండ్రియగు వాయుదేవునిం బోలుపరాక్రమశాలియగు హనుమంతుండు కోపంబున కన్నులయెఱుపు రెండింతలు కాఁగా, ఆశిలను ధూమ్రాక్షుని రథముపయిఁ బడవేసెను. అట్లు తనపయికి నాశిలవచ్చుచుండుటంజూచి, ధూమ్రాక్షుఁడు తత్క్షణమున గదచేతంగొని, వేగమున రథమునుండి నేలకులంఘించి నిలుచుండెను. ఆ పెనుశిల, ధూమ్రాక్షునిరథమును దానిచక్రములను, నొగలను, గుఱ్ఱంబులను, ధ్వజములను, విల్లుతోనుంగూడ నుగ్గు గావించి పడినది. వాయుకుమారుఁడు హనుమంతుఁడు, అట్లా రాక్షసునిరథమును భగ్నము గావించి, యంత, బోదెలతోను కొమ్మలతోనుం గూడినపెనువృక్షములంగొని, రాక్షసులతో యుద్ధము గావించెను. మఱికొందఱు రాక్షసులు, వృక్షములఁ గొట్టువడి, తలలుపగిలి, నెత్తుటం దోఁగి, నేలంబడిరి. వాయుకుమారుఁడు హనుమంతుఁడు, అట్లు రాక్షససైన్యమును బాఱఁదోలి పర్వతశిఖరము నొకటింగొని ధూమ్రాక్షుపయి నడరెను. ధూమ్రాక్షుండు వీర్యశాలిగావున నట్లు తనపయికి హనుమంతుఁడు వచ్చుచుండఁగా, తానును గదం జేకొని తోడనే సింహనాదముగావించుచు నాహనుమంతునిమీఁది కడరెను. అంత ధూమ్రాక్షుఁడు క్రుద్ధుఁడై పెక్కుమేకులతోఁగూడిన యాగదను, వేగ

మున హనుమంతునితలపైఁ బడవైచెను. భయంకరాకారమగునాగదచే హనుమంతుఁడు గొట్టువడినవాఁడయ్యెను. హనుమంతుఁడు వాయుసమానబలుఁడుగాన, యా దెబ్బను సరకుసేయక, ధూమ్రాక్షుని నడితలపయిని, ఆపర్వతశిఖరమును బడవైచెను. ఆధూమ్రాక్షుఁడు పర్వతశిఖరముచే తాడితుఁడై, సమస్తావయవములు విరవిర ఫ్రూవఁగా, పటాపంచలయిన పర్వతమువలెఁ దటాలున నేలంగూలెను. అంత, హతశేషులగు రాక్షసులు, ధూమ్రాక్షుఁడు హతుఁడగుటనుజూచి వానరులు మఱియు పయిఁబడి చంపుచుండఁగా నోర్వఁజాలక భయంబుగొని లంకకుఁ బాఱిపోయిరి. మహాత్ముఁడగు వాయుకుమారుఁ డాహనుమంతుఁడు పగవానిం జంపి నెత్తురుటేఱులు పరపి, శత్రువుఁ జంపుటవలన నలసటనొంది వానరులెల్లఁ బూజింప ముదంబునొంది యుండెను. ఇది యేఁబదిరెండవసర్గము.

—•—

రావణుఁడు వజ్రదంష్ట్రునిఁ బంపుట; అంగదుఁడు వజ్రదంష్ట్రుని సేనను నాశము సేయుట.

రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణుఁడు, ధూమ్రాక్షుఁడు హతుఁడగుటను విని, సర్పమువలె నిట్టూర్పులు పుచ్చుచు, మిక్కిలియు కోపావేశమునొందెను. అతండు కోపంబున మిక్కిలికలఁగి, వేఁడినిట్టూర్పులు విడుచుచు, శూరుఁడును మహాబలుఁడు నగు వజ్రదంష్ట్రుఁడను రాక్షసునింజూచి 'వీరా! ఇచటనుండి కదలుము. పట్టణమునుండి వెలువడి, రాక్షససేనాపరివృతుఁడవై పోయి, దశరథకుమారుని రాముని సుగ్రీవుని వానరులనెల్లను వధించిరమ్ము' అనెను. మాయావి యగునావజ్రదంష్ట్రుఁడు, రాక్షసరాజగు రావణునిం జూచి 'యట్లే' యని చెప్పి, బలంబులంగూడి పెక్కుబలాధ్యక్షులు పరివేష్టించిరాఁగా, బయలువెడలెను. అంత నావజ్రదంష్ట్రుఁడు, ఏనుంగులతోను, గుఱ్ఱములతోను, గాడిదలతోను, ఒంటెలతోను, పతాకాధ్వజచిత్రములై యొప్పు రథములతోనుంగూడి, చందనకుసుమాదుల నలంకృతుఁడై, విచిత్రములగు బాహుపురులను మకుటమునను గయిసేసికొని, కవచంబులు బిగించి, విల్లుగొని మిక్కిలియెచ్చరికతో వేగ బయలువెడలిపోయెను. సేనాపతియగు వజ్రదంష్ట్రుఁడు, పతాకలచే నలంకృతమై, అపరంజిచే రంగారుచు ధగధగ మెఱయుచున్న రథమునకుఁ బ్రదక్షిణముగావించి దానినారోహించెను. అంత పదాతులు, నానావిధములయిన యష్టులును, తోమరములును, శూలములును, ముసలములును, భిండిపాలములును, పాశములును, శక్తులును, పట్టిసములును, ఖడ్గములును, చక్రములును, గదలును, వాఁడిగండగొడ్డండ్రును మున్నగు నాయుధములను జేకొని వెడలిరి. ఆరాక్షసోత్తములందఱును మంచిమంచివస్త్రములను దాల్చి యెంతయుఁ బ్రకాశించుచుండిరి. యుద్ధమున సమర్థులగు రాక్షసవీరులు, తోమరములను నంకుశములను చేతం బూని, మిక్కుటంపుమదముగలవై

శూరములై, తిరుఁగుచున్న పర్వతములవలె నొప్పుచున్న యేనుఁగుల నారోహించి వెడలిరి. మఱికొందఱు రాక్షసులు, శుభలక్షణయుక్తములును శూరములును మహాబలములునగు గజంబులనెక్కి వెడలిరి.అప్పుడట్లు నల్లని దేహములును గాంచనభూషణములునుగలిగి సింహనాదములు సేయుచు వెడలినయాఘోరరాక్షససైనికులు, వర్షాకాలము నల్లనై కారుకొని మెఱపులతోఁగూడి గర్జించుచు నవ్వారిగాఁ బొడతెంచిన మేఘములవలె నొప్పుచుండిరి. వారు, యూథపతియంగదుఁ డుండులంకదక్షిణద్వారమున వెడలిరి. వారలు వెడలుచుండఁగానే యశుభనిమిత్తములు పొడసూపినవి. అప్పుడు మేఘశూన్యమగు నాకాశముననుండి తీవ్రములగు నుల్కలు పడినవి. నక్కలు, అగ్నిజ్వాలలు గ్రక్కుచు భయంకరముగా నఱచినవి. అప్పుడు భయంకరములగు క్రూరమృగములు రాక్షసులమరణమును సూచించెను. రాక్షసయోధులును బోవునపుడు భయమోహితులయి తొట్రిలంబడిరి. మహాతేజుండును బలవంతుఁడునగు వజ్రదంష్ట్రుఁడు, ఈయుత్పాతములన్నియుఁజూచి, ధైర్యమును దిగవిడువక, యుద్ధోత్సుకుఁడై బయలు వెడలెను. అట్లారాక్షసులు వచ్చుచుండుటం జూచి జయశీలురగు వానరులు దశదిశలును నిండునట్లు, మిక్కిలి ధ్వనిగా సింహనాదములు గావించిరి. అంత భయంకరులును భయంకరాకారులు నగువానరులు రాక్షసులపై నడరి నొండొరులను వధింపఁగోరుచు, తుములమగు యుద్ధమునుగావించిరి.వారిరుదెగలును మిక్కిలి యుత్సాహంబున నొండొరులపయిం గవిసిపోరి, దేహములుదునిఁగి మెడలువిఱిగి,సర్వాంగములు నెత్తుటఁ దోఁగుచుండఁగా, నేలంబడిరి. మఱియుఁ గొందఱు రాక్షసులును, యుద్ధముల వెనుదీయనిశూరులుగాన, పరిఘంబులుగొని వానరులపై నడరి యొండొరులం గవిసి నానావిధము లగునాయుధములను బ్రయోగించిరి. అప్పు డిరువాఁగు, వృక్షములను శిలలను ఆయుధములను బ్రయోగింపఁగాఁ బుట్టినచప్పుడు, మిక్కిలి గొప్పదై భయంకరమై హృదయముల భేదించునట్లుగా నచట వినఁబడినది.అప్పుడు రథనేమిధ్వనియును, ధనుర్ధ్వనియును, శంఖభేరీమృదంగములధ్వనియు తుములమయ్యెను. కొందఱు తమయొద్దం గలయస్త్రముల నన్నిటినివైచి యవి విఱిగిపోఁగా, బాహుయుద్ధము గావించిరి. వానరులు కొందఱు రాక్షసులను, అఱచేతులంజఱచియు,కాళ్లందన్నియు, పిడికిళ్లంబొడిచియు, వృక్షములంగొట్టియు, మోఁకాళ్లంగ్రుమ్మియు, వధింపఁగా వారలు భిన్నదేహులయి కూలిరి. యుద్ధమున మిక్కిలియు మదించియున్న వానరులుకొందఱు, రాక్షసులను శిలలచేతఁ జూర్ణముగావించిరి. వజ్రదంష్ట్రుఁడు యుద్ధమున వానరులను బాణములచే నొప్పించి బెదరించుచు ప్రళయకాలమునఁ బాశహస్తుఁడగు యమునివలె, భయంకరాకారుఁడై సంచరించుచుండెను. బలవంతులును నాయుధవిద్యయందుఁ బండితులునగు రాక్షసులు యుద్ధమున క్రోధముచే నొడలు తెలియక నానావిధములయిన యాయుధముల వానరసైన్యములను వధించిరి. అట్లు రాక్షసులు వధించుచున్న రాక్షసుల నెల్లంజూచి, వాలిపుత్త్రుఁడగు నంగదుఁడు, ప్రళయ

కాలాగ్నియుంబోలె క్రోధ మినుమడించినవాఁడై యాక్రోధమువలన కన్నులెఱ్ఱఁబా
ఱ,వీర్యశాలిగావున, వృక్షమునొకటి పెకల్చికొని, సింహము క్షుద్రమృగములంబోలె,
వారి నందఱను జక్కాడెను.ఆ యంగదుఁడు దేవేంద్రుఁడుంబోలె పరాక్రమము మెఱ
యుచు భయంకరముగా యుద్ధముగావించెను. అప్పు డంగదున కెదురుపడినరాక్షసు
లు భయంకరపరాక్రములయ్యు,నతనివ్రేటునం దలలుపగిలి, వ్రేళ్లుతెగినవృక్షములవ
లె నేలంగూలిరి.అప్పుడు యుద్ధభూమి,విఱిగినరథములచేతను, అశ్వములచేతను,నానా
విధములగు ధ్వజములచేతను, వానరరాక్షసుల దేహములచేతను, రక్తప్రవాహము
చేతను గప్పఁబడి భయంకరముగానుండెను. అప్పుడు యుద్ధమున, భూమి,హారకేయూ
రాది భూషణములచేతను, వస్త్రములచేతను, శస్త్రములచేతను నలంకృతమై, నక్షత్ర
చంద్రాలంకృత మగుశరద్రాత్రివలెఁ బ్రకాశించినది. అప్పుడచ్చట మిగుల గొప్పది
యగు నారాక్షససేన, అంగదుని యురవడికి నిలువఁజాలక వాయువేగంబునకు మేఘ
ముచలించునట్లు మిక్కిలి చలించినదయ్యె. ఇది యేఁబదిమూఁడవ సర్గము.

వజ్రదంష్ట్రుఁ డంగదునిచే హతుఁడగుట.

అంత మహాబలుఁ డగునావజ్రదంష్ట్రుఁడు తనసైన్యము కొట్టువడి పాఱుట
యు, అంగదుఁడు జయంబున చెలరేఁగుటయును జూచి, మిక్కిలియు క్రోధావేశము
నొంది, బెడిదమయినవింటిని వజ్రాయుధమువలె మెరయునట్లు భయంకరముగా సా
రించి, వానరసైన్యములపై బాణవర్షములను బరఁగించెను. అప్పుడు శూరులైన
యా ముఖ్యరాక్షసులును, రథారూఢులై నానావిధాయుధములంగొని చక్కఁగా
యుద్ధము సేసిరి. వానరులలోపల శూరులయిన వానరతిలకు లందఱును, శిలలను
జేతులందాల్చి నలుప్రక్కలం గ్రమ్మి చక్కఁగా యుద్ధముగావించిరి. అప్పు డమ్మహా
యుద్ధమున రాక్షసులు కపిముఖ్యులపై వేలకొలఁది నాయుధములు వైచిరి. మిక్కిలి
యు వీరులై మదపుటేనుంగులం బోలు వానరులు పర్వతములను వృక్షములను
మహాశిలలను రాక్షసులపై వైచిరి. శూరులునై యుద్ధంబుల వెనుదీయనివారునై
పోరుచున్న యావానరులకును రాక్షసులకును పయిపయిని యుద్ధ మధికముగాఁ
బ్రవర్తించెను. కొందఱు వానరులును రాక్షసులును దలలుపగిలి, చేతులును గాళ్లు
ను విఱిగి, దేహములం దాయుధములు గ్రుచ్చుకొనియుండ, నెత్తుటందోఁగి, కంకప
క్షులు గద్దలుఁ గాకులును మూసరుకొన, నక్కలు గుంపులుకొని నెరసియుండ, నేలంబడి
పరుండియుండిరి. మొండెములు పిఱికివారలకు భయంబుపుట్టించుచు నాకాశమున
కెగసినవి. అప్పుడు యుద్ధమునందు, వానరులును రాక్షసులును, చేతులును, అఱ
చేతులును, తలలును దెగియు, దేహములు నడుమ రెండు తుండెములుగాఁ ద్రుంపఁ
బడియు, నేలంబడిరి. అంత, వానరసైన్య మట్లు రాక్షససైన్యమును వధించుచుండఁ

గా, నదియంతయు, వజ్రదంష్ట్రుఁడు చూచుచుండఁగానే భంగమునొంది తూలినదయ్యె. మహాప్రతాపుఁడగు నావజ్రదంష్ట్రుఁడు రాక్షసులందఱు నట్లు వానరులచే వధింపఁబడుచు భయముగొని యుండుటనుజూచి, రోషంబున కన్నులెఱ్ఱఁబాఱ, విల్లుగొని వానరసైన్యంబును భయపెట్టుచుం బ్రవేశించి కంకపక్షి ఱెక్కలు గట్టఁబడినవై గుఱిసూటిగాఁ దప్పనిబాణములనువైచి వారిని భేదించెను. ప్రతాపవంతుఁడగు నావజ్రదంష్ట్రుఁడు, మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధుఁడై యొక్కొక్కయేటున వానరుల నేడ్వురను నెనమండ్రను తొమ్మిదిమందిని, ఏవురనుగా నొప్పించెను. అట్లు వానరులనేకులు బాణములచేమెడలు తెగిపడఁగా, దక్కినవానరులందఱును భయముగొని గుంపులుగుంపులుగా, ప్రజలు ప్రజాపతి నాశ్రయించునట్లు, అంగదుని నాశ్రయించిరి. అంతనపుడు వాలికుమారుఁ డంగదుఁడు, వానరసేనలు భంగమునొందుటను జూచి కోపమునొంది తన్నుఁ దేఱి చూచుచున్న వజ్రదంష్ట్రుని తానును దేఱి చూచి మార్కొనెను. అంగదుఁడును వజ్రదంష్ట్రుఁడును ఒండొరులపయిం గవిసి, మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధులై, సింగమును మదపుటేనుంగునుంబోలె పోరుచు విహరించిరి. అంత మహాబలుఁడగు వజ్రదంష్ట్రుఁడు, ఏనుంగును జిల్లకోలలతోఁ బొడుచునట్లు, వాలికుమారుఁ డగునంగదునిమర్మస్థానములందు, వేయిబాణములఁ జొప్పించి నొప్పించెను. మహాబలుండును భయంకరపరాక్రముఁడు నగు నంగదుఁడు, అంగములన్నియు నెత్తుటం దోఁగ, వజ్రదంష్ట్రునిపై నొకవృక్షము వైచెను. ఆవజ్రదంష్ట్రుఁడు తనపయి కావృక్షము వచ్చుచుండుటం జూచియు తత్తఱపడక, దానిని బాణములచే పెక్కువ్రయ్యలుగా ఖండించెను. అదియు తునియలై నేలంబడెను. వానరసింహుఁ డగునంగదుఁడు వజ్రదంష్ట్రునిపరాక్రమముం జూచి, విశాలమైనయొకపర్వతమును గొని, వానిపై వైచి, సింహనాదమును గావించెను. వీర్యశాలి యగునావజ్రదంష్ట్రుఁడు, పర్వతముతనపయికి వచ్చుచుండుటఁ జూచి, తొట్రుపడక గద చేతంగొని రథమునుండి లంఘించి నేలపై నిలిచెను. అంగదుఁడు యుద్ధాగ్రంబున వజ్రదంష్ట్రునిడాయంబోయి యాగదనుబట్టి లాగికొనెను. అపు డాయంగదుఁడు వైచినపర్వతము, చక్రములతోను నొగతోను గుఱ్ఱములతోనుం గూడ వజ్రదంష్ట్రునిరథము నుగ్గుగావించెను. అంత నాయంగదుఁడు విశాలమై వృక్షములతో నొప్పుచున్న మఱియొకపర్వతము నెత్తి వజ్రదంష్ట్రుని తలపై వైచెను. ఆవజ్రదంష్ట్రుఁడు, నెత్తురు గ్రక్కుచు మూర్ఛితుఁడై నిట్టూర్పులు పుచ్చుచు మఱియొకగదను చేతం గవుంగలించుకొని కొంతసేపు సంజ్ఞ లేక పడియుండెను. ఆరాక్షసుఁడు మూర్ఛ దేఱి, మిక్కిలి క్రుద్ధుఁడై, యచట నిలుచున్న వాలిపుత్రు నంగదుని వక్షఃస్థలమున గదచేతఁ గొట్టెను. అంత గదను వీడి వాఁ డంగదునితో నపుడు ముష్టియుద్ధము గావించెను. ఆవానరరాక్షసు లిరువురును ఒకరినొకరు చక్కఁగా ప్రహరించుకొనిరి. వారిద్దఱును నొండొరులం గొట్టుకొనుచు, దెబ్బలచే నెత్తురు దొరఁగుచుండ, నలజడినొంది, మిక్కిలియుఁ బరాక్రమంబు మెఱయ, నంగా

రకబుధులుంబోలె నొప్పుచుండిరి. అంత మహాతేజుండును వానరకుంజరుఁడు నగునంగదుఁడు, పెక్కుపుష్పఫలములతోడం గూడిన యొకవృక్షమును జేతికి యుద్ధమునకు నిలిచెను. అట్లు వజ్రదంష్ట్రుఁడు నొకవృక్షముఁ జేతికి పట్టుకొనినిలిచెను. ఆయంగదుఁడంతవృషభచర్మము గప్పినడాలును, విఱివిరై చిఱుగంటలచే నొప్పుచు మంచి యొర గలిగి యున్నఖడ్గమును గ్రహింపఁగా నావజ్రదంష్ట్రుఁడును డాలును గత్తియుఁ గ్రహించెను. ఇట్లాయంగదుఁడును వజ్రదంష్ట్రుఁడును, మిక్కిలి కుపితులై యొండొరులజయింపఁగోరి, నానావిధమార్గంబుల యుద్ధముసేయుచు, బెట్టిదముగా నొకరినొకరు ప్రహరించుకొనిరి. వారిద్దఱును నెత్తురు గాఱుచున్న గాయములతోఁ గూడియుండుటవలనఁ జక్కఁగాఁ బుష్పించిన మోదుగువృక్షములుంబోలె బ్రకాశించుచు, పయిపయి యుద్ధముగావించుచు, మిక్కిలి యలసి మోఁకరించి నేలపయిం గూర్చుండిరి. అంత నిమిషమంతసేపులో కపికుంజరుఁడగు నంగదుఁడు కన్నులు కోపంబున వెలుంగ, కోలచేఁ గొట్టువడిన సర్పమువలె పయికి లేచెను. మహాబలుండగు నంగదుఁడు, చక్కఁగా సానఁబట్టంబడి తలతల మెఱయుచున్న ఖడ్గమున, వజ్రదంష్ట్రుని సొగసైన పెనుశిరస్సును ఖండించెను. దేహమంతయు నెత్తుటం దోఁగియున్న యావజ్రదంష్ట్రునిశిరస్సు రోషంబున కనుగ్రుడ్లు తిరుగుడుపడ, ఖడ్గముచేఁ గొట్టువడి రెండుతునియలుగా *నేలంబడినది. అట్లు వజ్రదంష్ట్రుఁడు హతుండగుటను జూచి, రాక్షసులు భయమోహితులై, బెదరుగొని, వానరులు పయిఁబడి చంపుచుండఁగా, దుఃఖితులయి, నోళ్లెండ, మొగంబులు సిగ్గుచే కొంతవాంచి, మరల లంకకుం బరుగెత్తిరి. దేవేంద్రునిప్రభావముగల మహాబలుఁడగు నాయంగదుఁడు, ఆవజ్రదంష్ట్రుని వధించి వానరులచేఁ బూజితుఁడై, వానరసైన్యములనడుమ, దేవతలనడుమ దేవేంద్రుఁడుంబోలె మిక్కిలి సంతుష్టుఁడై యొప్పుచుండెను. ఇది యేఁబదినాలుగవసర్గము.

అకంపనుఁడు రావణునిపంపున లంకపడమటిద్వారము నిర్గమించి యచటనున్న హనుమంతుని సేనతో యుద్ధము సేయుట.

వజ్రదంష్ట్రుఁ డంగదునిచే హతుఁడగుటవిని, రావణుఁడు తనమ్రోలఁ జేతులు మొగుడ్చుకొని నిలుచున్న బలాధ్యక్షుఁడగు ప్రహస్తునింజూచి, 'భయంకరపరాక్రములై పగవారి కెదిరింప నలవిగాకున్న రాక్షసులు, సమస్తాయుధములం గుశలుఁడై యున్న యకంపనుని మున్నిడుకొని, శీఘ్రముగా యుద్ధమునకు వెడలుదురుగాక. ఈయకంపనుఁడు యుద్ధమునఁ బగవారి నడఁచువాఁడు; తనసేనం గాచువాఁడు. గట్టి సేనానాయకుఁడు; యుద్ధములఁ బ్రసిద్ధుఁడు. మఱి యెప్పుడును నామేలు గోరుచుండువాఁడు; ఎప్పుడును యుద్ధమునందు ప్రీతిగలవాఁడు. పగవారిం దపింపఁజేయు-

* తృతీయయందు వజ్రదంష్ట్రునివధమని తెలియునది.

నీయకంపనుఁడు, రామలక్ష్మణులను, మహాబలుఁడగు సుగ్రీవునిని జయించి భయంకరు లగునితరవానరులనుగూడ వధింపఁగలఁడు' అనెను. మహాబలుఁడును, శీఘ్రపరాక్రముఁడు నగునా ప్రహస్తుఁ డారావణునియాజ్ఞను గయికొని, యుక్లే సేనను వేగిరముగ సన్నాహము గావించెను. అంత, బలాధ్యక్షునియాజ్ఞచే మేటిరాక్షసులు, నానావిధాయుధములనుగొని, భయంకరములగు కన్నులతోను నాకారములతోను నొప్పుచు, యుద్ధమునకు పురమునుండి బయలువెడలిరి. అంత నపుడు, మేఘమువలె స్థూలుఁడై మేఘమువలె నల్లని యాకారమునుగలిగి యుఱుముంబోని పెద్దకంఠధ్వనితోఁ గూడిన యకంపనుఁడు, మేలిబంగారుకుండలములు దులకింప, విఱివిద్యైన యొకరథము నారోహించి భయంకరులగు రాక్షసులచేఁ బరివేష్టితుఁడై యుద్ధమునకు బయలువెడలెను. దేవతలకుఁగూడ మహాయుద్ధమున నేని, కంపింపఁజేయ రానివాఁడు గాన యకంపనుఁడని వానికిఁ బేరుగలిగినది. వాఁ డారాక్షసులనడుమ తేజంబునంజేసి సూర్యుఁడుంబోలె వెలుఁగుచుండెను. అకంపనుఁ డట్లు యుద్ధము సేయఁగోరి సంరంభమునఁ బోవుచుండఁగా, అతనిరథమునకుఁ గట్టినగుఱ్ఱములకు, ఆకస్మికముగా దైన్యముకలిగెను. యుద్ధంబును గోరియాడు నాయకంపనునకు, ఎడమకన్నదిరినది. ముఖము వెలవెలఁ బోయినది. కంఠధ్వనియు డగ్గుత్తిక వడినది. అంతకుమున్ను తెలివిడిగా నుండినపగ లప్పుడు, పెద్దగాలి సుడియుఁగా మబ్బుక్రమ్మినదయ్యెను. మృగములును పక్షులు నన్నియు క్రూరముగాను భయంకరముగాను గూయిడినవి. సింగములకుంబోలె నున్నతములగు మూఁపులుగలిగి, బెబ్బులివలె పరాక్రమంబున విలసిల్లు నా యకంపనుఁడు, ఆ యుత్పాతములను బాటింపకయే యుద్ధభూమికిం బోయెను. అతఁడు రాక్షసులతోఁగూడ నట్లు యుద్ధమునకు వెడలుచుండఁగా, వాకలధ్వని మిక్కిలియు బెట్టిదమై సముద్రమునంతయుఁ గలంచునట్లు చెలంగినది. వానరులపైనుసైన్యము, ఆధ్వనికి మిక్కిలి భయపడి, వృక్షములను పర్వతములను ఆయుధములుగాఁ గొని యుద్ధముసేయ నిలిచియుండెను. రామునినిమిత్తమునను రావణునినిమిత్తమునను వరుసగా ప్రాణములునైన విడువఁబూనియున్న వానరులకును రాక్షసులకును, మిక్కిలి రౌద్రముగా యుద్ధముజరిగెను. ఆవానరులును రాక్షసులును [illegible]ను, మిక్కిలి బలవంతులు, అందఱును శూరులు, పర్వతాకారులు. కాఁబట్టి వా రొండొరులం జంప నువ్విళ్లూరుచుం బోరిరి. అతిబలవంతులగు నా యిరుదెగలవారును యుద్ధంబున సేయుచున్న సింహనాదములవలనను క్రోధమున నొండొరులంజూచి బొబ్బలిడుటవలనను బుట్టినధ్వని మిక్కిలియు బెట్టిదముగా వినఁబడెను. ఎఱుపువన్నెగల నేలదుమ్ము, వానర రాక్షసుల త్రొక్కుళ్లవలన రేఁగి మిక్కుటముగాఁ బర్వి యత్యంతభయంకరమై పదిదిక్కులను గ్రమ్మినదయ్యె. మఱియు నుదికిన తెల్లపట్టువలెఁ దెల్లగాఁ గొండొకచోఁ గనుపట్టు నేలదుమ్ము గ్రమ్మియుండుటం జేసి, ఆయుద్ధభూమియందు, అన్యోన్యపదార్థములనుగాని, యొండొరులనుగాని, వాన

రరాక్షసులు కనుఁగొనఁజాలరైరి. ఆయుద్ధమున నట్లు దుమ్ము గ్రమ్మఁగా ధ్వజములుగాని,పతాకలుగాని, కవచముగాని, గుఱ్ఱముగాని, ఆయుధముగాని, రథముగాని,యెంతమాత్రమును గానఁబడదయ్యె. ఆ దొమ్మియుద్ధమున, సింహనాదములు సేయుచు నొండొరులపై కడరుచున్న యా వానరరాక్షసుల ధ్వనిమాత్రము మిక్కిలి గొప్పదై వినంబడుచుండినదికాని మఱి యితరవస్తువు లేవియుఁ గానరావయ్యె. అట్లు దుమ్ము క్రమ్ముటవలన, చీఁకటి యొదవఁగా నపుడు వానరులును తమవారని తెలియనేరక మిక్కిలి క్రుద్ధులై వానరులనే ప్రహరించిరి. అట్లె రాక్షసులును రాక్షసులనే కొట్టులాడిరి. అప్పుడు వానరులును రాక్షసులును, చీఁకటి నొండొరులం దెలియక పగవారినిని దమవారినిని వధించుకొనుచు యుద్ధభూమినంతయు నెత్తుటం దడిపి, త్రొక్కుళ్లచే ఱొంపిగావించిరి. అంత నెత్తురు వెల్లువలుగాఁ దొరుఁగుటచే దుమ్మంతయు దడిసి యడఁగిపోయెను. యుద్ధభూమియంతయుఁ బీనుంగుపెంటలచే నిండినది. వానరులును రాక్షసులును, వృక్షములను, శక్తులను, శిలలను, ప్రాసములను, గదలను, పరిఘములను, తోమరములను గొని, పరాక్రమంబున నొండొరులపయిం గవిసి యుద్ధముగావించిరి. ఆయుద్ధమున పర్వతాకారులును భయంకరకర్ములు నగువానరులు, ఇనుపగుదియలవంటి తమబాహువులతోఁ బెనఁగులాడుచు రాక్షసులను వధించిరి. రాక్షసులును మిక్కిలి కుపితులై ప్రాసములను తోమరములనుగొని మిక్కిలి దారుణములగు నయ్యాయుధములచే వానరుల వధించిరి. రాక్షససేనాపతియగు నకంపనుండు మిక్కిలి క్రుద్ధుండై భయంకరపరాక్రము లయినరాక్షసులనెల్ల, ఆకపులను జంపుచుండుటంజట్టి, మిక్కిలియు గారవించెను.వానరులును రాక్షసులను మార్కొని, వారలచేతియాయుధములను వీర్యముననొడిసి పెఱికికొని గొప్పవృక్షములను పెనుశిలలను వైచి పఱియలు గావించుచుండిరి. ఇంతలో, కుముదుఁడు నలుఁడు మైందుఁడు ద్వివిదుఁడు ననెడి వానరవీరులు క్రుద్ధులై మిక్కిలి యురవడింపసాఁగిరి. మహావేగులగు నావానరయూథపతులు రాక్షససేనాముఖమును జేరి, వృక్షములంగొని విలాసముతో, మహాయుద్ధము గావించిరి. ఆవానరులు నలువురును రాక్షసులను గుంపులుగుంపులుగా నెంతయు వధించిరి. ఇది యేఁబదియైదవసర్గము.

అకంపనుఁడు హనుమంతునిచే హతుఁడగుట.

అకంపనుఁడు, అవ్వానరోత్తములట్లు యుద్ధమునమిక్కిలి గొప్పకార్యమును గావించుటం జూచి తీవ్రకోపమునొందినవాఁడయ్యె. అతఁడు ఆశత్రువులుగావించినకార్యముంజూచి క్రోధమున నొడలు దెలియక మేటివింటిని సారించుచు సారథినిజూచి 'సారథీ! పెక్కండ్రు వానరులు చేరి మనరాక్షసులను మిక్కిలియు ననేకుల యుద్ధమున రూపుమాపుచున్నారే! అస్థలమునకే శీఘ్రముగా రథముదోలుము. ఇదిగో నాయెదు

ట,బలవంతులును భయంకరకాయులునగు వానరులు వృక్షములను బర్వతములను ఆ యుధములుగాఁ గొనియున్నారుచుమీ! యుద్ధంబున సమర్థులని పొగడ్తగాంచిన యీ వ్వానరుల వధింపఁగోరియున్నాను. వీరలచేతనే యీరాక్షససైన్యమంతయుఁ జీకా కునొందినట్లు చూపట్టుచున్నది.' అనెను. అంత సారథికోత్తముఁ డకంపనుండు వేగ వంతములగు గుఱ్ఱములు పూన్చినయారథమును దోలించి, క్రుద్ధుండై బాణసమూహ ములచే నావానరుల నొప్పించెను. వానరులు యుద్ధమున నాయకంపనుని యెదుట నిలువనేచాలరైరనఁగా నిఁక యుద్ధముసేయలేరైరని చెప్పనేల? వానరులు వానిబాణ ములచే భంగమునొంది యందఱును పరుగెత్తిరి. మహాబలుఁడగు హనుమంతుఁడు, అట్లకంపనునిచేతం జిక్కి మృత్యువు బారిం బడునట్లున్న యీవానరులనుజూచి యకం పనుని దారసించెను. వీరులయిన వానరయూథపులందఱును, యుద్ధంబున నమ్మహా కపి తమకు తోడ్పడుటను జూచి మిక్కిలి సంతుష్టులయి, యందఱును జేరి యతనిని బరివేష్టించిరి. బలవంతు లయినయీవానరయూథపతులు హనుమంతుఁడు వచ్చి నిలు చుటంజూచి, బలవంతుఁడగు నవ్వానరవీరుని నాశ్రయించి నిలిచినవారయిరి. అకంప నుఁడు పర్వతాకారుఁడగు హనుమంతునిపై, ఇంద్రుఁడు పర్వతముపై వర్షధారలు గురియునట్లు బాణముల గురియించెను. ఆహనుమంతుఁడు మహాబలుఁడుగావున, తన దేహమునంబడిన వాఁడిబాణజాలములను నరకుసేయక యాయకంపనుని వధింపవల యునని మనంబున నిశ్చయించెను. మహాతేజుండగు వాయుకుమారుఁ డాహనుమం తుఁడు, బలిమిమై భూమినివడఁకించున ట్లడుగులిడుచు నారాక్షసునిపైకిఁ దలపడెను. దిశలు పిక్కటిల్ల సింహనాదముసేయుచుఁ దేజంబున మిక్కిలి వెలుంగుచునున్న యీ హనుమంతునిరూపము పట్టపగలింటిసూర్యునిబింబముపగిదిఁ దేఱిచూడ రాకుండెను. వానరశ్రేష్ఠుఁడు హనుమంతుఁడు తనచేత నాయుధము లేకుండుటం దెలిసి మిక్కిలి కు పితుఁడై వేగ యొకపర్వతమును బెకలించెను. వీర్యవంతుఁ డగు నాహనుమంతుఁడు అమ్మహాపర్వతము నొకచేతంబట్టుకొని మహాధ్వనిగలుగునట్లు సింహనాదముసేసి గిఱ గిఱం ద్రిప్పెను. అంత నాహనుమంతుఁడు యుద్ధమున మున్ను దేవేంద్రుఁడు వజ్రముం గొని నముచిపయికిం బోయినట్లు, అమ్మహాపర్వతమునుగొని రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడగు నా యకంపనునిపయికిం బోయెను. అకంపనుండు తనమీఁదికి పర్వతశిఖరము నెత్తికొని యతఁడు వచ్చుటంజూచి, దూరమునందె, యర్ధచంద్రాకారములగు మహాబాణముల చే దానిని బ్రద్దలు గావించెను. ఆపర్వతశిఖరము, ఆకాశముననే యారాక్షసునిబాణ ములచే ఖండితమైతుత్తుమురుగా నేలంబడుటనుజూచి, హనుమంతుఁడు కోపావేశము నొందెను. అతఁడు కోపమును గర్వమును బెనఁగొనఁగా, మహాపర్వతమువలె మిక్కిలి యున్నతమయిన యొకమద్దిచెట్టుంజూచి దానిని బెకలించెను. మహాతేజుండు హను మంతుఁడు, పెనుబోదెగల యామద్దిమ్రాఁకునుగొని, మిక్కిలి సంతోషమున బిట్టున వ్వుచు, యుద్ధమున దానిని గిఱగిఱంద్రిప్పెను. హనుమంతుఁడు మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధుఁ

డై వేగంబోవునపు డతనితొడలయురవడిని గొబ్బున వృక్షములు విఱిగిపడెను; పదఘాతమున భూమియు బ్రద్దలువాఱెను. అప్పుడు బుద్ధిమంతుఁడగు హనుమంతుఁడు, ఆ మద్దివృక్షముంగొని, ఏనుంగులను వానిమావంతులను, రథములను అందలిరథికులను, కాలుబంట్లనుంగా నిట్లు పెక్కు రాక్షసులను నపుడు వధించెను. క్రుద్ధుఁడగుయమునివలెనుగ్రుఁడై రాక్షసులప్రాణములను హరించుచున్న యాహనుమంతుంజూచి, రాక్షసులు భయంబునం బాఱిరి. వీరుఁడగు నకంపనుఁడు, హనుమంతుఁడు కుపితుఁడై వచ్చుటయు రాక్షసులందఱు భయముగొని పాఱుటయుంజూచి, కోపమునొంది సింహనాదముగావించెను. ఆయకంపనుండు తీక్ష్ణములై మర్మభేదకములగు పదునాలుగు బాణములచేత మహావీర్యశాలియగు హనుమంతుని నొప్పించెను. వీరుఁడగు నాహనుమంతుఁడు, అప్పుడు పెక్కుమార్లు బాణములు జడిగొని మేనం గ్రుచ్చుకొనఁగా వృక్షములు మొలచియున్న పర్వతమువలెఁ జూపట్టుచుండెను. మహాకాయుఁడును మహావీర్యుండును మహాధైర్యుండునగు నాహనుమంతుఁడు పుష్పించినయశోకవృక్షమువలె రక్తవర్ణుండై, పొగలేకమండునగ్నిహోత్రమువలెఁ దేజరిల్లుచుండెను. అంత నాహనుమంతుఁడు మఱియొకవృక్షమును బెకలించి మిక్కిలియురవడినూని, శీఘ్రంబున, రాక్షసోత్తముఁ డగునాయకంపనుని శిరస్సునం గొట్టెను. మహాత్ముఁ డావానరసింహుఁడు హనుమంతుఁడట్లు వృక్షమునం గొట్టఁగా, ఆయకంపనుఁడు హతుఁడై నేలఁబడి మృతినొందెను. రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడగు నకంపనుఁ డట్లు నిహతుఁడై నేలంబడియుండుటనుజూచి, రాక్షసులందఱును భూకంపము గలిగినప్పుడు వృక్షము లల్లలాడునట్లు మిక్కిలియు వ్యథనొందిరి. ఆరాక్షసులందఱు నట్లు పరాజయమునొంది యావానరులు వెంబడించి తఱుమఁగా, దిగులుగొని, యాయుధములు పాఱవైచి లంకకుఁ బరుగెత్తిరి. ఆరాక్షసుల ట్లపజయమునొంది, తలవెండ్రుకలు ముడివీడి విరియఁబాఱ, తడఁబడుచు మానంబుసెడి, దేహమంతయుఁ జెమటగాఱ నూర్పులుపుచ్చుచు, నతివేగంబునఁ బరుగిడిరి. వార లపజయమువలన మిక్కిలియు తెలివితేటకలంగి మూఢులయి యొండొరులంగొట్టుకొనుచు భయమున మాటిమాటికి వెనుకఁ దిరిగి చూచుచు, లంకాపురమును జొచ్చిరి. ఆరాక్షసులందఱును లంకకుఁబోయినపిమ్మట, మహాబలులగు వానరులందఱును జేరి, హనుమంతునిం బూజించిరి. బలసంపన్నుఁడగు నాహనుమంతుఁడును, సంతుష్టుఁడై 'మీసాహాయ్యమువలననే నాకుజయముగలిగినదిగాని వేఱుగాదు' అని యావానరులందఱను వారివారిపరువునకుం దగునట్లు, బదులుపూజించెను. జయలక్ష్మీ విరాజితులగు నావానరులు, హనుమంతుఁ డకంపనుని వధించుట యెల్లరకుం దేటపడునట్లుగా, తమబలముకొలఁదిని, సింహనాదములు గావించిరి. ఆసింహనాదములకు బలవంతులగు రాక్షసులుగూడ నదరిపడిరి. వాయుకుమారుఁ డాహనుమంతుఁడు అట్లురాక్షసులను దలపడిసంహరించి, భయంకరుఁడును, శత్రునాశకుండును బలవంతుఁడునగు కైటభాసురుని వధించిన మహావిష్ణువుంబోలె సేనాముఖ

మున వీరశోభావిరాజమానుండై యెంతయు విలసిల్లుచుండెను. అప్పుడు, ఆహనుమంతుని, ఆకాశమునం బెండుగొనియున్న దేవతలందఱును బూజించిరి. అట్లు రాముఁడును, మహాబలశాలియగు లక్ష్మణుండును, సుగ్రీవుఁడు మొదలయిన వానరులును, మహాబలుఁడగు విభీషణుఁడును, హనుమంతు నెంతయు గారవించిరి. ఇది యేఁబదియాఱవ సర్గము.

ప్రహస్తుఁడు యుద్ధమునకు వచ్చుట.

రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణుఁడు, అకంపనుండు వధింపఁబడెనని విని, క్రుద్ధుఁడై, కొంచెము మొగమున దైన్యమునుం బొంది, తనయొద్ద నున్నమంత్రులవంకఁ జూపు నిగిడ్చెను. రాక్షసాధిపుఁడగు రావణుఁడు, కొంతసేపు, విచారమగ్నుఁడై యుండి, యంత మంత్రులతో నాలోచించి, పిదపఁ, బూర్వాహ్ణమున లేచి సేనావ్యూహముల నన్నిటిని జూచుటకై లంకయంతటఁ దిరిగెను. అతఁడు, రాక్షససమూహములచే చక్కఁగా రక్షితమై, పెక్కుసేనావ్యూహములతోఁగూడి, పతాకాధ్వజపంక్తులచే వెలయుచున్న లంకాపురమునంతయుఁ జూచెను. ఆరాక్షసేశ్వరుఁడు రావణుఁడు, లంకచుట్టు వానరులు ముట్టడివేసి యుండుటనుజూచి, సహింపక నిర్దేశించుటకుం దగుసమయమున, యుద్ధపండితుం డగుప్రహస్తునింజూచి, 'నీవు యుద్ధమున నిపుణుండవు. నీకుఁ దెలియనిదిలేదు. పగవారిసైన్యములు తటాలున పట్టణము చుట్టు ముట్టడించి పీడించుచుండునపుడు * దానిని విడిపించుటకు యుద్ధమునకంటె వే ఉపాయము నాకుఁ దోఁపలేదు. ఇట్టి కార్యభరమును, నేనుగాని, కుంభకర్ణుఁడుగాని, నా సేనాపతివగు నీవుగాని, యింద్రజిత్తుగాని, నికుంభుఁడుగాని వహింపవలెను గాని యితరులు వహింపలేరు. కాఁబట్టి, అట్టి మహాబలసంపన్నుఁడవగు నీవు, శీఘ్రమున సైన్యమునుగొని వశమున నుంచుకొని వానరులెల్ల నుండుస్థలమునకుఁబోయి గెలుపునొందరా వెడలుము. నీవు యుద్ధము సేయను వలదు. అందులకై యూరక వెడలినంతమాత్రనే చపలమగు నావానరసైన్యము, రాక్షసోత్తములు గావించు సింహనాదధ్వనులను విని, భయమునం బాఱఁగలదు. వానరులు ధైర్యరహితులు, యుద్ధశిక్ష నొందనివారు, మఱి చపలచిత్తులు. కాన, యేనుంగులు సింగముగర్జనము విని నిలువఁజాలనట్లు, నీసింహనాదమును విని సైరించి నిలువఁజాలరు. ప్రహస్తా! అట్లావానరసేనయంతయుఁ బాఱిపోయినపిమ్మట, రాముఁడును, లక్ష్మణుఁడును, తమమాట వినువా రెవ్వరును లేమింజేసి, పట్టుమాలి, నీచేతం జిక్కు

---

* ఇందులకు 'నాన్యం యుద్ధా త్ప్రపశ్యామి మోక్షం యుద్ధ విశారద' అనిమూలము. 'నాన్య యుద్ధాత్' అని పాఠాంతరమున 'మఱియొకరు యుద్ధముచేయుటవలన దీనిని విడిపించుట గలుగునని నాకుఁ దోఁపలేదు.' అని యర్థాంతరము గ్రాహ్యము.

దురు. 'యుద్ధమున మనకుఁగూడ హాని కలుగఁగూడునుగాన దానిని చేయకుండుట యే మే' లందువా? మనము యుద్ధము సేయకున్నచో శత్రువులు విడువరుగాన వారివలన మనకు మరణముగలుగుట నిశ్చయము. యుద్ధము సేసినచో మరణమే కలుగునో జయమే కలుగునోయని నిశ్చయింపరాదు; కనుక మరణము గలుగుట సందేహము. ఇట్లు యుద్ధము సేయనిచో నిస్సందేహముగాఁ గల్గు మరణముకంటె యుద్ధము సేయఁగా సందేహముగాఁ గల్గు మరణమే మేలు. కాన యుద్ధము సేయకుండుట కన్న సేయుటయే మేలు. ఇదియే నా యభిప్రాయము. ఇఁక దీనికిఁ బ్రతికూలముగాఁగాని యనుకూలముగాఁగాని మఱేది మాకు హితమని తలఁచుచున్నారో దానినిఁ జెప్పుము. అదియే మాకును హితమగు' ననెను. రావణుఁ డిట్లు చెప్పఁగా, సేనాపతియగు ప్రహస్తుఁడు శుక్రుఁ డసురరాజుతోడంబోలె నారావణునితో 'రాజా! మున్ను నిపుణులగు విభీషణుఁడు మొదలగు మంత్రులతోఁగూడ మన మీవిషయము నాలోచించినదియేకాని క్రొత్తకాదు. అప్పు డొక్కమతముగాక ఒక్కొక్కఁడును ఒక్కొక్కమతముగా నాలోచింపఁగా మనకు జగడముగూడఁ గలిగినది. దానిచేతనేకదా విభీషణుఁడు వెడలిపోయెను. సీత నొసంగుటచే మేలు గలుగుననియు నియ్యనిచో యుద్ధము గలుగుననియు నేను నిశ్చయించియుంటిని. అప్పు డెట్లు నిశ్చయించితినో యట్లే యిది కలుగుట మనము చూచితిమి. నా మతమటుండనీ. నీవు భూషణాదిదానములచేతను సమ్మానముతోఁ గూడిన ప్రియభాషణములచేతను సాంత్వవచనములచేతను నన్ను నెప్పుడును బహూకరించుచున్నాఁడవు. ఇట్టినేను కాలమువచ్చినప్పుడు నీకు ప్రియమైన దేదిచేయను? ఏదిగాని చేయుదును. నాకుఁ బ్రాణముగాని, పుత్రులు, భార్యలు, ధనములు మొదలగునవిగాని రక్షించుకొనవలసినది లేదు సుమీ. ఇదిగో నీకుఁగా, యుద్ధ మనునగ్నిహోత్రమునందు నా ప్రాణములనుగూడ వేల్చెదను. జూడుము' అనెను. సేనాపతియగు ప్రహస్తుఁడు తనయేలినవాఁ డగురావణునితో నిట్లుచెప్పి, తనముందట నున్నబలాధ్యక్షులనుజూచి, 'మిక్కిలియు గొప్పదియగు రాక్షససైన్యమును శీఘ్రముగాఁ దీసికొనిరండు? ఇప్పుడు, యుద్ధాంగణమునందు, వజ్రములవంటి నావాఁడిబాణముల యురవడిచే హతులయిన వానరులమాంసములను, మాంసభక్షకములగు పక్షులు, తనివిదీరం దిని తృప్తినొందఁగలవు' అనెను. ఇట్లు ప్రహస్తుఁడు చెప్పఁగా, ఆసేనాధ్యక్షులు వేగిరపడి, యాలంకానగరమున రాక్షససేన సన్నద్ధముగా వించిరి. అంత ముహూర్తమాత్రమున, నాలంకయంతయు గజంబులచే నిండినట్లు, తీక్ష్ణములగు నానావిధాయుధములను ధరించిన రాక్షసవీరులచే నెరసినదయ్యె. అప్పుడు రాక్షసవీరులు, అగ్నిహోత్రమున పలువిధములగు శాంతిహోమములు సేయుటవలనను, బ్రాహ్మణులను గంధపుష్పాదులచే నర్చించుటవలనను, అచ్చట వాయువు ఆజ్యగంధముతోఁగూడి, బ్రాహ్మణార్చనమునందలి పుష్పాదుల గంధముతోను బెరసి

వీచినది. అప్పుడు యుద్ధసన్నద్ధులగు రాక్షసులు, మిక్కిలియుబ్బున విజయమంత్రములచే మంత్రింపఁబడిన నానావిధపుష్పమాలికలను దీసికొని ధరించినవారయిరి. ఆ రాక్షసులు విండ్లుగొని కవచంబులుధరించి వేగంబునవచ్చి రాజగు రావణునింజూచి యభివందనముగావించి, ప్రహస్తునిఁ బరివేష్టించిరి. అంతఁ బ్రహస్తుఁడు రాజగు రావణునివీడ్కొని, భయంకరమగు భేరినివాయింపఁజేసి, సమస్తాయుధముల సమకట్టంబడి దివ్యంబై యొప్పు రథము నారోహించినవాఁడయ్యె. ఆరథము మిక్కిలివేగముగల యశ్వములు పూన్పంబడి, సమర్థుఁడగుసారథిచే చక్కఁగాతోలంబడినదై వెనుమేఘగర్జనమువలె ధ్వనించుచు, చంద్రునివలె నాహ్లాదకరమై సూర్యునివలెఁ దేజరిల్లుచునుండెను. దానికిఁ జెనకరాని సర్పధ్వజము గట్టంబడియుండెను. అది మంచికప్పుగలిగి చక్కనిచక్రములతోను బంగారు కిటికీలతోనుగూడి నిజకాంతిచే కాంతిగల తక్కినపదార్థములను బరిహసించుచున్నట్లుండెను. అంతఁ బ్రహస్తుఁడు రావణుని యాజ్ఞఁగొని యారథము నారోహించి మిక్కిలి గొప్పసైన్యము బలసిరాఁగా శీఘ్రమున లంకనుండి వెడలెను. అంత సేనాపతి ప్రహస్తుఁడు వెడలఁగానే, మేఘధ్వనులంబోలిన భేరీధ్వనులును నానావిధవాద్యశబ్దములును శంఖధ్వనియు సముద్రమునుప్పొంగఁజేయునట్లు దిక్కులు పిక్కటిల్ల వినఁబడినవి. భయంకరాకారులును మహాకాయులు నగురాక్షసులు భయంకరధ్వనులతో నార్పులు సెలంగ, ప్రహస్తపురస్సరులై ముందటఁబోయిరి. నరాంతకుఁడు, కుంభహనుఁడు, మహానాదుఁడు, సమున్నతుఁడు ననెడి యీప్రహస్తునిమంత్రులు నలువురును, అతనిని బరివేష్టించి నడచిరి. ఆప్రహస్తుఁడు వ్యూహములుగా తీర్పంబడి గజసమూహములకు సాటియై యతిభయంకరముగానున్న యమ్మహాసైన్యముతోఁగూడి తూర్పుద్వారమున వెడలెను. ఆప్రహస్తుఁడు, సముద్రప్రవాహమువలె నమ్మహాసైన్యము పరివేష్టించిరాఁగా, ప్రళయకాలమునందు సమస్తమును తుదముట్టించు యముఁడుంబోలె శీఘ్రమున బయలువెడలెను. ఆప్రహస్తుఁడును, ఆరాక్షసులును బ్రయాణకాలమునం గావించిన సింహనాదముల ధ్వనికి, లంకయందలి సమస్తజంతువులును బెదరి వికృతస్వరముల నఱచినవి. మాంసరక్తాహారములగు పక్షులు, మేఘశూన్యమయిన యాకాశముం జేరి, రథమునకు నపసవ్యముగాఁ జుట్లుచుట్టినవి. నక్కలు భయంకరముగా నోట నగ్నిజ్వాలలు గ్రక్కుచు నఱచినవి. ఆకాశమునుండి యుల్కలుపడినవి. వాయువును బరుషముగావీచెను. చంద్రసూర్యాదిగ్రహములును పరస్పరము యుద్ధముసేయుచు నెంతమాత్రము ప్రకాశింపకుండినవి. మేఘములు బెట్టిదముగా నుఱుముచు, ఆప్రహస్తునిరథముమీఁద నెత్తురుగురిసి యతనిముందు నడచువారిని తడిపినవి. గద్దయొకటి ధ్వజాగ్రమునందు దక్షిణముఖముగా వ్రాలి, రెండుతెక్కలనును ముక్కుతో గీఱుకొనుచు, నిలిచెను. దానింజూడఁగా ప్రహస్తునిముఖకాంతి, యంతయునుమాసి వెలవెలంబోయెను. అశ్వములను తోలుటయందు నిపుణుఁడైన సారథి

పెక్కుమార్లు యుద్ధరంగమున సారథ్యము చేయుచుఁ జొచ్చియుండియు, సూతకులమునఁ బుట్టినవాఁడగుటచే మునికోలపట్టు మెలుపు నలవడినవాఁడయ్యును, వాని చేతనుండి మునికోల తటాలున నేలంబడెను. బయలు వెడలునపుడు ప్రహస్తునికి, అష్టవసువులకుఁగూడ దుర్లభమయి తలతల మెఱయుచుండిన కాంతి పెంపు, ముహూర్తమాత్రమున నశింపఁగా నతఁడు వివర్ణుఁడై నిరుత్సాహుఁడయ్యె. సమభూమియందే యతనిగుఱ్ఱములు నడతొట్రిలఁ బడినవి. బలపౌరుషములం బ్రఖ్యాతిగాంచిన ప్రహస్తుఁడు వెడలివచ్చుచుండుటంజూచి వానరసైన్యములు నానావిధాయుధములు ధరించి యుద్ధంబున కెదురునిలిచిరి. అంత వానరులు, ఆయుధములకై వృక్షములను బెకలించుటచేతను పెనుశిలలను దీయుటచేతను మిక్కిలి తుములమయిన మహాధ్వని గలిగినది. రాక్షసులును వానరులును, నట్లు పెడబొబ్బలిడుచును సింహనాదములు సేయుచుండఁగా నయ్యిరువాఁగును సంతుష్టములై యుండెను. వేగవంతులును, సమర్థులునై, ఒండొరుల వధింపఁగోరుచు యుద్ధంబునకుఁ జేరుచునున్న వానరులయు రాక్షసులయు మహాధ్వని మిక్కిలియుఁ జెలంగినది. అంత ప్రహస్తుఁడు దుర్బుద్ధి మీఱ గెలువఁ దలంపుగొని వానరరాజగు సుగ్రీవునిసైన్యమున కెదురుచని, చావంగోరి మిడుత యగ్నినుఱుకునట్లు, అంతకంతకు వేగముర వడించుచున్న యమ్మహాసైన్యమును బ్రవేశించినవాఁడయ్యె. ఇది యేఁబదియేడవసర్గము.

—•—

ప్రహస్తుఁడు నీలునిచే హతుండగుట.

అంత, రాముఁడు పగవారినుక్కడంచు బలుమగఁడు గావున, భయంకరపరాక్రముఁడగు ప్రహస్తుఁడు వెడలివచ్చుటం* దెలిసి, బలవంతుఁడగుశత్రునిం జూచుట వలన చిఱునవ్వుదోలఁక, విభీషణుంజూచి 'మహాబాహూ! మిక్కిలి గొప్పకాయముగల వీఁడెవఁడు? గొప్పసైన్యముతోఁగూడి వచ్చుచున్నాఁడే! ఈరాక్షసుఁడు వీర్యవంతుఁడని తోఁచుచున్నది. వీనిం జెప్పుము' అనెను. విభీషణుఁడు రాముఁడు చెప్పినదివిని, 'ఈరాక్షసుఁడు వాని (రావణుని) సేనాపతి. వీనిపేరు ప్రహస్తుఁడు. లంకయందు రాక్షసరాజగు రావణుని సైన్యమునందు మూఁడవభాగము వీనివశమున బలసి యుండును. వీఁడు బలవంతుఁడు, అస్త్రంబులం దెలిసినవాఁడు, శూరుఁడు, పరాక్రమమునం బ్రసిద్ధిగాంచినవాఁడు' అనెను. మిక్కిలి బలవంతమై, రోషంబెంతయు నతిశయింప, ప్రహస్తునింజూచి గర్జించుచున్న వానరమహాసైన్యము, భయంక

* ప్రహస్తుఁడు పూర్వద్వారమున వెడలెను. రాముఁడు ఉత్తరద్వారమున నున్నవాఁడు. కనుక రాముఁ డనేకయోజనముల దూరముననున్న ప్రహస్తుని నెటుచూడఁగలిగె ననఁగా రాముఁడు ప్రహస్తునిఁ జూడలేదుగాని ఆ ప్తులుచెప్పఁగా విన్నాఁడు; వారిమాట ప్రత్యక్షముతో సమమగుటచేత ప్రత్యక్షముగాఁ జూచిన ట్లడిగినాఁడని తెలియునది.

రాకారుఁడై భయంకరపరాక్రముండునై మిక్కిలియుఁ బెద్దకాయము గలిగియున్న యాప్రహస్తుఁడు రాక్షసపరివృతుఁడై గర్జించుచు వెడలివచ్చుచుండఁగాఁ జూచిరి. అప్పుడు గెలుపుగోరి వానరులపయికి నడరుచున్న రాక్షసులు ధరించియున్న ఖడ్గములు, శక్తులు, అష్టులు, బాణములు, శూలములు, ముసలములు, గదలు, పరిఘములు, ప్రాసములు, పలువిధములయిన పరశ్వధములు విచిత్రములగు ధనువులు మొదలగు నాయుధము లెంతయుఁ బ్రకాశించుచుండెను. వానరోత్తములును, యుద్ధముసేయుటకై పుష్పితములయిన వృక్షములను విశాలములు దీర్ఘములు నగు శిలలనుం బట్టుకొనినిలిచిరి. అట్లు ఆవానరులును రాక్షసులును బెక్కండ్రు ఒండొరులపైఁగవిసి, శిలావర్షమును బాణవర్షమును గురియుచుఁ బెనంగఁగా పోరు మిక్కిలియు ఘోరమయ్యె. అప్పుడు యుద్ధమునందు రాక్షసు లనేకులు మేటివానరులను బెక్కండ్ర వధించిరి. అట్లే వానరులు పెక్కండ్రు రాక్షసులననేకుల వధించిరి. రాక్షసులు వానరుల కొందఱను శూలములఁ జంపిరి. కొందఱను చక్రములచే వధించిరి. కొందఱను బరిఘములచే రూపుమాపిరి. కొందఱను గొడ్డండ్రచే ఛేదించిరి. ఇట్లు శూలాదులచేనొచ్చి వానరులుకొంద ఱుసుఱునకుఁ బాసిరి. కొందఱు నేలంగూలిరి. కొందఱు బాణములు త్రాళ్లవలె నొడలెల్లఁగాఁడి పెనఁచుకొనఁగా గుండెలుపగిలి ప్రాణములువిడిచిరి. కొందఱు వానరులను రాక్షసులు ఖడ్గములచేత రెండుతుండెములుగా నఱకఁగా, వారు విలవిల మిట్టిపడుచు నేలంబడిరి. కొందఱువానరులు ప్రక్కవాటున శూలములచే చీల్పంబడి మృతులయిరి. అప్పుడు వానరులును, మిక్కిలి క్రుద్ధులయి, నలుగడల రాక్షసులను గుంపులుగుంపులుగా, వృక్షములచేతను పర్వతశిఖరములచేతను నేలంగూల్చి చూర్ణము గావించి రూపుమాపిరి. వానరులు వజ్రములవలె బిట్టుగాఁ దాఁకునట్టి పిడికిళ్లనెంతయుఁ బొడువఁగాఁ గొందఱు రాక్షసులు, పండ్లును గన్నులునునూడి చెల్లచెదరుకాఁగా నోట నెత్తురు గ్రక్కుకొనుచుం గూలిరి. వానరులును రాక్షసులును యుద్ధంబున దెబ్బదిన్నప్పుడు, ఆర్తధ్వని సేయుచు, జయము నొందినపుడు సింహనాదము సేయుచునుండిరి. ఆ రెండు ధ్వనులును తుములమై చెలంగినది. వానరులును రాక్షసులును క్రుద్ధులయి, యుద్ధకౌశలము ననుసరించి, కన్నులు గిఱగిఱఁద్రిప్పుచుఁ గ్రూరులై నిర్భయముగా నానాయుద్ధకర్మములం గావించిరి. నరాంతకుఁడు, కుంభహనుఁడు, మహానాదుఁడు, సమున్నతుఁడు, అనెడి యీప్రహస్తమంత్రులు నలువురును, జెలరేఁగి, వానరులను వధించిరి. ఆనలువురు నట్లు వేగముగాఁ బయిపడివచ్చుచు వానరులను వధించుచుండుటనుజూచి, ద్వివిదుఁడు, వారిలో నొక్కండగు నరాంతకుని పర్వతశిఖరముచేఁ గొట్టిచంపెను. దుర్ముఖుఁడు, మిక్కిలియు హస్తలాఘవము గలవాఁడుగాన, పెద్దవృక్షము నొకటింబెకల్చి, సమున్నతుఁడనురాక్షసుని వధించెను. మిక్కిలి తేజోవంతుఁడగు జాంబవంతుఁడు పరమక్రుద్ధుఁడై పెద్దశిల నొకటింగొని మహానాదునిఱొమ్ముపయి వేయఁగా వాఁడు గూలెను. అంత తారుఁడు వృక్షంబుగొని వీర్యవంతుఁడగు కుంభ

హానునిశిరస్సునం గొట్టఁగా, వాఁ డాయుద్ధరంగమునఁ గూలి ప్రాణములు విడిచెను. ప్రహస్తుఁడు రథగతుఁడై యిట్లు తనమంత్రులనలువురును హతులయినందులకు నోర్వంజాలక విలుగొని వానరులతో ఘోరముగా యుద్ధముసేసెను. (ఒండొంటిపయి నిటునటుఁ దిరుగుడువడుచు) ప్రళయమువలె నున్నయామహాయుద్ధమునందు, అప్రమేయమగు సముద్రము ప్పొంగునపుడు కలుగుమహాధ్వనివలె, ఆరెండుసేనలయందును నపుడు భయంకరమయినధ్వని పుట్టెను. ప్రహస్తుఁడు యుద్ధమునఁ బండితుఁడుగాన యమ్మహాయుద్ధమునందు మిక్కిలియుఁగ్రుద్ధుఁడై శరసమూహముల నవ్యారిగాఁ బ్రయోగించి వానరులనొప్పించెను. వానరులయు రాక్షసులయు పర్వతాకారములగుశరీరములు పడి యుద్ధభూమియంతయు వ్యాపించియుండఁగా నది పర్వతములు గూలిపడియున్నట్లు భయంకరముగా నుండెను. ఆయుద్ధభూమియంతయు నెత్తురు గ్రమ్మియుండుటచే వసంతఋతువునందు పూచినమోదుగుచెట్లచే నిండియున్నట్లు మిక్కిలి ప్రకాశించుచుండెను. ఆయుద్ధభూమి యొకనదివలెఁ జూపట్టెను. అందు యుద్ధాగ్రమున హతులయిన యిరువాఁగువీరుల ప్రోవులే తీరములు; విఱిగిపడియున్న యాయుధములే త్రెళ్లినతీరమందలి పెనువృక్షములు; నెత్తురువెల్లువయే వండునీళ్లు; కాఱిజములును గుల్మములునే మిక్కిలియగు నందలిరొంపి; చెల్లచెదరుగాఁ బడియున్నప్రేఁగులే యందలి నాఁచితీఁగలు; తెగిపడి మిట్టిమిట్టిపడుచున్న దేహఖండములును శిరస్సులునే యందలిమత్స్యములు; కరచరణాదులవ్రేళ్లే యందలిపచ్చికతంపర; నెఱసియున్న గ్రద్దలగుంపులే యందు హంసగణములు; రాఁబులుఁగులె సారసపక్షులును; మేదస్సే నెఱసియున్ననురుఁగు; దెబ్బలుదిన్నవారల యార్తధ్వనులె దానిప్రవాహపుబిట్టుచప్పుడు; అది * యముఁడను సముద్రమునకుం బోవునది; పిఱికివాండ్రకు దాఁట నలవిగానిది. ఇట్టియుద్ధమహానదిని నయ్యిరువాఁగును బ్రవర్తింపఁ జేసినవారైరి. రాక్షసులును వానరవీరులును వర్షాకాలముకడపట హంససారసపక్షులతో నొప్పుచుండునదిని సులభముగా దాఁటునట్లు దుస్తరంబగు నయ్యుద్ధభూనదిని దాఁటిరి. మేటియేనుంగుమిన్నలు తామరపుప్పొడి నెఱసి మెఱుపెక్కియున్న తామరకొలఁకును దాఁటి మొఱ్ఱనిదేహముగలవగునట్లు, అవ్వానరరాక్షసులు ఆయుద్ధభూనదిని దిగి యెఱ్ఱనిదేహములు గలవారయి దాఁటిరి. అంత నట్లు రథముననుండి ప్రహస్తుఁడు బాణజాలములను విడుచుచు వేగంబున వానరులను వధించుచుండఁగా నీలుఁడు చూచెను. సేనాపతియగు ప్రహస్తుఁడు, ఆకాశమునఁ జిమ్మి రేఁగినవాయువు పెనుమేఘసమూహముపయి బలవంతముగా నడరునట్లు, తనపయి కడరివచ్చుచున్న నీలునిఁ జూచి సూర్యప్రభమయిన రథముతో నానీలునిమీఁదికేపోయెను. మేటివిలుకాఁడగు నాదళవాయి ప్రహస్తుఁడు, మహాయుద్ధమున, బలువింటి నాకర్ణాంత

---

* యుద్ధభూమియందు యముఁడు జీవులను గ్రహించుటకై సన్నిహితుఁ డగుచున్నాఁడని ప్రసిద్ధి.

ముగ లాగి, నీలునిపయి బాణములు ప్రయోగించెను. వంకరగాక చక్కఁగ నిటునటు మిక్కిలి కోపితములయిన సర్పములవలెఁబొల్చుచు మహావేగముగలిగియున్న యాబాణములు, గుఱిదప్పక నీలుని దేహమును నుచ్చికొనిపోయి భూమిం జొచ్చినవి. వీర్యశాలియగు మహాకపి నీలుఁడు, అట్లు నిప్పువలె నేండ్రములయిన వాఁడిబాణములచేఁ గొట్టువడి, కుపితుఁడై వృక్షము నొకటి పెకలించుకొని, తనపయికి వచ్చుచున్న యాదుర్ధర్షునిఁ బ్రహస్తుసిఁ బ్రహరించెను. రాక్షసపుంగవుఁడా ప్రహస్తుఁడు, అట్లు వృక్షమునఁ గొట్టువడి, క్రుద్ధుఁడై, సింహనాదము సేయుచు, వానరసేనాపతియగు నీలునిమీఁద బాణవర్షములు గురియించెను. మహాబలుఁడగు నీలుఁడు, బెట్టిదములయిన యా ప్రహస్తుని బాణములను వారింప నశక్తుఁడై, కన్నులు మూసికొని యన్నిటిని సహించుచుండెను. ఆఁబోతు, శరదృతువునందు శీఘ్రముగా వచ్చి తీసిపోవు వర్షమును నెంతమాత్రము సరకుసేయక సహించునట్లే, నీలుఁడును, జెనకరానట్లతిభయంకరముగాను వేగముగాను బ్రహస్తుండు ప్రయోగించు బాణవర్షమును ఎంతమాత్రము లక్ష్యపెట్టక కన్నులుమూసికొని సహించియుండెను. నీలుఁడు కేవలుఁడుగాక మిక్కిలియు గొప్పవీరుఁడు గావున, ఆ బాణవర్షమునకు రోషముగొని, యొక్క మహావృక్షమున మనోవేగములయిన ప్రహస్తుని గుఱ్ఱములను గూల్చెను. అంత మహాబలుండగు నీలుండు, లటాలున నా ప్రహస్తుని చేతిధనుస్సు నొడిసిపట్టుకొని విఱిచివైచి మాటిమాటికి సింహనాదము గావించెను. రాక్షససేనాధిపతియగు ప్రహస్తుఁడట్లు నీలునిచే రథము విఱిగి విల్లును దునిసినవాఁడై బెడిదమైన ముసలమును చేతంగొని, రథమునుండి నేలకు నుఱికెను. వేగవంతులై బలంబున సింహశార్దూలములం బోలుచు, సింహశార్దూలములనంటి వీరచేష్టితములను గావించుచు, నెందును జయంబు నొందుచు, యుద్ధంబుల నెప్పుడు వెనుదీయక వృత్రాసుర దేవేంద్రులకు సమానులై యుండు వీరులగు నాయిరువురు సేనాపతులును, పరస్పరము బద్ధవైరులై సమస్తాంగములును నెత్తుటం దడియఁగా మదపుటేనుంగులవలె నొండొరులం దాఁకినిలిచి మిక్కిలి వాఁడులయిన కోఱల నొండొరులపయి గాయములు వడ రాయుచు నొండొరుల గెలిచి కీర్తిం బడయుటకు తుకతుకపడుచుండిరి. అప్పుడు ప్రహస్తుఁడు మిక్కిలియు నుద్యుక్తుఁడై ముసలముగొని నీలుని లలాటమునఁ గొట్టఁగా నపుడందుండి రక్తము గాఱెను. అంత దేహమంతయు నెత్తుటం దోఁగ మహాకపి నీలుఁడు క్రుద్ధుఁడై మిక్కిలియు పెద్దదియగు నొకవృక్షమునుగొని ప్రహస్తుని ఱొమ్ముపై వైచెను. ప్రహస్తుఁడా దెబ్బను సరకుసేయక, ఆ పెనుముసలమునుగొని బలవంతుఁడగు నీలునిమీఁదికిఁ బలంబుమెయిఁ బరుగెత్తెను. అంత మహావేగుఁడగు నా వానరోత్తముఁడు నీలుఁడు, ఉగ్రమగు వేగమునఁ బ్రహస్తుఁడు సంరంభించి తనపయికి వచ్చుటనుజూచి, యంత నొకగొప్ప శిలను గయికొనెను. యుద్ధకాంక్షియై ముసలముగొని యుద్ధముసేయుచుఁ దనపయికి ప్రహస్తుఁడు రాఁగా, నీలుఁడు శీఘ్రంబున నాశిలను వానితలమీఁదఁ బడవేసెను.

అప్పుడు వానరముఖ్యుఁ డగునీలుఁడు వైవఁగా బెడిదంబైన యాపెనుశిల తగిలి ప్రహస్తునితల వెక్కువ్రయ్యలుగా పగిలెను. ఆప్రహస్తుఁడు, కాంతియు బలంబును నింద్రియములును నశించి గతప్రాణుఁడై వేరు నఱకంబడినవృక్షమువలె తటాలున నేలంగూలెను. అట్లు భిన్నమయిన యాప్రహస్తుని శిరస్సునుండియు శరీరమునుండియును, పర్వతమునుండి సెలయేఱు ప్రవహించునట్లు,మిక్కుటముగా నెత్తురు దొరఁగినది. నీలుఁడు ప్రహస్తుని వధించినపిమ్మట, నంతవఱకును కదల్పరాకుండిన యతని రాక్షసమహాసైన్యమంతయు నుబ్బువీడి తూలుచు, లంకకుం దిరిగినదయ్యె. సేనాపతి ప్రహస్తుఁడు హతుఁడు కాఁగా, జలము లనకట్టను దాఁకి నిలువలేక చెదరి పాఱునట్లు ఆ రాక్షసులు,యుద్ధమున నిలువలేక మఱలువారయిరి. సేనాపతియగు నాప్రహస్తుఁడు హతుఁడుకాఁగా, రాక్షసు లేమియును జేయఁజాలక రాక్షసాధిపతియగు రావణునొద్దకుఁబోయి, చింతావశమున మూఁగలవలె నేమియు మాటాడఁజాలక తీవ్రంబగు దుఃఖసముద్రమున మునింగి మూర్ఛితులవలె నుండిరి. అంత జయశీలుఁడును బలశాలియును నగువానరసేనాపతి నీలుఁడు తానుగావించిన కృత్యమునకు నందఱును పొగడుచుండఁగా రామలక్ష్మణులం జేరి మిక్కిలి సంతోషమున నుండెను. *ఇది యేఁబదియెనిమిదవసర్గము.

రావణుఁడు తానే యుద్ధమునకుఁబోవుట; సుగ్రీవాదులు రావణుచే భంగపడుట; రావణుఁ డమోఘంబగు శక్తిచే లక్ష్మణుని మూర్ఛితుఁ జేయుట; రామ రావణయుద్ధము;రాముఁడు రావణునికిరీటమును భేదించుట.

వానరవృషభుం డగునీలునిచేత రాక్షససేనాపాలకుఁ డయినప్రహస్తుఁడు హతుఁడుకాఁగా, భయంకరాయుధములందాల్చి, సముద్రమువలె మహావేగం బురువడించుచుండిన రావణునిసైన్యము లంకకుఁ బరుగెత్తినదయ్యె. రాక్షసు లట్లుపోయి యంత రావణునకు సేనాపతియగు ప్రహస్తుఁడు నీలునిచే హతుఁడయ్యెనని విన్నవింపఁగా, ఆరాక్షసాధిపతి, వారలు చెప్పిన యప్పలుకువిని, యిఁక శత్రువులు బలాధికు లని తెలిసి వారి నాశ్రయింపవలసినది నీతియైయుండఁగా, అతిగర్వమాలి యట్టియెడఁ గోపమునుగూడ నొందినవాఁడయ్యె. ఆరావణుఁడు యుద్ధమునఁ బ్రహస్తుఁడు నిహతుం డగుటవిని, శోకమునఁ గందికుంది క్రోధము మనమునం బెనఁగొనఁగా, దాఁపున నున్నరాక్షసభటముఖ్యులనుజూచి, దేవతాభటముఖ్యులకు దేవేంద్రుఁడు చెప్పినట్లు 'మనపగవాఁ డగురామునిపట్ల నుపేక్షించి యుండరాదు. మఱి యింద్రునిబలమునుగూడ బిలుకుమార్చునట్టి నాసేనాపతిని ప్రహస్తుని వానిసైనికులతోను

* పంచమియందు ప్రహస్తుని వధము.

గజాదులతోను వధించిరి గావున తక్కినశత్రువులనుగూడ వానరులని తలఁచి యుపేక్షించియుండరాదు. నే నింక ముందు వెనుకఁ జూడను. నేనే పగవారిని నాశము చేసి విజయముగొనుటకై యుద్ధముఖమునకుఁ బోయెను. అందు అల్పులచేఁ బ్రబలులు హతులగుచున్నారుగాన యది మిక్కిలి యద్భుతముగానున్నది. ఇదిగో, కార్చిచ్చు పెనుమంటలచే నడవిని దహించునట్లు, బాణసమూహములచే నా రామలక్ష్మణులను వానరసైన్యమునంతయు దహించెదను. (నేఁడు భూమికి కపిరక్తములచేఁ దృప్తిగావించెదను) ' అనెను. దేవేంద్రునికి శత్రుండగు నా రావణుఁ డిట్లుచెప్పి, అగ్నివలె ధగధగమెఱయునదై, మేటిగుఱ్ఱపుమిన్నలు పూన్పంబడి, యలంకారములచేతను వెలుంగుచు స్వరూపముచేతనే జ్వలించుచున్నరథము నారోహించెను. అప్పుడు రాక్షసరాజముఖ్యుఁ డగునారావణుఁడు, శంఖభేరీపణవాదివాద్యధ్వనులచేతను భుజాస్ఫాలనధ్వనులచేతను సింహనాదఘోషములచేతను మనోజ్ఞములయిన వందిమాగధాదిస్తవములచేతను నలుగడలఁ బూజ్యమానుఁడై యుద్ధమునకుఁబోయెను. రాక్షసరాజముఖ్యుండగు నారావణుఁడు పర్వతములవలె పృథుకఠినములును మేఘములవలె గురునీలములు నగునాకారములుగలిగి, నిప్పులవలెఁ గన్నులు వెలుఁగుచున్న రాక్షసులచే పరివృతుఁడై భూతములచేఁ బరివేష్టితుఁడగు రుద్రునివలెఁ బ్రకాశించెను. అంత మహాతేజుండారావణుఁడు శీఘ్రముగఁ బట్టణమునుండి వెలువడినవాఁడై యుగ్రంబై మహాసముద్రంబును మేఘంబునుం బోలె మహాధ్వనిగలిగి, వృక్షములును శైలములును జేతం దాల్చి యుద్ధమునకు సన్నద్ధమైయున్న యవ్వానరసైన్యమును జూచెను. రాముఁడు యుద్ధోత్సాహమున బాహువులు సర్పరాజంబోలె నుప్పొంగ, యుద్ధహర్షమున కాంతియెంతయు నతిశయింప, అంగసంరక్షణార్థము సేన పరివేష్టించియుండ, మిక్కిలి ప్రచండమైవచ్చుచున్న యారాక్షససైన్యముంగని ఆయుధధారులలో మేటి వీరభటులతారతమ్యముల నెఱుంగు విభీషణునిఁ జూచి ' పలువిధములయిన పతాకలతోను ధ్వజములతోను నాయుధములతోనుగూడి ప్రాసములు ఖడ్గములు శూలములు మున్నగు నితరాయుధములనుదాల్చి, ఐరావతసమానములగు మదగజంబులును గలిగి, అక్షోభ్యమై శూరమయంబై యున్న యీసైన్యమెవ్వనిది' అనియడిగెను. అంత నింద్రునికింబోలె పరాక్రమముగల విభీషణుఁడు, రాముఁడు చెప్పినమాటవిని, మహాధైర్యశాలురగు నా రాక్షసపుంగవుల మేటిబలమును జెప్పంబూని ' రాజా ! ఇదిగో, బాలసూర్యునివలె నెఱ్ఱనయిన మొగముగలిగి, యేనుంగుమూఁపునఁ గూర్చుండి, తనదేహభారంబున నేనుంగుశిరస్సు నదరఁగా, పెనుకాయముతో వచ్చుచున్నవీఁడు రావణుని పుత్త్రుఁడగు నకంపనుఁడని తెలియుము. ఇదిగో రథమునెక్కి, సింహధ్వజముగ్రాలఁగా, ఇంద్రధనువువలె వెలుంగుధనువును, నారిదివిచి యల్లలార్చుచు, ఉగ్రములై వెలువడినకోఱపండ్లచే నేనుంగుకైవడిఁ బ్రకాశించుచున్నాఁడే ! వీఁడు బ్రహ్మదత్తంబగు నం

తర్ధానవరబలము గలయింద్రజిత్తు. వింధ్యపర్వతమువలెఁ బొడవై, అస్తపర్వతమువలె నితరుల తేజంబు గ్రిందుపఱచుచు, మహేంద్రపర్వతమువలె నిశ్చలుండై యతిరథుండును మహావీరుఁడునగు నొకఁడు రథమెక్కి విలుదాల్చి యతిప్రమాణంబగు నావింటిని సారించుచు వచ్చుచున్నాఁడే! మిక్కిలియు పెనుకాయముగలవీఁడతికాయుఁడండ్రు. ఇదిగో నప్పుడుదయించినసూర్యునివలె నెఱ్ఱనై కన్నుఁగవ వెలుంగఁగా, ఘంటాధ్వనులు మిక్కిలియు చెలంగుచున్న యేనుఁగునెక్కి వేండ్రముగా గర్జించుచు వచ్చుచున్నాఁడే! ఈమహాధీరుఁడు, ఈవీరుఁడు, మహోదరుఁడు. ఇదిగో పలువిధములయిన బంగారు సొమ్ములచే నలంకృతమై యుండుటంజేసి సంజకెంజాయమబ్బులతోఁ గూడిన కొండవలెఁ బ్రకాశించుచున్న గుఱ్ఱమునెక్కి, మెఱుఁగులు దుఱంగలించుచున్న ప్రాసము కేలఁ బూని, వచ్చుచున్నవీఁడు పిశాచుఁడు; పిడుగువంటి యురవడిగలవాఁడు. ఇదిగో! మెఱుపువలె మెఱయుచు నస్త్రాయుధమునురవడియుఁ దనకు నాడిగముగాఁ గలిగియున్న వాఁడిశూలమును బట్టుకొని, పర్వతమువలె వెలుంగుచున్న మేటివృషభము నారోహించి, వచ్చుచున్నవీఁడు యశస్వియగు త్రిశిరుఁడు. ఇదిగో మేఘసమానరూపుఁడై, బలుపెక్కి విశాలమై సుందరంబగు వక్షము గలిగి, సర్పరాజధ్వజము వెలుంగ, సన్నద్ధుఁడై, వింటినారి నాకర్ణాంతముగా లాగి మరల లీలమెయి నల్లలార్చుచున్నవీఁడు కుంభుఁడు. బంగారముతోను వజ్రమణులతోను నలంకృతమై, ధగధగ మెఱయుచు, పొగతోఁగూడినట్లు చూపట్టుచున్నట్టి పరిఘమునుగొని వచ్చుచున్నవీఁడు నికుంభుఁడు. వీఁడు రాక్షసబలమునకు ప్రధానభూతుఁడు; మిక్కిలి యాశ్చర్యకరములగు ఘోరకర్మములను గావించినాఁడు. ధనుర్బాణఖడ్గములతోఁగూడి పతాకాలంకృతమై యగ్నివలె ధగధగ వెలుంగుచున్న రథము నారోహించి భయంకరాకృతిని ప్రకాశించుచున్నవీఁడు నరాంతకుఁడు; పగవారు లేమిచేఁ జేతులతీఁట వోవ పర్వతశిఖరములతోఁ బోరాడుచుండును. నానావిధములును భయంకరములునగు రూపములుగలవియై, వ్యాఘ్రముఖములును, ఉష్ట్రముఖములును, గజముఖములును, మృగముఖములును, అశ్వముఖములునై కన్నులు తిరుగుచున్నవగు భూతములచేఁ బరివేష్టితుఁడై యున్న యితఁడే దేవతలదర్పమునుగూడ నడంచిన రావణుఁడు. నిండుచంద్రునింబోలి సన్ననికమ్ములుగలిగి, యుత్తమంబై నెలుంగుచున్న శ్వేతచ్ఛత్ర మీతని రథమునందు ప్రకాశించుచున్నది. ఇతఁడు మహాత్ముఁడగు రాక్షసరాజు, రాక్షసపరివృతుఁడై భూతపరివృతుండగు రుద్రునివలెఁ బ్రకాశించుచున్నాఁడు. ఇతఁడు కిరీటముఁ దాల్చి కుండలము లల్లలాడుచున్న ముఖముతో, హిమవంతమును వింధ్యమునుంబోలెఁ బొడవై బలుపుగల భయంకరాకారము గలిగినవాఁడు. ఈ రాక్షసాధిపతి యింద్రునిని యమునిని గర్వము నడఁచినవాఁడు; సూర్యుండుంబోలె వెలుంగుచున్నాఁడు చూడుము' అనెను. అంత రాముఁడు పగవారి నడంపఁజాలిన విభీషణునింజూచి, 'రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణుఁడు ఆహా! ఏమి తేజంబున నె

లుఁగుచున్నాఁడు! ఎంతటి ప్రతాపశాలి! రావణుఁడు, సూర్యుఁడు కిరణములచేతం బోలె కాంతులచేఁ దేఱిచూడ నలవిగాక తేజరిలుచున్నాఁడు. తేజస్సు మిక్కిలియు నావరించియున్న యితనిరూపము స్పష్టముగాఁ గనఁబడుచున్నది. రాక్షసేంద్రుఁడగు నీరావణుని దేహంబుకాంతి తేజరిలునట్లు దేవదానవవీరులలో నెవ్వరిదేహమునకు నిట్టితేజస్సు గలుగదు. ఈతనిభటులందఱును, మహాతేజులు, అందఱును బర్వతాకారులు, అందఱును పర్వతములనేనింగొని యుద్ధముసేయువారు, అందఱును దీప్యమానములగు నాయుధములు దాల్చియున్నవారు. ఈరాక్షసరాజు, దేదీప్యమానులును భయంకరపరాక్రములు నగువారిచేఁ బరివేష్టితుఁడై, ప్రశస్తదేహములుఁగల వేండ్రపు భూతములచేఁ బరివృతుండగు యమునివలెఁ దేజరిల్లుచున్నాఁడు. దైవవశమున నీపాపాత్ముఁడు నాకంటఁబొరిం బడినాఁడు. ఇప్పు డిదిగో సీత నపహరించి నాకుఁ గలిగించినక్రోధమును వీనిపై నిగిడ్చెదను' అనెను. వీర్యవంతుఁడగు రాముఁ డిట్లు చెప్పి, యంత లక్ష్మణుం డనుచరింప విలుగొని, మేటిబాణమును బొదినుండియెత్తి సన్నద్ధుండై నిలిచియుండెను. అంత, మహాధీరుండగు నారాక్షసరాజు రావణుఁడు బలవంతులగు నా రాక్షసులనుజూచి 'మీరు జంకులేక లోపలిద్వారములందును పురద్వారములందును దానిపార్శ్వములందును భటనివాసముకొఱకు నిర్మితములగు చర్యాగృహములందును, మిక్కిలి నిమ్మళముగాఁ గాఁచియుండుఁడు' అని యాజ్ఞాపించి, 'మీరందఱు నాతోఁగూడ నిచ్చట వచ్చియుండుటనుజూచి వానరులు పట్టణమున యోధులెవ్వరును లేకున్న యీాభిప్రాయమును దెలిసికొని, యంత మనపట్టణము గెలువరానిదయ్యు శూన్యముగానుండుటచే, నందఱును జేరి తటాలునఁ జొచ్చి ధ్వంసముచేసి కీడ్పఱచివైతురు' అనెను. ఇట్లు గూడివచ్చిన వారినందఱను రావణుఁడు వీఁడుకొలుపఁగా, ఆరాక్షసులు రావణునియాజ్ఞ చొప్పునఁ బోయిరి. పిదప రావణుఁడు మహామత్స్యము పూర్ణమగు సముద్రజలమును గలంచునట్లు, వానరసైన్యముల నుఱుమాడెను. ఆరాక్షసాధిపతి రావణుఁడు దీప్తంబులగు ధనుర్బాణములంగొని యుద్ధంబునకై పయిపడి వేగవచ్చుచుండుటనుజూచి, వానరేశ్వరుఁడగుసుగ్రీవుఁడు, గొప్పపర్వతశిఖరమునొకటి పెకల్చి యతనిమీఁది కడరెను. సుగ్రీవుఁడు బహువృక్షములతోఁగూడిన తటముగల యాపర్వతశిఖరమునెత్తి రాక్షసునిపై విసరివైచెను. రావణుఁ డది తనమీఁదికి వచ్చుటంజూచి తోడనే బంగారుపింజలుగల బాణములచే దానిం దునియలు గావించెను. మిక్కిలియుఁ బెనువృక్షములతోఁ గూడిన నెత్తముగల యాపర్వతశిఖరము తునియలై నేలంబడఁగా, రాక్షసగణాధీశ్వరుండగు రావణుఁడు, మృత్యువుంబోలినదై మహాసర్పమువంటిదగు నొక్కబాణమును వింట సంధించెను. ఆరావణుఁడు, కుపితుఁడై, వాయువునకుంబోని వేగముగలిగి, మిడుఁగుఱులతోఁ గూడిన నిప్పువలె మండుచు, వజ్రాయుధమువలె నురవడించుచున్న యాబాణమును గయికొని, సుగ్రీవవధార్థమయి వైచెను. ఇంద్రునివజ్రాయుధమువంటి యాకృతిగలిగి, వాఁ

డిమొనయుఁ గల యాబాణము, రావణబాహుముక్తమై, వేగమున, కుమారుఁడు వైచిన యుగ్రశక్తి క్రౌంచమును భేదించినట్లు సుగ్రీవునిఁ దాఁకి భేదించెను. వీరుఁడగు నాసుగ్రీవుఁడు, బాణపీడితుఁడై, చిత్తము తబ్బిబ్బువడఁ గూయిడుచు నేలంబడెను. అట్లు సుగ్రీవుఁడు యుద్ధమున మూర్ఛితుఁడై నేలంబడుటను జూచి, రాక్షసులందఱును మిక్కిలి యుబ్బున సింహనాదములు గావించిరి. అంతగవాక్షుఁడును మంచికోఱలుగల గవయుఁడును, ఋషభుఁడును, జ్యోతిర్ముఖుఁడును, నభుఁడును, మేనులుబెంచి పర్వతముల నెత్తికొని, యారాక్షసరాజుపయి నడరిరి. ఆరాక్షసాధిపతి రావణుఁడు అవ్వానరులువైచిన పర్వతములను వాఁడి మొనలు గలబాణసమూహములువేసి ద్రుంచి వ్యర్థములుగావించి, యంతటంబోక యవ్వానరోత్తములనుగూడ చిత్రములగు బంగారుపింజల బాణములువైచి నొప్పించెను. భయంకరకాయులగు నవ్వానరోత్తములు రావణు బాణములచే భిన్నులయి నేలంబడిరి.అంత నారావణుఁడు, యుగ్రంబగు నా వానరసైన్యమునంతయు, బాణసమూహములను ముంచెను. మహావీరులును ప్రసిద్ధులునగు నవ్వానరు లట్లు హింసితులై రావణునియుగ్రవడికి నేలంబడి కాచుదిక్కు వేఱులేనందున మాటికి బిట్టుగాఁ గూయిడుచు, భయము శల్యమువలె మదినాటుకొని కారింపఁగా, రావణుని బాణములచే *గాసింబడి శరణ్యుఁడగు రాముని శరణుఁజొచ్చిరి. †అంత మహాత్ముఁడగు నామేటివిలుకాఁడు రాముఁడు విల్లుదీసికొని, శీఘ్రమున వానరుల రక్షించుటకై పోయెను.అప్పుడు లక్ష్మణుఁ డారామునియొద్దకుంబోయి చేతులు మొగుడ్చుకొని పరమార్థయుక్తంబగు వాక్యమున ‘ ప్రభూ! పరదార నపహరించిన యీదుర్బుద్ధిని వధించుటకు పూజ్యులగు దేవర మిక్కిలి చాలియేయున్నారు.

---

* దీనిచే ఆర్తియే శరణాగతిని గలిగించునదిగాని దేశకాలనియమముగాని అధికారినియమముగాని ఫలనియమముగాని కాదని తెలియునది.

† శరణాగతకృత్యమునుజెప్పి యిట శరణ్యుని కృత్యమును జెప్పుచున్నాఁడు. ‘తతో మహాత్మా స ధను ర్ధనుష్మా నాదాయ రామ స్సహసా జగామ। తంలక్ష్మణః ప్రాంజలిరభ్యుపేత్య ఉవాచ వాక్యం పరమార్థయుక్తమ్’ అని మూలము. ఇట ప్రపత్తి ఆర్తప్రపత్తి రూపమగుటచే సద్యఃఫలమును దెలుపుటకై (తతః) అనఁబడెను. ప్రపత్తిచేసిన యుత్తరక్షణముననే, (మహాత్మా) శరణాగతి తారతమ్యముల నెఱింగినవాఁడు. (ధనుష్మాన్) ప్రశస్తమైన ధనువుగలవాఁడు-ధనుర్యుద్ధములందు సమర్థుఁడనుట. (సహసా) తొందరనే-అనఁగా లక్ష్మణుఁడు నేనుపోయెదనని వచ్చుటకుమునుపే ఆశ్రితరక్షణమునందుఁ గలత్వరచే విల్లుగొనిపోయెననుట.అట్లుపోయియు లక్ష్మణుఁ డడ్డగించినాఁడనుట. (తం)ఆర్తరక్షణత్వరచే పోవుచున్న రామునిని, (లక్ష్మణః) రామకైంకర్య లక్ష్మీసంపన్నుఁడగు లక్ష్మణుఁడు తన్నతిక్రమింపకుండునట్లు కాలిసంకెలవేసినట్లు, (ప్రాంజలిః)చేమోడ్పుగలవాఁడై, (అభ్యుపేత్య) చుట్టునుజేరి - దీనిచే లక్ష్మణుని రాకను దెలియనివానివలె పలుప్రక్కల రాముఁడు పెక్కువిధములంబోయెనని తెలియుచున్నది. (పరమార్థయుక్తం)యథార్థముతోఁగూడినది-వట్టియుపచారముతోఁ గూడినదిగాదు-లేక (పరమార్థయుక్తం) పరమప్రయోజనముతోఁగూడినది. శేషివిషయమగు కైంకర్యము శేషభూతునికి పరమప్రయోజనముగాన యిట్లుచెప్పినాఁడని దెలియునది (వాక్యమువాచ) వాక్యముచెప్పెను. గోవిందరాజులు.

అయినను నిట్టినీచునితో యుద్ధము సేయుట నీకుఁదగదు. నేను నుఱుమాడెదను. నేనును
వీనినవధింప మిక్కిలి చాలియున్నవాఁడను. నేనై సెలవులేక పోవరాదు గనుక స్వామి
వగు నీదుకింకరుఁడనగు నాకనుజ్ఞయిమ్ము. నీయనుజ్ఞలేక కార్యము సేయుట నాకు స్వ
రూపముగా నేరదు.' అనెను. ఇట్లు వినయమునఁ జెప్పిన యాలక్ష్మణుఁ జూచి యప్పటి
హర్షాతిశయంబున మిక్కిలియుఁ గాంతివికసిల్ల, విధేయుఁడొకఁడు తన కార్యమునఁ
బూనఁగా పరాక్రమము తానుజూపుటయుడిగి యతనితో 'లక్ష్మణా! పొమ్ము. నీచుండని
పరాకుననుండక యుద్ధమున జతనముతో నుండుము. ఏలన రావణుఁడు ఒకయస్త్రము
తొడుగునట్లుదోఁచి మఱియొకయస్త్రమును దొడుగుచు, ఒకటివైచునట్లు నటించి
మఱియొకటి వైచుచు, ఇట్లు మహావీర్యుండుగాన యుద్ధంబున నద్భుతంబగు పరా
క్రమము నెఱపుచుండును జుమీ! ఇతఁడు క్రుద్ధుఁడగు నేని ముల్లోకము లొక్కటిగా
నెత్తివచ్చినను నితనితాఁకు నిలుచుట కడిఁది. ఇందులకు సందేహము లేదు. కాఁబట్టి
కనుగలిగి, వీఁడెచ్చరికతప్పుట మొదలగు ఛిద్రములను జతనమున నరయుము.
నీయందును ఛిద్రములు గలుగనట్లు చూచుకొనుము. ఛిద్రములు గలిగెనా
గప్పివుచ్చుము. ఇట్లెచ్చరికగలిగి వింట నిన్ను రక్షించుకొనుము' అనెను. రాముఁ
డు చెప్పినదివిని లక్ష్మణుఁ డతనిని గౌఁగిలించుకొని ప్రదక్షిణముగావించి నమస్క
రించి యంత యుద్ధమునకుఁ బోయెను. గజతుండములవంటి బుజములు గలయా
లక్ష్మణుఁడు, మెఱుగులు దుఱంగలించుచు బెడిదమై చూపట్టు వింటినెత్తికొని, భిన్న
లయి నేలంబడుచున్న యవ్వానరులపై బాణవర్షము లవ్వారిగాఁగురిసి గప్పుచున్న
రావణునిం జూచెను. మహాతేజుండగు వాయుకుమారుఁడు హనుమంతుఁ డట్లు లక్ష్మ
ణుఁడు యుద్ధమునకు వచ్చుటనుజూచి, భృత్యుండు నేనుండఁగా నతనికేల కష్టమని
రావణుని బాణసమూహమును వారించుచు వానిపయి కడరెను. బుద్ధిమంతుఁడగు
హనుమంతుఁడు రావణుని రథమును జేరి, కుడిబుజమునెత్తి రావణుని నదల్చుచు
'నీవు దేవతలను దానవులను గంధర్వులను యక్షులను రాక్షసులను భంజించియు
న్నావనుట వాస్తవమే. వానరులవలనమాత్రము నీకట్లుగాక భయమే ప్రాప్తించి
యున్నది. ఇదిగో! అయిదువ్రేళ్లు గలిగి నీపయికినెత్తియున్న యీ నాకుడిబుజము,
ఇప్పుడు నిన్నుఁజంపి నీదేహమున బహుకాలముగానున్న జీవుని వెలువరింపఁగలదు
చూడు' మనెను. భయంకరపరాక్రముఁ డగురావణుఁడు, హనుమంతుఁడు చెప్పి
నదివిని, కోపంబునఁ గన్నులెఱ్ఱఁబాఱ, నతనితో 'ఓరీ! వానరా! జంకులేక శీఘ్ర
ముగఁ బ్రహరింపుము. హనుమంతుఁడు రావణుని డాసికొట్టినాఁ డను నిట్టి స్థిరకీర్తిని
బొందుదువు. అంత నేను నీపరాక్రమముఁ దెలిసి నిన్ను నాశము సేసెదను' అనెను.
వాయుకుమారుఁడు హనుమంతుఁడు రావణుఁ డాడినదివిని, 'నేను ముందే దెబ్బ
యిచ్చియున్నాను. *నీకొడుకగు నక్షకుమారునిఁ దలంచుకొనుము' అనెను. హనుమంతుఁ

*శత్రువుఁ దన్నుగొట్టఁగా మరలఁ దానుగొట్టుటయే విక్రమపరిపాటియని హనుమంతునిహృదయము.

డిల్లి త్రిపాదువఁగా మహాతేజుం డగునాపరాక్రమశాలి రాక్షసేశ్వరుఁ డగురావణుఁడు, రోషముగొని, యతనిఱొమ్ము నఱచేతం జఱచెను. హనుమంతుఁడు రావణుని యఱచేతిదెబ్బకు మాటిమాటికి జలనమునొందెనుగాని మిక్కుటంపుదేజమును మహాబుద్ధియుఁ గలవాఁడుగావున, కొంచెము సేపట్లుండి, దిటతెచ్చుకొని మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధుఁడై యారావణుని నఱచేతం బ్రహారించెను. అంత రావణుఁడు మహాబలుండగు హనుమంతుని యఱచేతిదెబ్బకు, భూకంపమునఁ బర్వతము చలించునట్లు, మిక్కిలియుఁ జలించెను. అట్లు రావణుఁడు యుద్ధమున హనుమంతుని హస్తతలమునఁ దాడితుఁడై చలించుటంజూచి వానరులును, ఋషులును, సిద్ధులును, దేవతలు, నసురులును బరమసంతోషమునఁ గోలాహలము నేసిరి. అంత మహాతేజుం డగురావణుఁడు తెప్పిఱిలి, హనుమంతుంజూచి, 'వానరా! సెబాసు! నీవు నాకు శత్రుఁడవయి నను నీవీర్యమునకు మెచ్చుకొన్నాను' అనెను. అంత హనుమంతుఁడు 'ఇసీ! నావీర్యము పాడగుఁగాక. కాలిపోవుగాక. రావణా! నాచేఁ గొట్టువడియు నీవు చావక యునుఱితో నున్నావే! ఇట్టి నావీర్యము ఇస్సీ కాల్పనా! దుర్బుద్ధీ! ఇఁక ఒక మాఱుమాత్ర మిపుడు ప్రహారింపుము. ఊరక నిన్ను నీవే పొగడుకొనుచున్నావేమి! అంత నే నొకపిడికిటిపోటుతో నిన్ను యమపురికిఁ బంపెదను!' అనెను. అంత హనుమంతునిమాటకు రావణుఁడు కోపమున మిక్కిలియు మండిపడెను. అంత నావీర్యవంతుఁడు రావణుఁడు కోపమునఁ గన్నెఱ్ఱఁబాఱ కుడిచేతిని గట్టిగాఁ బిడికిలించికొని వేగమున హనుమంతునిఱొమ్మునం బొడిచెను. అట్లు విశాలమగు నిజవక్షఃస్థలమునఁ గొట్టువడి హనుమంతుఁడు మరల మిక్కిలియుఁ జలించెను. అతిరథుండగు రావణుఁడు, అపుడు మహాబలశాలియగు హనుమంతుఁడు మూర్ఛితుఁడై యప్పటికిని గ్రిందుపడుపరాన ట్లుండుటంజూచి యతఁడు తెప్పిఱిలినఁ గష్టమని శీఘ్రమున రథమెక్కి నీలునిపయికింబోయెను. రాక్షసాధిపతి రావణుఁడు ప్రతాపవంతుఁడుగాన సర్పంబులంబోలి భయంకరములై పగవారిమర్మముల మిక్కిలియు భేదించునట్టి బాణములేసి సేనాపతిని నీలునిచుట్టును మంటలు గ్రమ్మఁజేసెను. వానరచమూపతి యానీలుఁ డట్లు బాణసమూహములచే నలజడినొంది నొకచేత వానిని వారించుచు మఱొకచేత నొకపర్వతశిఖరమునుగొని యారాక్షసేశ్వరునిపై వైచెను. మహాతేజంబుగల హనుమంతుఁడు తెప్పిఱిలి యుద్ధకాంక్షచే నలుప్రక్కలంజూచి,నీలునితో యుద్ధము గావించుచున్న రావణునిఁగని, తనబారితప్పినాఁడను రోషంబున నారాక్షసేశ్వరునింజూచి గొప్పమనస్సుగలవాఁడు గావున 'మఱియొకనితోడ యుద్ధముసేయువానిమీఁదికిఁ దలపడుట యుక్తముగాదు. కావున నిన్ను విడిచితిని' అనెను. మహాతేజుండగు రావణుఁడును నీలుఁడువైచిన యాపర్వతశిఖరమును మిక్కిలియు వాఁడిమొనలుగల యేడుబాణములచే ఖండింపఁగా నది తుత్తుమురై నేలంబడెను. వీరులగు పగవారినివధించు నావానరచమూపతి నీలుఁడు, తానువైచిన యా

పర్వతశిఖరము తునియలగుటంజూచి, కోపమునఁ బ్రళయకాలాగ్నివలె మండిపడెను. ఆనీలుఁ డప్పుడు యుద్ధమున నినుమద్దిచెట్లను, చండ్రచెట్లను, చక్కఁగాఁబూచిన మామిడిచెట్లను, మఱియు పలువిధములయిన యితరవృక్షములనును రావణునిపై వైచెను. రావణుం డావృక్షములనెల్ల బదులునకు బాణముల ఖండించి నీలునిపై మిక్కిలియు బెడిదమయిన బాణవర్షమును గురిసెను. ఆనీలుఁడు, అట్లు మేఘము మహాపర్వతముపై వర్షముగురియునట్లు, రావణుఁ డట్లు తనపై బాణవర్షముగురియఁగా, అపుడు తనయాకారమును గుఱచగావించుకొని, రావణుని ధ్వజాగ్రముమీఁ గొబ్బున నుఱికెను. అట్లు నీలుఁడు తనధ్వజాగ్రమున వ్రాలియుండుటం గాంచి రావణుఁడు క్రుద్ధుండై మండిపడెను. నీలుఁడును ధ్వజాగ్రమునసుండి సింహనాదము వించెను. అంత రావణునికి గుఱి దొరకకుండునట్లు, ధ్వజాగ్రమునను ధనువుమీఁను కిరీటముకొనను సంచరించుచున్న నీలునిఁజూచి లక్ష్మణుఁడును నతివేగము బ్రసిద్ధిగాంచిన హనుమంతుఁడు రాముఁడునుజూచి యాశ్చర్యము నొందిరి. మహాతేజుఁడగు రావణుఁడును నీలుని లాఘవమునకు విస్మయమునొంది, యద్భుతముగా వెలుఁగుచున్న యాగ్నేయాస్త్రమును దీసికొనెను. అంత నావానరులందఱును రావణుఁడు యుద్ధమున నీలునిలాఘవముచే తబ్బిబ్బువడుటంజూచి యుబ్బునొంది నీలునిం గాంచి కోయని యార్చిరి. అప్పుడు నీలునిలాఘవమున మనస్సు తడఁబాటునొందఁగా,నాగ్నేయాస్త్రమునకు సంరంభించియున్న రావణుఁడు వానరులయు నీలునియు కోలాహలముచేఁ గొంతసే పేమియుఁ జేయునది దోఁచకుండెను.అంత రావణుఁడు శరముంగొని యాగ్నేయమంత్రముతో నభిమంత్రించి ధ్వజాగ్రమున నీలునిం బాఱచూచెను. అంత మహాతేజుండగు రాక్షసేశ్వరుఁడు రావణుఁడు నీలుంజూచి 'చపలప్రకృతీ ! వానరమా ! నీ వీపెనుమాయంజేసి మంచిలాఘవము గలిగియున్నావు. నీకిప్పుడు శక్తిగలదేని, నీప్రాణమును రక్షించుకొనుము. నీవు * నీరూపములను బెక్కువిధముల నయ్యైవానిని లాఘవాతిశయమున సృజించుచున్నట్లు కనఁబడుచున్నావు. అయినప్పటికిని నేనిపుడు అస్త్రమంత్రముచే నభిమంత్రించి ప్రయోగించుబాణము, నీవు ప్రాణమురక్షించుకొనుటకై యిట్లుసేయుచున్నను, నీప్రాణములు దీయఁగలదు' అనెను. మహాబాహుఁడగు రాక్షసేశ్వరుఁడు రావణుఁ డిట్లుచెప్పి యాగ్నేయాస్త్రముచే బాణము నభిమంత్రించి వింటందొడిగి వానరచమూపతియగు నీలునిపయిఁ గాఁడనేసెను. ఆగ్నేయాస్త్రమంత్రముచే మంత్రితమైనబాణము వక్షమునఁగాడఁగా నీలుండు దానిజ్వాలలచే దగ్ధుఁడగుచు తటాలున ధ్వజాగ్రమునుండి నేలఁబడెను.

---

* నీలుఁడు ధ్వజాగ్రమునను ధనురగ్రమునను కిరీటాగ్రమునను అతిస్వల్పకాలమున లాఘవాతిశయమున దా నొక్కఁడు గనఁబడుటచే అతఁడు తాను పెక్కురూపములు సృజించుకొన్నాఁడని రావణుఁడు వర్ణించుట తెలియునది.

ఆనీలుఁడు తండ్రియగు నగ్నిహోత్రునిదయా వైభవమువలనను తన తేజమువలనను మోఁకాళ్లూనుకొని నేలఁబడెనుగాన తలక్రిందులుగఁబడి ప్రాణములు విడిచినవాఁడు గాఁడయ్యె. రావణుఁడు నీలుఁడు మూర్ఛితుఁడగుటంజూచి యుద్ధోత్సుకుఁడై మేఘధ్వనివలె శబ్దించురథమున లక్ష్మణునిమీఁది కడరెను. ఆరావణుఁడు లక్ష్మణునిఁ దారసించి యడ్డపడిన సుగ్రీవాదులవారించి, యుద్ధమధ్యంబునఁ దేజరిల్లుచు, భూమియదరునట్లు వింటిని నారిం దివిచి మొరయించెను. మహాసత్త్వం డగులక్ష్మణుఁడు,అట్లు పెనుఘోషముగల ధనుస్సును ధ్వనింపఁజేయుచున్నరావణుం జూచి 'రాక్షసేంద్రా! నరులతోఁ యుద్ధముసేయఁదగవు. నాపైకిరమ్ము' అనెను. రాక్షసరాజు రావణుఁడు,అతిగంభీరధ్వనిగల లక్ష్మణునివాక్యమును,భయంకరమయిన యతనిజ్యాశబ్దమును వినిన,యట్లు సన్నద్ధుఁడై నిలుచున్నలక్ష్మణునిం దారసించి కోపంబున, 'లక్ష్మణా! నీవు నశింపఁగోరుచున్నావు గావున విపరీతబుద్ధిపుట్టి నాభాగ్యవశమున నాదృష్టిఁబారింబడితివి. నీవు నాబాణసమూహములచేఁ బీడితుండవై, యీక్షణమునందే యమపురికిం బోఁగలవు' అనెను.అట్లు గర్జించుచు నున్నతములయిన తెల్లని దంష్ట్రాగ్రములు గలిగి యున్నరావణునిఁ దృణీకరించి లక్ష్మణుండు 'రాక్షసరాజా! గొప్పప్రభావముగలవారు నీయట్లు గర్జింపరు. నీవు మహాపాపిష్ఠుఁడవు కాన యిట్లు నిన్ను నీవే పొగడుకొనుచున్నావు. రాక్షసేంద్రా! నిర్జనప్రదేశమున యతివేషమున సీత నపహరించితెచ్చిన నీ బలమును పగవారిని భయపెట్టుప్రతాపమును పరాక్రమమును నేను జక్కఁగా నెఱుఁగుదును. నేను ధనుర్బాణంబులుదాల్చి వచ్చియున్నాను. యుద్ధమునకు రమ్ము. వ్యర్థముగా నాత్మస్తుతిచేసికొనుటచేఁ బనయేమి !' అనెను. లక్ష్మణుఁడిట్లుచెప్పఁగా రావణుఁడు కుపితుఁడై యతనిమీఁద మంచిపింజలుగలబాణము లేడింటిని బ్రయోగించెను. లక్ష్మణుఁడు బంగారుపింజలు గలిగి వాఁడి మొనలరంజిలు బాణములచే, నాబాణముల నేడింటిని ఖండించెను.ఆ బాణములు, దేహములుభిన్నమైన మహాసర్పములవలె,శీఘ్రమున భిన్నములై నేలంబడుటను జూచుచు, లంకేశ్వరుఁడు రావణుఁడు కోపవశమునొంది మఱియు వేఱువాఁడిబాణములను బ్రయోగించెను లక్ష్మణుండును బాణసమూహములను వింటం దొడిగి తీవ్రంబగు బాణవర్షమును గురిసెను. మఱియు మంగలకత్తి యాకారము గలబాణములను, అర్ధచంద్రాకారముఖములుగల బాణములను, మేలయిన కర్ణిబాణములును రెండుప్రక్కల వాదఱగలబాణములను బ్రయోగించి రావణుం డేయు బాణములను ఖండించుచుండెనుగాని వానికెంతమాత్రమును గలంగినవాఁడుగాఁడు. రాక్షసరాజా రావణుఁడు, తా నేసినయయ్యె బాణసమూహముల నన్నింటిని లక్ష్మణుఁడు ఖండించి వ్యర్థముగావించుటం జూచి లక్ష్మణునిబాణలాఘవమునకు నాశ్చర్యపడి మరలఁ దీక్ష్ణములగు బాణంబులను బ్రయోగించెను. ఆలక్ష్మణుఁడు రాక్షసరాజును వధించుటకై వాఁడి మొనలుగలిగి యింద్రుని వజ్రాయుధమును బిడుగుంబోలె నురవడించుచు నగ్నివలె వెలుంగుచున్న బాణములు, వేగమ వింటం గూర్చివిడిచెను.

రాక్షసేంద్రుఁడగు నారావణుఁడు ఆబాణములనెల్ల ఖండించెను. అట్లు వానిని ఖండించి యంతఁ దనకు బ్రహ్మ యొసంగినదియు ప్రళయకాలాగ్నివలెఁ బ్రకాశించుచున్నదియునగు నొక్క బాణమును లక్ష్మణుని లలాటమున నాటనేసెను. ఆలక్ష్మణుఁడు రావణుబాణముచేఁ బీడితుఁడై వింటిపట్టు వదలుగాఁబట్టికొని, చలనమునొంది మూర్ఛిల్లి మరల నెట్టకేలకు తెలివినొంది రావణునిచాపమును ఖండించెను. అప్పుడు లక్ష్మణుఁడు, అట్లు చాపము తునిఁగిన రావణుని, వాఁడిమొనలుగల మూఁడు బాణముల నొప్పించెను. ఆరాక్షసరాజును ఆబాణములచేఁ బీడితుఁడై చలనమునొంది మూర్ఛితుఁడై యెట్టకేలకు మరల తెలివినొందినవాఁడయ్యె. అధికసమర్థుఁడును దేవశత్రుండునగు నారావణుఁడు విల్లుదునిఁగి, బాణములం గొట్టువడి, మేదస్సున నొడలెల్లఁదడిసి, రక్తంబున దొప్పఁదోఁగి, యుద్ధరంగమున, మున్ను బ్రహ్మ దనకొసంగిన శక్తిని జేకొనెను. రాక్షసలోకనాథుఁ డగునారావణుఁడు పొగలేనియగ్గివలె జ్వలించుచున్నదై వానరసైన్యమును దిగులుగొలుపుచున్న యాశక్తిని శీఘ్రమున లక్ష్మణునిపయి వేగఁ బ్రయోగించెను. లక్ష్మణుఁడు, ఆశక్తి తనపయి వచ్చుచుండుటంజూచి దానిని, ఉగ్రంబులై, నేతిచే వృద్ధిం బొందిన యగ్గికి సాటియైన బాణములం గొట్టెను. అట్లు గొట్టినను, ఆశక్తి, లక్ష్మణుని విశాలవక్షమును జొచ్చినది. మహాశక్తిమంతుఁ డగురఘుకులవీరుఁ డాలక్ష్మణుఁడు, ఆశక్తిచేతం గొట్టువడి మాటికి మండిపడెను. అంత లక్ష్మణుఁడు మూర్ఛిలుచుండుటనుజూచి రావణుఁడు లిటాలునవచ్చి బాహువులచే బలిమిమై నతనిఁ బట్టుకొనెను. *హిమవంతమునుగాని, మందరపర్వతమును

---

* ఇందులకు 'హిమవాన్మన్దరో మేరు స్త్రైలోక్యంవాసహామరైః। శక్యంభుజాభ్యాముద్ధర్తుం నసంఖ్యే భరతానుజః' అనిమూలము. విశేషార్థము.—లక్ష్మణుని భుజములచే నెత్తఁబూనినరావణుని ఋషి పరిహసించుచున్నాఁడు.—(హిమవాన్) 'ధైర్యేణహిమవానివ' అని సమస్తధీరులకును నుపమానభూతుఁడైన హిమవంతునినిగూడ భుజములచే నెత్తుటకు రావణునకు శక్యమగును. అందొకభాగమయిన కైలాసమును మున్ను కదల్చియున్నాఁడు గాన; (మన్థరః) సకలసాగరములందును బ్రిధానమై మిక్కిలిగంభీరమైన క్షీరసముద్రమును గలఁచిపుచ్చ సమర్థమయిన మందరపర్వతమునుగాని భుజములచే నెత్త శక్యమగును. ఏలన నది తానుజయించినదేవతలచేత నే యమృతమథనసమయమున జర్ఝరితము గావింపఁబడినదిగాన; (మేరుః) సకల కులపర్వతవలయమునకు లలామమయినట్టి మేరువునుగూడ నట్లుచేయ శక్యమగును. ఏలన వాయువుచేత నే దానిశిఖర మయినలంకసముద్రపుకుక్షిని నిక్షిప్తమయినదిగాన; (త్రైలోక్యం) పంచాశత్కోటివిస్తీర్ణమై వేఱొకటి తనకు పరిమాణములేక తనకుఁదానే పరిమాణమైయొప్పు ముల్లోకముల నట్లుచేయుటకు శక్యమగును. ఏలన దానిలో నొకభాగమయినభూమిని హిరణ్యాక్షుఁడు చంకఁబెట్టుకొన్నాఁడు గాన; (సహామరైః) దేవతలతోఁగూడ - త్రైలోక్యనిర్వాహకులగు దేవతలతోఁగూడినను నట్లు చేయశక్యముగాదు. ఆదేవతల కధిపతియైన యింద్రుఁడు తనకొడుకుచేత నే నిగ్రహింపఁబడినవాఁడు గాన; (భరతానుజః) (రామానుజ అనుజః) రాముని చతుర్భాగమనుట. రాముని చతుర్భాగము నుద్ధరించుటకే యశక్తుఁడైనవాఁడు రామునితో యుద్ధము సేయు నెట్లుశక్తుఁడనుట. (భుజాభ్యామ్) రెండు భుజములచేత ననుటచే హిమవత్పర్వతాదులను రెండుభుజములచేత నే యెత్తుట శక్యము. ఇతని

1506. రావణశక్తితాడితుఁడై లక్ష్మణుఁడు మూర్ఛనొంది పడుట ; రామరావణయుద్ధము.

ు మేరువుంగాని దేవతలతోఁగూడ ముల్లోకములనుంగాని చేతులతో నెత్తవచ్చు కాని యుద్ధమున లక్ష్మణునిమాత్రము నెత్తనలవిగాదు. * లక్ష్మణుఁడు బ్రహ్మాసం ధి యగునాశక్తి వక్షస్థలమునఁ గాఁడఁగానే యిట్టిదట్టిదని చింతింప నలవిగానిద్దై ుదేవుని యంశభూతమైన యొప్పు తనస్వరూపమును స్మరించినవాఁడయ్యె. అంత వకంటకుఁ డగు రావణుఁడు, మనుష్యదేహమును దాల్చినదై దానవగర్వముల రూ హూపుచునుండు వైష్ణవభాగమగు లక్ష్మణుని రెండుచేతులచేతను బట్టి పీడించియు నిని, వైష్ణవభాగరూపుఁ డగుటంజేసి, లేవనెత్తుటకు శక్తుఁడు గాఁడయ్యె. అంత యుకుమారుఁడు హనుమంతుఁడు కుపితుఁడై రావణునిమీఁది కడరి వజ్రమువంటి కిట నతని ఱొమ్మునం బొడిచెను. ఆ పిడికిటిదెబ్బకు, రాక్షసేశ్వరుఁడు రావణుఁడు

యిరువదిచేతులను నెత్త శక్యముగాదనుట సూచితము. 'శత్రూణామప్రకంప్యోపి' అని మీఁద ప్పఁబడుటచే, సపరికరుఁడైన రావణునకుఁగూడఁ గదల్పనలవిగానివాఁడనియు సిద్ధము. అయితే ఁద హనుమంతుఁ డెత్తినట్లు చెప్పఁబడినదే! ఇదియెట్లు? అన్నచో (సంఖ్యే) యుద్ధమందు శక్యము దనుట. దుర్హృదయులైనవారికి నెత్త శక్యముగాదని యర్థము. కాఁబట్టి హనుమంతుఁడు ఎ టకుఁ గల కారణము 'సుహృత్త్వేన' అనిశోభనహృదయమని మీఁదఁ జెప్పఁబడుచున్నది. దీనిచే ద్ధమునఁ బడిన లక్ష్మణునిశరీరము హిమవదాదులకంటెను బరువనుట చెప్పఁబడినదయ్యె.

* ఇట్లు బరువుగలుగుటకు హేతువేమనఁగా విష్ణువునంశమగుటయే యని తెలియునది. విష్ణువు శమయిన తనస్వరూపము స్వాభావికముగా బరువయినదని భావము. అట్టి తనస్వరూపమును స్మరిం తప్ప మఱి వేఱువ్యాపారముచేయనందున తన గురుత్వము స్వాభావికమె యని యేర్పడుచున్నది. స్మరణమువలన క్రొత్తగాగురుత్వము గలుగదుగదా. స్వకీయాంశము స్మరించుటంజేసి లక్ష్మణుఁడు శరీరమునకు బరువు గలిగించికొన్నాఁ డన్నచో, ఇది పదార్థమునుగాదు వాక్యార్థమునుగాదు. రూపమును స్మరించుట బరువుగలిగించుటకుఁ గారణమనుటకు ప్రమాణములేదు. లేక విపత్పరిహారము టకు తనకు మూలకారణమగు విష్ణువును స్మరించినాఁ డన్నచో, తానే విష్ణురూపమగుటవలన తనకు పత్పరిహారము తానేతప్ప వేఱులేనందున నిదియు సరిగాదు. తాను నటించుచున్న మనుష్యభావన ోధమునొందదనేని తనంతట గౌరవము(బరువు)గలుగునుగాన విష్ణుస్మరణ మన్నచో మనస్సుయొక్క వనయు లౌకికులకు దెలియనేరదు. ఇట్లును మనుష్యభావనయు నుపాయముగానందున నదియుసరి దు. కాఁబట్టి వస్తువుస్వభావముచేతనే భక్తులకు తేలికగాను భక్తులుగానివారికి బరువుగాను నుండుట లియునది. ఇట్టిది గావుననే 'అచింత్య' మనఁబడినది.

† ఇచటఁగూడ విశేషణసామర్థ్యమువలన వస్తుస్వరూపముచేతనే అకంప్యమగుట (కదల్పరాకుం ట) గలిగెనని తెలియునది. విష్ణుస్వరూపము నిరవయవమగుటవలన దానియందంశము కలుగుటయెట్లు? న్నచో నిచట స్వరూపముచేత అంశమని చెప్పఁబడదు. గుణము లావిర్భవించు తారతమ్యమువలననే ంశత్వము తెలియునది. 'గుణైష్షడ్భిస్త్వేతైః ప్రథమతరమూర్తిస్తవబభౌ । తతస్తిస్రస్తేషాం త్రియు ముగళైర్ద్విభిరభూః । వ్యవస్థాయాంచైషాం ననువరద సావిష్కృతివశాత్ । భవాన్ సర్వత్రైవ గణితమహామంగళగుణః' అన్నట్లు గుణములుదయించు నెక్కువ తక్కువలంబట్టి యంశములని తెలి యునది. ఇచట మనుష్యభావము మనుష్యసమానాకారమని తెలియునది.

మోఁకాళ్లూన రథభూమినిబడి మిక్కిలియుఁ జలించి మతిచాఁవుగానుం బడెను. ల
ణుఁడు నోళ్లనుండియు,గన్నులనుండియు చెవులనుండియు మిక్కిలియు నెత్తురు గ్ర
ను. అతఁడిట్టట్లు పొరలాడుచు చేష్టలుదక్కి రథమధ్యమునంబడి తెలివిదప్పి మ
తుండునయి నిలుకడనొందక తత్తఱపడుచుండెను. భయంకరపరాక్రముఁ డగ
ణుఁడు యుద్ధమున మూర్ఛితుండగుటఁజూచి వానరులును, ఋషులును దేవేం
డు మొదలగు దేవతలును, సంతుష్టులై కో యని యార్చిరి. మహాతేజుండగు
మంతుఁడును, రావణుచేఁ గొట్టువడి మూర్ఛితుండైనలక్ష్మణునిఁ జేతు నెత్త
రామునిసమీపంబునకుఁ దెచ్చెను. *ఆలక్ష్మణుఁడు రావణాది [illegible]
పనుగూడ నలవిగానివాఁ డయినను, హనుమంతుఁడు అనుకూలమగు హృదం
గలవాఁడును, మిక్కిలియు భక్తుఁడు నగుటంజేసి వతనికిఁ దేలికయయ్యెను. ల
యంత యుద్ధమున దుర్జయుండగు నాలక్ష్మణుని వదలి యాఁరావణుని రథమున
డనయొప్పటినెలవుం జేరెను. పగవారిని రూపుమాపు లక్ష్మణుఁడును, † విరోధిప్ర
కస్వభావుఁ డగువిష్ణునిభాగమయి అచింత్యమునగు తనస్వరూపమును స్మరించుట
మూర్ఛదేఱి గాయము లాఱినవాఁడయ్యెను. మహాతేజుండగురావణుండు
మూర్ఛదేఱి, వాఁడిబాణములను గొప్పవింటిని గయికొనెను. రాముఁడు, యుద్ధ
మహావీరులు పడిపోవుటంజేసి పరుగెత్తుచున్నట్టి వానరసైన్యమును
తాను రావణునిమీఁది కడరెను. అంత హనుమంతుఁడు రామునియొద్దక
'నీవు నన్నారోహించి, రావణునితో యుద్ధము గావింపఁదగును' అనెను. రా

---

*పూర్వము హిమవదాదులకంటె బరువగుటచే లక్ష్మణుఁడు 'అకంప్యుఁ'డనఁబడెను. ఇట్ల
ణునిని ఒకకపి రామసమీపమునకుఁ గొనిపోవుట యెట్లనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు. 'వాయుసూ
హృత్త్వేన భక్త్యాపరమయాచసః । శత్రూణామప్రకంప్యోపి లఘుత్వమగమత్కపేః' (వాయుస
వాయుకుమారుఁడగు హనుమంతునకు, (సుహృత్త్వేన) శోభనహృదయత్వముచేత - అనుకూలవ
త్వముచేత ననుట, హృదయానుకూల్యమే లక్ష్మణుఁడు తేలికయై యనుగ్రహము చూపుటకుఁ
(పరయాభక్త్యా) పరభక్తి అందులకు అధికమనిభావము. (సః) ఆలక్ష్మణుఁడు, (శత్రూణాం)
నకును వానిపరికరమునకును, (అప్రకంప్యోఽపి) కదల్పరానివాఁడయ్యు, (కపేః) హనుమంతుఁడ
(లఘుత్వమగమత్) తేలికనొందెను. దీనిచే లఘుత్వము బుద్ధిపూర్వకమైనదని చెప్పంబడినది. శత్రు
ప్రాపింపరాకుండుటయు మిత్రులకు ప్రాపింపఁగూడియుండుటయు లక్ష్మణునకు స్వరూపప్రయు
యనిభావము. లక్ష్మణుఁడు మూర్ఛనొందియున్నను మిత్రునకు తేలికయైయుండవలయునని తెలి
బరువుగానుండెడిశక్తియుఁ దెలియుటచే అచ్చటచ్చట రామలక్ష్మణులు అజ్ఞానమును అశక్తి
చించు వచనములాడుట మానుషవేషనిర్వాహణమునకని తలంచునది.

† ఇట తనంతట శక్తివిడిచిపోవుటకును మూర్ఛదేఱుటకును గాయము లాఱిపోవుటకును హే
'విష్ణోర్భాగ మమీమాంస్య మాత్మానం ప్రత్యనుస్మరత్' అను మూలమునఁజెప్పిన విరోధిప్రత్యనీ
వుఁడగు విష్ణుని యచింత్యమగు భాగమగుటయేకారణము. 'అనుస్మరత్' అనుటచే ఊరక స్మ
కాని సాధనానుష్ఠానమేదియుఁ జేసినవాఁడుగాఁడని చెప్పఁబడెను. గోవిందరాజులు.

1509. లక్ష్మణుఁడు రావణశక్తితాడితుఁడై మూర్ఛనొందుట; రాముఁడు, రావణుని రథము విఱిచి సారథినిజంపి కిరీటమును క్రిందఁబడనేసి లంకకుఁబోయి సన్నద్ధుఁడై మరలిరమ్మని చెప్పుట.

హనుమంతుఁడు చెప్పినమాటమువిని, విష్ణువు బలవంతుఁ డగుగరుత్మంతుని నారోహించునట్లు హెచ్చుబుద్ధిశాలి బలవంతుఁడును మహాశూరుఁడు నగుమహాకపిని హనుమంతుని నారోహింపనవాఁడయ్యె. రాముఁ డట్లారోహించి యుద్ధంబున రథగతుం డగు రావణునిం జూచెను. మహాతేజుం డగురాముఁ డారావణుంజూచి క్రుద్ధుఁడై విల్లుగొని విష్ణువు బలిమీఁది కదరున ట్లాగ్రహంబున వానిమీఁది కడరెను. ఆరాముఁడు వజ్రధ్వనివలె మహాధ్వని గలుగునట్లు, అల్లెత్రాటిని మొరయించెను. అతఁడు వంత గంభీర మగువాక్యమున రాక్షసేశ్వరుం డగురావణునింజూచి "నిలునిలు! ఓరీ రాక్షసశార్దూలమా! నా కింతటి యప్రియము గావించి యెచ్చటికిఁబోయి నాబారినుండి తప్పించుకొనఁగలవురా? నీవు దేవేంద్రునియొద్దకుఁగాని, యమునియొద్దకుఁగాని, సూర్యునియొద్దకుఁగాని, బ్రహ్మదేవునొద్దకుఁగాని, యగ్నిహోత్రునొద్దకుఁగాని, శంకరునియొద్దకుఁగాని పోయినను దశదిశలకుం బరుగెత్తినను, ఇప్పుడు నాయెదుటఁ బడినవెనుక నీకఁ దప్పించుకొనఁజాలవు. రక్షోగణరాజా! నీ విప్పు డెవ్వనిని శక్తిచేఁ గొట్టితివో యతఁడే యిప్పుడు నీకు విషాదము గూర్పఁగోరి, నీకును నీపుత్రకళత్రములకును మృత్యువై యిదిగో త్వరలోనే రాఁగలఁడు. వాఁడే నేనయివచ్చితిని. లక్ష్మణుని గొట్టితినని విఱ్ఱవీఁగకుమా! 'లక్ష్మణునిచేఁ గొట్టుపడనివాఁడను నీచేఁగొట్టుపడుదునా' యందువా? ఇప్పుడు నీయెదుటనున్నవాఁడు అత్యద్భుతాకారులును, జనస్థాననివాసులును, నుత్తమాయుధధారులునగు బదునాల్గువేల రాక్షసుల నొక్కండె బాణముల నుఱుమాడినవాఁడుచుమీ"అనెను. రాముఁడు చెప్పినదివిని, రాక్షసేంద్రుఁ డగురావణుఁడు, మున్ను దన్ను బ్రహరించుటయేకాక, యుద్ధమున రామునకు వాహనమయ్యె నున్నందులకు మహావీర్యుం డగువాయుపుత్రుని హనుమంతునియెడఁ గ్రుద్ధుఁడై ప్రళయకాలాగ్నివంటి వాఁడిబాణములఁ గాఁడనేసెను. హనుమంతుఁడు యుద్ధమున రావణునిచే బాణంబులఁ గొట్టుపడియు నతండు స్వాభావికముగా తేజంబు గలిగియుండువాఁడుగాన నతని తేజము మఱియు నధికమయ్యెనుగాని గుండినదిగాదు. అంత మహాతేజుం డగురాముఁడు రావణునిచే గాయపఱుపఁబడిన వానరసింహుని హనుమంతునింజూచి కోపావేశమునొందెను. అంత రాముఁడు, ఆరావణునిరథమును మాటిమాటికి డగ్గఱి, దానిచక్రములను గుఱ్ఱములను ధ్వజమును ఛత్రమును పెద్దపతాకలను, సారథిని, వజ్రశూలఖడ్గాద్యాయుధములను, వాఁడిపుంఖములు గలబాణములేసి ఖండించెను. అంత వీర్యవంతుఁ డగునింద్రుఁడు వజ్రాయుధమున మేరుపర్వతమును గొట్టినట్లు, రాముఁడు వజ్రమునకును బిడుగునకు సాటియగు బాణముచే విశాలమై బలుపుగలిగి పొలుపు గులుకురావణునివక్షమును బలిమిఁగోలఁదిం బ్రహరించెను. ఎవ్వండు మున్ను తనపయిఁ బిడుగుపడినను వజ్రాయుధము వ్రేటుపడినను గలంగఁడో మఱి చలింపను జలింపఁడో, యట్టియసామాన్యరాజభావము గలరావణుఁడు రామునిబాణములఁ గొట్టువడి, బాధకు నోర్వలేక మిక్కిలియు నార్తుఁడై చలన

మును బొందెను. వీరుఁడయ్యు చేతిధనువునుగూడ విడిచెను. మహామనస్కుఁడగుటచే దయాళు వగురాముఁడు, ఆ రావణుఁడు మూర్ఛిలుచుండుటఁజూచి యంత వెలుంగుచున్న యొకయర్ధచంద్రబాణమును దీసి, దానిచే సూర్యవర్ణం బగురాక్షసాధిపతి రావణుని కిరీటమును దోడనే ఖండించి మానభంగము గావించెను. యుద్ధమున నట్లు విల్లు దిగవిడిచి కిరీటజాలము ఖండింపఁబడి, నిర్విషమగు సర్పమువలెను, మంటలు లేని యగ్నిభంగిని, గాంతిలేని సూర్యునివిధమునను, తేజంబుసొంపు దూలియున్న రాక్షసరాజును * రావణునింజూచి 'నీవు మిక్కిలియు భయంకరమయినకృత్యము గావించితివి. మఱియు నాప్రక్కం గలమేటివీరులను బెక్కండ్రను గొట్టితివి. కావున మిక్కిలియు నలసియున్నావని నిశ్చయించి యిపుడు నిన్ను బాణములచే మృత్యువారికిఁ బంపక విడిచితిని. రాక్షసరాజా! నీవు యుద్ధంబుచేసి మిక్కిలియు నలంగియున్నావు. నేను సెలవిచ్చెద. పొమ్ము. లంకకుఁబోయి కొంతవిశ్రమించి మరలరథమునెక్కి విలుదాల్చి వెడలిరమ్ము. అప్పుడు నీవును మరలరథగతుఁడవై ధనుర్ధరుఁడవై యుండినపుడు నాబలంబును జూపెదను; జూడుము' అనెను. అట్లు వేగ విల్లు ద్రుంపఁబడి, సారథియు గుఱ్ఱములును గూలి, తానును బాణపీడితుఁడై పెనుకిరీటమును ఖండింపఁబడుటచే రావణుఁడు గర్వము నశించి యుబ్బుదూలి, రాముఁడు చెప్పినదివిని, లజ్జితుఁడై శీఘ్రమున లంకాపురిం బ్రవేశించెను. మహాబలుండును దేవదానవశత్రుండును నగురాక్షసేంద్రుఁడు రావణుఁడు, లంకకుఁ బోయినపిదప, రాముఁడు, తానును లక్ష్మణుఁడును జేరి, మహాయుద్ధాగ్రమునఁ బడియున్న వానరుల దేహములందలి బాణములను పెఱికించి వారిబాధలు దీర్చినవాఁడయ్యె. దేవేంద్రశత్రుఁడగు నారావణుఁడు పరాజితుండగుటకు సురలు నసురులు దిక్కులును సమస్తభూతగణములును సముద్రవాసిప్రాణులును ఋషులును మహోరగులును, అట్లు జలచరప్రాణులును భూచరప్రాణులు నందఱును సంతోషము నొందినవారయిరి. ఇది యేఁబదితొమ్మిదవ సర్గము.

---

* రావణుఁడు విల్లుదాల్చి తనకుఁదానే రక్షకుఁడైయుండెను. పిదప విలువిడుచుటచే తన్ను తానే రక్షించుకొనుప్రయత్నము మాలినవాఁడయ్యెఁగాన రామునికే రక్షింపఁదగువాఁడయ్యెను. ఇట్లు రాముఁడు అనన్యశరణుండయిన రావణునిఁజూచి దయార్ద్రుఁడై ప్రాణముదీయక కేవల మానభంగము మాత్రము గావించినవాఁడయ్యెను. దీనిచే, భగవద్రక్షణమునకు నిమిత్తము తాను తనరక్షణమునందు ప్రయత్నముమాలియుండుటయే యని తెలియునది.

రావణుఁడు రామునిబాణముల వేండ్రమునకు దుఃఖించి కుంభకర్ణుని మేలుకొలుప నియోగించుట; కుంభకర్ణుఁడు మేలుకనివచ్చి రావణుని నుపాలంభించుట; అందులకు రావణుండు కుపితుండగుటను జూచి తాను యుద్ధమునకు వచ్చుట.

అప్పుడు రాక్షసరాజు రావణుఁడు లంకాపురమును బ్రవేశించి,రామబాణభయమునం బీడితుఁడై గర్వమువిడిచి, యింద్రియములు కళవళించినవాఁడయ్యె.సింహముచేత నేనుంగును గరుడునిచేత సర్పమునుంబోలె, మహాబలుఁడగు రామునిచేత రావణుఁడు మిక్కిలియు క్రిందుపడినవాఁడయ్యె. రాక్షసరాజగు రావణుఁడు, బ్రహ్మదండములుం బోనివై మెఱపులవలె మెఱయుచున్న రామునిబాణములం దలంచి తలంచి కందికుందెను. ఆరావణుఁడు కాంచనమయమగు దివ్యసింహాసనమున నాసీనుఁడై, రాక్షసులంజూచి "మహేంద్రసమానుండగు నేను మనుష్యమాత్రునివలనఁ బరాజితుఁడ నయితినే! నేను గావించిన మహాతపస్సంతయు వ్యర్థమేకదా! 'మనుష్యులవలన నీకు భయమని యెఱుంగుము' అని మున్ను దేవుఁడు చెప్పిన భయంకరవాక్యము ఇప్పుడు నాకు ఫలితమయినది. ఆబ్రహ్మవాక్యమసత్యమగునుగాని వ్యర్థముగాదు. దేవతలవలనఁగాని, దానవులవలనఁగాని, గంధర్వులవలనఁగాని, యక్షులవలనఁగాని, రాక్షసులవలనఁగాని, సర్పములవలనఁగాని, చావులేకుండునట్లు వరమునడిగి పొందితిని. కాని మనుష్యులవలనఁ జావులేకుండునట్లు లడుగనయితిని. మున్ను, ఇక్ష్వాకుకులనాథుఁడగు ననరణ్యుఁడు, నాచే వధింపఁబడునప్పుడు, నన్నుఁజూచి'రాక్షసాధమా! కులాధమా! దుర్బుద్ధీ! నిన్ను యుద్ధమునఁ బుత్రమంత్రిబలాశ్వసారథిసహితముగా వధించునట్టి మహాపురుషుం డొకఁడు నావంశమున జన్మింపఁగలఁడు. ఇది నిశ్చయము' అని ప్రతిజ్ఞసేసెనే. కాఁబట్టి యీచెప్పిన మనుష్యుఁడగురాముఁడాయనరణ్యుని వంశీయుఁడగు దశరథునికిఁ గుమారుఁడుగాఁ బుట్టెనని తలంచెదను. మున్ను నేను వేదవతిని బలవంతిపెట్టి తిరస్కరించినపుడు, ఆబిక నన్ను శపించినది. మహాభాగురాలగు నావేదవతియే తనశాపముదీర్చుటకై జనకసుతయగు సీతగాఁబుట్టినది. పార్వతి, నందీశ్వరుఁడు, రంభయు, వరుణకన్యకయు (పుంజికస్థలయు) తపఃప్రభావమునం జేసి తాముమున్నట్లు చెప్పిరో యట్లె యయినది. ఋషివచన మెన్నఁటికి నబద్ధము గానేరదు.. రాక్షసులారా! మీరీశాపస్వరూపము నంతయుఁ దెలిసి, ఇప్పుడు పగవారిని గెలుచువిషయమై యెచ్చరికగలిగి యుండవలయును. మఱియురాక్షసులు గోపురపార్శ్వములనుండు భటసంచారప్రదేశములందును, గోపురశిఖరములందును, చక్కఁగాఁ గాలిచియుందురుగాక. గాంభీర్యమం దప్రతిముఁడై దేవదానవులగర్వము లడంచుకుంభకర్ణుఁడు బ్రహ్మశాపమున నిద్రాపరవశుఁడై కీష్పడియున్నాఁడు. అతనిని నిద్రలేపుఁడు' అనెను. మహాబలుండారావణుఁడు,అట్లుప్రహస్తుఁడు హతుం

డగుటయు, తానుపరాజితుఁడగుటయుం దలపోసి, కుంభకర్ణుఁడు భయంకరబలుఁడ గుటను దలంచి, 'అవాంతరద్వారములందు జతనముగావింపుఁడు. వానరు లెక్కకుం డునట్లు ప్రాకారము లెక్కి కాపుండుఁడు. నిద్రాపరవశుఁడై యున్న కుంభకర్ణుని లే పుఁడు. కుంభకర్ణుఁడు, నేనుదుఃఖితుఁడనై చింతచేకలఁగి కోర్కెయీడేఱక మేలుకొని యుండఁగా, కాలముచే తెలివికోల్పువడి యేచింతయు లేక సుఖముగా తానునిద్రపో వుచున్నాఁడు. ఇప్పుడే కాదు. * ఇట్లు ఒకప్పుడు తొమ్మిదినెలలును, ఒకప్పుడు ఆఱు లును, ఒకప్పుడు ఏడునెలలును, ఒకప్పుడు ఎనిమిదినెలలునుగా నిట్లెప్పుడును నియతిలేక నిద్రపోవుచుండును. † అతఁడు నేఁటి ముందునాఁటికి తొమ్మిదవనాఁడు,

---

* ఇట్లు నియతిలేక నిద్రపోవుటంబట్టియే యుత్తరకాండమున కుంభకర్ణుఁడు బ్రహ్మతో 'స్వప్తుం వర్షాణ్యనేకాని దేవదేవ మమేప్సితం' 'దేవదేవా! అనేకసంవత్సరములు నిద్రపోవుట నాకిష్టముగా నున్నది' అని నిదురించుకాల మింతయని గుర్తింపక వరమడిగినాఁడు. మీఁద రామునితో విభీషణుఁడు 'శయితా హ్యేష షణ్మాసానేకాహం జాగరిష్యతి' 'వీఁడు ఆఱునెలల నిదురపోయి యంత యొక్కదినము మేలుకొనియుండును.' అన్నవచనము నిదురపోవునాఱునెలలకే కాక తక్కిన నెలలపక్షమునకును ఉపలక్షణమని తెలియునది. లేక ఆఱునెలలకు తక్కువలేకుండ నిదురపోవుననియు నంతకంటె తక్కువకాలము నిదురించుటలేదనియు సూచించు నభిప్రాయమున నట్లుచెప్పియుండును. ఏడునెలలు ఎనిమిదినెలలు తొమ్మిదినెలలును నిద్రగలిగినను వానిలో ఆఱునెలలనిద్ర యడఁగియే యున్నదిగదా. లేక 'నవ సప్తదశాష్టౌచ మాసాన్ స్వపితిరాక్షసః' అనిపాఠము. అప్పుడు 'దశాష్టౌ' అనుచో అష్టియనఁగా అశనము. అనఁగా నాశము. దశాష్టౌ=దశమాసములు నశింపఁగా (మిగిలిన) 'నవసప్తమాసాన్' పదియాఱు మాసములు. అనఁగా పదియాఱుమాసములలో పదిమాసములు నశింపఁగా మిగిలిన యాఱుమాసములు నిదురించుచున్నాఁడని విభీషణునివచనమునకు సరిగానుండుట తెలియునది. లేక 'షడహైర్మాసాం త్సంపాద్యాహారుత్సృజన్తి షడహైర్హి మాసాం త్సంపశ్యన్తి అర్ధమాసైర్మాసాం త్సంపాద్యాహారుత్సృజన్తి అర్ధమాసైర్హి మాసాంత్సంపద్యన్తి' ఇత్యాదులయిన మాసవికల్పములలో 'షడహైః' అని యాఱుదినములు కూడ మాసముగా శ్రుతిచెప్పుటచే ఆచొప్పున 'నవషట్ సప్తచాష్టౌచమాసాన్' (9+6+7+8) అన్నట్లు ఈమాసములను గూర్పఁగా ముప్పదిమాసములగుచున్నది. మాసమునకు ఆఱుదినములుచొప్పున ముప్పదిమాసములకు నూటయెనుబది దినములుగాఁగా అమావాస్య మొదలుకొని అమావాస్యవఱకుఁగాని పున్నమ మొదలుకొని పున్నమవఱకుఁగాని గణింపఁబడు ముప్పదిదినముల మాసములు ఆఱుగలుగుచున్నవిగాన విభీషణుఁడు చెప్పిన ఆఱుమాసములకు సరిపోవుచున్నదని తెలియునది. యని శ్రుతియందలి షడహమాసత్వపక్షమును జెప్పువారందురు.

† ఇందులకు 'మన్త్రయిత్వా ప్రసుప్తోఽయ మితస్తు నవమేఽహని' అనిమూలము. ఇటకొందఱు 'ఏకాహంజాగరిష్యతి' అని కుంభకర్ణుఁడు నిద్రలేచినపిదప నొకదినమే మేలుకొనియుండునని విభీషణుఁడు నియమముచెప్పుటవలన మంత్రాలోచనము చేసినదినమునకు మఱుసటిదినమే కుంభకర్ణుఁడు నిద్రయారంభించినాఁడు. 'ఆజగామ ముహూర్తేన యత్రరామస్సలక్ష్మణః' అని విభీషణుఁడు రావణునిసభనుండి ముహూర్తమాత్రమున రాముఁడున్నచోటికి వచ్చినాఁడనుటచే, మంత్రాలోచన దినముననే విభీషణుఁడు రామునియొద్దకువచ్చెననియుఁ దెలియునది. 'విభీషణేనాశుజగామసంగమః' అని రాముఁడు విభీషణుని

అంతకు మునుపటిదినమున, సభలో నాలోచనముచేసి, నిదురపోయినాఁడు. కాన

తో శీఘ్రముగానే సమాగమమునొందెననుటచే విభీషణుఁడు వచ్చినవెంటనే రాముఁడు స్వీకరించెనని తెలియుచున్నది. కాన, రావణునిసభలోని మంత్రాలోచనము, విభీషణునిరాక, విభీషణస్వీకారమును, ఒక్కదినముననే జరిగినవి. ఈదినముమొదలుగా మూఁడుదినములు సముద్రప్రార్థనమునకై రాముఁడు దర్భశయనమునొందుట. పిమ్మట అయిదుదినములలో సేతుబంధనము. సేతువుగట్టి పూర్తియైన నాఁటి సాయంకాలమే సువేలాద్రినెక్కుట. ఆరాత్రియే సుగ్రీవ రావణులకు ద్వంద్వయుద్ధము. మఱుసటిదినమున తుములయుద్ధము. ఆనాఁటిరాత్రి నాగపాశబంధమోక్షములును ధూమ్రాక్ష వజ్రదంష్ట్ర కంపన వధములును, అవ్వలినాఁడు ప్రహస్తునివధమును రావణుని మకుటభంగమును. ఇట్లు రావణునిమకుటభంగమైన యాదినమొకటి; తుములయుద్ధము జరిగిన ముందునాఁడొకటి; సేతుబంధ మాదిగా సువేలాద్రి నెక్కుటవఱకుఁ గలిగిన దినములయిదు. మంత్రాలోచన విభీషణాగమనాదు లయినదినము మొదలుగా దర్భశయన మున్నమూఁడుదినములలో రెండవదినము కుంభకర్ణునినిద్ర యారంభముగాన యందు రెండు దినములు. ఇట్లు మకుటభంగమయిన దినముతోఁగూడ తొమ్మిదవదినమునాఁడు కుంభకర్ణుఁడు నిదురించెనని చెప్పెదరు. ఇదిచింత్యము. ఎట్లన సువేలాద్రినెక్కిన నాఁటిరాత్రి పూర్ణచంద్రోదయమును వర్ణించుటచే సువేలమునెక్కినదినము పున్నమయగుట సిద్ధము. రావణుఁడు మరణించినదినము అమావాస్యయగుటయు స్పష్టము. ఇట్లు పూర్వపక్షులు చెప్పినచొప్పున సువేల మెక్కిన రెండవనాఁడు అనఁగా ద్వితీయయందే మకుటభంగముగలుగఁగా రావణుఁడు అమావాస్యవఱకు విళంబముచేసి యుద్ధముచేయుట చింతింపవలసినదగుచున్నది. వాస్తవముగ 'ఇతః' అనఁగా ప్రకృతయుద్ధమారంభించినదినమునుండి యని యర్థము. ఆదినమునువిడిచి దానికి మునుపటిదినము మొదలుగా తొమ్మిదవనాఁడు నిదురించినాఁడు. దానికి మునుపటినాఁడు మంత్రాలోచనముచేసినాఁడు. ఇట్లు పున్నమనాఁడు సువేలారోహణము ప్రథమయందు యుద్ధారంభము. దీనికి మునుపటి తొమ్మిదవనాఁడు సప్తమి. సప్తమినాఁడు కుంభకర్ణుఁడు నిదురించెను; రాముఁడుదర్భశయనము నారంభించెను. షష్ఠియందు కుంభకర్ణాదులతో మంత్రవిచారము. నాఁడే విభీషణుఁడు వెడలిపోవుట యని చెప్పెదరు. మఱియును గొందఱు 'సీతాపహరణమునకు మునుపు పదుమూఁడుసంవత్సరములు గడచినవి. పంపాతీరమున వసంతమును వర్ణించుటంజేసి పదునాలుగవసంవత్సరము నారంభమున సీత యపహృతయయ్యెను. పదునాలుగవసంవత్సరమందు వాలివధము. దానికి పిమ్మట వర్షర్తువును వర్ణించుటచే ఆశ్వయుజమున సీతాన్వేషణమునకై యుత్సహించిరనుట స్పష్టము. స్వయంప్రభబిలమునందు బహుకాలముచెల్లెను. 'పుష్పితాగ్రాన్ వసంతాదా దదర్శ వివిధాన్ ద్రుమాన్' అని స్వయంప్రభబిలమునుండి వెడలివచ్చినంతనే, వసంతాదియగు ఫాల్గునమాసమునకు సూచకముగా వృక్షాగ్రములు పుష్పించుట చెప్పఁబడినది. కాన ఫాల్గునమాస శుద్ధత్రయోదశియందు హనుమంతుఁడు లంకాప్రవేశముచేసినాఁడు. 'స్థితః కకుద్మానివ తీక్ష్ణశృంగః' అను శ్లోకమున 'ప్రతిపూర్ణశృంగః' అని పూర్ణశృంగుఁడగు చంద్రునివర్ణించుట త్రయోదశియందే సంభవించును. ఏనాఁటిరాత్రి లంకయందు సీతను వెదకెనో యామఱుసటిదినము ప్రాతఃకాలముననే లంకాదహనము' ఏలన 'అపశ్యమేనాం దృష్ట్వా మయా లంకానిశాక్షయే' 'నేను తెల్లవాఱఁగా లంకను దప్పక చూడవలయును' అని హనుమంతుఁడు లోకయందలి నిప్పులో త్రిప్పఁబడినప్పుడు చెప్పెను. ఆనాఁడే తోడనే జాగులేక మరలుట యెట్లన సీత 'యదివామన్య సేవీరవస్సైకాహమరిందమ' అని యొక్కదినము నిలుచునట్లు వేఁడఁగా 'ఏవమాశ్వాస్య వైదేహీం హనుమాన్మారుతాత్మజః। గమనాయమతించక్రే' అని హనుమంతుఁడు తోడనే పయన

మిక్కిలి దినములు కానందున సులభముగా మేలుకొలుపవచ్చును. మహాబలుం

మగుటం దలంచెదనియున్నది. ఆనాఁడు తెల్లవాఱఁగ లంకనుదహించినపిదప నాఁటి మధ్యాహ్నమునకు పూర్వమే అంగదాదులు మధువనభంగముగావించి రామునిఁజేరిరి. ఎట్లన-ఆంజనేయుఁడు మరల సముద్రమును దాఁటునప్పుడు అరిష్టపర్వతము నెక్కుచో దానిని వర్ణించునెపమున 'బోధ్యమానమివ ప్రీత్యా దివాకరకరైశ్శుభైః' సూర్యునిమేలికిరణములచేత మేలుకనుచున్నదానివలె' నని సూర్యోదయసమయమునుజెప్పి, పిదప అస్తమయమును జెప్పలేదు. ఆనాఁడే చతుర్దశీశేషముతోఁగూడిన పున్నమయందే మధ్యాహ్నమున యుద్ధయాత్ర. 'అస్మిన్ముహూర్తే సుగ్రీవ ప్రయాణమభిరోచయే । యుక్తోముహూర్తోవిజయః ప్రాప్తోమధ్యం దివాకరః' అని నాఁడు మధ్యాహ్నము యుద్ధయాత్రయని రాముఁడు చెప్పుటవలనం దెలియుచున్నది. 'ఏనాఁటియభిజిన్ముహూర్తమున యుద్ధయాత్రయో దాని మఱునటినాఁడే సముద్రతీరమున సేనవిడియుట. ఎట్లన 'సాస్మయాతి దివారాత్రం మహతీ హరివాహినీ' 'వానరసేన రేయుం బగలు దారి నడచినది' అని చెప్పి 'ముహూర్తంక్వాపినాసత' 'కొంచెమునేపయినను ఒక్కచోటను నిలువదయ్యె' నని చెప్పియుండుటంబట్టి మఱునాఁడే సముద్రతీరముఁజేరి విడిసినదయ్యె. ఇదియిట్లుండ లంకను దహించిననాఁడే రావణుఁడు సభయందు మంత్రులతో కొంతయాలోచనము సేయుటం జెప్పి 'విసర్జయిత్వా తాన్ సర్వాన్ ప్రవివేశ స్వకం గృహమ్' 'వారినెల్ల వీడ్కొలిపి రావణుఁడు తనగృహమునకుఁ బోయెను' అని లంకాదాహదినమునొక్కవృత్తాంతమును ముగించి 'తతః ప్రత్యుషసిప్రాప్తే' 'అంత తెలతెలవేఁగఁగా' ఇత్యాదులచే మఱునటినాఁడు ప్రాతఃకాలమున విభీషణుని రెండవయుపదేశమునుజెప్పి యంత మంత్రవిచారమునకై రావణుఁడు కుంభకర్ణవిభీషణాదులతో సభను ప్రవేశింపఁగా విభీషణుని మూఁడవయుపదేశమునుజెప్పి, 'ఇత్యుక్త్వాపరుషంవాక్యం రావణంరావణానుజః' 'ఆజగామ ముహూర్తేన యత్రరామ స్సలక్ష్మణః' అని లంకనుదహించిననాఁటికి మఱునటినాఁడే సముద్రతీరమునందు విభీషణుఁడు రామునియొద్దకువచ్చుటను వర్ణించుటచేతనుంగూడ ద్వితీయదినమున రాముఁడు సముద్రతీరమును జేరెనని తెలియుచున్నది. సముద్రతీరమును జేరినదినము శిష్టఫాల్గునపు పున్నమ. కావుననే 'ఉత్తరాఫల్గునీహ్యద్య' అని నాలుగవసర్గమున యుద్ధప్రయాణముదినము పున్నమతోఁ జేరినదిగాఁ జెప్పుట విరుద్ధముగాదు. సముద్రతీరమును జేరిననాఁడు పున్నమతోఁగూడినదనుట 'చండ నక్రగ్రహంఘోరం క్షపాదాదివసక్షయే । చన్ద్రోదయసముద్ధూతం ప్రతిచన్ద్రసమాకులమ్' అని పగలు ముగియఁగా రాత్రితొలుతనే - అనఁగా సంధ్యాసమయముననే - చంద్రోదయమును జెప్పుటవలన సిద్ధము. సేనానివేశవృత్తాంతమును విభీషణాగమనవృత్తాంతమును ఒక్కదినముననే జరిగినవయ్యు వాక్కు క్రమముగా వచ్చునదిగాన క్రమముగా వచింపఁబడినవి. ప్రథమయందు రాముని దర్భశయనారంభము కుంభకర్ణుని నిద్రారంభము. మూఁడుదినములు రాముఁడు దర్భశయనమందుండెను.కనుక చతుర్థీ పంచమీ షష్ఠీ సప్తమీ అష్టమీతిథులందు సేతుబంధము. అష్టమిరాత్రి సువేలారోహణము. సువేలమునందు 'పూర్ణచంద్రప్రదీపాచ నిశాసమభివర్తత' అనుటకు పూర్ణచంద్రునివంటి దీపములుగల రాత్రియని యర్థముకాని పూర్ణచంద్రుఁడుగల రాత్రియనికాదు. సుగ్రీవసేనయందు భేరీలు మొదలగువానివలె దీపములు మొదలయినవియు నుండఁగూడును. సువేలము నెక్కిన మఱునాఁడు పగటిపూఁట లంకను ముట్టడించుట. ఏలన 'తాంరాత్రిముషితా స్తత్ర సువేలేహరిపుంగవాః' 'లంకాయాందదృశుర్వీరా వనాన్యుపవనానిచ' 'ఆరాత్రి వానరులు సువేలమునందు వసించియుండి లంకయందలి వనములను ఉపవనములను జూచిరి.' అనిచెప్పి యవల యుద్ధమును వర్ణింపఁబడినది గాన ...తెలి

నగు నాకుంభకర్ణుని శీఘ్రముగా మేలుకొలుపుఁడు. మహాబాహుండును సమస్త

మునది. అందును ప్రథమదినయుద్ధమున రాత్రి నాగాస్త్రబంధమోక్షాదులు జరిగెను. 'యుధ్యతామేవ తేషాంతు తథావానరరక్షసాం।రవిరస్తంగతోరాత్రిః ప్రవృత్తాప్రాణహారిణీ' అని రాత్రియగుటనుజెప్పి 'సాబభూవనిశాఘోరాహారిరాక్షసహారిణీ। తతస్తేరాక్షసాస్తత్రతస్మింస్తమసిదారుణే।రామమేవాభ్యవర్తంత' 'తంభీమవేగాహారయోనారాచైఃక్షతవిగ్రహౌ। అంధకారేణదదృశుః' ఇత్యాదులచే ఆ రాత్రి చీఁకటి గ్రమ్మియుండునదిగా గుర్తించి 'నిరంతరశరీరౌతౌ భ్రాతరౌరామలక్ష్మణౌ। క్రుద్ధేనేంద్రజితావీరౌ పన్నగైశ్శరతాంగతైః' ఇత్యాదులు అనఁగా నాగపాశబంధాదులు ప్రతిపాదింపఁబడినవి. ఆయర్ధరాత్రమందే వానరుల హర్షధ్వనికి కుపితుఁడై రావణుఁడు పంపిన ధూమ్రాక్షవజ్రదంష్ట్రులయుద్ధమును వారివధమును జరిగినవి. ఏలన వారియుద్ధమున పగటిపూఁటను దెలుపునదేదియుఁ గానరాదు. వానరుల హర్షమునొందుట పిమ్మటిదిగా నుండుటంబట్టియు రాత్రియే వారు వధింపఁబడిరని యూహ్యము. రాత్రిశేషమున వారిరువురు వధింపఁబడఁగా ద్వితీయదినమున అకంపనునియుద్ధము. ఎట్లన-అకంపనుఁడు వెడలునపుడు 'అభవత్సుదినేచాపి దుర్దినంరూక్షమారుతమ్' అని దినము తేటగానుండియు మబ్బులు క్రమ్మి ననఁబడినదని పగటిపూఁటకు సూచకమున్నది. అకంపనుఁడు వధింపఁబడిన యనంతరమే రావణుఁడు పూర్వాహ్ణముననే యూరుచుట్టు తిరిగినాఁడు. అకంపనవధమునకుఁ బిదప వెనువెంటనే ప్రహస్తయుద్ధము.ఆనాఁటిమధ్యాహ్నమునందే జరిగెను. అయితే 'అన్యోన్యమభిసంరబ్ధాఃగ్రహాశ్చనచకాశిరే' అని గ్రహములు ప్రకాశము మాయుటను జెప్పుటచే ప్రహస్తయుద్ధము రాత్రియందు జరిగినదన్నచో మీఁద దివాయుద్ధములందు పగటిపూఁటఁ దెలియరాని పదార్థములుగూడ చూపట్టుట చెప్పఁబడినది. రావణయుద్ధమందు 'ప్రాజాపత్యంచనక్షత్రం రోహిణీంశశినఃప్రియాం।సమాక్రమ్య బుధస్తస్థౌ ప్రజానామశుభావహః' ఇత్యాదులు పగటిపూఁట చెప్పఁబడినవిగాన దీనింబట్టి రాత్రిని గ్రహింపరాదు. ఆ ద్వితీయదినముననే రావణుని యపజయమును కుంభకర్ణుని మేలుకొలుపుటయు కుంభకర్ణుని యుద్ధమును జరిగినవి. ఏలన కాలవిశేషమును గుర్తింపక పిదప అవిచ్ఛేదముగా ఆసందర్భములును జెప్పుచు ముఖ్యకృత్యమగు బ్రహ్మాస్త్రబంధనతద్విమోక్షమునందు కాలవిశేషమును జెప్పియున్నాఁడుగాన ఆమూఁడును నేకదినముననే జరిగినవని నిశ్చయింపఁదగును. మఱియు 'సప్తషష్టిర్హతాఃకోట్యోవానరాణాంతరస్వినామ్। అహ్నఃపంచమశేషేణ వల్లభేనస్వయంభువః' అని చూపట్టుచున్నదిగదా. ఇట 'అహ్నఃపంచమశేషః' 'పగటియైదవశేషము' అనఁగా 'ప్రాతః సంగవ మధ్యాహ్నాపరాహ్ణః సాయ మిత్యమీ। ఏకస్యాహ్నఃపంచభాగావిహితాఃకాలచిన్తకైః' అన్నట్లు ప్రాతఃకాలము,సంగవము, మధ్యాహ్నము,అపరాహ్ణము, సాయంకాలము అని పగటికి నైదుభాగములుగలవు. అందు అయిదవభాగము సాయంకాలముగాన పంచమశేషమనఁగా సాయంకాలమే. ఆద్వితీయనాఁటిరాత్రి బ్రహ్మాస్త్రమోక్షమయినపిదప మరల లంకను ముట్టడించుటయు దానిని దహించుటయు కుంభనికుంభ యూపాక్షశోణితాక్ష ప్రజంఘాకంపన మకరాక్షవధములును జరిగినవి. 'తతోఽస్తంగత ఆదిత్యేరాత్రౌతస్మిన్నిశాముఖే। లంకామభిముఖాస్సోల్కాః జగ్ముస్తేప్లవగర్షభాః' అని రాత్రియందు కొఱవులెత్తుకొని వానరులు పోయిరనుటచే నివియెల్ల నాఁటిరాత్రియే జరిగెననుట సిద్ధము. ఇట్లు రెండు నిండుదినములచేత, మూలబలము ఇంద్రజిత్తు రావణుఁడుతప్ప తక్కినవ్యపదిష్టులగు రాక్షసులు హతులుకాఁగా మూఁడవదినము మొదలుగా మూఁడుదినములు ఇంద్రజిత్తుయుద్ధము. ఏలన 'అహోరాత్రైస్త్రిభిర్వీరః కథంచిద్వినిపాతితః' అని మూఁడు రేయుంబవలకు నింద్రజిత్తు గూల్పఁబడినాఁడని యున్నది. పిదప ఆఱవనాఁడు మూలబల

రాక్షసప్రధానుండును నగు నాకుంభకర్ణుఁడుమాత్రము నాయట్లు శాపగ్రస్తుఁడు గాఁడు గావున యుద్ధమునందు శీఘ్రముగానే వానరులను రామలక్ష్మణులను వధింపఁ గలఁడు. యుద్ధమునందు మహాధ్వజముంబోలి సమస్తరాక్షసముఖ్యుండై యొప్పునీకుంభకర్ణుఁడు మూఢుండై గ్రామ్యసుఖమునం దగిలి యెప్పుడును నిద్రపోవుచున్నాఁడు. భయంకరమైన యీయుద్ధమునందు రామునివలన నపజయము నొందియున్న నాకు, కుంభకర్ణుని లేపుటవలన నెంతమాత్రము శోకముగలుగదు. 'అకాలమున లేపుట దగునా' యన్నచో, ఇట్టివ్యసనము ప్రాప్తించియుండఁగా సాహాయ్యముసేయ నుపయోగింపఁడేని, యీకుంభకర్ణుఁడు దేవేంద్రసమానపరాక్రముఁడై యుండియు నాకేమిప్రయోజనము" అనెను. రాక్షసేంద్రుఁడాడిన యీమాటవిని రాక్షసులు అకాలమున నెట్లు లేపఁదగునని మిక్కిలియు వ్యాకులులై కుంభకర్ణుని గృహమునకుం బోయిరి. ఆరాక్షసులు, రావణాజ్ఞనుగొని కుంభకర్ణుని మేలుకొలు

వధము. నాఁటిసాయంకాలము మొదలుకొని రేయుంబగలు రావణయుద్ధము. ఏడవదినమున రావణవధము. లేక 'అభ్యుత్థానంత్వమద్యైవ కృష్ణపక్షచతుర్దశీం। కృత్వానిర్యాహ్యమావాస్యాంవిజయాయబలైర్వృతః' అని యిత్యాదిసందర్భములు రెండువిధముల యోజించుటకు శక్యమగుటంబట్టి సప్తమదినమందు రావణయుద్ధమనియు అష్టమదినము ప్రాతఃకాలమున రావణవధమనియు గ్రహింపవచ్చును. పుచ్ఛామావాస్యయందు రావణవధము గావున అమావాస్యయందు రావణవధమని ప్రవాదము. ఇట్లుండఁగా 'రామరావణయోర్యుద్ధం సప్తరాత్రమవర్తత' అని రామరావణయుద్ధము ఏడురాత్రులు జరిగెనదనుట కేవల రామరావణులకుఁగాక రామునికి అతనిసైనికులకును రావణునికిని అతనిసైనికులకును గలిగెనని గ్రహింపఁగా సంగతమగుచున్నది. దీనివలన 'మంత్రయిత్వాప్రసుప్తోయ మితస్తునవమేఽహని' అనుటయు నొప్పుచున్నది. (ఇతః) అనఁగా ఈదినమునుండి - నాకు మకుటభంగమయిన దినమునుండి, (నవమేఽహని) ఈదినమువిడిచి దీనికి మునుపటిదినమునుండి తొమ్మిదవనాఁడు, (మంత్రయిత్వాప్రసుప్తః) ముందునాఁడు మంత్రాలోచనముసేసి, ఆనాఁడు నిద్రించినాఁడని యర్థము. కాఁబట్టి యీయుద్ధమంతయు పదునాలుగవసంవత్సరము కడపటిమాసమునఁ జరుగవలసిన దగుచున్నది. అయితే సీతనుజూచి రావణుఁడు 'ద్వౌమాసౌరక్షితవ్యౌ మే యోఽవధిస్తేమయాకృతః' అని రెండుమాసములు గడువిచ్చియుండుటచే హనుమంతుఁడు లంకను బ్రవేశించినది పదియవమాసమని తేలుచున్నది. హనుమంతునింజూచి సీతయు 'ద్వామాసౌతేన మేకాలోజీవితానుగ్రహఃకృతః। ఊర్ధ్వం ద్వాభ్యాంతు మాసాభ్యాం...' ... వర్తతేదశమోమాసో ద్వౌతుశేషౌప్లవంగమ' ఇత్యాదులు చెప్పటంజేసియు పదియవమాసమని తెలియుచున్నది. కాఁబట్టి యిది యెట్లు మునుపుచెప్పినదానితో పొసఁగునన్నచో ఇట్లుకాదు. సీత రెండుమాసములనుట, తానేచెప్పిన 'ఊర్ధ్వంమాసాన్నజీవేయమ్' నెలకుపయిగా జీవించియుండను' 'మాసాదూర్ధ్వంనజీవిష్యేత్వయాహీనానృపాత్మజ' 'రాజకుమారా! నీవులేక మాసమునకుపైఁగా జీవించియుండను' అనువాక్యములకు విరుద్ధమగునుగాన రెండుమాసములనుట రావణుని యభిప్రాయమునుబట్టి చెప్పినమాటయేకాని వేఱుగా నేరదు. రావణుఁడు సీతను సాంత్వనము సేయుటకై యట్లుచెప్పినాఁడు. సీతయో జరగుచున్నమాసముచేతనే పదునాలుగవ సంవత్సరము పూర్తియగుటం దెలిసి మాసమునకుఁ బైఁగా బ్రతికియుండనని సమాచారము రామునకుఁ జెప్పిపుచ్చెనుగాన యంతయు నొప్పియేయున్నది. గోవిందరాజులు.

పుట్టకై తమశక్తి యెచ్చునట్లు, మాంసశోణితములను భుజించి కుంభకర్ణుఁడు మే
లుకొన్నపుడు అతని యాఁకటితాపము మొదలగునవి యుపశమిల్లుటకై గంధమా
ల్యములను భక్ష్యములను దీసికొని శీఘ్రమునం బోయిరి. మహాబలులగు నా
రాక్షసులు, పెద్దవాకిలి గలిగి నలుప్రక్కలను ఒకటిన్నఱయామడ విఱివిగలదై
రమణీయమై, కుంభకర్ణుఁడు పూసికొనియున్న చందనాదుల సర్వగంధములు నవ్వా
రిగా గుబాళించుచు, గుహాకారముగా నున్నకుంభకర్ణునిగృహమునకుఁ బోయి
యతనినిట్టూర్పుల యురవడిచే వెనుకటికిఁ జిమ్మంబడుచు నెట్టకేలకు నతికష్టమున
నెదుర్కొనిపోవుచు మహాప్రయత్నమున దానిని బ్రవేశించినవారయిరి. ఆరాక్ష
సులు, అట్లు రమణీయమును మంగళద్రవ్యయుక్తమునై బంగారునేలకట్టుల రంగా
రుచున్న యాగుహను బ్రవేశించి యచ్చట భయంకరాకారుఁడై పరుండియున్న రా
క్షససింహునిఁ గుంభకర్ణునిం జూచినవారయిరి. వారందఱు నిద్రాకాలపు వికారము
తోఁగూడినవాఁడై, నిదురించుచు నేలంగూలిన పర్వతమువలెఁ జూపట్టుచు మేలు
కొలుప నలవి గానికటికినిదురపాలయి యున్నకుంభకర్ణుని నొక్కటిగాఁ జేరి, మేలు
కొలుపసాగిరి. ఆరాక్షసులు, దేహమంతయు నిక్కవెండ్రుకలు నెరసియుండ, నిట్టూ
ర్పులు విడుచుచున్న మహాసర్పముంబోలి బెడిదంపునూర్పులచే దిగులుగొలుపుచుఁ,
బరుండియుండియు భయంకరాకారుఁడై, భయంకరములగు నాసారంధ్రములును
పాతాళమువలె విఱివియై లోఁతుగానున్న నోరునుగలిగి, శయ్యపయిని సమస్తావయవ
ములు దాఁకునట్లు పరుండి, ముందు త్రాగిమిగిలిన మేదోరుధిరములకంపు గొట్టుచు
నుండ, బంగారుబాహుపురులు సందిటంగట్టి కిరీటంబుదాల్చి పగవారల నుక్కా
మడఁచు మహాబలుని రాక్షసశార్దూలుండగు కుంభకర్ణుని నాశ్చర్యమునఁ గొంత
దడవు చూచుచుండిరి. అంత మహాబలులగు నారాక్షసులు కుంభకర్ణునిముందట,
మిక్కిలియుఁ దృప్తికరములగు మాంసములను మేరుపర్వతమంతటిరాశిగాఁ బోసిరి.
ఆరాక్షససింహులు, కుంభకర్ణునిముందట, జింకలమాంసములును, మహిషమాంసము
లును, వరాహమాంసములును, నానావిధములయిన యన్నములును యద్భుతములగు
రాసులుగా నుంచిరి. అంత దేవతాశత్రువులగు నారాక్షసులు కుంభకర్ణునిముందట
నెత్తురుకుండలును పలువిధములయిన మద్యభాండములనును నునిచిరి. ఆపరంతపు
నకు మిక్కిలియుమేలయిన చందనము దేహమంతయుఁ బూసిరి. దివ్యములై మేలి
వాసనలు గుబాళించుచున్న పూదండలచేతను నానావిధగంధములచేతను గుంభ
కర్ణుని దేహమంతయుఁ గప్పిరి. అంత నారాక్షసులు సుగంధ మగుధూపము వేసి పరం
తపుఁడగు నా కుంభకర్ణునిం బొగడిరి. ఆరాక్షసు లంత మాటిమాటికి మేఘములవలె
గర్జించిరి. చంద్రబింబములవలెఁ దెల్లనగు శంఖములను బూరించిరి. అందఱును జేరి
యొక్కపెట్ట దొమ్మిగా నఱచిరి. అంతటికిని లేవకుండఁగా వారు కోపముగొని
బిగ్గఱ నఱచిరి. కుంభకర్ణునింగొట్టి యిటునటుఁబట్టి కదల్చిరి. ఇట్లారాక్షసులు కుంభ

కర్ణుని మేలుకొలుపుటకై మహాధ్వనిని గావించిరి. పక్షులు శంఖభేరీధ్వనులను, పణవధ్వనులను, భుజాస్ఫాలనధ్వనులను, గర్జితధ్వనులను, సింహనాదములను విని భయమున దిక్కులన్నింటికిఁ బాఱి యచ్చటను భయము తీఱకుండుటచే ఆకాశమున కెగసి యందును దిగు లుడుగనందున గొబ్బున నేలంబడినవయ్యె. మిక్కిలియుఁ గష్టపడి గావించిన చప్పుళ్లచేతను కటికినిదురపాలయి యున్న మహాకాయుఁడు కుంభకర్ణుఁడు మేలుకొనకుండుటను జూచి, అంత నారాక్షసులు గుంపులుగొని గుదియలను రోఁకళ్లను గదలను నందఱును జేకొనిరి. అప్పుడు రాక్షసు లుదగ్రులై, పర్వతశిఖరములచేతను, ముసలములచేతను, గదలచేతను, వృక్షములచేతను, అఱచేతులచేతను, గుదియలచేతను, బిడికిళ్లచేతను, నేలపయి సుఖసుప్తుఁడగు కుంభకర్ణునిఁ బ్రహరించిరి. ఆరాక్షసులు బలవంతులయ్యును, కుంభకర్ణుని నిట్టూర్పుగాలిచేత నతనిముందట నిలువంజాలరయిరి. అంత భయంకరపరాక్రములగు నారాక్షసులు, అప్పటికిని కుంభకర్ణుఁడు మేలుకొనకుండుటనుజూచి, మఱియు నందులకై దృఢముగా బ్రయత్నించిరి. అప్పుడు వారు రాక్షసులు పదివేవురుమంది తమ్ము బలసియుండ, కుంభకర్ణునిచుట్టును, మృదంగములును, పణవములును, భేరులును, శంఖములును, కుంభములును నేకకాలమున వాయించిరి. నల్లని కాటుకరాశివంటి యాకారముగల యారాక్షసులు, అట్లు కుంభకర్ణునిం గొట్టుచు, గర్జించుచు, నెంత మేలుకొలిపినను, అతఁడు మేలుకొనఁడయ్యె. వారంతవఱకుఁ దాము సేయు ప్రయత్నములచే నతనిని మేలుకొలుపఁ జాలకుండుటనుజూచి, యంత మఱియు బెట్టిదముగా మిక్కిలియు నధికమయిన యత్నమును జేయనారంభించిరి. అంత వారు గుఱ్ఱములను లొట్టియలను గాడిదలను ఏనుంగులను కొయ్యలచేతను కొఱడాలచేతను అంకుశములచేతను గొట్టి కుంభకర్ణునిపైకిం దోలిరి. భేరులను శంఖములను మృదంగములను తమబలముకొలఁదిని వాయించిరి. మఱియు వారు తమబలమంతయు నెఱపి పెద్దకొయ్యలకొనలంగట్టిన మునికోలలచేతను (ఎనిమిదిబుజముల కంబములచేతను) గుదియలచేతను ముసలములచేతను కుంభకర్ణునిం బ్రహరించిరి. ఆమహాధ్వని, లంకయందలి పర్వతములు వనములు మొదలగు సమస్తప్రదేశములును, పట్టణమంతయును నిండి చెలంగినది. అప్పటికిని కుంభకర్ణుఁడు మేలుకొనఁడయ్యె. అంత నతనిచుట్టును, వేయిభేరులను మేలిబంగారుదండెలంగొని యొక్కటిగాఁ జేరి యేకకాలమున వాయించిరి. ఇంతదూరము చేసినను, బ్రహ్మశాపవశమున కటికనిద్రపాలై యుండుటచే కుంభకర్ణుఁడు మేలుకొనకుండుటంజూచి భయంకరపరాక్రములయిన యారాక్షసు లందఱును మునుపే కోపావేశము నొందియుండినవా రప్పుడు మఱియు నధికముగా కుపితులయిరి. కొందఱా రాక్షసుని మేలుకొలుపుటకై పిడికిళ్లం బొడుచుట మొదలగువానిచే పరాక్రమముఁ జూపిరి. కొందఱు భేరులను వాయించిరి. మఱికొందఱు మహాధ్వనిగా నార్చిరి. కొందఱు కుంభకర్ణుని తలవెండ్రుకలం బెఱికిరి. వేఱుకొంద ఱతనిచెవులం గొఱికిరి. మఱి

1518, రావణునిమూతలు కుంభకర్ణుని నిదురనుండి మేలుకొలుపుట.

ంచ యతని చెవులలో వందలకొలఁది కుండలనీళ్లు పోసిరి. అప్పటికిని మహానిద్రను
ందియున్న కుంభకర్ణుఁ డింతమాత్రము కదలమెదలఁడయ్యె. బలవంతులగు మఱి
ందఱు రాక్షసులు సమ్మెటలను గుదియలను కేలంగొని, కుంభకర్ణుని తలయం
ను, ఱొమ్మునందును, ఇతరములయిన యవయవములందును గొట్టిరి. మహాకా
యుఁడగు నారాక్షసుఁడు, త్రాళ్లచేతను తోలుమొదలగు కట్లచేతను గట్టిగా బిగిం
బడిన శత్రుఘ్నులచేత నొడలంత నెంతకొట్టఁబడుచుండినను మేలుకొనఁడయ్యె. అంత
ఱు యేనుంగులను నా కుంభకర్ణుని శరీరముపయిఁ దోలి త్రొక్కించిరి. అంతఁ గుంభ
ర్ణుఁడు మేలుకొనెను. అతని కా వేయి యేనుంగులు త్రొక్కఁగా జిన్నపురుగు మేనం
ాఁకులాడినట్లు తాఁకు తెలిసినది. అతఁడు మేలుకొన్నను లేచుటకై రాక్షసులు వేయు
న్న పర్వతశిఖరములచేతను వృక్షములచేతను దగిలిన పెనుదెబ్బలను సరకుసేయక,
ద్రయుడిగి యాఁకటిచేఁ బీడితుఁడై యొడలు విఱుచుకొనుచుఁ దటాలున లేచెను. ఆ
ంభకర్ణుఁడు మహాసర్పములుంబోలె నిడుదలై పర్వతశిఖములుంబోలె బలుపుగలిగి
ానివలెనే బలమునుంగలిగి వెలుంగు బాహువులను జాఁచి, బడబాముఖమువంటి నో
దెఱచి, భయంకరముగా నావులించెను. అట్లు మాటిమాటికావలించునపుడు, పాతాళమువ
నున్న యతని నోరు, సావర్ణి మేరుపర్వతశిఖరాగ్రమునఁ జూడఁబడిన సూర్యబింబమువ
ఁ బ్రకాశించెను. బలవంతుఁడగు నాకుంభకర్ణుఁడు, ఆవులింత విడుచుచు మేలుకనెను.
వులింపఁగా పర్వతమునుండి గాడ్పుసుడిసినట్లు, అతనినిట్టూర్పు మిక్కిలియురవడిగా
వరినది. ఆకుంభకర్ణుఁడు లేచునప్పుడు, నల్లనై యాభరణాలంకృతమగు నతనిశరీరము,
ర్షర్తువునందు వర్షించుచుండుటచే నల్లనై కొక్కెరలతోఁగూడియున్న మేఘమువలెఁ
్రకాశించినది. మండుచున్న నిప్పువలెఁ గ్రూరములై నిద్రవిడుచునప్పుడు మెఱపుల
లె చంచలించుచు మెఱయుచున్న యాకుంభకర్ణుని పెనుగన్నులు శనియు నంగార
ఁడును నెడిమహాగ్రహములు రెండుంబోలె పరపీడకములై చూడనొప్పినవి. అంత నా
క్షసులు నానావిధములగు నమస్తభక్ష్యములను వరాహములను మహిషములను
ప్పింపఁగా, మహాబలుండగు నాకుంభకర్ణుఁడు వానినెల్ల భక్షించెను. దేవేంద్రుని పగ
ఁడగు నాకుంభకర్ణుఁడపుడు, మాంసముదిని యాఁకలిదీర్చుచు, నెత్తురుద్రావి దప్పి
ణఁపుచు, బానలకొలఁది మేదస్సును మద్యమును ద్రావెను. అంత రాక్షసులు కుం
ర్ణుఁడు లేచుటంజూచి ముణుఁగుపడియుండినవార లతఁడు తృప్తిపొందినాఁడని దెలిసి
ద్దకువచ్చి శిరంబులువాంచి నమస్కరించి యతనిని బరివేష్టించి నిలిచిరి. అంత కుం
ర్ణుఁడు నిదురమబ్బుచేఁ గొంత తెలిచియుఁ గొంత తెలివకయు నుండుటవలనఁ గ
కఁగొనియున్న కన్నులతో నాలుగుప్రక్కల చూపునిగిడ్చి, యారాక్షసులనందఱను
చెను. రాక్షససింహుఁ డాకుంభకర్ణుఁడు రాక్షసులనందఱ నాశ్వాసించి తన్ను
లుకొలుపుట కాశ్చర్యపడి వారినిజూచి 'మీ రెందుకొఱ కింత యత్నముతో నన్ను
రిరి. రాక్షసరాజగు రావణునకు క్షేమమే కదా. అతనికి భయమేమియు లేదు

గదా. అటుగాదేని, యితరులవలన మహాభయముగలిగి యుండవలయును. ఇదినిశ్చయము. ఆభయము నివర్తించుటకొఱకే మీరింతవేగముతో నన్ను లేపితిరి. నేనిపుడు రాక్షసరాజగు రావణునిభయమును నిర్మూలముచేసెదను. దేవేంద్రునయినను బడఁగూల్చెదను. అగ్నిహోత్రునయినను త్రుంచివైచెదను. అన్నయగు రావణుఁడు, స్వల్పకారణమునుబట్టి నిద్రితుండగునన్ను మేలుకొలుపఁడు. కనుక నన్ను మేలుకొలుపుటకుఁ గారణమును గలిగినది గలిగినట్టుగానే చెప్పుఁడు' అనెను. ఇట్లుమహాబలుఁడగు కుంభకర్ణుఁడు సంరంభించి పలుకుచుండఁగా రాక్షసరాజగు రావణునిమంత్రి యూపాక్షుఁడు మోడ్పుఁగేలుగీలించి యతనితో 'రాజా! మాకెప్పుడుగాని దేవతలవలన భయము గొంచెమేనియుఁ గలుగదు. మనుష్యులవలననే మాకిప్పుడు మిక్కిలియు భయముగలిగి గాసియుపెట్టుచున్నది. రాజా! మాకిప్పుడు మనుష్యులవలనఁ గలిగినంతభయము దైత్యులవలనను దానవులవలనను దేవతలవలననుంగూడ నెప్పుడును గలిగినదిలేదు. పర్వతాకారులగు వానరులు, లంకచుట్టును ముట్టడించియున్నారు. రాముఁడు సీతాహరణముచే సంతప్తుఁడై మాకింత బెడిదంపుభయమును గలిగించినాఁడు. మునుపు ఒక్కవానరునిచేత ఈ మహాపట్టణమంతయు దగ్ధమయ్యెను. అక్షుఁడు చతురంగ బలసహితముగా హతుఁడయ్యెను. దేవతలకెల్ల కంటకమై యొప్పు రాక్షసరాజు రావణుఁడునుగూడ యుద్ధమున సూర్యతేజుండగు రామునిచే మృతప్రాయుఁడను బుద్ధితో విడువఁబడినాఁడు. రాక్షసరాజగు రావణునికి దేవతలుగాని దైత్యులుగాని దానవులుగాని, నేమిసేయఁజాలరైరో, యట్టికార్యమును రాముఁడిప్పుడు చేసినాఁడు. రావణుఁడు బ్రతికియున్నాఁడోలేదో యనుసంశయమున యుద్ధమున నతనిని రాముఁడు వదలినాఁడు' అనెను. ఆకుంభకర్ణుఁడు తనయన్నరావణుఁడు యుద్ధమునఁ బరాజయము నొందెనని విరూపాక్షుఁడు చెప్పఁగావిని కోపంబున గుడ్లుగిఱగిఱం ద్రిప్పుచు 'యూపాక్షా! నేనిప్పుడే వానరసైన్యమునంతటిని లక్ష్మణునిని రామునిని యుద్ధంబునఁ జంపిపుచ్చి యటుపిమ్మట రావణునిఁజూచెదను. వానర మాంసములచేతను వారిరక్తములచేతను, రాక్షసులం దృప్తినొందించెదను. నేనే రామలక్ష్మణులనెత్తురు ద్రావనుంద్రావెదను' అనెను. అట్లు గర్వించి రోషమున దుర్నయము పెచ్చుపెరుఁగ మాటలాడుచున్న యాకుంభకర్ణుని వాక్యమునువిని, రాక్షసయోధముఖ్యుఁడగు మహోదరుఁడు చేమోడ్పుగీలించి 'మహాబాహూ! నీవు రావణునొద్దకువచ్చి యతఁడు చెప్పునదివిని గుణదోషములు విమర్శించి, యటుపిమ్మట యుద్ధమున శత్రులం జయింపవచ్చును' అనెను. మహాతేజుండును బలవంతుఁడునగు కుంభకర్ణుఁడు మహోదరునిమాటనువిని రాక్షసులు పరివేష్టించి వెంబడింప, రావణునిగృహంబునకుఁ బయనముకాఁగోరెను. అంత రాక్షసులు, భయంకరములగు కన్నులును ఆకారమును పరాక్రమమునుంగల కుంభకర్ణుని నిదురలేపి, వేగమున రావణునిగృహమునకుఁ బోయిరి. అంత

నారాక్షసు లందఱునుబోయి, సింహాసనాసీనుండగు రావణునింగని, చేమోడ్పుగీలించి, 'రాక్షససింహమా! నీతమ్ముఁడు కుంభకర్ణుఁడు నిదురమేలుకొనియున్నాఁడు. అతనియొద్దకు పోయెదవా? లేక యతని నిచ్చటికి రమ్మనిచూచెదవా? ఎట్లు సేసెదవు' అనియడిగిరి. కుంభకర్ణుఁడు నిదురమేలుకొని యుండుటనువిని రావణుఁడు సంతుష్టుఁడై వచ్చిన యారాక్షసులనుజూచి 'నేను గుంభకర్ణు నిచ్చటఁ జూడఁగోరెదను. కాన యతనిని న్యాయముచొప్పునఁ బూజించి యిచ్చటికిఁ దోడ్కొనిరండు' అనెను. ఆరాక్షసు లట్లే యనిచెప్పి యందఱును మరలవచ్చి రావణునాజ్ఞచొప్పున కుంభకర్ణునితో 'సమస్తరాక్షసముఖ్యుండగురాజు రావణుఁడు, నిన్నుఁ జూడఁగోరుచున్నాఁడు. కాన యతనియొద్దకుఁబోవం దలంపుగొనుము.అన్నకు సంతోషముగలిగింపుము' అనిరి. మహాబాహుఁడును దుర్ధర్షుఁడునగు కుంభకర్ణుఁడు అన్నగారియాజ్ఞనువిని, యట్లే యని చెప్పి,శయనమునుండి లేచెను. అతఁడు సంతుష్టుఁడై ముఖముగడిగికొని,స్నానముచేసి మిక్కిలియు నలంకరించుకొని, దప్పిగొనుటచే బలవృద్ధిని గలిగించునట్టిమద్యమును శీఘ్రముగఁ దెండని వేగిరపెట్టెను. అంత నారాక్షసులు రావణాజ్ఞచే నతివేగమునఁ బోయి నానావిధములయిన మద్యభాండములనుదెచ్చి యాకుంభకర్ణునకు శీఘ్రముగా సమర్పించిరి. అతఁడు రెండువేలకుండలమద్యము ద్రావి రావణుసమీపమునకుఁ బోవఁ దొడంగెను. స్వభావముననే మత్తుండగునతఁడు కొంతమత్తు మిక్కుటముగా నుండ, తేజంబును బలంబును దీపింప, సంతుష్టుఁడై, ప్రళయకాలయమునికైవడిం బ్రకాశించెను. ఆకుంభకర్ణుఁడు రాక్షససమూహములతోఁగూడి, యన్నయగు రావణునిగృహమునకుం బోవుచు పదన్యాసముల భూమివడఁకునట్లు సేసెను. అతఁడు, సూర్యుఁడుకిరణములచే భూమిని బ్రకాశింపఁజేయునట్లు,తనదేహకాంతిచే రాజమార్గమును వెలుంగఁజేయుచు,అందు నలుగడలఁబౌరజనులు చేమోడ్పులు వరుసలుగాఁ గీలించి మ్రొక్క, దేవేంద్రుఁడు బ్రహ్మదేవునిగృహంబునకుం బోవునట్లు, రావణుని గృహంబునకుంబోయెను. లంక వెలుపల నుండునట్టివానరులు, అప్రమేయాకారుఁడును బర్వతశిఖరసమానుండునై రాజమార్గమునం బోవుచున్నయాశత్రుహంతను కుంభకర్ణుని తటాలునఁజూచి యూథపతులయ్యును, మిక్కిలియు భయపడిరి. భయార్తులై వానరులు కొందఱు శరణ్యుండగు రాముని శరణుసొచ్చిరి. కొందఱు వ్యథనొంది నేలంబడిరి. కొందఱు వ్యథితులై దిక్కులకుం బరుగిడిరి. కొందఱు నేలంబరుండిరి. వానరులు పర్వతశిఖరాకారుండును, కిరీటియునై, దేహకాంతిచే సూర్యునింబోలి, వెరఁగియున్న యద్భుతాకారముతోనున్న యాకుంభకర్ణునిం జూచి భయార్తులై యంతంత దిక్కులకుం బరుగెత్తిరి. ఇది యఱువదియవసర్గము.

రాముఁడు కుంభకర్ణునివృత్తాంతమడుగుట; విభీషణుఁడు చెప్పుట.

అంత మహాతేజుండును వీర్యశాలియు నగు రాముఁడు, కిరీటియు, మహాకాయుండు నగు కుంభకర్ణునిం జూచెను; మఱియు పర్వతమువలె నతిస్థూలశరీరము గలిగి మున్ను ఆకాశమున కడుగిడుచు దాని నాక్రమించుచున్న ప్రభుండగు నారాయణునివలెఁ జూపట్టుచు, నీటితోఁ గూడిన మేఘమువలె నల్లనై, బంగారుబాహుపురులచే నలంకృతుఁడై యున్న కుంభకర్ణుని రాముఁడు ధనుర్ధరుఁడై మరల చక్కఁగా తేఱి పాఱఁజూచెను. ఆకుంభకర్ణునిం జూచి మరల నవ్వానరమహాసైన్యమంతయు పరుగెత్తినది. రాముఁడు పర్వతాకారుఁ డగు నాకుంభకర్ణునిం జూచి వానరసైన్యము పరుగెత్తుటయుం గని, యాశ్చర్యమున విభీషణునిం జూచి 'లంకయందు పర్వతాకారుండై కిరీటము దాల్చి కపిలనేత్రములు గలిగియున్న వీఁడు డొకఁడు మెఱపులతోఁ గూడిన మేఘముకైవడిం జూపట్టుచున్నాఁడే! ఇతఁడెవ్వఁడు? ఇతఁడు భూమికంతెయు ధ్వజమువలె నొక్కఁడు మిక్కిలియు గొప్పగాఁ జూపట్టుచున్నాఁడు. ఇతనినిజూచి వానరులందఱును, అంతనంతఁ, బరుగులు వాఱుచున్నారు. ఈగొప్పవాఁడెవ్వఁడు? రాక్షసుఁడా? అసురుఁడా! నాకు వివరింపుము. నే నిదివఱకిటువంటిమహాభూతమును నెప్పుడును జూచినదిలేదు' అనెను. ఎట్టికార్యమును జుల్కఁగాఁ జేయునట్టి రాజకుమారుఁడు రాముఁ డిట్లడుగఁగా మహాప్రాజ్ఞుం డగు నావిభీషణుఁ డతనితో "ఈతఁడు విశ్రవసునిపుత్త్రుఁడగు కుంభకర్ణుఁడు. యుద్ధమున యమునిని దేవేంద్రునినింగూడ నోడించినవాఁడు, ప్రతాపశాలి. ఒద్దుఁబొడవుకొలఁదిని, ఇంతటిరాక్షసుఁడు మఱియొక్కఁడు లేఁడు. రామా! ఇతనిచేత యుద్ధమున, దేవతలును, దానవులును, యక్షులును, పన్నగులును, రాక్షసులును, గంధర్వులును, విద్యాధరులును, కిన్నరులును, వేలకొలఁదిని గ్రమ్మివచ్చినను, భంగము నొందిరి. మహాబలుఁడగు కుంభకర్ణుఁడు, శూలపాణియై, వికటము లగుకన్నులతో యుద్ధాగ్రమున నిలువఁగా, దేవతలును, నతనిఁ గొట్టంజాలక 'ఇతఁడు త్రిలోకసంహారి యగు కాలుఁడే'యని భ్రమించిరి. మహాబలుండగు నీకుంభకర్ణుఁడు వరదానమునం గాదు; స్వభావముననే మిక్కిలి బలవంతుఁడుచుమీ. రావణాదులగు తక్కినరాక్షసోత్తములకెల్లను బలము వరప్రదానమునఁ గలిగినదగును. ఇతఁడు పుట్టినమాత్రముననే మహాబలుఁడై, యాఁకటిచే నలఁగి, మిక్కిలియుం బెక్కువేలప్రాణులను భక్షించెను. అట్లితఁడు ప్రజలనెల్లను భక్షించుచుండఁగా, వారు భయపీడితులై దేవేంద్రుని శరణుజొచ్చి, యావిషయము నతనికిం జెప్పిరి. ఆదేవేంద్రుఁడు, కుపితుఁడై తీక్ష్ణమయిన వజ్రాయుధముచే కుంభకర్ణునిం బ్రహరించెను. మహాబలుఁడగు కుంభకర్ణుఁడు, అట్లు వజ్రాయుధమునం గొట్టువడి, కొంతతడవు చలనము నొంది యంత కోపమున బిగ్గఱగా నార్చెను. మునుపే భయపడి యున్న ప్రజలందఱును, ధీమంతుఁ డాకుంభకర్ణుఁ డట్లు మిక్కిలియు నఱచుచుండుటను జూచి మఱియు భయముఁ జెందిరి. అప్పుడు మహాబలుఁడగు కుంభకర్ణుఁడు కోపమున నైరావతముదంతము వెఱికి యింద్రుని

ణోమ్మున నడిచెను. ఆయింద్రుఁడును కుంభకర్ణునివ్రేటున మిక్కిలియు నలంగి కోపమున మండిపడెను. అంత దేవతలును బ్రహ్మర్షులును దానవులును, తోడనే యొక్కట విషాదమునొందిరి. దేవేంద్రుఁడు ప్రజలతోఁగూడ బ్రహ్మదేవునొద్దకుఁ బోయి, ప్రజలును దానును, కుంభకర్ణుని దుష్కార్యమును నాబ్రహ్మకుఁ దెలుపుకొనెను. ప్రజలను భక్షించుటయు, దేవతలను దిరస్కరించుటయు, ఋష్యాశ్రమముల ధ్వంసముసేయుటయుఁ, బరస్త్రీల నపహరించుటయు మొదలుగా కుంభకర్ణునిదుష్కృత్యముల నన్నిటిని జెప్పిరి. వార లాబ్రహ్మతో 'ఈకుంభకర్ణుఁ డిట్లే నిత్యమును బ్రజలను భక్షించుచుండు నేని, ఇఁక స్వల్పకాలములోనే లోకమంతయు శూన్యము గాఁగలదు' అనిరి. ఇంద్రుఁడు దేవతాపురస్సరుఁడై చెప్పినదివిని, బ్రహ్మ రాక్షసులను రప్పించి వారిలోఁ గుంభకర్ణునిం గాంచెను. బ్రహ్మదేవుఁడుగూడ, కుంభకర్ణునిఁజూడఁగానే మిక్కిలి బెదరునొందెను. అట్లాబ్రహ్మ యీ రాక్షసునిం జూచి యూఱటమాటలతో సమీపమునఁ బెట్టుకొని 'విశ్రవసుఁడు లోకవినాశనమునకై నిన్నుఁ బుట్టించినాఁడు. ఇది వాస్తవము. కాఁబట్టి * నీ విది మొదలు, చచ్చినట్లుపడి నిద్రించుచుండఁగలవు' అనెను. అంత నా కుంభకర్ణుఁడు బ్రహ్మశాపముచేఁ గీడ్పడి ప్రభుండగు రావణునిముందటఁ బడెను. అంత రావణుఁడు మిక్కిలియుఁ దత్తఱపాటునొంది, బ్రహ్మదేవునిం జూచి 'బ్రహ్మదేవా! చక్కఁగాఁ బెరిఁగి బంగారువలె నింపుగొలుపు నొకవృక్షమును, ఫలించుకాలమున నఱకివేయునట్లయినది. నీవు సొంత మునిమనుమఁడే యగు నతని నిట్లు శపించుట న్యాయముగాదు. నీమాట యబద్ధము గాఁజాలదు. కనుక నితఁడు నిదురించుచునే యుండును, సందేహము లేదు. అయినను నితఁడు నిదురించుటకును మేలుకొనుటకును గాలనియమము నేర్పఱుపవలయును' అనెను. బ్రహ్మ రావణుఁడు చెప్పినదివిని, 'ఈ కుంభకర్ణుఁడు † ఆఱుమాసములకుఁ దక్కువలేకుండ నిదురపోవుచును నాఱునెలల కొకదినము మేలుకొనుచుండును. ఈవీరుఁడు ఆఱునెలల కొకదినము నిద్రలేచి, యాఁకలిగొని నోరు తెఱచుకొని భూమియందు సంచరించుచు గ్రుద్ధుండగు నగ్నిహోత్రుండుంబోలె లోకములను భక్షింపఁగలఁడు' అనెను. రాక్షసరాజు రావణుఁడు నీదుపరాక్రమమునకు భయపడి, వ్యసనమునొంది, యిపుడు నిదురపోవుచుండిన కుంభకర్ణుని మేలుకొలిపెను. భయంకర పరాక్రముండయిన యీవీరుఁడు, నిజగృహమునుండి వెడలి మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధుఁడై

---

* ఇదియే బ్రహ్మశాపము. ఇది కుంభకర్ణుఁడు తపస్సుచేసినపిదపఁ గలిగినది. మొదటనే కలిగిన దన్నచో చచ్చినట్లు పడి నిదురించువానికి తపస్సుచేయుట కలుగదుగాన తపస్సునకు పిదప కలిగినట్టే గ్రాహ్యము.

† ఇది మూలమున 'శయితాహ్యేవ షణ్మాసా నేకాహం జాగరిష్యతి' అని నిదురించుట యాఱునెలలని చెప్పినను, 'నవషట్సప్తచాష్టౌచ మాసాన్' అని పూర్వము చెప్పఁబడియుండుటఁబట్టి ఆఱునెలలకుఁ దక్కువకాకుండ నని యర్థము గ్రాహ్యము.

వానరులను భక్షించుకొనుచు పరుగున వచ్చును. వానరు లిపుడు కుంభకర్ణునిం జూచినంతనే బెదరి పరుగెత్తుచున్నారే! ఇఁక యుద్ధంబున వీఁడు క్రుద్ధుండై పోరొనర్చినచో వానరు లెట్లు వారింపఁగలరు. 'ఇది యొక పెద్దబొమ్మయంత్రము పైకెత్తఁబడినది' అని వానరుల కెల్లను జెప్పవలయును. వార లిట్లుగాఁ దెలిసి యీవిషయమున నిర్భయులై యుందురు" అనెను. విభీషణుఁడు యుక్తియుక్తముగను సుముఖముగాను జెప్పినదివిని రాముఁడు అపుడు సేనాపతియగు నీలునింజూచి, 'అగ్నిపుత్రా! నీలా! నీవుపోయి సమస్తసైన్యములను వ్యూహములుగాఁ దీర్చి, లంకయందలి ద్వారములను చర్యాస్థానములను, అనకట్టలనును, ఆక్రమించి యుండుము. యుద్ధసాధనములగు పర్వతశిఖరములను వృక్షములనును శిలలనును నిపుడే రాశిగా సేకరింపుము. వానరులందఱు పర్వతములు చేతంగొని ఖడ్గాద్యాయుధములను ధరించియుందురుగాక' యనెను. వానరసేనాపతియగు నాకపికుంజరుఁడు నీలుఁడు, రాముని యాజ్ఞంగొని, యట్లె వానరసేన కాజ్ఞ చేసెను. అంతఁ బర్వతాకారులగు గవాక్షుఁడును, శరభుఁడును, హనుమంతుఁడును, అంగదుఁడును, పర్వతశిఖరములను గ్రహించి, లంకాద్వారములకుఁ బోయి ముట్టడించిరి. రాముఁడు చెప్పినదివిని, జయశీలురును వీరులు నయినవానరులు, వృక్షములుగొని నగరరక్షకై వెలుపలఁ దిరుగుచున్న శత్రుసైన్యములను మర్దించిరి. అంత నానాపర్వతంబు లెత్తికొన్న చేతులం బ్రకాశించుచుండ లంకాప్రాకారము దాపున నున్నయాయుగ్రవానరసైన్యము పర్వతమునకు సమీపమున భయంకరముగాఁ గ్రమ్ముకొన్న మహామేఘసమూహమువలెఁ బ్రకాశించెను. ఇది యఱువదియొకఁడవసర్గము.

రావణుఁడు తనయొద్దకు వచ్చిన కుంభకర్ణు ననునయించుచు రామునివలనం గలిగిన యాపదను జెప్పి యుద్ధరింపవలయునని ప్రార్థించుట.

మహాపరాక్రమవంతుఁడయి యెట్టివారికిని జయింప నలవి గాని రాక్షససింహుఁ డా కుంభకర్ణుఁడు, అకాలమున లేచుటచే తీఱని నిదురచొక్కును మద్యపానమువలనిమత్తును చెలంగఁగా, వేలకొలఁది రాక్షసులచే పరివృతుఁడై, కాంతిఁ దేజరిల్లుచున్న రాజమార్గమును జేరి పౌరులు మేడలపయినుండి పుష్పవర్షము లపుడు గురియుచుండఁగాఁ బోయెను. అతఁడు, బంగారుకిటికీలచే నెఱసి, సూర్యమండలమువలె ధగధగ మెఱయుచు విశాలమును రమణీయమునై వెలయు రాక్షసరాజు రావణునిగృహమునుం జూచెను. అతఁ డప్పుడు సూర్యుఁడు మేఘసమూహమును బ్రవేశించునట్లు, రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణునిగృహమును బ్రవేశించి,

*దూరంబున మణిమయోత్తరశయ్యలో సింహాసనాసీనుఁడై యున్న యన్నను రావణుని, దేవేంద్రుఁడు ఆసనగతుండగు బ్రహ్మదేవునిఁ జూచునట్లు, చూచెను. అతఁడు రాక్షసనమూహములు నెలకొనియున్న తన యన్నగృహమును బ్రవేశించుచుండఁగా అతని యడుగులిడుటకు భూమి వడంకినది. ఆకుంభకర్ణుఁడు తనయన్నభవనమును బ్రవేశించి ద్వారమునుదాఁటి లోపలం బుష్పకవిమానంబున నాసీనుఁడై దుఃఖంబున నున్నయన్నను గాంచెను. అంత రావణుఁడు, కుంభకర్ణుఁడు వచ్చుటంజూచి మిక్కిలి సంతుష్టుఁడై యాసనమునుండి దిగ్గన లేచి,యాసనము దాపునకుఁ దోడుకొనిపోయెను. అంత రావణుఁడు మరల పర్యంకమునఁ గూర్చుండినపిమ్మట, మహాబలుఁడగు కుంభకర్ణుఁడు, అన్నచరణములకు వందనముసేసి 'నేను జేయవలసినదేమి' అని యడిగెను. రావణుఁ డందులకు సంతుష్టుఁడై లేచి యతనిని గౌఁగిలించుకొనెను. అన్నయగు రావణుఁ డట్లు కుంభకర్ణునిఁ గౌఁగిలించుకొని తగుచొప్పున నభినందింపఁగా, కుంభకర్ణుఁడు సుందరమును దివ్యమునగు సింహాసనము నారోహించెను. అట్లపుడు మహాబలుండగు కుంభకర్ణుఁడు ఆసనగతుఁడై కోపంబునఁ గన్నెఱ్ఱఁబాఱ, రావణునిఁజూచి 'రాజా! నీవు నిద్రపోవుచున్న నన్ను, నింతయక్కఱతో నేల లేపితివి? నీ కిపు డెవ్వని వలన భయముగలిగినది. ఎవఁ డిపుడు మరణమునొందనున్నాఁడు; చెప్పు' మని యడిగెను. రావణుఁడు, క్రుద్ధుఁడై కూర్చున్న తమ్మునిఁ గుంభకర్ణునింజూచి కొంచెము కోపమునఁ గన్నులించుక తిరుగుడువడఁగా 'బలవంతా! నీవు పరుండి యిప్పటికి చాల తొమ్మిదిదినముల కాలమయినది. ఇట్లు సుఖమున నిద్రపోవుచు నుండుటచే నీవు రాముని వలన నాకుఁ గలిగినభయము తెలియకున్నావు.ఇదె! బలశాలియగు దశరథకుమారుఁడు రాముఁడు, సుగ్రీవునితోను వానరసేనతోను గూడి, సముద్రమును దాఁటివచ్చి,మనలను సమూలముగా ఖండించుచున్నాఁడు. మూలబలమును ఛేదించుచున్నాఁడు. రాముఁడు సముద్రమునఁ దానుగట్టించిన సేతుమాత్రమున నే సుఖముగావచ్చి ఔరా!నా లంకయందలి వనములను నుపవనముల నన్నిటిని నొకటె వానరరూపమయినసముద్రముగాఁ జేసియున్నాఁడు! చూడుము. మన రాక్షసులు మేటికన్నాకులయినవారు వానరులచే యుద్ధమున హతులయిరి. నే నొకప్పుడును యుద్ధమున వానరవీరులలో నొక్కండయినఁజచ్చి వానరసేన క్షీణించుటఁ జూడలేదు. ఇంతేకాదు.వానరు లింతకుమునుపు నొకప్పుడయినను నోటమి పొందినదియులేదు. నీవు మహాబలుండవుగదే! ఇప్పు డిట్టిభయము పుట్టియున్నది. నీవిపు డీ వానరులనెల్ల నాశముసేసి, యీలంకాపురమును గాపాడుము. ఇందులకొఱకే నిన్ను నిదుర లేపితిమి. నాయైశ్వర్యమంతయు క్షయించినది. లంకయందలి మేటిరాక్షసులందఱును హతులయి యిప్పుడు బాలురును వృద్ధులును మాత్రము శేషించియున్నారు. నేనును ఈపట్టణమును నిట్లుండుటఁ దెలిసి దాదా

* రావణునిగృహము, పుష్పకవిమానముగాన యది యున్నతమగుటచే దూరమునందె కుంభకర్ణున కందున్నరావణుఁ డగపడెనని తెలియునది.

లంక నిపుడు రక్షింపుము. మహాబాహూ ! నీవు నీయన్నకుఁగా, నితరులకుఁ జేయ నలవిగాని యీకార్యమును, గావింపుము. పరంతపా ! ఇదివఱ కెప్పుడయిన నేను నీతో నిట్లు చెప్పినది లేదుగదా ? నీయందుమాత్రము నాకెప్పుడును మిక్కిలియు స్నేహమును గౌరవమును గలదు. రాక్షసతిలకా ! దేవాసురయుద్ధములందు నీవు పెక్కుమార్లు దేవతలను మాఱొడ్డి యోడించియున్నావు. అసురులనుగూడ యుద్ధమున జయించియున్నావు. నీపరాక్రమము భయంకరముగదే ! కాన నీవావీర్యమునంతయు నిపు డవలంబింపుము. సమస్త ప్రాణులందును నీకు సాటియైన బలవంతుఁ డెవ్వఁడు నగపడలేదు. నీకు యుద్ధమనఁగా ప్రియము. బంధువులయందును మిక్కిలి ప్రీతిగలవాఁడవు. కనుక నాకు ప్రియమును హితమునయిన యీయుత్తమకార్యమును మనకిద్దఱకుం గల ప్రీతి కనురూపముగాఁ గావింపుము. మహావాయువు లేచి,శరత్కాలమేఘంబును ధ్వంసము గావించునట్లు, నీవు నిజతేజంబున, శత్రుసైన్యములఁ బటాపంచలు సేయుము' అనెను. ఇది యఱువదిరెండవసర్గము.

—⟡—

కుంభకర్ణుఁడు 'నేనును విభీషణుఁడును జెప్పినట్లు, రామునకు సీత నియ్యవైతివి గాన యిట్టికీడు గలిగె'నని రావణు నుపాలంభించుట; అందులకు రావణుఁడు కోపింపఁగాఁ దా నతనియిచ్ఛచొప్పున శత్రులను జయించునట్లు ప్రతిజ్ఞ సేయుట.

రాక్షసరాజగు రావణుఁడు విలపించుకొన్నట్లు చెప్పినమాటలనువిని, కుంభకర్ణుఁడు నవ్వి 'మును పు మన మాలోచనము సేసినపుడు, ఏదోషముకలుగునని నిశ్చయించితిమో, యాదోష మిపుడు హితపరులయిన వారిమాటలను వినకపోవుట వలన నిన్నుఁ జెందినది. శత్రువులవలన భయముగలుగునని మును పాలోచించినవిపత్తే దాపరించినది. మహాపాతకులను నరకమునందే పాతము తప్పక పొందునట్లు, సీత నపహరించుటచే నీవు గావించిన పాపకార్యపు ఫలమును శీఘ్రముగనే నిన్నుఁ బొందినదిచుమీ. మహారాజా! నీవు కేవలము వీర్యగర్వమున, సీత నపహరించిన యీకార్యమును, అపహరించుటకుమునుపే మంచిదో కాదో యని యాలోచింపవయితివి. దానివలన దోషముపుట్టుటయు విచారింపకపోయితివి. ప్రజల నేలునట్టియేరాజు కార్యమును దొడంగుటకు మునుపు చేయవలసిన యాలోచనాదులను వెనుకను, వెనుక విచారింపవలసిన కార్యములను ముందును, జేయునో యతఁడు నీతిని అనీతిని దెలియనివాఁడు. తగనిదేశమునను తగనికాలమునను జేయఁబడిన కార్యములు, దేశకాల వైకల్యమువలన విపరీతములై, మంత్రాధ్యయనాదులు లేమివలన నపాత్రులయినవారిచే వేల్వఁబడిన హవిస్సులవలె,విఫలములగును.ఎవ్వఁడు

మంత్రులతోఁ జక్కఁగా నాలోచించి సిద్ధాంతము చేసికొని *యుత్తమము మధ్యమము అధమము అను మూఁడువిధములగు కర్మములను, వాని నారంభించుటకు వలయు నుపాయము, వానికి వలయు ద్రవ్యసంపత్తి, వానిని చేయఁదగిన దేశకాలవిశేషములు, వానికిఁ గలుగఁగూడిన విఘ్నములకు ప్రతీకారము, వానిసిద్ధి, యను నీ యైదింటితోఁ బొందుపఱుచుటయందు కనుగలిగి కావించునో, యతఁడే నీతిమార్గమున వర్తించువాఁడు. అతఁడే నీతిఫలమును బొందును. ఎవ్వఁడు, బుద్ధియొప్ప మంత్రులతోఁ గూడి యాలోచించి సుహృదులతోఁ గూడి విచారించి నీతిశాస్త్రము నతిక్రమింపక కార్యము నిర్ణయింపఁగోరునో, యారాజు నీతిమార్గమున వర్తించువాఁడు. రాక్షసేశ్వరా! పురుషుఁడు శాస్త్రమున విధింపఁబడియుండునట్లు ప్రాతఃకాలమున ధర్మమును మధ్యాహ్నమున నర్థమును సాయంకాలమునఁ గామంబును సేవింపవలయును. లేక ప్రాతఃకాలమున తత్కాలవిహితమగు ధర్మమును మధ్యాహ్నపు నర్థమును, మధ్యాహ్నమునఁ దత్కాలవిహితమగు నర్థమును, ప్రాతఃకాలపుధర్మమును, సాయంకాలమునఁ దత్కాలవిహితమగు కామమును మధ్యాహ్నపుధర్మమును నిట్లొక్కొక్కకాలమున రెండేసిధర్మములు జతలుగాఁగాని సేవింపవలయును. లేక, సాయంకాలమున తత్కాలవిహితమగు కామమును ప్రాతర్మధ్యాహ్నముల ధర్మార్థములును గా మూఁడింటిని సేవించునది; కాని అకాలమున వీనిని సేవింపరాదు. కేవలకామమునే సర్వకాలములందును సేవించువాఁడు పురుషాధముఁడే యగును. ఈమూఁటియందును శ్రేష్ఠమైనదానిని (ధర్మమును) విని యేరాజుగాని రాజంతటివాఁడుగాని యాచరింప నెఱుఁగఁడో †యతనిశాస్త్రశ్రవణమ్మంతయు అనుష్ఠానమందు పర్యవసింపనందున వ్యర్థము. రాక్షసోత్తమా! ఎవ్వఁడు మనస్సును వశీకరించి, తత్తదుచితకాలమున శత్రువునొద్దకుఁబోయి ధనము సమర్పించుట యనుదానమును, మంచిమాటలు చెప్పకొనుట యనుసామమును, వారలకును వారిపుత్త్రాదులకును భేదము పుట్టించుట యను భేదమును, పరాక్రమించి యుద్ధము సేయుట యనుదండమును, అను నీనాలుగింటిలో నొక్కొక్కటినిగాని యన్నిటిని మొత్తముగాఁగాని, వాని నిర్వహించు ప్రకారమగు నయమును నిర్వహింపని ప్రకారమగు అనయమును, ధర్మార్థకామములను,

---

* తాను బలిష్ఠుఁడై శత్రువు దుర్బలుఁడై యుండునపుడు గావింపవలసిన యుద్ధము ఉత్తమకర్మము. తానును శత్రువును సమానబలులై యున్నపుడు గావింపవలసిన సంధిమధ్యమకర్మము. తాను దుర్బలుఁడై శత్రువు బలిష్ఠుఁడై యున్నపుడు కావించుదానము అధమకర్మము. ఈ మూఁడుకర్మములను గుఱించి మంత్రులతో నాలోచించి వానికి నారంభించునుపాయ మిదియనియు పట్టు ద్రవ్యసంపత్తి యింతయనియు చేయవలసిన దేశకాలము లివియనియు విఘ్నములకు నివారణ మిట్టిదనియు, సిద్ధించువిధ మిదియనియు నిష్కర్షించుకొని చేయువాఁడే నీతిమార్గవిదుఁడనిభావము.

† దీనిచే త్రివర్గమునందు శ్రేష్ఠమగుధర్మమును దిగవిడిచి, కనిష్ఠమగు కామము నేయాశ్రయించిన నీశాస్త్రశ్రవణము సముద్రఘోషమాత్రమే యైనదని సూచితము. గోవిందరాజులు.

మంత్రులతోఁ జక్కఁగా నాలోచించి పూర్వోక్తములగు సన్మైత్ర్యకాలములు [illegible] న్నను వశీకరించి యెవఁడు సేవించునో వాఁడు లోకమున వ్యసనమునొందఁడు. ఏరాజు, అర్థతత్త్వములను జక్కఁగాఁ దెలిసిన మంత్రులతోఁగూడి, తనకుమీఁద హితముగలుగునట్టి కర్తవ్యమేదో యకర్తవ్యమేదో యాలోచించి నిశ్చయించుకొని కర్తవ్యమునుమాత్రమే చేయునో యతఁడీ లోకమున సుఖముగా *జీవించును. రాజవిషయ మటుండ మంత్రులగు వారన్ననో, నీతిశాస్త్రార్థములను గురుముఖముగావిని తెలియక వేషమునకు పురుషులయ్యు, పశువులవలె ఆహార నిద్రాదుల నుమాత్రమే తెలిసియుండునట్టివారు, రాజు భ్రాంతుఁడై రాజకార్యవిచారములందుఁ దమ్ము నాలోచనను చెప్పుటకై చేర్చుకొనఁగా, ఊహాపోహములు లేకయే వట్టిదిట్టతనమువలన నేమో పేరులుదురుగాని యొప్పిదమయినదానిని నిశ్చయించిచెప్పరు. శాస్త్రముల నెంతమాత్రము దెలియని యామంత్రుల యహితవచనములను, అర్థశాస్త్రము దెలియనివారయ్యును, అఖండసంపదను గోరు రాజు లెంతమాత్రమును జేయరాదు. ఎవ్వరు తమకు శాస్త్రజ్ఞానములేక వట్టిదిట్టతనమువలన, వాస్తవమునకు అహితమయ్యును పయికి హితమువలెఁ దోఁచునర్థమును అక్రమముగాఁ జెప్పుదురో, వారు కార్యమును జెఱుపునట్టివారుగాన మునుపే పరీక్షించి తెలిసికొని వారిమాట వినకుండుటయేకాక వారిని మంత్రాలోచనమునకును జేర్చుకొనక వెలిగావింపవలయును. ఇట్టి దుర్మంత్రులగువారు అహితములను జెప్పుటమాత్రమే కాదు; ఉపాయజ్ఞులగు శత్రువులచే ప్రేరితులై రాజును నాశము సేయఁబూని, యతనికి ప్రయోజనముగువిషయమున విపరీతఫలముల నిచ్చు కార్యములనును నతనిచేఁ జేయింతురు; రాజు, అట్లు లంచముపుచ్చుకొనుట మొదలగువానిచే శత్రువులకు వశులై తమ్ముంసి వేఱుపడి, మిత్రులవలె నటించుచు, కార్యమునం దపుత్రులయి యున్న యామంత్రులను, మంత్రాలోచనకాలమున పలువిధములయిన మాటలాడి గుఱుతెఱుంగవలయును. ‘అసమర్థులయిన మంత్రులు విపరీతబుద్ధిగలవారయ్యు నేమిచేయఁగల’ రందువా? నిపుణులగు శత్రువులు లంచము మొదలగువానిచే వశపఱచుకొనియున్న మంత్రులు, ప్రస్తుతమై యొక కార్యముండఁగా, అందులకు తగనికార్యములకుఁ దమ్ముఁ బురికొలుపునపుడు, ముందువెనుకఁ జూడక వెంబడినే వారుచెప్పినకార్యముల వెంటంబడి చపలుఁడై తోడనే వానిని రాజు గావించునేని, క్రౌంచపర్వతమున కుమారస్వామి గావించిన రంధ్రమును బక్షులుపొందునట్లు, శత్రువులు తాము రాజునందు దుర్మంత్రులచేఁ గావించిన యాఛిద్రమునుగొని లోపలఁ బ్రవేశించి యతని నాక్రమింతురు. ఏరాజు మంత్రవ్యవహారాదులచే తనకు వంచనపరుఁ డయినవానిని దెలియక యట్లు

* నీవట్లు మీఁద హితమయినట్టి కార్యాకార్యము లాలోచింపనందున నీ కిట్టివ్యసనము సంభ [illegible] గోవింతరాజు.

తెలియమిచే దుర్మంత్రులను దొలఁగించుట మొదలగువానివలనఁ దనయెప్పటి స్థితిని రక్షించుకొననేరక యుండునో, యతఁడు అనర్థములను బొందుటయేకాక, సింహాసనమునుండియు * భ్రష్టుఁడగును. ఈవిషయమునందు మనతమ్ముఁడు విభీషణుఁ డేమిచెప్పినాఁడో దానిని గావింపుము. అదియే మనకిపుడు హితమయినది. ఇంకను నీ కేదిచేయఁ గోరికగలదో దానినిం జేయుము' అనెను. కుంభకర్ణుఁ డట్లు చెప్పినదివిని రావణుఁడు క్రుద్ధుఁడై కనుబొమలు ముడివడ నతనితో 'కుంభకర్ణా! నాకన్నఁ జిన్నవాఁడవగు నీవు, పూజనీయుఁడును ఆచారప్రవర్తకుఁడు నగు పెద్దవానిపగిది, పూజ్యుఁడును ఆచార్యుఁడును బెద్దవాఁడునగు నన్ను శిక్షించుచున్నావేమి? నీతికాలము గడచిపోయినదిగాన యీమాటలవలన వట్టిప్రయాసమేకాని వేఱుపస లేదు. కాన దీనిని జెప్పుటచే ప్రయోజనమేమి? నీతికి మీఱినయిప్పటికాలమునకు యుక్తమగు పరాక్రమము నెఱపుము. అనీతిని నీతిగా భ్రమించియో, మనస్సునఁ దెలివిపుట్టకుండుటనో, బలవీర్యమువలని గర్వముననో, చేయవలసినది చేయకపోయితిని. ఇఁకఁ జేయుటకును గాలము గడచినదిగాన, యట్లు చేయలేదని మాటిమాటికిఁ జెప్పుటవ్యర్థము. ఇప్పటికాలమున కేదియుక్తమో దానినే యిప్పుడు చేయుము. కడచినదానిని గుఱించి బుద్ధిమంతులు దుఃఖింపరు. పోయినది పోయినదేకాని మరలిరాదు. నీకు నాయందు నెయ్యముగలదేని, నీపరాక్రమము నీకుఁ దెలిసియున్నదేని, ఇప్పుడీ యుద్ధము అవశ్యము చేయవలసినకార్యమని నీకును దోఁచునభిప్రాయమేని, నాయపనీతివలనం గలిగినదోషమును నీపరాక్రమముచే సరిపెట్టుము. తాను పూనినప్రయోజనమునకు నపాయము గలుగునని తోఁచుటచే మనస్సుకలఁగి దీనుండై యున్నవానికి దగ్గఱనే యెప్పుడునుండి యరయునట్టిస్నేహితుఁడే స్నేహితుఁడు. నీతిదప్పి తడఁబడుచుండువారలకు సాహాయ్యముఁ జేయనేర్చినబంధువే బంధువు' అనెను. ఇట్లు తెగదెంపుగాను నిష్ఠురముగాను మాటలాడుచున్నరావణునిం జూచి యంతఁ గుంభకర్ణుఁ డితఁడు కోపమునొందెనని బొమముడిచేత నూహించి తెలిసికొని మృదువచనమున మెల్లగా నిట్లనియె. కుంభకర్ణుఁడు తనయన్న మీఁదుమిక్కిలి యింద్రియములు కలఁగి కుపితుఁడై యుండుటనుజూచి, మెల్లగా నతని నూఱడించుచు, 'రాక్షసరాజేంద్రా! ఈ సంతాపపడుటచాలు. కోపమునుగూడ దిగవిడిచి, † స్వస్థుఁడవై యుండుము. ‡ రా

* ఇంతవఱకు కుంభకర్ణుఁ డాడినమాటలం బట్టి 'కామవ్యసనమువలనను కుమంత్రవచనమువలన నీ కీయాపద గలిగిన'దని రావణునకుఁ దెలుపుట తెలియునది. గోవిందరాజులు.

† ఇందులకు 'స్వస్థోభవితుమర్హతి' అనిమూలము. (స్వఃస్థః) స్వర్గస్థుఁడవు అగుదువని యర్థాంతరము దెలియునది.

‡ ఇందులకు 'నైతన్మనసికర్తవ్యం మయిజీవతి పార్థివ। తమహంనాశయిష్యామి యత్కృతే పరితప్యసే' అనిమూలము. అర్థాంతరము:—(మయిజీవతిసతి) నేను బ్రతికియుండఁగా (ఏతత్ మనసి న కర్తవ్యం) నీ విదిచింత మనస్సునఁ బెట్టుకొనవలదు. నేను జీవింతునేని యపుడు నీవిట్లు మనస్సున చింత

జా! నేను బ్రతికియుండఁగా, నీవు 'భ్రమించిరో తెలివిపుట్టకరో చేయక పోయితి' నన్నచింత మనస్సున నుంచుకొనవలదు. నీ వెవ్వనినిమిత్తమై పరితపించుచున్నావో యారాముని నాశముసేసెదను. 'అయిన నిట్లేల చెప్పితి' వందువా? రాజా! సామాన్యమగు స్నేహమునుబట్టియు, విశేషించియు నన్నదమ్ముఁడవను నెయ్యమును బట్టియు, నీవు రోషముగొనిరో హర్షముగలిగిరో మఱి యేయవస్థయందుండినను గాని. నీకు నేనవశ్యము హితమును జెప్పవలయునుగాన దానిని జెప్పితిని. * మిక్కిలి స్నేహముగలబంధువునకు నిట్టియాపత్కాలమునం జేయుటకు యుక్తమయినది శత్రువధము; ఆవధమును యుద్ధమునం గావించెదను జూడుము. † మహాబాహూ! ఇప్పుడు నేనుయుద్ధాగ్రమున రాముని లక్ష్మణునిని వధింపఁగా వానరసైన్యమంతయుఁ బలాయితమగుటను జూడుము. ‡ మహాబాహూ! ఇప్పుడు నేను యుద్ధముననుండి, రాముని శిరస్సుఁ దేఁగా నీవుచూచి సుఖమునొందుము. సీత దుఃఖిత యగుఁగాక. § లంక

పెట్టుకొనవలదనుట. అనఁగా నేను జీవింపఁబోవుటయే లేదనిభావము. (యత్కృతే) ఏనాకొఱకు, (పరితప్యసే) వీఁడు సుఖముగా బ్రతికియుండి నాకార్యమును జేయఁడయ్యెనని పరితపించుచున్నావో, (తం అహంనాశయిష్యామి) (రామేణ) అట్టి నన్ను రామునిచేతఁ జంపించుకొనెదను! నీవు నేనుబ్రతికియుండియు నీకార్యమును జేయలేదనిగదా పరితపించుచున్నావు. నేను రామునిచేత నన్నుఁ జంపుకొనెదను. అప్పల బ్రతికియుండియు నీకార్యమును తీర్పలేదని పరితపింపవు అని యర్థాంతము.

* ఇందులకు, 'సదృశంయత్తుకాలేస్మిన్ కర్తుంస్నిగ్ధేనబన్ధునా । శత్రూణాంకదనంపశ్య క్రియమాణంమయారణే' అనిమూలము. అర్థాంతరము:—ఇట 'శత్రూణాంకదనం' శత్రువులయొక్క చంపుటను, శత్రువులు నన్నుఁజంపుటను జూడుమని యర్థాంతరము.

† ఇందులకుమూలము. 'అద్యపశ్యమహాబాహో మయాసమరమూర్ధని। హతేరామేసహభ్రాత్రాద్రవన్తీంపరవాహినీమ్' (హేపర) ఓయన్నా, (మయాసహసమరమూర్ధనిహతేసతి) నాతోఁగూడ నీవు యుద్ధాగ్రమున హతుఁడవు కాఁగా, (రామే)రామునినిమిత్తమై, (ద్రవన్తీం) పయినెత్తివచ్చుచున్న, (వాహినీంపశ్య) వానరసేనను జూడుము. నీవును నేనును యుద్ధమున హతులముకాఁగా వానరసైన్యము రామునికొఱకు మనలంకపయి నెత్తివచ్చుటను జూడుమని యర్థాంతరము.

‡ ఇందులకుమూలము. 'అద్యరామస్యతద్దృష్ట్వా మయానీతంరణాచ్ఛిరః । సుఖీభవమహాబాహో సీతాభవతుదుఃఖితా' అర్థాంతరము.—(మయాసహరామస్య రణాత్ హేతోః) రామునకు నాతోడ యుద్ధముకలిగినకారణమున—రామునకును నాకును యుద్ధముకలుగుటచే ననుట, (ఆనీతం) దూరమునఁ జిమ్మఁబడిన, (శిరః) నాశిరస్సును, (దృష్ట్వాసుఖీభవ) చూచి సుఖమునొందుము. అప్పుడు నాయందు నీకుఁగలకోపము తీసిపోవునుగాన నెమ్మదినొందుదువనుట, (సీతాదుఃఖితాభవతు) సర్వలోకమాతయగుటచే సీత నామరణమునకు దుఃఖించునని యర్థము.

§ ఇందులకుమూలము. 'అద్యరామస్య పశ్యన్తు నిధనం సుమహత్ప్రియం । లఙ్కాయాం రాక్షసాస్సర్వే యేతేనిహతబాన్ధవాః' అర్థాంతరము. (రామస్యనిధనం) రామునియొక్క నావధమును-రాముఁడు నన్నువధించుటను, (యేనిహతబాన్ధవాః తే రాక్షసాఃపశ్యన్తు) బంధువులుచచ్చిన రాక్షసులు చూతురుగాక. 'న దుఃఖం పంచభిస్సహ' 'అయిదుమందితోడ ననుభవించుదుఃఖము దుఃఖముగాదు' అను

యం బింతవఱకు తమతమబంధువులు హతులగుటచే వారిని బోఁగొట్టుకొనియున్న రాక్షసులందఱును, తమకు మిక్కిలియు సంతోషకరమయిన రామునివధమును నిప్పుడు చూతురుగాక. * ఇప్పుడు యుద్ధమున స్వబంధువులు హతులగుటవలన దుఃఖితులయి యుండు రాక్షసులకు యుద్ధమున శత్రువును నాశముసేయుటచేఁ గన్నీళ్లుతుడిచి సుఖముగావించెదను. ఇప్పుడు పర్వతాకారుఁ డగువానరోత్తముఁడు సుగ్రీవుఁడు, నెత్తుటందోఁగి సూర్యకాంతితోఁ గూడిన మేఘమువలెఁ జూపట్టుచు యుద్ధభూమిం బడియుండఁగాఁ జూడుము. † అనఘా! రాముని వధింప నువ్విళ్లూరుచున్న యీ రాక్షసులును నేనును రక్షించుచుండఁగా, నిన్నిపుడు రాముఁ డెట్లు వధింపఁగలఁడు? ‡ రాక్షసాధిపా! రాముఁడు నన్ను ముందు వధించిననే పిమ్మట నిన్ను వధింపఁగలఁడు. నాకో బ్రతికియుండఁగా శత్రుపరిభవమువలన పరితాప మొకప్పుడును గలుగనేరదు. నన్నొకఁడును జంపఁజాలఁడు. నేను జావకుండఁగా నీకు భయ మెక్కడిది? పరంతపా! అసమానపరాక్రమశాలీ! ఇప్పుడే యథేచ్ఛముగా నాకు యుద్ధమున కనుజ్ఞ యొసఁగుము. యుద్ధమునకుఁ బంపఁదగినవాఁడు నాకన్న నితరుఁ డెవ్వఁడును నీకు లేఁడు. బలవంతా! నీశత్రువుల నందఱను నేను వధించిపుచ్చెదను. ఇంద్రుఁడుగాని, యముఁడుగాని, అగ్నివాయువులుగాని, కుబేరవరుణులుగాని, వచ్చినను వారలతోనుంగూడ యుద్ధముసేసెదను. పర్వతమంతటి పెనుకాయముగలిగి, తీక్ష్ణము

న్యాయమున ఆరాక్షసులు తమబంధువులచావువలని దుఃఖముతోఁగూడ, నాచావువలన నావారి దుఃఖమునుగూడఁ జూచిరేని వారికి దుఃఖ మంతఁగాఁ దోఁపదనిభావము.

* 'అద్యశోకపరీతానాం స్వబన్ధువధకారణాత్ । శత్రోర్యుధివినాశేన కరోమ్యాస్రప్రమార్జనమ్' అనిమూలము. అర్థాంతరము:—(శత్రోః) శత్రుఁడగు రామునివలన, (యుద్ధవినాశేన) యుద్ధమున నేను జచ్చుటచేత, (శోకపరీతానాం .. ప్రమార్జనమ్) బంధువులు చచ్చుటచే శోకముపాలయినవారి కన్నీళ్లుతుడిచెదను-అనఁగా పూర్వశ్లోకమునఁ జెప్పినట్లు బంధువులు చచ్చినవారిదుఃఖము, నేనుజావఁగాఁ గలిగిన నావారిదుఃఖమునుజూడఁగా తీసిపోవుననిభావము.

† 'కథంత్వంరాక్షసైరేభి ర్మయాచపరిరక్షితః । జిఘాంసుభిర్దాశరథిం వధ్యసేత్వమిహానఘ' అనిమూలము. అర్థాంతరము—(జిఘాంసుభిః) చంపవలయునని కోరికమాత్రముగల రాక్షసులచేత-పరాక్రమమునకు సమర్థులుగానివారిచేత ననుట, (కథం పరిరక్షితః) ఎట్లు రక్షింపఁబడఁగలవు. చంపఁబడుదువే యనియర్థము.

‡ ఇందులకు 'అద్యపూర్వంహతేతేన మయి త్వాంహన్తి రాఘవః । నాహమాత్మనిసన్తాపం గచ్ఛేయంరాక్షసాధిప' అనిమూలము. అర్థాంతరము—(అహం) నేను, (ఆత్మనివిషయే) నావిషయమై, (సన్తాపంనగచ్ఛేయం) సంతాపము నొందలేదు. నేను వధింపఁబడుటకు దుఃఖింపలేదనుట. అయితే, (మయిహతేసతి) నేను హతుఁడుకాఁగా, (అథ) పిమ్మట, (రాఘవస్త్వాంహన్తి ఇతి సన్తాపంగమిష్యామి) రాముఁడు నిన్నుఁజంపునని సంతాపపడుచున్నానని యర్థాంతరము. అనఁగా నేనురామునిచే హతుఁడగుటకు నాకు దుఃఖములేదు. నేను హతుఁడయినపిమ్మట రాముఁడు నిన్నువధించుననియె నాకు దుఃఖముకలుగుచున్నదని భావము. గోవిందరాజులు.

లయిన కోతులతోఁగూడి, వాఁడిశూలమును దాల్చి నేను సింహనాదము సేయుచుఁ దలపడఁగా, దేవేంద్రుఁడుగూడ భయపడి పాఱిపోవునే! అట్లుంగాక నే నాయుధమును విడిచి పట్టిబాహుబలముచే పగవారినిబట్టి ప్రహరింపఁగా, బ్రతుకఁగోరినవాఁ డెవ్వఁడును నాయెదుట నిలువశక్తుండుగాఁడే! నాకు శక్తిగాని, గదగాని, ఖడ్గముగాని, వాఁడి బాణములుగాని యేవియు నక్కఱలేదు, కోపమున నురవడించితినా, వజ్రాయుధ ధరుఁడగు నింద్రునయినను పట్టిచేతులచేతనే వధించిపుత్తును. ఆరాముఁడు నాపిడికిటి పోటు నురవడికిం దాళఁగలఁడేని యటుపిమ్మట నతనిబాణసమూహములు నానెత్తురుఁ ద్రాఁగఁగలవు. నా పిడికిటిపోటునకే తాళఁడే! నానెత్తు రెట్లు వానిబాణములు త్రాగఁగలవు. రాజా! నేనుండఁగా నీవేల యిట్లు చింతచేఁ గుందుచున్నావు? నేను నీపగ వారిని రూపుమాపుటకై పోవ నుద్యుక్తుఁడనై యున్నాను. * రాజా! రాముని వలని భయమును విడువుము. నే నిప్పుడు యుద్ధమునందు రామునిని లక్ష్మణునిని మహాబలుఁడగు సుగ్రీవునిని మనలంకను దహించి రాక్షసుల ననేకులం జంపిన హనుమంతునిని వధించిపుచ్చెదను; యుద్ధమునకు వచ్చియున్న తక్కిన వానరులనందఱను వధించెదను; మఱి యెవ్వరికిని బడయఁదరముగాని మహాయశస్సు నీకుఁ గలిగింపఁగోరినాను. రాజా! ఇంద్రునివలనఁగాని బ్రహ్మవలనఁగాని భయముగలిగినను దానినిగూడఁ బోఁగొట్టెదను. నేను క్రుద్ధుఁడనయి తేఱిచూచితినా, దేవతలుగూడ నేలం బడిపోవుదురు. యమునింగూడ నడంచిపుత్తును. అగ్నిహోత్రునిఁగూడ భక్షించివైతును. సూర్యుని నక్షత్రములతోఁగూడ నాకాశమునుండి నేలం బడవేయుదును. దేవేంద్రుని వధించెదను. సముద్రమునంతయుఁ ద్రాఁగివైచెదను. పర్వతములను జూర్ణము గావించెదను. భూమిని బ్రద్దలువాఱఁజేసెదను. ఇప్పుడు భూతములన్నియు నలుగడల భక్షింపఁబడుచున్నవై బహుకాలముగా నిదురపోవుచుండిన కుంభకర్ణుని పరాక్రమమును జూచుఁగాక. ఈ మూఁడులోకములును జేరి నాకొక్కప్పూఁటయాహారమునకే చాలవు. ఇఁక నాతో యుద్ధ మెట్లు చేయును? † నేను రామునిఁ జంపి నీకు పయిపయిని గుప్పఁగూరఁగా సుఖమును గలిగింపవలయునని పోవుచున్నాను. రామునిని లక్ష్మణునిని జంపి వానరోత్తముల నందఱను బట్టి భక్షించెదను. నీవు నీ యిచ్చ

---

* 'ముంచరామాద్భయంరాజన్ హనిష్యామిహాసంయుగే । రాఘవం లక్ష్మణంచైవ సుగ్రీవంచ మహాబలమ్... అసాధారణమిచ్ఛామితవదాతుంమహద్యశః॥' అనిమూలము. అర్థాంతరము—(రామాత్ భయం) అస్తి అనిశేషము. రామునివలన భయముగలిగి యున్నది. [రాఘవంలక్ష్మణం... హనిష్యామి (ఇతిఏతత్) ముంచ] రామలక్ష్మణాదులను జంపఁగలననుమాట విడువుము. వారిని నేను జంపలేననుట. (తవమహద్యశః) నీయొక్క గొప్పకీర్తిని, (దాతుం) ఖండించుటకు, (ఇచ్ఛామి) కోరుచున్నాననియర్థము.

† 'వధేనతేదాశరథేస్సుఖార్థం। సుఖంసమాహర్తు మహంవ్రజామి' అనిమూలము. (తేవధేన) నీవధముచేత- నీవు వధముఁబొందుటచేత, (దాశరథేః సుఖం... వ్రజామి) రామునికి సుఖముగలిగించుటకై పోవుచున్నానని యర్థాంతరము.

కొలఁదిని, క్రీడింపుము. * మేలయిన మద్యమును త్రాగుము. వలయుపనులం జేసికొనుము. తుంబుడుకు పానుము. నేనిప్పుడు రామునిని యమపురమునకుఁ బంపఁగానే, యిఁక సీత చిరకాలము నీకు వశమై యుండఁగలదు ' అనెను. ఇది యఱువది మూఁడవసర్గము.

మహోదరుఁడు కుంభకర్ణుని భర్జించుట.

పెద్దకాయమును మిక్కిలి బలమును పెనుబుజములును గలిగి ఎదురులాడరానివాఁడై యున్న కుంభకర్ణుఁడు చెప్పినమాటనువిని మహోదరుఁ డతనితో "కుంభకర్ణా! నీవు గొప్పకులమునఁ బుట్టినవాఁడవయ్యును నీకు బుద్ధి యల్పముగానున్నది. నీవు కేవలము దిట్టఁడవే కాని శాస్త్రజ్ఞుఁడవు గావు; మఱియు గర్వితుండవు. కావున నీ కేకార్యమందుఁగాని చేయవలసినమంత్ర మిది యని యెఱుఁగ నేరవు. 'రాజు పరాక్రమగర్వమున ముందు పుట్టుదోషమును విచారింపఁడయ్యెననియు నయానయము లెఱుఁగఁడనియుఁ' జెప్పితివి. కుంభకర్ణా ! రాజునకు నయానయములు తెలియకపోలేదు. నీవు పసితనమువలనఁ గేవలము దిట్టఁడవై యిట్లు చెప్పఁగోరుచున్నావుగాని శాస్త్రజ్ఞానముచేతఁగాదు. రాక్షసతిలకుఁడు రావణుఁడు వివిక్తాదిమంత్రములకుఁ దగిన దేశమును కాలమును, తగనిదేశమును కాలమును, వేఱువేఱ తెలిసికొనినవాఁడు గావున తనకును శత్రువులకును గలవృద్ధిని క్షయమును సమత్వమును చక్కఁగా నెఱుఁగును. కాన యతఁడు దేశకాలవిభాగాదులు తెలియనివాఁ డన్నది యుక్తము గాదు. కేవల శౌర్యమునుమాత్రమే యవలంబించి, యల్పమగు బుద్ధిగలిగి, పెద్దలను సేవింపనట్టి కుత్సితునికిని జేయరానటువంటికార్యమును బండితుఁ డెవ్వఁడు చేయును? ఎవ్వఁడును జేయఁడే. ఇఁక రావణుఁడు చేయఁడని చెప్పనేల? నీవు ధర్మార్థకామముల కొక్కొకటికిని వేఱువేఱ ఫలములు నియముగాఁగలవనియు, ధర్మమునకు మంచిఫలమును అధర్మమునకు చెడుఫలమును నియతముగాన సీత నపహరించినయధర్మమున కిట్టిఫలము గలిగెననియుఁ జెప్పుచున్నావే. ధర్మార్థకామములకు వేఱువేఱ యయ్యేఫలమే నియతమని కలరూపునఁ దెలియుటకు, నీకుఁ బ్రమాణ మేమియున్నది?

---

* ఇందులకు ' రమస్వకామం పిబచాగ్ర్యవారుణీం । కురుష్వకృత్యాని వినీయతాంజ్వరః । మయాద్యరామేగమితేయమక్షయం । చిరాయసీతా వశగాభవిష్యతి' అనిమూలము. అర్థాంతరము—'రమస్వ-పిబ-కురుష్వ' ఇత్యాదులందు కావవు. 'గమితేయమక్షయం' అనుచో 'గమితా+ఇయం+అక్షయం' అనిభేదము. (రామేవిషయే) రామునివిషయమున, (అక్షయంగమితా) ఎప్పుడును పొందింపఁబడిన—రామునితోఁ గూర్పఁబడిన (ఇయంసీతా) ఈసీత, రామునికి చిరకాలము వశమైయుండునని భావము. గోవిందరాజులు.

*ఏమియు లేదుగదా. స్వర్గనరకరూపము లగునవ్యక్తఫలములకును కర్మములే సాధనములు; కాని యీకర్మసమూహములో పుణ్యకర్మములకే మంచిఫలమనియు పాపకర్మములకే చెడుఫలమనియు లేదు. మిక్కిలి పాపకర్మములకుఁగూడ మంచిదే ఫల మగుచున్నది. ధర్మమును అర్థమును, అధర్మమును అనర్థమును ఈ నాలుగును శ్రేయస్సునే కలిగించునవి. అయినను అందు అధర్మమునకును అనర్థమునకును ఒకానొకప్పుడు సెబ్బరయు ఫలమగుట కలదు కాన యీరెంటికి మంచియు సెబ్బరయు రెండును ఫలము లగునేకాని సెబ్బరయే ఫలమని చెప్పుట సరిగాదు. ధర్మాధర్మములకు ఫలనియమము లేదు యటుండనీ. పురుషులు ఇహలోకమున కుపయోగించు విహితకర్మమును పరలోకమున కుపయోగించు విహితకర్మమును జేయుచున్నారు; వానివలని ఫలములను ననుభవించుచున్నారు. అట్లు విహితకర్మములను జేయక తనయిచ్ఛ (కామము) చొప్పున కర్మము లాచరించువాఁడును మంగళకరములగు కర్మఫలములను బొందుచున్నాఁడు. కనుక విహితకర్మమే శుభప్రదమనియు నిషిద్ధకర్మ మట్టిది గాదనియు నియమము లేనందునఁ గామమునకును ఫలనియతి గానరాదు. ఇట్లు ధర్మాదులకు ఫలనియమము లేక సర్వమునకును సర్వమును ఫలమైయుండు మతముంబట్టి, మనరాజు, కామము సేవించువాఁడును సుఖమును బొందవచ్చునని, సీత నపహరించిన యీకార్యము మనస్సునఁ జక్కఁగా నాలోచించియే చేసెను. కాన మేమును అది చేయఁదగినదే యని సమ్మతించితిమి. కాన శత్రువువిషయమై యాలోచింపక సాహసించి చేసినదేయున్నది చూపుము. రావణుఁ డాలోచింపక చేసెననుట యటుండనీ. నీవొక్కఁడవే యసహాయుఁడవై యుద్ధమునకు వెడలెదనని యందులకుఁ గారణములుగా పరాక్రమాదుల ముచ్చటించితివే. ఆపక్షమునందుఁగూడ అయుక్తమును అహితము నగుదానిని చెప్పెదను వినుము. ఎవ్వఁడు మున్ను జనస్థానమునందు మహాబలవంతు లగురాక్షసులను బెక్కండ్రవధించెనో, యట్టిరాముని నీ వొక్కఁడవే యెట్లు జయింపఁగలవు? కాన నీమాట అయుక్తము. మునుపు, ఆరామునిచే జనస్థానమున మహాతేజులయిన యేరాక్షసులు జయింపఁబడిరో యాజాతివారందఱును నిప్పటికిని రాముని పేరు చెప్పినను భయపడుచుండుట చూచెదవు. కాన నీమాట యహితమునగును.

---

* అనఁగా సుఖఫలప్రదములయిన యాగాదిధర్మముల ననుష్ఠించునపుడు అప్పటిశరీరాయాసమువలన దుఃఖమొకటి యగుట తెలియుచున్నది. కాన యిట ధర్మమున దుఃఖము గలుగుచున్నది. దుఃఖజనకములైన పరద్రవ్యాపహరణాదులగునధర్మములను జేయునపుడు, అప్పటికి సుఖమును దోఁచుచున్నది. కావ, అధర్మమున సుఖముగలుగుచున్నది. ఇట్లే అర్థమునందును కామమునందును సుఖమును దుఃఖమును గనఁబడుచున్నవి. ఇట్లు ఒక్కొక్కకర్మమునకు ఫలమిదియని నియతముగాకుండుటంబట్టి యీకర్మమునకు నిదిఫలమని చెప్పుటకు ప్రమాణము గానరాదు. కాఁబట్టి ధర్మమునకు మంచిఫలమనియు అధర్మమునకు చెడ్డఫలమనియు నియతిచెప్పుట యొప్పదు. రావణుఁడుచేసిన యధర్మమున కిది ఫలమనుట యుక్తముగాదని భావము.

దశరథకుమారుఁడగు నారామునిని మిక్కిలియు క్రుద్ధమైయున్న సింహమని తెలియక, నిదురించిన సర్పమును లేపునట్లు, నీపయికి పురికొలుపఁ గోరుచున్నావు. ఎప్పుడును దివ్యతేజంబున వెలుంగుచుఁ గోపంబుగొన్నపుడు నెట్టివారికిని జెనకరానివాఁడై, మృత్యువుంబోలె సైఁప నలవిగానిపరాక్రమము గలయారాముని నెవ్వఁడు దారసింపనేర్చును? మనశత్రుండగు రాముని యెదుట నిలుచుటకు, ఈ మనరాక్షసబలమంతయు ప్రాణసంశయమును నొందుచున్నది. ఇట్లుండఁగా ఒక్కఁడ వతనియెదుటికిఁ బోవుట నాకెంతమాత్ర మిష్టముగాదు. తనబలము కొఱవడుచుండునపుడు, బలము పయిపయి పెరుఁగుచున్న పగవానిని నెదిర్చినయెడల తనప్రాణము లే పోవునని నిశ్చయము గలిగియుండియు, అట్టిపగవానిని అల్పునిగాఁగొని సరకుసేయక యెవ్వఁడు దలపడి గెలువఁగోరును? *ఎవ్వఁడును గోరఁడు. కాన నీవు ప్రాణములు విడువ నిశ్చయించితివేని రామునితో యుద్ధమునకుఁ బొమ్ము. రాక్షసోత్తమా! మనుష్యులందు తనకెవ్వరు సాటిలేక, మఱి దేవతలలో నింద్రునికిని సూర్యునికిని సాటియగు మేటియై, యొప్పు నా రామునితో యుద్ధము సేసెదనని యెట్లు చెప్పెదవు? చెప్పనేరముగాని దానిని జేయుట యెట్లు?" అనెను. మహోదరుఁ డిట్లు సంరంభించి కుంభకర్ణునకుం జెప్పి యంత రాక్షసమధ్యమున లోకరావణుఁ డగు రావణునిం జూచి 'నీవేమో సీతను బొందియు మరల నెందులకు పలువిధముల మాటలాడుచున్నావు. నీ వెప్పుడు గోరుదువో యప్పుడే సీత నీకు వశురాలగును. రాక్షసేశ్వరా! సీత తానే నీయొద్దకు వచ్చుటకు నొకయుపాయము నేను గనుఁగొంటిని. నీకది ప్రియమేని నీసొంతబుద్ధితో వినుము. పరబుద్ధిని మాత్ర మనుసరింపకుము. 'ఆ యుపాయ మేది' యందువా? నేనును ద్విజిహ్వుఁడును, సంహ్రాదియు, కుంభకర్ణుఁడును, వితర్దనుఁడును, మే మయిదుగురమును, రాముని వధించుటకై పోవలయునని చాటింపుము. అంత మేము పోయి కష్టపడి రామునితో యుద్ధము గావించెదము. మేము నీశత్రువులగు నా రామలక్ష్మణులను జయింతుమేని, యప్పుడు మన కుపాయములతోఁ బని యేమియు లేదు. మేము యుద్ధము చేసినను శత్రు వగు రాముఁడు దుర్జయుఁడై జీవించియుండునేని, యపుడు మేము మనస్సునం దిపు డాలోచించినది గావించెదము. మేము, రాముఁడు బాణములచే మా దేహమునంతయు భేదించినట్లు చేసికొని, నెత్తుటం దోఁగి, రామునితో యుద్ధము సేసితిమని సీత నమ్ముటకై రామనామములు చెక్కినవాఁడిబాణములతోఁ గూడ యుద్ధమునుండి యిచటికి వచ్చెదము. మే మట్లువచ్చి 'రామునిని లక్ష్మణునిని భక్షించివైచితిమి' అని చెప్పుచు నీపాదములకు నమస్కరించెదము. అప్పుడు నీవు మాకోర్కియంతయు నిండింపవలయును. రాజా! అటుపిమ్మట

---

* కుంభకర్ణుఁడు 'రావణుఁ డాలోచింపక సీతనపహరించి తెచ్చెననియు తానొక్కఁడే యుద్ధమునకుఁబోయి రామాదులను జంపెదననియు జెప్పిన యీరెండుపక్షములను మహోదరుఁడు ఖండించుట తెలియునది.

నీవు, ఒకని నేనుఁగుపై నెక్కించి 'రాముఁడును లక్ష్మణుఁడును వానరులును హతులయిరి' అని పట్టణమంతటనుఁ జాటింపుము. అరిందమా ! నీ వంత సంతోషించినట్లు, భృత్యులకు యథేష్టముగా భోగ్యపదార్థములను దాసదాసీపరివారమును, తక్కిన కామితపదార్థములను బంగారమును నిప్పింపుము. అంత నీవు వీరభటులకు పుష్పమాలికలను వస్త్రములను మైపూఁతలను పేయమును మిక్కిలియు నిప్పింపుము. నీవును ముదితుఁడవై త్రాగుము. అంత 'రాక్షసులు రాముని అతని సుహృదులను భక్షించిరి' అనెడి యీవదంతి, మెండుకొని పట్టణమంతటను వ్యాపించి ప్రసిద్ధిగాంచినపిదప, నీవు సీతయొద్దకుఁబోయి, ఆబిడకు రామవియోగమువలనఁ గలిగిన శోకమునుదీర్చి 'నన్నేలుకొమ్ము' అని యేకాంతమున మంచిమాటలాడి, ధనధాన్యములను కోరిన మేలిపదార్థములను నొసంగి యాబిడ కాస గలిగింపుము. రాజా ! ఈ కపటోపాయమువలన సీతకు భయమును దుఃఖమును బుట్టుటచే మునుపు నిన్నొల్లకుండినదయ్యును, నాథుఁడు లేమిం జేసి, నీకు వశురాలగును. ఆబిడ, రమణీయరూపుఁడయిన తనభర్త రాముఁడు మృతిఁబొందెనని యెఱిఁగి యిఁక వేఱ యాశ లేకపోవుటవలనను, స్త్రీలకు స్వాభావికమగు చాపలమువలనను, నీకు వశమగును. ఆచెలువ మున్ను సుఖముగాఁ బెరిఁగినదిగాన సుఖములకే తగినది; కనుక దుఃఖములం గృశించి పడలేక యిఁకఁ దాను సుఖపడుట నీవలననే కలుగవలయునని తెలిసి యన్నివిధముల నిన్నాశ్రయించును. ఈ యుపాయము నేను నాబుద్ధిచేతనే చక్కఁగా నాలోచించి నిర్ణయించితిని. నీవు రామునికంటఁబొరిని బడితివేని యనర్థమేకలుగును. ఇచ్చట నీ యుపాయముననే నీకోర్కి సిద్ధింపఁగలదు. కాన యుద్ధమునకై తుకతుకవలదు. యుద్ధముసేయక యుండుటచే (ఆసనబలముచే) గలుగుసుఖము మిక్కిలి హెచ్చుగానున్నది. రాజా ! రాజయినవాఁడు, నేను జెప్పినట్లుచేసి, సైన్యమును నశింపక, తానును బ్రాణసందేహము నొందక, యుద్ధము సేయకయే శత్రువులను జయించునేని,బహుకాలము కీర్తిని, పుణ్యఫలమగు మహాసుఖమును, మంచిప్రియురాలిం బడయుటవలని సంపదను, మనఃప్రసాదమును బొందియుండును" అనిచెప్పెను. ఇది యఱువదినాలుగవసర్గము.

కుంభకర్ణుఁడు యుద్ధమునకు వెడలుట.

మహోదరుఁ డిట్లుచెప్పఁగా కుంభకర్ణుఁ 'డిఁక నిట్టిమాటలు చెప్పవలదు. భద్ర'మని యతనిని బెదరించి, యంత రాక్షసోత్తముఁడగు తనయన్నను రావణునింజూచి 'నాపరాక్రమము దెలిసినదే కదా! అట్టినేను, దురాత్ముఁడగు నారాము నిదిగోవధించి, నీ కిప్పుడు గలిగియున్న బెడిదపుభయమును బోఁగొట్టెదను. నీవు వైరము లేకసుఖము గానుండుము. శూరులగువారు, నీరు లేని మబ్బులవలె, కార్యములులేక యూ

రక గర్జింపరు. నేను, యుద్ధంబునఁ దగునట్లు కార్యము చేసి నాగర్జనమును గావించెదను జూడుము. నేను గర్జించినట్లే నాకార్యముండును. శూరులు, వీరులు తమ్ముగుఱించి యాడెడి యవమానోక్తుల నెంతమాత్రము సహింపరు; తమ్ముఁ దామె పొగడుకొనరు; కాని తమపౌరుషమును మాటలచే వెలిపుచ్చి చూపక, యితరులకుఁ జేయనలవిగాని కార్యములనుగూడఁ జేయుదురు. మహోదరా ! పిఱికివాండ్రును బుద్ధిహీనులునై తమ్ముఁ దాము పండితు లనుకొనెడి నీయట్టివారిమాటలను వినుటచే రా జీయాపదను బొందినాఁడు. యుద్ధమన్న వెనుదీయుచుండుమీరు రాజున కెల్లప్పుడు నిచ్చకములాడుచు, అతఁడు పోయినదారినెల్లఁ బోవుచుండి, యింతకు ముగించు నీకార్యమును గలిగించినారు. మీ రీరాజును, పయికి మిత్త్రుఁడని చెప్పుకొన్నను నిజమునకు మీకు * శత్త్రువుగాఁ గొనియున్నవారుగాన యీరాజుం జేరి యితనిపోయినపోకలెల్లం బోవుచు మీరు, లంకయందు రాజొకఁడు మాత్రమే మిగులునట్లు చేసితిరి. బొక్కసమంతయు నాశము సేసితిరి. సైన్యమునంతయు హతము గావించితిరి. మీరు గావించినదుర్నయమునంతయు నీ యుద్ధమున సరిపెట్టుటకై శత్త్రువులను జయింప నుద్యమించి యిదె యుద్ధభూమి కిపుడే పోవుచున్నాను' అనెను. బుద్ధిమంతుఁడగు కుంభకర్ణుఁ డిట్లు చెప్పినమాటనువిని, యంత రావణుఁడు పకపక నవ్వుచు, 'నాయనా! నీవు యుద్ధమునం దాఱితేఱినదిట్టవు. ఈ మహోదరుఁడు రామునివలన భయపడియున్నాఁడు. సందేహము లేదు. కావుననే యుద్ధము నొల్లకున్నాఁడు. కుంభకర్ణా! నాకు నీయంతటిసుహృదుఁడును బలవంతుఁడును ఎవ్వఁడును లేఁడు. శత్త్రువుల వధింపఁబొమ్ము. పోయి జయమునొందుము. అట్లు నీ వసమానుఁడవు కావుననే, నాభయమును బోఁగొట్టుదువని నిను నిదుర లేపితిని. అరిందమా! నామేలుగోరుసుహృదులగురాక్షసులు పోయియుద్ధముసేయుట కిదియె కాలమగుచుమీ. కాఁబట్టి, నీవుశూలము కేలం దాల్చి పాశంబు దాల్చినయంతకునివలెఁ జూపట్టుచుఁబొమ్ము. సూర్యునింబోలు తేజంబున దుర్ధర్షుఁడవై, వానరులను రామలక్ష్మణులను భక్షింపుము. నీరూపమును జూచినంతనే వానరులందఱు భయపడి పాఱిపోవుదురు. రామలక్ష్మణులకును గుండెలు పగులును' అనెను. మహారాజగు నారాక్షసపుంగవుఁడు రావణుఁ డిట్లు మహాబలుండగు కుంభకర్ణునితోఁ జెప్పి, యతఁడు జయించు ననునమ్మికవలన తాను మరలఁ గ్రొత్తగాఁ బుట్టినట్లు తలంచెను. రావణుఁడు కుంభకర్ణునిబలమును పరాక్రమమును జక్కఁగా నెఱింగినవాఁడుగావున, సంతుష్టుఁడై కలంకము లేనిచంద్రునివలె నొప్పుచుండెను. రావణుఁ డిట్లు చెప్పఁగా మహాబలుం డగుకుంభకర్ణుఁడు మిక్కిలియు సంతుష్టుఁడై యుద్ధమునకుఁ బోవ నుద్యుక్తుఁడయ్యెను. కుంభకర్ణుఁడు రాజగురావణుఁడు చెప్పినదివిని, యుద్ధమునకుఁబోవ నుద్యమించి పగవారి రూపుమాపంజాలిన వాఁడిశూలమును వేగ

* అకార్యమందు బ్రవర్తించినరాజు ఎవరిచేత వారింపఁబడఁడో వారి కతఁడు శత్రుఁడను నభిప్రాయమున నిట శత్త్రుఁ డనఁబడినది.

గయికొన్నవాఁడయ్యెను. ఆశూలము కేవల మినుముతో చేయఁబడినదై తలతల మెఱయుచు, మేలిబంగారముచే నలంకృతమై, దేవేంద్రునివజ్రమునకు సాటియై, బెడిదమునయి వజ్రమువలె మిగులఁ బెనుపుగలిగియుండెను. అది దేవతలను దానవులను గంధర్వులను యక్షులను కిన్నరులను బెక్కండ్ర రూపుమాపియున్నట్టిది. మఱియు నది యెఱ్ఱనిపూదండలుగలిగి మిక్కుటమయిన తేజమున రాజిలుచు, తనంతటనే నిప్పుకలు గ్రక్కుచుండెను. మహాతేజుండగు కుంభకర్ణుఁడు శత్రురక్తముచే రంజితమై యున్నయీవాఁడిశూలమునుగొని రావణునిఁ జూచి 'నేనొక్కఁడనే పోయెదను. నాసేన యిచ్చటనే యుండుఁగాక. ఇపుడుపోయి నన్నుఁజూచి కలగుండుపడియున్న వానరులనందఱను గ్రుద్ధుండనై పట్టి భక్షించెదను' అనెను. కుంభకర్ణుఁడు చెప్పినది విని రావణుఁడతనితో 'ఒంటిపోవలదు. శూలములను ముద్గరములను ధరించియున్న సేనలు బలసి రాయుద్ధమునకుఁ బొమ్ము. ఏలన వానరులు మహాబుద్ధిమంతులు, వేగవంతులు, దృఢనిశ్చయులు; కావున నొంటరిగానున్ననుగాని యేమఱియున్ననుగాని, దంతములచే రూపుమాపుదురు. అందువలన, మిక్కిలియు బెదిరింప నలవిగానిబలవంతు లగుసైనికులం గూడిపొమ్ము. రాక్షసులకు శత్రుపక్షములోనివారినందఱను రూపుమాపుము ' అనెను. అంత మహాతేజుండగు రావణుండు, సింహాసనమునుండి దిగ్గన లేచి నడుమనడుమ రత్నములు గ్రుచ్చంబడియున్న బంగారుమాలికను కుంభకర్ణునిమేనఁ గట్టెను. మఱియు నతఁడు మహాత్ముఁడగు కుంభకర్ణునికి బాహుపురులును, ఉంగరములును, ఉత్తమములగు నాభరణములును, చంద్రబింబమునంటి ముత్తెపుహారమును దొడిగెను. మంచివాసనలు గుబాళించు దివ్యములగు పుష్పమాలికలను నతనికి నొసఁగెను. మఱియు నతనిచెవులకు కాంతి దళుక్కుత్తుచున్న కుండలములను దక్కుంగలయాభరణములను దొడిగెను. పెద్దకర్ణముగల కుంభకర్ణుఁడు, బంగారుబాహుపురులును పందిటిపురులును మంచినాయకపతకమును నాభరణములను ధరించియుండుటవలన చక్కఁగా వేల్వఁబడినయగ్నిహోత్రునిభంగిఁ దేజరిల్లెను. అతఁడు నీలమణులు దాపఁబడిన గొప్పవెలత్రాఁడు దాల్చియుండుటచే అమృతము చిలుకుటకై వాసుకిని జుట్టినమందరపర్వతమువలెఁ బ్రకాశించెను. అతఁడు ఆయుధాదులప్రహారములు దగిలినను జెడక దృఢమై పెక్కుబారువులు తూఁగునదై, ఛిద్రములేక దట్టమై, మెఱుపువలె మెఱయుచు నిజకాంతిచే వెలుంగుచునున్న బంగారుకవచమును ధరింపఁగా, సంధ్యాకాలమేఘముచేఁ గప్పఁబడిన హిమవత్పర్వతమువలెఁ బ్రకాశించెను. సమస్తావయవములందును నయ్యయాభరణముల నన్నింటినిందాల్చి శూలము కేలంబూనియున్న యాకుంభకర్ణుఁడు, త్రివిక్రమముల కుత్సహించిన నారాయణునిభంగి వెలుఁగుచుండెను. మహాబలుఁ డాకుంభకర్ణుఁడు, అన్నయగు రావణునిఁ గౌఁగిలించుకొని యాతనిచుట్టును బ్రదక్షిణముసేసి శిరసు నేలసోఁక నమస్కరించి యుద్ధమునకుఁ దర

లెను. మిక్కిలి పెనుకాయముమీఁఱి మహాధ్వనిగలుగునట్లుగా, బలవంతుఁడు కుంభకర్ణుఁడు వెడలునపుడు, అతనిని రావణుఁడు మేలయినయాశీర్వాదములతోఁ బంపెను. రాక్షసరథికులు పెక్కండ్రు శంఖభేరీధ్వనులు సెలంగ, నుత్తమాయుధములను దాల్చియున్న సైన్యములతోను, ఏనుఁగులతోను, గుఱ్ఱములతోను, మేఘమువలె ధ్వనించు రథములతోను, మహాత్ముఁడును రథికోత్తముఁడు నగుకుంభకర్ణుని వెంబడించిపోయిరి. రాక్షసులు సర్పములను ఒంటెలను గాడిదలను గుఱ్ఱములను సింహములను ఏనుఁగులను మృగములను పక్షులను నెక్కి, భయంకరుండును మహాబలుండునగు కుంభకర్ణుని వెంటఁ బోయిరి. దేవదానవులకు శత్రుండగు నాకుంభకర్ణుఁడు, పౌరులు పుష్పవర్షములు గురియుచుండఁగా, ఛత్రమును దాల్చి, వాఁడిశూలము కేలంగొని, స్వభావముననే మిక్కుటపు మత్తుగలవాఁడయ్యు, నెత్తురుద్రావుటచేతను నెత్తుటి వాసనచేతను మఱియుం గైపునొంది బయలువెడలెను. మహాబలవంతులును భయంకరాకారులునై బెడిదంపుఁగన్నులుగలిగి శస్త్రములుం దాల్చి యెఱ్ఱనికన్నులతోను మిక్కిలి పెనుకాయములతోను నల్లనికాటుకరాసులవలెఁ బొడకట్టుచున్న కాలుబంట్లు పెక్కండ్రు రాక్షసులు శూలములను వాఁడిఖడ్గములను పరశ్వథములను పెక్కుబారల నిడివి గలపరిఘములను గదలను ముసలములను వారసింపరానట్లు విసరివైవంబడు పెనుతాటిబోదియలనుంగొని మహాధ్వనిగలుగ కుంభకర్ణువెంట నడిచిరి. మహాతేజుండును బలవంతుండునగు కుంభకర్ణుఁడు, అంత భయంకరమై గగుర్పుఁబుట్టించు మఱియొకరూపము దాల్చి యుద్ధమునకుఁ బోయెను. ఆకుంభకర్ణుఁడు, నూఱువిండ్లపట్టు వెడలుపును, ఆఱువందలవిండ్లపట్టు పొడవును బండిచక్రములంతటికన్నులునుం గలిగి భయంకరాకారుఁడై మహాపర్వతమువలె నొడ్డును బొడువునై, కాలినపర్వతమువలె నల్లనిపెనుశరీరముచూపట్ట, తనవెంబడి వచ్చురాక్షసులను సమీపించి, తన పెద్దనోరువిచ్చి పకపకనవ్వి 'అగ్గి మిడుతలను దహించునట్లు, నేనిదిగో యిపుడె క్రుద్ధుఁడనై యావానరముఖ్యయూథములను వేఱువేఱ రూపుమాపఁగలను; కాని యడవులం దిరుగుచుండు నావానరులు నాకేవిధమయిన యపరాధమును జేయలేదు. మఱియు నా వానరజాతి మావంటి క్రీడాపరులకు పట్టణోద్యానభూషణముగానున్నది. కాఁబట్టి వారలనుజంపుటంబో పనలేదు. *ఇప్పుడు మనపట్టణము ముట్టడికి మూలము రాముఁడును లక్ష్మణుఁడును. వారలను జంపఁగా సర్వమును

---

* 'పురరోధస్యమూలంతు రాఘవస్సహలక్ష్మణః। హతేతస్మిన్ హతంసర్వం తంవధిష్యామి సంయుగే' అనిమూలము. వాస్తవార్థము.— (పురరోధస్యమూలం సలక్ష్మణోరాఘవఃఖలు) పట్టణము ముట్టడికి మూలము రాముఁడును లక్ష్మణుఁడునుఁ గదా. అతఁ డట్లుండనీ. (యేన) ఎవ్వనిచేత (సర్వం) (అస్మదీయం) అనిశేషము. నాసమస్తమును, (హతం) హతమో, (తం సంయుగేవధిష్యామి) యుద్ధమునందు వానినిజంపెదను. ఏలనఁగా (తస్మిన్ హతే) అతఁడు హతుఁడుకాఁగా (తదీయంసర్వంహతం స్యాత్) అతనిసర్వమును హతమగుచున్నదని యర్థము. మహేశ్వరతీర్థులు.

హాతమగును. కావున నారామునే యుద్ధమునందుఁ జంపివచ్చెదను' అనెను. కుంభకర్ణుఁడిట్లు చెప్పఁగా రాక్షసులందఱును సముద్రమును కంపింపఁజేయునట్లుంబోలె, సంతోషమున మిక్కిలియు భయంకరమయినధ్వని గావించిరి. బుద్ధిమంతుఁడాకుంభకర్ణుఁడు వేగ యుద్ధమునకుఁబోవుచుండఁగా, అప్పుడు, భయంకరరూపములయిన యశుభనిమిత్తము లతనికి నలుగడలఁ జూపట్టినవి. మేఘములు, ఉల్కలతోను బిడుగులతోనుంగూడి గాడిదలవలె స్పష్టముఁగానియెఱుపువన్నె గలిగి యుండినవి. భూమియు సముద్రములతోను వనములతోనుంగూడ గడగడవడంకినది. నక్కలుభయంకరాకారములై నోటమంటలుగ్రక్కుచు నఱచినవి. పక్షులు అపసవ్యమండలాకారంబులను దిరిగి కట్టినవి. ఆకుంభకర్ణుఁడు పోవుచుండఁగా మార్గమున గ్రద్దలు మాలికవలె బారుగట్టి యతనిపయి వ్రాలినవి. అతనియెడమకన్నుఁనదరెను;ఎడమబాహువును వడఁకినది. అప్పుడు ఉల్కయొకటి జ్వలించుచు భయంకరధ్వనితో నాకసమునుండి పడెను. సూర్యుఁడు కాంతిహీనుండయ్యె. వాయువు సుఖముగావీవదయ్యె. కుంభకర్ణుఁడు కాలబలప్రేరితుండగుటవలన, మిక్కిలియు గగుర్పుట్టించునట్టియామహోత్పాతములు దోఁచినను సరకుసేయక యుద్ధమునకుం బోయెను. అతఁడు పర్వతమంతటివాఁడుగనుక పాదములచేతనే ప్రాకారమునుదాఁటి మహామేఘసమూహమువలెఁ గనుపట్టుచు నద్భుతమై యున్నవానరసైన్యమును జూచెను. అప్పుడావానరులు పర్వతాకారుఁడగు నారాక్షసశ్రేష్ఠునింజూచి భయముగొని గాలిచేఁ గొట్టఁబడినమేఘముల [illegible]లకుం బాఱిపోయిరి. మేఘసమానుండగునాకుంభకర్ణుఁడు,మిక్కిలి ప్రచండమయిన యవ్వానరసేన భిన్నమగు మేఘసమూహమువలె దశదిశలకుం బాఱుటనుజూచి సంతోషముపట్టక మేఘమువలె మాటికి సింహనాదము గావించెను. ఆకసమునందు మేఘ మఱిమినట్లు భయంకరమైన యతని పెడబొబ్బను విని, వానరులనేకులు, వేళ్లు నఱుకంబడిన సాలవృక్షములవలె నేలంబడిరి. మహాబలవంతుఁడగు నాకుంభకర్ణుఁడు విశాలమగుపరిఘము కేలం బూని, వానరసమూహమునకు మిక్కిలియుఁ దీవ్రమయినభయమును బుట్టించుచు, ప్రలయకాలమున, పనియేమిసేయుదునని సచేతనమై కొలువు దండాయుధముతోఁగూడిన యమునివలె, భయంకరాకారుఁడై పగవారి నాశము సేయుటకు వెడలిపోయెను. ఇది యఱువదియైదవసర్గము.

కుంభకర్ణుఁడు వానరులతో యుద్ధముసేయ నారంభించుట;
భయంబునం బరుగెత్తుచున్న వానరుల
నంగదుఁడు నిలువరించుట.

భూమికిం బోయెను. అతఁడు సముద్రము మాఱుమోఁగునట్లును, పిడుగులు పడం జేయునట్లును, పర్వతములను పగుల్చునట్లును, మహాధ్వనిగా సింహనాదము సేసెను. ఇంద్రునకుఁగాని యమునకుఁగాని వరుణునకుఁగాని వధింప నలవిగానివాఁడై భయంకరములగు కన్నులతో వచ్చుచున్న యా కుంభకర్ణునింజూచి వానరులు భయమునం బరుగులువాఱిరి. వాలిపుత్త్రుం డగునంగదుఁడు, వానరవీరు లట్లు పాఱుచుండుటనుజూచి, నలునిని, నీలునిని, గవాక్షుని, మహాబలుండగు కుముదునినిఁ జూచి 'మీరిపుడు మీస్వరూపమును, పరాక్రమములను, ప్రశస్తములగు కులములనును మఱచి, క్షుద్రులయిన వానరులవలె భయమున బెదరి యెటపోయెదరు? సౌమ్యులారా! బాగు బాగు. మరలుఁడు. ప్రాణములను రక్షించుకొనవలెనా! ఈరాక్షసుఁడు యుద్ధమున కయినవాఁడు గాఁడు. ఇది మనకు భయము పుట్టించుటకై రచింపఁబడిన పురుషాకారమగు నొకపెద్దవెఱబొమ్మ. వానరులారా! రాక్షసులు మనకు భయము గలిగించుటకై యెత్తికొనివచ్చిన యీ పెనువెఱబొమ్మను మనము పరాక్రమమున ధ్వంసము సేయుదము. మఱలుఁడు' అనెను. వానరు లంత నతికష్టమున నూఱటనొంది యందఱును నంతంతఁ జేరి, వృక్షములను బర్వతములనుం గయికొని యుద్ధభూమికిం బోయిరి. ఆవానరు లట్లు మరలి యుద్ధభూమికివచ్చి, మిక్కిలియు క్రుద్ధులై, యెంతయుఁ గుపితములయిన మదగజములవలె నుక్కుమిగిలి కుంభకర్ణునిఁ బ్రహరించిరి. మహాబలుండగు కుంభకర్ణుఁడు ఉన్నతములగు పర్వతశిఖరములచేతను, శిలలచేతను, కొనలు పుష్పించియున్న వృక్షములచేతను, ఎంత కొట్టఁబడుచున్నను చలించినవాఁడుగాఁడు. శిలలును, కొనలం బుష్పితములై యున్న వృక్షములును, ఆకుంభకర్ణుని మేనందగిలి నూఱుపఱియలుగా పగిలి నేలంబడినవి. కార్చిచ్చు మిక్కిలియు రేఁగి వనములం గాల్చునట్లు, ఆకుంభకర్ణుఁడు మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధుఁడై మహాతేజములగు నవ్వానరసైన్యములను నెంతయుఁ బూనికతో దహింప నారంభించెను. వానరసింహులు పెక్కండ్రు కుంభకర్ణునిచేఁ జిమ్మివైపంబడి దేహమంతయు నెత్తురు వెల్లువలుగా నేలంబడి యెఱ్ఱని పువ్వులుగల వృక్షములవలె నొప్పుచుండిరి. వానరులు కొందఱు వెనుకకుఁ దిరిగి చూడక యొకరిపై నొకరు దాఁట్లువైచుచు పరుగులువాఱిరి. బలవంతుఁ డగునారాక్షసుఁడు కుంభకర్ణుఁడు చంపుచుండఁగా, ఆవానరవీరు లోర్వంజాలక కొందఱు సముద్రమునం బడిరి. కొంద ఱాకాశమున కెగసిరి. ఆవానరులు మున్ను తాము సముద్రమును దాఁటివచ్చిన సేతుమార్గముంబట్టి పరుగెత్తిరి. వారు భయమున మొగములు వెలవెలంబోవఁ గొందఱు మిట్టభూములకును గొందఱు పల్లములకును బరుగెత్తిరి. భల్లూకములు గొన్ని వృక్షముల నాశ్రయించినవి. కొన్ని పర్వతముల కుఱికినవి. కొన్ని సముద్రమునం బడి మునింగినవి. కొన్ని గుహలనాశ్రయించినవి. కొందఱు వానరులు నేలంబడినవారివలె నుండిరి. కొందఱు వానరులు కాలునిలువకయే పాఱిరి. (కొందఱు నేలంబడిరి. కొందఱు మూర్ఛనొంది చచ్చినట్లు పడియుండిరి) అంగదుఁడు అట్లు

భంగమునొంది పాఱుచున్న వానరులనుజూచి 'వానరులారా! నిలువుఁడు. పరుగెత్త వలదు. యుద్ధము గావింతము. మఱలుఁడు. మీరు భంగమునొంది యిటనుండి పరుగెత్తి భూమియంతయు చుట్టితిరిగినను మీకుండుటకు చోటు దొరకదని నాకుఁ దోఁచుచున్నది. కాన యందఱును మరలుఁడు. ప్రాణములను తృణీకరింపక రక్షించుకొనెదరా యేమి? వానరులారా! మీ రెదురులేని పరాక్రమముగలవారలు. మీర లాయుధము విడిచి, పరుగెత్తుదురేని, మీభార్యలే మిమ్ము నెగతాళి సేయుదురు. మానముగా బ్రతుకుపౌరుషశాలురకు నది మరణముగదా. మనమందఱును జ్ఞాతిపరంపరలు విస్తరించియున్నవియు గొప్పవియునగు కులములందుఁ బుట్టినాము. అట్లుండఁగా క్షుద్రవానరులవలె మీరు భయమున బెదరి యెటపోవుచున్నారు! భయమునఁ బరాక్రమము దిగవిడిచి పరుగులెత్తుచున్నారు గావున మీరు అపూజ్యులే యగుదురు. మీరలు మున్నపుడు జనసమూహములలో మే మట్టివార మిట్టివార మని పలువిధముల నాత్మస్తుతులు సేసికొంటిరే. డెప్పరములై గుప్పఁగూరగానున్న యవి యన్నియు నిపు డెచ్చటికిఁ బోయినవి? ఎవఁడు పరాజితుఁడై ప్రాణములు పెట్టుకొని యుండునో వానిని పిఱికివాఁడని పెక్కువిధముల జను లాడుకొందురు. సత్పురుషులు సేవించు శూరమార్గము నవలంబింపుఁడు. భయము వదలుఁడు. వానరులారా! మనము తప్పించుకొని పాఱిపోయినను ఆయు వల్పమేకాన బహుకాలము బ్రతికియుండఁబోవుటలేదు. కాన యుద్ధమున ధైర్యముతో నిలిచి హతులమై నేలంబడుదము. యుద్ధమున హతులగుటంబట్టి, యెట్టివారికిఁ బొందనలవిగాని బ్రహ్మలోకము నేని బొందుదము. శత్రువును యుద్ధంబునఁ జంపి కీర్తి యేనిం బొందుదము. కాన బ్రహ్మలోకమునకు వెలగా మనయుసుఱును విడిచిపుత్తము. మండుచున్ననిప్పును జూచి మిడుత ప్రాణముతోఁ బోజాలనట్లు, కుంభకర్ణుఁడు రామునింజూచి ప్రాణముతో మరలి పోఁజాలఁడు. మన మింతవఱకు మంచిపేరువన్నె గనియున్నవారము. ఇట్టి మనము పెక్కండ్రు కుంభకర్ణుఁడొక్కనిచే భంగమునొంది పలాయితులమై ప్రాణములను రక్షించుకొందుమేని, మన మిన్నాళ్లు గడించిన కీర్తియంతయు నశించుచున్నది' అనెను. ఉత్సాహంబు వెల్లున బంగారు సందిటి పురులు వెలుంగుచున్న యాశూరుఁ డంగదుఁ డిట్లు చెప్పుచుండఁగాఁ బరుగెత్తుచున్న వానరులంత తమపిఱికితనము తేటపడ, శూరులు మెచ్చనిమాటల నతనితో 'రాక్షసుఁ డీ కుంభకర్ణుఁడు భయంకరముగా మమ్ముఁ బట్టి మర్దించినాఁడు. ఇది నిలుచుటకు సమయముగాదు. కాఁబట్టి పోయెదము. మాకుఁ బ్రాణములు తీపికదా' అనిరి. ఆవానరోత్తము లింతమాత్రము చెప్పి భయంకరరూపుఁడై బెడిదంపుఁగన్నులతో నున్నకుంభకర్ణుఁ డు పయిపయి వచ్చుచుండుటనుజూచి దశదిశలకుఁ బాఱిరి. అంత నంగదుఁడు భయమునం బాఱుచున్న యవ్వానరవీరులను మంచిమాటలచేతను రాముఁడు గావించిన సాలపర్వతభేదాది దృష్టాంతములను బురస్కరించిన వాక్యములచేతను, నందఱను మఱలించెను.

అట్లు బుద్ధిమంతుఁ డగునంగదుం డుత్సాహము కలిగింపఁగా, అవ్వానరయూథపతు లందఱును సుగ్రీవాదుల యాజ్ఞకు నెదురుసూచుచు యుద్ధసన్నద్ధులై యుండిరి. అంత ఋషభుఁడును, శరభుఁడును, మైందుఁడును, ధూమ్రుఁడును, నీలుఁడును, కుముదుఁడును, సుషేణుఁడును, గవాక్షుఁడును, రంభుండును, తారుండును, ద్వివిదుండును, పనసుఁడును, * హనుమంతుఁడును మొదలగువారు అతిత్వరితముగా యుద్ధాభిముఖులయి పోయిరి. ఇది యఱువదియాఱవసర్గము.

వానరవీరులు కుంభకర్ణున కోడుట; అంగదుఁడును పరాజయమునొందుట; సుగ్రీవుఁడు కుంభకర్ణునితో యుద్ధముసేయుట; మూర్ఛితుఁడగుసుగ్రీవునిఁ గుంభకర్ణుఁడు లంకకుఁ గొనిపోవఁగా లంకారాజవీథియందలి శైత్యోపచారములచే నతఁడు మూర్ఛదేఱి, కుంభకర్ణుని ముక్కునుఁ జెవులను గొఱికి తీసికొని మరల వానరసేనం గలియుట; కుంభకర్ణుఁడు ముక్కుచెవులు పోయినందులకు లజ్జితుఁడై కోపమున మరల యుద్ధమునకు వచ్చుట; రామకుంభకర్ణయుద్ధము; రామునిచే కుంభకర్ణుఁడు హతుఁడగుట.

మహాకాయు లగునవ్వానరులు, అంగదునిమాటను విని యపుడు మరణంబునకును జెగించినబుద్ధి గలిగి యందఱును యుద్ధముఁగోరి మరలివచ్చిరి. అంగదుఁ డట్లు తగినమాటలచే మరల్చి నిలువరింపఁగా, అవ్వానరులు తమతొలిపరాక్రమముల నుగ్గడించుకొనుచు పరాక్రమము నవలంబించి, జీవించునాశలేమిచేత మరణమునొందినను నొందుఁగాక యని నిశ్చయించి హర్షంబున మరలివచ్చి మిక్కిలి తుములమగు యుద్ధము గావించిరి. అంత మహాకాయులగు వానరవీరులు వృక్షములను మిక్కిలియు గొప్పలయిన పర్వతములను నెత్తికొని శీఘ్రంబునఁ గుంభకర్ణునిపయికిం దఱిమివచ్చిరి. మహాకాయుఁడగు నాకుంభకర్ణుఁడు వీర్యవంతుఁడుగావున మిక్కిలియు క్రుద్ధుఁడై గద నెత్తికొని, శత్రువుల నలుగడల నలంచి కలంచి నేలంగూల్చెను. కుంభకర్ణుని యొక్కొకదెబ్బకును వానరులు హింసితులై యవయవములు వికావికలై ఏడునూర్లు ఎనిమిదినూర్లు వేలునుగా నేలంగూలిరి. ఆకుంభకర్ణుఁడు మిక్కిలియుఁ గుపితుఁడై గరుడుఁడు సర్పంబులను దినునట్లు, వానరులను ఎనమండ్రను పదుగురిని పదునాల్గురను ఇరువదిమందిని

---

* ఇట హనుమంతుఁడు పలాయితుఁడై మరలిరాలేదు. ఋషభాదులను గలసికొని కుంభకర్ణునితో యుద్ధముసేయ మరలి వచ్చినాఁడని తెలియునది.

ముప్పదుగురినింగా జేతులంబట్టుకొని నోటవేసికొని భక్షించుచు యుద్ధరంగమున విహరించుచుండెను. అంత వానరులు నెట్టకేలకు దిటవొంది యందఱు నంతనంత నొకటిగాఁ జేరి వృక్షములను బర్వతములనుం బట్టుకొని సన్నద్ధులయి యుద్ధాగ్రముననిలిచిరి. అంత వానరసింహుఁడగు ద్వివిదుఁడు, ఒకపర్వతమును బెకలించుకొని పర్వతశిఖరమువలె మిక్కిలి పొడవయిన కుంభకర్ణునిపయి, నేలకు వ్రాలునట్లు మిక్కిలియు వంగియున్న మేఘమువలె, పయినడరెను. ద్వివిదుఁడు కుంభకర్ణునిసమీపమునకుఁ బోయి యాపర్వతము నతనిపయి వైచెను. అది గుఱితప్పి మహాకాయుండగు నతనిపయిం బడక యపుడతని సేనపయిం బడెను. ఆమేటిపర్వత మాసేనయందలి గుఱ్ఱముల నేనుంగులనురథములను ప్రసిద్ధులయిన తక్కిన రాక్షసులను, జూర్ణముగావించెను. అంత నాద్వివిదుఁడు మఱియొకపర్వతశిఖరమును వైచెను. ఆపర్వతశిఖరముచేఁ గొట్టువడి గుఱ్ఱములును హతులగుటం జేసి, ఆరాక్షసయుద్ధభూమియంతట నెత్తురువెల్లువలయినవి. రాక్షసరథికులును భయంకరముగా సింహనాదములు సేయుచు ప్రళయకాలాంతకునిఁబోని బాణములేసి, గర్జించుచున్న వానరోత్తములశిరసులు వేగ తునుమాడిరి. మహాబలశాలురగు వానరులును, అప్పుడు గొప్పగొప్పవృక్షములఁ బెకలించుకొని, వానిచే రథములను నుగ్గునూచగావించి గుఱ్ఱములను ఏనుంగులను లొట్టియలనను రాక్షసులను రూపుమాపిరి. హనుమంతుఁ డాకాశగతుండై పర్వతశిఖరములను పలువిధములయిన పెక్కువృక్షములనును కుంభకర్ణునితలపయి వర్షించెను. మహాబలుండగు నాకుంభకర్ణుఁడు శూలమున నాపర్వతశిఖరములను భేదించి వర్షముగాఁగురియుచున్న యావృక్షములనెల్లఁ దట్టివేసెను. అంత నాకుంభకర్ణుఁడు వాఁడిశూలముంగొని యుగ్రమయిన యావానరసైన్యమును దఱుమఁగా నప్పుడు హనుమంతుఁడు పర్వతశిఖర మొకటిని బెకల్చుకొని యాతనియుందట నడ్డపడి నిలిచెను. పెద్దపర్వతమువలె భయంకరమైన కాయముగలిగి యున్నయాకుంభకర్ణుని హనుమంతుఁడు కుపితుఁడై వేగ యాపర్వతశిఖరముచేఁ గొట్టెను. ఆదెబ్బకు కుంభకర్ణుఁడు గిప్పడి మేదస్సును నెత్తురునుగాఱి దేహమంతయుఁదడిసియు నపుడు కొంచెముక్షోభమునొందెను. ఆకుంభకర్ణుఁడు మెఱుపువలె మెఱయుచు మండుచున్న యగ్రశిఖరముతోఁగూడిన కొండవలె వెలుంగుచున్నశూలమును గిరగిరంద్రిప్పి, కుమారస్వామి తనయుగ్రశక్తిచే క్రౌంచపర్వతమును భేదించునట్లు, హనుమంతుని వక్షస్థలమునఁ గొట్టెను. అట్లు హనుమంతుఁడు, శూలముచే విశాలమగు తనవక్షము భిన్నముకాఁగా మూర్ఛిలుచు నోట నెత్తురు గ్రక్కుచు మహాయుద్ధరంగంబున ప్రలయకాలమేఘధ్వనింబోని భయంకరరవంబున నఱచెను. అంత రాక్షససమూహములు హనుమంతుఁడు బాధితుండగుటను జూచి తోడనే పరమసంతుష్టులయి సింహనాదములు సేసిరి. వానరులందులకు వ్యథనొంది కుంభకర్ణునివలని భయంబున నార్తులై, యుద్ధమునఁ బలాయితులయిరి. అంత బలవంతుఁడగు నీలుఁడు చెదరినసేనను నిలువరించి బుద్ధిమంతుఁడగు కుంభకర్ణునిపై నొకపర్వ

తశిఖరమును వైచెను. అతం డాపర్వతశిఖరము తనపయికివచ్చుటంజూచి దానిని బిడికిటం దట్టెను. అతని పిడికిటిపోటున ఆపర్వతశిఖరముపగిలి పఱియలై మిణుఁగురులు సెదర మంటలుపొడమ నేలంబడినది. ఋషభుఁడు శరభుఁడు నీలుఁడు గవాక్షుఁడు గంధమాదనుఁడు ననెడి యీయేవురు వానరోత్తములును కుంభకర్ణునిపయికి నడరిరి. మహాబలులగు నవ్వానరోత్తములు మహాకాయుని కుంభకర్ణునిం జుట్టుముట్టి పర్వతంబులను వృక్షములను నఱచేతులను తన్నసెత్తిన పాదములను పిడికిళ్లనుంగొని చుట్టుముట్టిరి. ఆదెబ్బలన్నియు నతనికి సుఖస్పర్శములుగాఁ దోఁచినవిగాని యెంతమాత్రము వ్యథ వెట్టినవిగావు. కుంభకర్ణుఁ డపుడు మహావేగుం డగుఋషభుని రెండుచేతుల బిగ్గఁగౌఁగిలించి యదిమెను. భయంకరుండగు నవ్వానరతిలకుఁడు ఋషభుఁడు కుంభకర్ణునిభుజములఁ బీడితుఁడై నోట నెత్తురు గ్రక్కుచు నేలంబడెను. అప్పుడింద్రశత్రుండు కుంభకర్ణుఁడు యుద్ధంబున పిడికిటిపోటున శరభునిఁ గొట్టి మోఁకాల నీలుం గ్రుమ్మి యఱచేత గవాక్షుని జఱచెను; మిక్కిలి క్రుద్ధుఁడై బలముకొలఁదిని గంధమాదనుని పాదంబునం దన్నెను. అవ్వానరోత్తములు కుంభకర్ణుఁడు గొట్టిన దెబ్బలకు మిక్కిలిబాధనొంది నెత్తుటం దోఁగి మూర్ఛనొంది నఱకంబడిన మోదుగుచెట్లుంబోలె నేలంబడిరి. మహాత్ములగు నవ్వానరముఖ్యులు పడుటంజూచి వెక్కువేలవానరులు కుంభకర్ణునిపయి కడరిరి. పర్వతాకారులును మహాబలులు నగునా వానరవీరులందఱును కొండపై కింబోలె నాకుంభకర్ణునిపయి కెగిరి యారోహించి దంతములంబట్టి గొఱికిరి. ఆవానరోత్తములు మహాకాయుఁడగు నాకుంభకర్ణుని నపుడు నఖంబులఁగీఱిరి, పండ్లంగొఱికిరి, పిడికిళ్లంబొడిచిరి, మోఁకాలంగ్రుమ్మిరి. పర్వతాకారుఁడగు నారాక్షససింహుఁడు కుంభకర్ణుఁడు అట్లు వేలకొలఁది వానరులు తనపయిని వ్యాపించి యలమియుండఁగా,వృక్షములు పెరిఁగియున్న పర్వతమువలెఁ బ్రకాశించెను. మిక్కిలియు బలవంతుఁడుగాన నాకుంభకర్ణుఁడు గరుడుఁడు సర్పములను భక్షించునట్లు, వానరుల నందఱను జేతులంబట్టికొని భక్షింప నారంభించెను. అట్లు కుంభకర్ణుఁడు వానరులను పాతాళబిలమువలె నున్న తననోట వేసికొనఁగానే, వారలు ముక్కు రంధ్రములనుండియు చెవులనుండియు వెడలి వచ్చుచుండిరి. పర్వతాకారుఁడగు నారాక్షసోత్తముఁడు ఇట్లు వానరులు మరలి వెడలివచ్చుటం జూచి, మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధుఁడై వారలనందఱను విఱిచి భక్షింపసాగెను. ఆరాక్షసుఁడు ప్రళయకాలాగ్నివలె రౌద్రాకారుఁడై, మైమఱచి భూమియంతయును రక్తమాంసములం దడుపుచు వానరసైన్యములందు విహరించుచుండెను. వజ్రాయుధము దాల్చిన దేవేంద్రునివలెను, పాశము ధరించియుండు యమునిభంగిని శూలపాణి యగుమహాబలుఁడు కుంభకర్ణుఁడు యుద్ధమున నెంతయుం బ్రకాశించెను. అగ్ని వేసంగికాలమున నెండియున్న యడవులను దహించునట్లు కుంభకర్ణుఁడు వానరసైన్యములను దహించెను. అంత నవ్వానరులు అట్లు వధింపఁబడుచు గుంపులువీడి నాయకుఁడు

లేకుండుటంజేసి, మిక్కిలియు భీతులయి, మహావికృతధ్వనిగా నఱవసాగిరి. అట్లు కుంభకర్ణుఁ డనేకవిధముల వధించుచుండఁగా, అవ్వానరులు బాధితులై మనంబుల దుఃఖితు లగుచు రాముని శరణుఁజొచ్చిరి. అంత నింద్రునిమనుమఁ డగునంగదుఁడు యుద్ధమున వానరులందఱును బరాజితులై పాఱుటంజూచి యొక గొప్ప పర్వతశిఖరమును గొని కుంభకర్ణుని వెంబడివచ్చు రాక్షసులందఱును భయపడునట్లుగా, మాటిమాటికి సింహనాదములుసేయుచు మహాయుద్ధంబున వేగ కుంభకర్ణునిపయి నడరి యాశిఖరమును కుంభకర్ణునితలపయి వైచెను. అట్లు తలపై గొప్పదెబ్బ తగులఁగా, ఆకుంభకర్ణుఁ డప్పుడు మహాకోపమున మండిపడెను. ఆకుంభకర్ణుఁ డట్లు కుపితుఁడై సమస్తవానరులు భయపడునట్లు మహాధ్వనిగా నార్చుచు వేగంబున నంగదునిమీఁదికిఁ బోయెను. మహాబలుఁ డగునాకుంభకర్ణుఁడు కోపమున నంగదునిపై శూలమునువైచెను. యుద్ధమార్గములం జక్కఁగా దెలిసినవాఁడును బలవంతుఁడు నగు నంగదుండు, ఆశూలము తనపయికి వచ్చుటంజూచి లాఘవంబునఁ దప్పించుకొనెను. ఆయంగదుఁ డంతేకాక తటాలున దగ్గఱకు దుమికి, కుంభకర్ణునిఱొమ్ముపై నఱచేతి నడచెను. పర్వతాకారుఁ డగునా కుంభకర్ణుఁడు,అంగదునిదెబ్బకుఁ బరమకుపితుఁడై యేమియుఁ దెలియక మూర్ఛిల్లెను. అంత నాబలవంతుఁడు కొంతవడికి మూర్ఛదేఱి తెలివినొంది పిడికిలిం ద్రిప్పి యెడచేత నంగదునిం బొడిచెను. అంత నంగదుఁడు మూర్ఛిలి నేలంబడెను. వానరోత్తముఁ డగునా యంగదుఁడు అట్లు మూర్ఛిల్లఁగానే కుంభకర్ణుఁ డా శూలముగొని సుగ్రీవునిమీఁదికిఁ బోయెను. అప్పుడు వీరుం డగునా వానరాధిపుఁడు సుగ్రీవుఁడు మహాబలుం డగుకుంభకర్ణుఁడు తనమీఁదికి వచ్చుటంజూచి యుద్ధోత్సాహంబున గంతువేసెను. మహాకపియగు సుగ్రీవుఁడు, పర్వతశిఖరమును జేతఁ నెత్తికొని గిరగిరం ద్రిప్పుచు, వేగమున మహాబలుండగు కుంభకర్ణునిమీఁది కడరెను. కుంభకర్ణుఁడు, ఆసుగ్రీవుఁడు తనపయికి వచ్చుటనుజూచి సమస్తావయవములును వికృతముగా నుంచుకొని సుగ్రీవున కభిముఖుండై నిలిచెను. వానరులను భక్షించుచు వారిరక్తముచే నంగములెల్లఁ దడియు, నిలుచున్న కుంభకర్ణుని సుగ్రీవుఁడుచూచి 'నీవు యుద్ధంబున గొప్పగొప్పవీరులను బడఁగూల్చితివి. ఇతరుల కెవ్వరికిని జేయనలవిగాని కార్యము గావించితివి. వానరసైన్యములను భక్షించితివి. గొప్పయశస్సును బొందితివి. రాక్షసా! ఆవానరసమూహములను వదలుము. అల్పులతో నీకేమిపని. ఇటు రమ్ము. నే నీపర్వతమును నిదె నీపయిఁ బడవైచుచున్నాను. ఈయొక్కపాటునుమాత్రము సహింపుము' అనెను. వానరరాజగు సుగ్రీవుండు బలంబును ధైర్యమును బెనంగొనఁ జెప్పిన యప్పలుకువిని రాక్షససింహుఁ డగు కుంభకర్ణుఁ డతనితో * 'నీవు బ్రహ్మదేవుని మనుమఁడవు బ్రహ్మపుత్త్రుఁ డగు

* 'ప్రజాపతేస్తుపౌత్రః' అనిమూలము. తొల్లి బ్రహ్మ యావులింపఁగా, అతనిముఖమునుండి, ఋక్షరజుఁ డనువానరుఁడు పుట్టెను. అతఁ డొకప్పుడు గ్రుమ్మరుచుండి బ్రహ్మలోకమునందు అప్సరస

ఋక్షరజుని పుత్త్రుఁడవు. ప్రఖ్యాతికెక్కిన పరాక్రమసంపత్తి గలవాఁడవు. ఇవంతయు మాకుఁ దెలిసినవే. నీవేల గర్జించెదవు' అనెను. అంత సుగ్రీవుఁడు, కుంభకర్ణుఁ డాడినమాటవిని వజ్రంబును బిడుగునుం బోని యాపర్వతమును గిరగిరం ద్రిప్పి వేగమైచి యతనివక్షమునఁ బడఁగొట్టెను. అప్పు డా పర్వతశిఖరము విశాలంబగు కుంభకర్ణుని వక్షఃస్థలమునం బడి చూర్ణమయినది. దానింజూచి వానరులందఱు తోడనే విషాదమునొందిరి. రాక్షససమూహములును సంతోషమున సింహనాదములు గావించెను. పర్వతశిఖరముచేఁ గొట్టువడినందులకు నాకుంభకర్ణునకుఁ గోపము పుట్టెను. అతఁ డాకోపమువలన నోరుదెఱచి యార్చుచు, మెఱుపువలె మెఱయుచున్నశూలమును గిరగిరం ద్రిప్పి సుగ్రీవుని వధించుటకుఁగాను నతనిపై వైచెను. హనుమంతుఁడు తత్క్షణమే యచ్చటి కుఱికి, కుంభకర్ణుఁడు భుజబలముకొలఁదిని విసరివైచిన యావాఁడిశూలమును బంగారు దండతోడం గూడినదానిని నొడిసిపట్టుకొని వేగంబున రెండుచేతులం బట్టివిఱిచెను. వానరసింహుఁ డగుహనుమంతుఁడు మిక్కిలి సంతుష్టుఁడై, వేయిబారువుల యినుముతోఁ జేయఁబడిన యమ్మహాశూలమును మోఁకాలికానించి ప్రల్లన విఱిచివేసెను. హనుమంతునిచే శూలము విఱుగుటంజూచి వానరసైనికు లుబ్బున పలువిధములనార్చుచు, నలుప్రక్కలను బఱతెంచిరి. అవ్వానరులెల్ల ఆశూల మట్లగుటనుజూచి, మిక్కిలి సంతుష్టులై సింహనాదములు సేయుచు, వాయుకుమారుని హనుమంతునిం బూజించిరి. మహాబలుఁడగు నారాక్షసవీరుఁ డా కుంభకర్ణుఁడు, అపుడు తనశూలము విఱువంబడుటనుజూచి కుపితుఁడై, *లంకామలయపర్వతమునుండి శిఖరమును బెకలించి సుగ్రీవుని దారసించి దానిని వైచెను. ఆపర్వతశిఖరపుదెబ్బకు, నసుగ్రీవుఁడు మూర్ఛిల్లి యుద్ధభూ

రూపమును గలిగించు నొకానొకసరస్సున మునిఁగి యప్సరోరూపమునొందెను. ఆబిడనుజూచి యింద్రుఁడును సూర్యుఁడును కామమోహితులై యిరువురు నేకకాలమున దానిని, చేతం బట్టుకొనిరి. అంతలో వారలకు రేతస్సు కలఁగి యాచెలువపైఁబడెను. అట్లు అది యా స్త్రీ వాలమునంబడఁగా వాలియనియు, గ్రీవమునంబడఁగా సుగ్రీవుఁడనియు నిరువురు కుమారులు పుట్టిరి. బ్రహ్మ యీసంగతింజూచి నవ్వి అప్పరసయైన ఋక్షరజుని నెప్పటిరూపము నొందుటకై పిలుచుకొని యాకుమారులనుం దోడ్కొనిపోయి వానరరూపమును గలిగించు మఱియొక సరస్సున మునుంగుమనిచెప్పఁగా నది యట్లుచేసి కుమారులును దానును వానరరూపమును దాల్చెను. అతనిపుత్త్రులు వాలిసుగ్రీవులు గావున సుగ్రీవుఁడు బ్రహ్మమనుమఁడుగా నిట చెప్పఁబడెను. కాశ్యపప్రజాపతివలన సూర్యుఁడును సూర్యునివలన సుగ్రీవుఁడును బుట్టుటచే ప్రజాపతిపౌత్రుఁ డనఁబడెనని మఱికొందఱిమతము. గోవిందరాజులు.

* త్రికూటశిఖరముపయినున్న లంకయొక్క ద్వారమునందుండు కుంభకర్ణుఁడు మఱియొకచోట నుండు లంకామలయపర్వతపుశృంగము నెట్లు పెకల్చినాఁ డన్నచో నంతకుఁ దగినకొలఁది యగు పెనుదేహము గలవాఁడుగాన యట్లు చేసెననిగాని లంకామలయ మనఁగా నిట త్రికూటమనికాని గ్రహించునది.

మిని బడెను. ఆతఁ డట్లు తెలివితప్పి నేలంబడుటను జూచి యంత రాక్షసులందఱును మిక్కిలి సంతుష్టులై సింహనాదములు గావించిరి. వానరులు మిక్కిలియు దుఃఖితులైరి. ఆకుంభకర్ణుఁడు, యుద్ధమున, ఆశ్చర్యమును భయంకరమును నగు పరాక్రమము గలవానరనాథుని సుగ్రీవునియొద్దికిఁబోయి, మిక్కిలి ప్రచండమైన వాయువు మేఘమును గొనిపోవునట్లు, యతనినిబట్టి గొనిపోయెను. మేరుపర్వతాకారుఁ డగునా కుంభకర్ణుఁడు, యుద్ధమున మహామేఘముంబోని యా సుగ్రీవు నెత్తికొనిపోవుచు, ఉన్నతమయిన భయంకరశిఖరము గలమేరుపర్వతమువలెఁ బ్రకాశించెను. అంత వీరుండగు కుంభకర్ణుఁడు అట్లు సుగ్రీవునెత్తికొని, యుద్ధమున రాక్షసశ్రేష్ఠులు పలువిధములఁ బొగడఁగా, వానరరాజగు సుగ్రీవుండునుం బట్టువడుటకు దేవత లాశ్చర్యమునొంది చేయుధ్వనులను వినుచుంబోయెను. అంత నప్పుడు దేవేంద్రునికిం బోలుపరాక్రమము గలయాయింద్రశత్రువు కుంభకర్ణుఁడు, దేవేంద్రసమానుఁడగు నావానరేంద్రుని సుగ్రీవునెత్తికొని 'వీనిని బట్టుకొనిపోయితిమేని, రామలక్ష్మణులతోఁ గూడినయీ వానరసైన్యమునంతటిని బట్టుకొన్నట్లెయగు' నని తలఁచెను. అంత వానరసైన్యమంతయు నంతంతఁ బాఱుటయు, సుగ్రీవుండును కుంభకర్ణునిచేఁ బట్టువడుటయుఁ,జూచి వాయుపుత్త్రుం డగుహనుమంతుఁడు బుద్ధిమంతుఁడుగాన దనలో 'సుగ్రీవుఁడే యిట్లు పట్టువడెనే! ఇఁక ననుబోఁటికి నేమిచేయనగును. దేనిని నాకుఁ జేయుట న్యాయమో దానినే యెప్పుడును జేయుదునుగాని యొండు గావింపను. నేను పర్వతమంతటివాఁడనై రాక్షసుని నాశము సేసెదను. నేను యుద్ధమున మహాబలుఁ డగుకుంభకర్ణునిఁ బిడికిటంబొడిచి, దేహమును వికవికలుగావించి వధించి వానరరాజును విడిపింపఁగా, సమస్తవానరులును సంతోషము నొందుదురుగాక.అట్లుగాక, ఈరాజు సుగ్రీవుఁడు తన్ను దేవతలును, అసురులును, ఉరగులును, నొక్కటియై వచ్చి పట్టుకొన్నను, తానే విడిపించుకొననుగూడ సమర్థుఁడు. వానరనాథుఁ డితఁడు యుద్ధమున కుంభకర్ణుండు వైచిన పర్వతపు వ్రేటు దగిలియున్నందున, ఇంతకు తన్నుఁ దాను దెలియకున్నాఁడని తోఁచుచున్నది. లేకున్న తానే విడిపించుకొనియుండునే. ఈ సుగ్రీవుఁ డీ కొంత సేపులో మూర్ఛదేఱి, యిమ్మహాయుద్ధమునందుఁ దనకును వానరులకును నేదిహితమో దానిని జేయును. స్వామి కష్టమునం దగులఁగా భృత్యుఁడు విడిపింపవచ్చునుగాని, యట్లు నే నీసుగ్రీవుని విడిపింతునేని, మహాపరాక్రమశాలి యగు నితనికిఁగలుగు నసంతుష్టి మిక్కిలి కష్టముగానుండును. కీర్తియు శాశ్వతముగా నశించును. అందువలన నేను కొంత సేపు, మనరాజే పరాక్రమించుటను వేచియుండెదను. అతనిపరాక్రమముమీఁదనే భారముంచియుండెదను. అతఁడు వచ్చువఱకును విచ్చిపాఱెడు వానరసమూహముల నాశ్వాసించుచుండెదను.' అని యాలోచించెను. ఇట్లు వాయుపుత్త్రుఁడు హనుమంతుఁడు చింతించి, యవ్వానరమహాసైన్యమును బాఱిపోనీయక మఱల నిలిపినవాఁడయ్యె. అంత నాకుంభకర్ణుఁడు, [illegible]

1549. కుంభకర్ణుఁడు సుగ్రీవుని పట్టుకొనుట ; సుగ్రీవుఁడు కుంభకర్ణుని ముక్కు
చెవులను కొఱికివైచుట.

కదలుచున్న యమ్మహాకపిని సుగ్రీవుని నెత్తికొని, మేడలమీఁదను చర్యాగృహములం
దును, గోపురములందును నున్న రాక్షసులు శ్లాఘ్యములగు పుష్పవర్షములను గురి
యుచుండఁగా లంకాపురమును బ్రవేశించెను. మహాబలుండగు సుగ్రీవుఁడు, అట్లు
తనపై లాజలును సుగంధజలములును జడిగొనిపడఁగాఁ దడియుచుండుటవలనను,
రాజమార్గము చల్లఁగానుండుటవలనను, మెల్లమెల్లగా మూర్ఛదేఱెను. అంత, మ
హాధీరుండగు సుగ్రీవుఁడు, మిక్కిలికష్టమునఁ దెలివొంది, యధికబలవంతుఁడగు నా
కుంభకర్ణుని వక్షమునుండి, పలుమాఱు లంకాపురపు రాజమార్గముం జూచుచుఁ
దనలో 'ఇప్పు డిట్లు పట్టువడియున్నానే! నేనిప్పుడు ప్రతికార మెట్లు చేయఁగూడును?
వానరుల కెట్లుచేసిన నిష్టమును హితమునుగానుండునో యాలాగునఁ గార్యము గా
వించెదను.' అని యాలోచించెను. అంత వానరరాజగు సుగ్రీవుఁడు వాఁడిగోళ్లచే
తటాలున నింద్రశత్రుఁడగు కుంభకర్ణుని చెవులనుగిల్లి, పండ్లతో ముక్కుకొఱికికొని,
పార్శ్వములందు చెక్కులనుమూఁపులను కడుపుప్రక్కలను పాదములచే విదారించెను.
ఆకుంభకర్ణుఁ డట్లు సుగ్రీవునిచే ముక్కును జెవులునుబోయి ప్రక్కల విదారింపఁబడి,
నలంగుడుపడుటకు మిక్కిలియుం గోపావేశమునొంది, దేహమంతయు నెత్తురుగాఱ,
సుగ్రీవుని గిరగిరంద్రిప్పి, నేలపయివేసి నలిపెను. భయంకరబలుఁడగు కుంభకర్ణుఁడు
నేలపైచి పిండలివండుగాఁబిసికియు, ఆరాక్షసులు నానావిధములఁ బ్రహరించుచుం
డియు, ఆసుగ్రీవుఁడు సరకుసేయక వేగమున నాకాశమునకెగసి మరల రామునితో
వచ్చి చేరుకొనెను. మహాబలుఁడగు కుంభకర్ణుఁడు ముక్కుచెవులునుబోయి, నెత్తు
టుందోఁగుచు సెలయేళ్లతోఁగూడిన పర్వతమువలెఁ జూడనొప్పెను. అట్లు నెత్తుటం
దోఁగుచున్న మహాకాయుఁడును భయంకరపరాక్రముఁడును మహాబలుఁడునగు నా
కుంభకర్ణుఁడు మరల యుద్ధభూమితట్టు దిరిగి యుద్ధముసేయ నిశ్చయించెను. నల్లని
కాటుకరాశివలెఁ జూపట్టు నాకుంభకర్ణుఁడు, కోపంబుమీఱ దేహమంతయు రక్త
ము గాఱుటంజేసి, సంధ్యాకాలమునందలి మేఘమువలె నప్పుడు ప్రకాశించెను. ఆసు
గ్రీవుఁడు తప్పించుకొనిపోయినంతనే, దేవేంద్రశత్రుండగు కుంభకర్ణుఁడు క్రుద్ధుఁడై
రౌద్రాకారమున మరల యుద్ధమునకుఁ బరుగెత్తుచు, ఆయుధములేదని తలంచి
యపుడు భయంకరమైన యొక్కముద్గరముఁ గయికొనెను. అంత మహాతేజుం డా
కుంభకర్ణుఁడు శీఘ్రముగా పట్టణమునుండి వెలువడి, యుగ్రమగునవ్వానరసైన్యము
నుజొచ్చి జ్వలించుచున్న ప్రలయకాలాగ్నిహోత్రుండు ప్రజలనుంబోలె, యుద్ధమున
నాసైన్యమును భక్షింపసాగెను. కుంభకర్ణుఁడు యుద్ధమున, నుగ్రమగు నవ్వానరసై
న్యమునుజొచ్చి, ఆఁకటిచే రక్తమాంసములందు పేరాసగొని మోహమున తనవా
రెదిరివా రని తెలియక, రాక్షసులను వానరులను పిశాచములను భల్లూకములను
భక్షించెను. ప్రలయకాలమున మృత్యువు ప్రజలను హరించునట్లు ఆకుంభకర్ణుఁడు
మేటివానరులనుబట్టి భక్షించెను. అతఁడు క్రుద్ధుఁడై వానరులను రాక్షసులనును

బట్టి, యేకకాలమున, ఒకరి, నిద్దఱను, ముప్వురను, అనేకులను, ఒకచేతనెత్తి వేగమున నోటవేసికొనుచుండెను. అప్పుడు అతఁడు మహాబలుఁడుగాన వానరులు మేటి పర్వతశిఖరములచే నెంతఁగొట్టుచున్నను, నాదెబ్బలను సరకుసేయక, తానుదిన్నట్టి వానరులమేదస్సును నెత్తురును తనదౌడలనుండి వెల్లువలుగాఁగాఱ, వారినిబట్టి భక్షించుచుండెను. అట్లు కుంభకర్ణుఁడు పట్టి భక్షించుచుండఁగా ఆవానరులు నిలువలేక రాముని శరణుఁజొచ్చిరి. కుంభకర్ణుఁడును మిక్కిలియు క్రుద్ధుఁడై వానరులను భక్షించుచునే వారివెంటంబడి పరుగెత్తెను. అతఁడు వానరులను ఏడువందలను ఎనిమిదివందలను, ఇరువదివందలను, ముప్పదివందలునుఁగా రెండుచేతులం బిగియ నదుముకొని భక్షించుచునే పఱుగునఁ దఱుముచుండెను. అప్పుడు శత్రుబలంబుల నుఱుమాడుచు వారిపట్టణముల జయించువాఁడగు సుమిత్రాపుత్త్రుండు లక్ష్మణుఁడు, కుపితుఁడై, యుద్ధము గావించెను. వీర్యవంతుఁడగు నాలక్ష్మణుఁడు కుంభకర్ణుని దేహమునం దేడుబాణములు నాటించి, మఱలఁ బెక్కుబాణములు దీసి విడిచెను. కుంభకర్ణుఁడు మహాబలుఁడుగాన సరకుసేయక లక్ష్మణునిఁ దలకడచి, పదఘాతమున భూమిపగులునట్లు దోఁపఁగా రామునిమీఁదికే పోయెను. అంత దశరథకుమారుఁడగు రాముఁడు బెడిదమైనయస్త్రము నొకటిసంధించి తీక్ష్ణములగుబాణములను కుంభకర్ణునిఱొమ్ము గాఁడనేసెను. అట్లు రాముని బాణములు గ్రుచ్చుకొనఁగా క్రుద్ధుఁడై తోడింబడి రామునిపైఁ బరుగెత్తివచ్చుచున్న యాకుంభకర్ణునినోటనుండి నిప్పువంటిజ్వాలలు వెడలినవి. ఆరాక్షసపుంగవుఁడు అట్లు రాముని యస్త్రముచేఁ గొట్టువడి పరమక్రుద్ధుఁడై యుద్ధమున వానరులు భయముగొని పాఱ భయంకరముగా సింహనాదముసేయుచు రామునికెదురై పాఱుతెంచెను. రాముఁడు నెమిలిపురులు గట్టంబడియున్న బాణములను కుంభకర్ణునిఱొమ్మున నుచ్చిపోవవేయఁగా, నతండు పరవశుండగుటయు, నతనిచేతనుండి, మహాగదయు జాఱి నేలంబడెను. అతని ఖడ్గాద్యాయుధములును అన్నియు నేలఁబడి చెల్లాచెదరైనవి. అంత మహాబలుఁడగు నాకుంభకర్ణుఁడు తాను నిరాయుధుండగుటను దెలిసికొని పిడికిళ్లచేతను, గాళ్లచేతను మహాయుద్ధము గావించెను. అట్లు బాణములు మిక్కిలియు మేనం గ్రుచ్చుకొన నెత్తుటఁ దొప్పఁదోఁగియున్న యాకుంభకర్ణుఁడు, పర్వతము సెలయేటిని స్రవించునట్లు, రక్తము స్రవించెను. అతఁడు దేహమంతయు నెత్తురువ్యాపించియుండఁగా, తీవ్రకోపమునొంది, వానరులను రాక్షసులను భల్లూకములనును భక్షించుచు యుద్ధరంగమున గ్రుమ్మరుచుండెను. అంత భయంకరపరాక్రమంబు గలిగి మృత్యువుంబోలియున్న యమ్మహాబలుఁడు కుంభకర్ణుఁడు, బెడిదమైన యొకపర్వతశిఖరమునెత్తి గిరగిరంద్రిప్పి, రామునిగుఱిపెట్టి వేసెను. పురుషసింహుఁడగు రాముఁడు ఆపర్వతశిఖరము తనపయికి రాకమునుపే, నడుమనే, కాంచనముచే చిత్రముగా నలంకృతములై సూటిదప్పక సాఁగుబాణము లేడువైచి ఖండించెను. మేరుశిఖరము

వలె నాకారము చూపట్టు నాకుంభకర్ణుఁడు కాంతిచే జ్వలించుచున్నట్లు తేజరిల్లుచు, రెండువందల మేటివానరులపయి కడరుటంజూచి రాముఁడతనిని బాణములువైచి నేలంబడునట్లు గావించెను. ఆసమయమున ధర్మాత్ముఁడగు నాలక్ష్మణుఁడు కుంభకర్ణుని వధంబునకై యాసక్తిఁగొని యందులకు నుపాయములు పెక్కు లాలోచించుచు రామునితో 'రాజా! ఈకుంభకర్ణుండు నెత్తురువాసనగొని మత్తుఁడై యున్నాఁడు గాన వానరులని రాక్షసులని కాని తెలియఁడు. తనవారలను నెదిరివారలనుగూడఁ బట్టి తినుచున్నాఁడు. వానరతిలకులందఱును నీకుంభకర్ణునిపై చక్కఁగా నెక్కి నిలుతురుగాక. ముఖ్యులయిన యూథపతులును, యథాయోగ్యముగా నితనిచుట్టునుండి కదలమెదలనీకుండఁ గావింతురుగాక. ఇప్పు డట్లు గావించినయెడల దుర్బుద్ధియగువీఁడు, పెనుభారముచే పీడితుఁడై కాలమున నేలంబడుటయేకాక, యాబరువున మరల లేవలేనివాఁడై యింకఁ దక్కినవానరులను జంపకుండును' అనెను. బుద్ధిమంతుఁడగు నారాజకుమారుఁడు లక్ష్మణుఁడు చెప్పిన యప్పలుకువిని, అవ్వానరులు సంతుష్టులయి కుంభకర్ణు నారోహించిరి. కుంభకర్ణుఁ డట్లు వానరులు తనపై నెక్కఁగా, మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధుఁడై, వేగంబున దుష్టగజము మావటివాండ్రను విదుల్చునట్లు, అవ్వానరుల నందఱను విదల్చివైచెను. రాముఁ డట్లావానరులందఱును విదుల్పంబడుటనుజూచి, ఆరాక్షసుఁడు దుష్టుఁడుగాన వధింపఁదలఁచి వేగమున మేలయినవింటిని దీసికొని యతనిమీఁదికిఁబోయెను. వీరుఁ డారాముఁడు కోపమున కన్నెఱ్ఱఁబాఱ, చూడ్కులఁ గాల్చునట్లు చుఱచుఱం జూచుచు, వేగముమీఱ కుంభకర్ణభయమునఁ గందికుంది యున్నవానరయూథపులెల్ల సంతోషింప, రోషమున వానిమీఁదికడరెను. ఆరాముఁడు మహాసర్పముం బోనిదై దృఢమయిన యల్లెత్రాడుగలిగి, బెడిదమై బంగారుచే వింత రంగారుచున్న వింటినిదీసికొని, మేలియమ్ములు గలపొదులనుగట్టికొని వానరుల నాశ్వాసించి కుంభకర్ణునిమీఁదికి వేగ యడరెను. మిక్కిలియు దుర్జయుఁ డగు నమ్మహాబలుఁడు రాముఁడు అవ్వానరసమూహములచేఁ బరివృతుఁడై లక్ష్మణుఁడు వెంటరా, యుద్ధమునకు వెడలెను. ఆరాముఁడు మహాకాయుఁడై కిరీటంబుదాల్చి సమస్తావయవములును నెత్తుటందోఁగియున్న మహాబలుని, పగవారి పీఁచమడంచు కుంభకర్ణునిం జూచెను. ఆకుంభకర్ణుఁడపుడు, కుపితమైన దిగ్గజమువలెఁ జిమ్మిరేఁగి కనఁబడినవారినెల్లఁ దఱిమికొట్టుచు, క్రుద్ధుండై వానరులవెదకుచు రాక్షసపరివృతుఁడై యొప్పుచు, వింధ్యమంథరపర్వతములవలెఁ జూపట్టుచు, బంగారు బాహుపురులు రంగార, మేఘము పొడవుననుండి వర్షము గురియునట్లు, నోటనుండి నెత్తురు గ్రక్కుచుండెను. మఱియు నతఁడు నాలుకచే నెత్తురు నాకికొనుచు, నెత్తురువలె నెఱ్ఱనయిన కన్నులతో, వానరసేన మర్దించుచుఁ బ్రలయకాలమునఁ బ్రజల నాశము సేయు యమునివలెఁ జూపట్టుచుండెను. పురుషలలాముండగు రాముఁడపుడు, మండుచున్నయగ్నియుంబోలె వెలుంగుచున్న రాక్షసోత్తముని కుంభ

కర్ణునిఁజూచి వింటిని సారించెను. రాక్షససింహుండగు కుంభకర్ణుఁడు, రాముని వింటి ధ్వనిని విని, దాని కోర్వఁజాలక కుపితుఁడై రామునిపయికి వేగ దలపడెను. అంత, యుద్ధమునందు, వాయువుచే పయికి రేఁగిన పెనుమేఘముం బోలినవాఁడై, వానికి మేటిశరీరమువలె నిడుదలై బలుచేతులుమీఱఁ, బర్వతాకారమున నొప్పు కుంభకర్ణుఁడు యుద్ధమునందనపయికి వచ్చుచుండుటంజూచి రాముఁడతనితో * 'రాక్షసాధిపా! రమ్ము. విషాదమువలదు. నేను విలుచేపట్టి నిలిచియున్నాను చూడుము. నీ విం ద్రుని గెలిచినాఁడ ననుకొందువు కాఁబోలు. నేను రాముఁడని యెఱుఁగుము. ఇంద్రుఁడను గాను. ఇఁకఁ గొంతసేపులోపలనే యుసుఱు వీడెదవు చూడుము' అనెను. కుంభకర్ణుఁడు 'ఇతఁడే రాముఁ'డని యెఱింగి వికృతస్వరముగా పకపకనవ్వుచు, మిక్కిలి క్రుద్ధుఁడై యుద్ధంబున వానరులందఱను బరుగువా[illegible]సమస్తవానరుల గుండియలు పగుల్చునట్లు, రామునిమీఁదికిఁ దలపడెను. మహాతేజుండగు కుంభకర్ణుఁడు, వికృతముగాను, భయంకరముగాను, మేఘగర్జనమువలె గంభీరముగాను, నవ్వి రామునిం జూచి, 'నేను విరాధుఁడనుగాను; కబంధుఁడనుగాను; ఖరుఁడనుగాను; వాలినిగాను; మారీచుండనుగాను; నన్ను వీరినిగాఁ దలఁపవలదు; మఱి నీవు వారిని జంపితినని విఱ్ఱవీఁగవలదు. నేను గుంభకర్ణుఁడను వచ్చినాను. ఇదిగో మిక్కిలియు నినుముతోఁ జేయఁబడి పెడిదమై యున్నయీ పెనుముద్గరమును జూడుము. దీనిచేతనే నేను మున్ను దేవతలను దానవులనుం జయించియున్నాను. నీవు, ముక్కుసెవులు పోయినవాఁడనని నన్నుఁ జుల్కఁగాఁ జూడవలదు. ముక్కుసెవులు పోవుటచే నాకు రవ్వంతయైనను బాధలేదు. ఇక్ష్వాకుసింహమా! నా గాత్రముమీఁద నీపరాక్రమమును జుల్కం జూపుము. అంత నీపౌరుషమును పరాక్రమమును దెలిసి, నిన్ను భక్షించివైచెదను' అనెను. కుంభకర్ణుఁడు చెప్పినదివిని, యారాముఁడు, మంచి పింజలుగల బాణములను బ్రయోగించెను. దేవశత్రుఁడగు నాకుంభకర్ణుఁడు, వజ్రసమానవేగంబులగు నాబాణములచేఁ గొట్టువడియు, ఎంతమాత్రమును గలంగినవాఁడును గాఁడు; దుఃఖితుఁడును గాఁడయ్యె. ఏబాణములచే మున్ను మేటిసాలవృక్షములేడు నఱకంబడినవో, వానరపుంగవుఁడగు వాలియు హతుఁడయ్యెనో, వజ్రసమానములైన యా † బాణము లిప్పుడు కుంభకర్ణునిమేని నెంతమాత్రమును గాసిపఱుపఁజాలక

---

* ఇందులకు 'ఆగచ్ఛ రక్షోధిప మావిషాద మవస్థితోఽహం ప్రగృహీత చాపః । అవేహి మాం శక్రసపత్నరామం, మయామహార్త్తా ద్భవితా విచేతాః' అనిమూలము. వాస్తవార్థము-'కుంభకర్ణా! ఎంతమాత్రమును దుఃఖమునొందక నన్నుఁ బొందుము. నిన్నుద్ధరించుటకై విలుదాల్చి యున్నాను చూడుము. నన్ను నిన్నుద్ధరింపవచ్చినరామునిఁగా నెఱుంగుము. ఇఁక శీఘ్రముగ నిను విముక్తునిఁ గావించెదను' అనెను.

† సప్తసాలములను భేదించినదియు, వాలిని జంపినదియు నొక్కబాణమే యైనను, నిచట తద్వర్గములైనదానిని చెప్పుటచే బాణములని బహువచనము తెలియునది.

1553. కుంభకర్ణుఁడు దారిలో వానరులను మ్రింగుచు యుద్ధమునకుఁ బోవుట ;
రామలక్ష్మణులు వాని హస్తపాదములను ఖండించుట.

పోయినవి. దేవేంద్రశత్రుఁడా కుంభకర్ణుఁడు ఆబాణములు తనమేనం గాఁడి మ ఱుఁగువడఁగా, శరీరముచే వానిని జలధారలవలెఁ ద్రాఁగినట్లు చూపట్టుచు నుగ్రంబగు వేగముగల యా ముద్గరమును గిరగిరం ద్రిప్పి రామునిబాణముల యురవడిని వారించుకొనెను. అంతఁ గుంభకర్ణుఁడు, నెత్తుట బ్రుంగినదియు, దేవమహాసైన్యములకును దిగులు గొలుపునదియు నుగ్ర వేగంబు గలదియు నగునాముద్గరమును ద్రిప్పి వానరసైన్యములను దఱిమెను. అంత రాముఁడు మీఁటయిన వాయవ్యాస్త్రమునుదీసి, యారాక్షసునిపై వేసెను. అది యతని బాహువును ముద్గరసహితముగా ఖండించెను. అంత నతఁడు బాహువు నఱుకంబడి తుములముగా నఱచెను. పర్వతశిఖరాకారమగు నాకుంభకర్ణునిబాహువు ముద్గరసహితముగా రామబాణముచే నఱుకంబడినదై, యా సుగ్రీవుని సైన్యమునంబడి, యందలి వానరసైనికులను జంపెను. అట్లు భంగమునొంది చావఁగా మిగిలినవానరులు, అప్పుడు విషణ్ణులయి, యోరలంజేరి (సమీపముంజేరి) భయమున నవయవములు గడగడ వడంకుచుండఁగా, రామునికిని రాక్షసవీరునికిని మిక్కిలియు ఘోరముగా జరుగుచున్నద్వంద్వయుద్ధమును జూచిరి. అట్లు వాయవ్యాస్త్రముచే నొకచేయి త్రుంపఁబడఁగా, ఆ కుంభకర్ణుఁడు, శిఖరము నఱుకంబడిన మహాపర్వతమువలె నొప్పుచు, రెండవచేత నొక వృక్షమును బెఱికి, దానితో, రణంబున రామునిమీఁది కడరెను. ఆరాముఁడు బంగారుచే చిత్రమైనబాణమును, ఐంద్రాస్త్రమంత్రముచే నభిమంత్రించి, యంత సర్పశరీరాకారమై, వృక్షముతోడ పయికెత్తంబడి యున్నకుంభకర్ణుని యారెండవ బాహువును సాలవృక్షసహితముగా ఖండించివైచెను. పర్వతాకారమైనయా కుంభకర్ణుని బాహువు ఖండితమై నేలంబడి విలవిలందన్నికొనుచుఁ బెక్కువృక్షములను పర్వతములను ఱాలను వానరులను రాక్షసులను నుగ్గుగావించినది. అట్లు కుంభకర్ణుఁడు రెండుచేతులును దెగి యఱచుచు వేగ తనపయికి వచ్చుటనుజూచి, రాముఁడు తీక్ష్ణములయిన యర్ధచంద్రబాణముల రెంటినిదీసికొని యుద్ధంబున నారాక్షసునిపాదములను ఛేదించివైచెను. ఆ కుంభకర్ణునిపాదములు రెండునుబడఁగా, ఆధ్వని, దిక్కులను విదిక్కులను పర్వతములను గుహలను మహాసముద్రమును లంకాపురమును, వానరరాక్షస సైన్యములను మాఱుమ్రోయించుచు నిండి చెలంగినది. కుంభకర్ణుఁ డట్లు చేతులుతునిఁగి పాదములును ద్రుంగి పోవఁగా, బడబాముఖమువలె విఱివియైన నోరిని దెఱచుకొని, గర్జించుచు నంతరిక్షమునందు, చంద్రునివలె నున్నరామునిపై రాహువుంబోలె, తునిఁగి మిగిలినతొడలచే వేగమునఁ దలపడెను. రాముఁడు వాఁడిమొనలు గలిగి బంగారుపూఁత పింజలతోఁ గూడినబాణముల నా కుంభకర్ణుని నోటినిండఁ బూరించెను. అతఁడు నోటినిండ నమ్ములు నిండియుండుటవలన మాటాడం జాలక, యెట్టకేలకుఁ గోయని యార్చి మూర్ఛయు నొందెను. అంత, రాముఁడు, సూర్యకిరణమువలె వెలుఁగు

ను బ్రహ్మదండమునకును బ్రళయకాలయమునకును సాటియై, వగవాని కఱుంభవ్ర దంబును, సుపుంఖమును, వాయువేగంబును, వాఁడియు నైనయైంద్రబాణమును దీసికొనెను. వజ్రమువలెఁ గఠినముగాను బంగారుమయముగాను సుందరముగాను నున్న పింజతోఁ గూడినదై, వెలుంగుచున్న సూర్యునివలెను జ్వలించుచున్న యగ్నివలెనుఁ బ్రకాశించుచు, ఇంద్రుని వజ్రాయుధమువలెను బిడుగువలెను సురవడిగలిగి, యున్న యాబాణమును రాముఁడు కుంభకర్ణునిపైఁ బ్రయోగించెను. రాముఁడు బాహుబలముకొలఁది నాబాణమును వైవఁగా, అది పొగలతోఁగూడి జ్వలించుచున్న యగ్నివలెఁ జూపట్టుచు, ఇంద్రుని వజ్రాయుధమువలె బలమును పరాక్రమమునుం గలిగి, తనకాంతిచే దశదిశలను వెలిఁగించుచు, కుంభకర్ణునిమీఁదికిఁ బోయెను. ఆ బాణము, మున్ను దేవేంద్రుఁడు వృత్రాసురుని శిరమును ఖండించినట్లు, మహాపర్వతశిఖరాకారమై, తిరుగుడుపడ్డ పెనుకోఱలతోఁగూడి, * సుందరములగు కుండలములు చొకళించుచున్న యాకుంభకర్ణునిశిరస్సును ఖండించెను. రెండు కుండలములచే నలంకృతమై, ఖండనవేగమున నాకాశగతమై యున్న కుంభకర్ణుని పెనుశిరస్సు, రాత్రియం దుదయించి పునర్వసునక్షత్రములు రెండింటి నడుమ నుండుచంద్రుని వలెఁ బ్రకాశించెను. రామబాణమునఁ గొట్టువడి పర్వతాకారం బగు నా కుంభకర్ణునిశిరస్సు నేలంబడఁగా, ఆదెబ్బకు చర్యాగృహములును పురద్వారములును పొడవయిన ప్రాకారమును విఱిగి నేలంగూలినవి. మఱియు నా కుంభకర్ణుని కళేబరము పడఁగా దానిపాటునఁ జుట్టు భయమునం బరుగిడుచున్న వానరు లనేకకోట్లు నలఁగి కూలిరి. అంత హిమవంతమువలెఁ జూపట్టుచున్న యాకుంభకర్ణుని పెనుకళేబరము సముద్రమునం బడి మేటిమొసళ్లను పెనుచేఁపలను సర్పములను మర్దించి యపుడు నేలను జొచ్చినది. బ్రాహ్మణులకును దేవతలకును శత్రుండై, మహాబలుండగు కుంభకర్ణుఁడు యుద్ధమున నిహతుండగుటయు, భూమియుఁ బర్వతములును నన్నియు నల్లలాడినవి. దేవతలును సంతోషమున దొమ్మిగా సింహనాదములు చేసిరి. అంత దేవర్షులును మహర్షులును ఉరగులును దేవతలును భూతములును గరుడులును గుహ్యకులును యక్షులును గంధర్వుల సమూహములును ఆకాశమునసుండి, రామునిపరాక్రమము చూచి యెంతయు సంతోషించిరి. అంత రాక్షసరాజయిన రావణునిబంధువు లగు నారాక్షసులు ధీరులయ్యు, మహాబలుండగు నా కుంభకర్ణుఁడు నిహతుండగుటకు మిక్కిలియు దుఃఖితులై, దేవతలచేఁ బీడితులయిన యసురులు విష్ణుం జూచి గాసిజెందినట్లు, రామునింజూచి వ్యథితులై బిగ్గఱ నఱచిరి. రాహుముఖమునుండి విముక్తుఁడయిన సూర్యుఁడు దేవలోకమునఁ జీఁకటిని బోఁగొట్టి ప్రకాశించునట్లు, రాముఁడు భూతలమున వానరసమూహమునడుమ, యుద్ధమునఁ

* ఇట కుండలము లున్నవనుటచే సుగ్రీవుఁడు కుంభకర్ణునిచెవులను కుండలములు వేసికొను భాగముతప్పఁ దక్కినదానిని కొఱికికొన్నాఁడని తెలియునది. మహేశ్వరతీర్థులు.

గుంభకర్ణునివధించి, యొంతయుఁ దేజంబునఁ బ్రకాశించెను. వానరులందఱును భయంకరపరాక్రముఁడై దారసింప రాకుండువాఁడగు శత్రుండు కుంభకర్ణుఁడు హతుం డగుటయు, ముఖకమలము లెంతయు వికసిల్ల మిక్కిలి యుబ్బునొంది కుంభకర్ణ జయరూపమగు నిష్టసిద్ధిని బొందినరామునిని బూజించిరి. భరతాగ్రజుం డగు రాముఁడు, అట్లు దేవతాసమూహములను గలంచి నలంచి మహాయుద్ధములందు గడిదేఱియుండుటచే శ్రమంపడక యవలీలగెలుపునొందుకుంభకర్ణుని, భరతాగ్రజుఁడు రాముఁడు యుద్ధమున వధించి, మహాసురుం డగువృత్రుని వధించిన దేవేంద్రుని వలె మిక్కిలియు సంతోషము నొందినవాఁడయ్యె. ఇది యఱువదియేడవసర్గము.

కుంభకర్ణుఁడు హతుఁడగుటను విని రావణుఁడు ప్రలాపించుట.

* రాక్షసులు మహాత్ముఁ డగురామునిచేత కుంభకర్ణుఁడు హతుఁడగుటను జూచి రాక్షసేంద్రుఁడగు రావణునకు, 'రాజా! మృత్యుసమానుఁ డగునాకుంభకర్ణుఁడు, వానరసైన్యమునంతయుఁ దఱిమియు, వానరులను బెక్కండ్ర భక్షించియుఁ, దుదకు మృత్యుకర్మ మగుమరణము బారిం బడియెను. పర్వతాకారుఁడగు నీతమ్ముఁడు కుంభకర్ణుఁడు కొంతసేపు పరాక్రమముచూపి, కంఠమును తొడలును భుజములును ద్రుంపఁబడి, నెత్తురు మిక్కిలియుఁ దొరఁగునట్లు,రాముని బాణములం బీడితుఁడై,కాఱుచిచ్చుచేఁ గాలినవృక్షమువలె నొకటేపిండమై,యిట్లు వికృతశరీరుఁడగుచుఁదనమొండెము సగముమాత్రము భయంకరముగాఁ జూపట్టుచున్నసముద్రమును బ్రవేశించి దాని నడ్డగింపఁగా,శరీరపుమీఁదిభాగ మగుతల లంకాద్వారమును నిరోధింపఁగా, నిట్లు రాముని తేజముచేత యడంగిపోయినాఁడు' అనిరి. రావణుఁడు మహాబలుఁడగు కుంభకర్ణుఁడు యుద్ధమున నిహతుఁడగుటవిని శోకమునం బొక్కుచు మూర్ఛనొంది నేలంబడెను. పినతండ్రి హతుఁడగుట నెఱింగి, దేవాంతకుఁడును, నరాంతకుఁడును, త్రిశిరుఁడును, అతికాయుఁడును, శోకపీడితులై రోదనము గావించిరి. అక్లిష్టకర్ముఁడగు రాముఁడు తమసోదరుఁడగు కుంభకర్ణునిఁ జంపెనని తెలిసి, మహోదరుఁడును మహాపార్శ్వుఁడును దుఃఖాక్రాంతులయిరి. అంత రాక్షసపుంగవుఁ డారావణుఁడు, ఎట్టకేలకు మూర్ఛదేఱి, కుంభకర్ణవధమునకు దీనుండై, 'హా! వీరా! శత్రుగర్వసంహారకా! కుంభకర్ణా! మహాబలశాలీ! నీవు దైవగతిం జేసి నన్ను దిగవిడిచి యిపుడు యమలోకంబునకుఁ బోయితివే! మహాబలవంతా! నీవు నాకును బంధువులకును శల్యమువలెఁ బీడించుచున్నదుఃఖమును దీసివేయకయే, ఒక్కండవును శత్రుసైన్యములను పరాక్ర

---

* ఇట 'కుంభకర్ణంహతం దృష్ట్వా రాఘవేణ మహాత్మనా। రాక్షసారాక్షసేన్ద్రాయ రావణాయ న్యవేదయన్' అని మూలము. రాక్షసేన్ద్రాయ అనుచోఁ గలయకారము గాయత్రి పదునెనిమిదవ యక్షరముగాన పదునెనిమిదవసహస్ర మారంభించుట తెలియునది.

షుమునఁ దపింపఁజేసి, నన్ను విడిచిపెట్టి పోవుచున్నావే! నేను దేని నాశ్రయించి దేవాసురులకును భయపడకుందునో యట్టి నాకుడిబుజము పడిపోయినందున నిపుడు నేనుండియు లేనివాఁడనయితిని. దేవదానవులగర్వం బడంచి కాలాగ్నిరుద్రునకు సాటియైన యట్టి మహావీరుఁడు యుద్ధమున నెట్లు దుదకుఁ గేవల మొక రామునిచేత హతుఁడయినాఁడు! ఎవ్వనికి వజ్రాయుధమునో రపిడియు నొకప్పుడును వ్యసనమును గలిగింపదో, యట్టి నీవు, ఎట్లు కేవలము రామబాణములకుఁ బీడితుఁడవై నేలంబడి నిదురించుచున్నావు. ఇదిగో, దేవతలందఱును ఋషులును గుంపులుగొని యాకాశగతులయి, యుద్ధమున హతుఁడవయిన నిన్నుఁజూచి మిక్కిలిహర్షమున సింహనాదములు గావించుచున్నారు. మిక్కిలి సంతుష్టులయిన వానరులు, యవసరముదొరకియున్నది గాన యిపుడే దుర్గములయిన లంకాద్వారములను నలుగడల నారోహింతురు. ఇదినిశ్చయము. రాజ్యముతో నాకుఁ బనియేలేదు. ఇఁక సీతతో నేమిచేయఁగలను. కుంభకర్ణునిఁ బాసినవెనుక నాకు బ్రతుకునందే యిష్టములేదు. నేను నాతమ్ముని జంపిన వానిని రాముని యుద్ధమున వధింపనేని, యపుడీవ్యర్థపుబ్రతుకు నాకెంతమాత్రము మేలుగాదు. అంతకన్న మరణమే నాకుమేలు చుఁడీ. ఇప్పుడె నాతమ్ముఁ డెచ్చటికిఁ బోయెనో యచ్చటికిఁబోయెదను. నాతమ్ముని విడిచి నేను క్షణమయినను బ్రతికి యుండనొల్లను. దేవతలు పూర్వము తమ కపకారము గావించిననన్నుంజూచి యిపుడెగతాళిసేయుదురు. కుంభకర్ణా! నీవు హతుఁడవయితివే! ఇంక నే నింద్రు నెట్లుజయింపఁగలను? మహాత్ముఁడగు విభీషణుఁడు నాశుభముఁగోరి చెప్పినమాట నాకిపుడు యథార్థముగా సంభవించినది. దానిని మును పజ్ఞానమువలనఁ జేకొననయితిని. కుంభకర్ణునకుఁ బ్రహస్తునకు నిట్లు భయంకరమగు వినాశముగలిగిన దాదిగా విభీషణుఁడు చెప్పినమాట నన్నుఁ బీడించుచున్నది. నేను ధర్మాత్ముఁడగు నాశ్రీమంతుని విభీషణుని దఱిమితినే. ఆ పాపకార్యపుఫలమే యిట్లు దుఃఖప్రదముగా పరిపక్వమై నాకు సంభవించినదే!' అని విలపించెను. రావణుఁడు, ఇంద్రశత్రుఁడగు తనతమ్ముఁడు కుంభకర్ణుఁడు హతుఁడగుటం దెలిసి, మనస్సు మిక్కిలియుఁ గలంగి, యతనిం గూర్చి యిట్లు పలువిధముల నెంతయు దీనముగాఁ బలవించి యంత దుఃఖముసహింపఁజాలక యా మిక్కుటమైన యార్తిచే సోలి నేలంబడెను. ఇది యఱువదియెనిమిదవసర్గము.

రావణప్రేషితులై మహోదర మహాపార్శ్వ నరాంతక దేవాంతక త్రిశిరోతికాయులు యుద్ధమునకు వచ్చుట.

దురాత్ముఁడగు రావణుఁ డిట్లు శోకమునఁ బరితపించుచు విలపించుచుండుటను విని త్రిశిరుఁ డతనితో 'రాజా! మా నడిమితండ్రియగు కుంభకర్ణుఁడు నీవు చెప్పినట్లు, మహాపరాక్రమశాలియే; సందేహము లేదు. దైవయోగమున హతుఁడయ్యెను.

అయినను సత్పురుషులయినవారు మీవలె నెంతమాత్రము విలపింపరు. ప్రభూ! ముల్లోకములకును నీ వొక్కఁడవే చాలుదువు. ఇది నిజము. అట్టి నీవు, నిన్ను దలంచి ప్రాకృతునివలె నీవిధమున దుఃఖింప నేల? నీకు బ్రహ్మదేవుఁ డొసంగిన శక్తిఁ గవచమును బాణమును ధనుస్సును, వేయి గాడిదల పూన్చినదియు మేఘగర్జనవలె శబ్దించునదియు నగుమహారథమును గలవు. ఒకప్పుడు, నీ వాయుధ మొకటియుఁ లేకయే, దేవదానవులనుంగూడ విదళించియున్నావు. అట్టినీవు, ఇప్పుడు సమస్తాయుధసంపన్నుఁడవై రాముని నడంప నేర్తువు. మహారాజా! ఇంతేల! నీవూరక యిచటనే నిచ్చలుండుము. నేను యుద్ధమునకు వెడలిపోయెదను. గరుడుఁడు సర్పములనుంబోలె నేను నీశత్రువులను నున్మూలనము చేసెదను. దేవేంద్రుఁడు శంబరాసురునింబోలె, విష్ణుండు * నరకాసురునింబోలె, నే నిపుడే యుద్ధమున రామునిఁ గూల్చి పడవైచెదను' అనెను. రాక్షసరాజగు రావణుఁడు, త్రిశిరునిమాటనువిని కాలచోదితుండగుటవలన రాముని గెలుచుట యశక్యమని యెఱుంగక యామాటకు తన్ను మరలఁ గ్రొత్తగాఁ బుట్టినవానివలెఁ దలంచుకొనెను. త్రిశిరుండు చెప్పినమాటవిని, రావణునికుమారులును వీరులును, దేవేంద్రసమపరాక్రములనయిన రాక్షససింహులు, దేవాంతకుఁడును, నరాంతకుఁడును, మహాతేజుండయిన యతికాయుఁడును, నంత నేను నేనని గర్జించుచు యుద్ధంబునకుఁబోవ హర్షమున నుత్సహించినవారయిరి. వారందఱును ఆకాశమునం బోవంగలవారలు, అందఱును మాయలం దాఁటి తేఱినవారలు. అందఱును దేవతలగర్వము నడంచువారు. అందఱును యుద్ధమున జయింప నలవిగానివారలు. అందఱును మంచి బలసంపన్నులు. అందఱును విస్తరించిన కీర్తిగలవారు. అందఱును యుద్ధమునందు దేవతలు గంధర్వులు కిన్నరులు మహోరగులు నొక్కపెట్ట నెత్తివచ్చినను బరాజయము నొందినట్లు విన్నదిలేదు. అందఱును విద్యావంతులు, వీరులు. అందఱును యుద్ధమునం దాఁటి తేఱినదిట్టలు, అందఱును ఉత్కృష్టమయిన శాస్త్రజ్ఞానముగలవారు. అందఱును వరములు వడసినవారు. అప్పుడారాక్షసరాజు రావణుఁడు, సూర్యునికింబోలె వర్చస్సు గలవారై శత్రుబలంబుల నుఱుమాడునట్టి కొడుకులు పరివేష్టించియుండఁగా, దానవుల పెనుగర్వమును నడంచునట్టి దేవతలు పరివేష్టించి యున్న దేవేంద్రునివలెఁ బ్రకాశించెను. ఆరావణుఁడు కొడుకులను గవుంగిలించుకొని, భూషణములచే నలంకరించి ప్రశస్తములగు నాశీర్వచనములతో యుద్ధమునకుఁ బంపెను. రావణుఁడు యుద్ధంబునఁ గొడుకుల

---

* ఇట చెప్పఁబడిన నరకాసురుఁడు భూదేవికుమారుఁడగు నరకాసురుఁడు గాఁడు. ఏలన వాఁడు వాల్మీకి ప్రబంధము నిర్మించుకాలమునఁ బుట్టియుండలేదు. విప్రచిత్తికి సింహికయందు 'వాతాపిర్నముచిశ్చైవ ఇల్వలస్సృమరస్తథా। అన్ధకో నరకశ్చైవ కాలనాభస్తథైవచ' అని పుట్టిన వాతాపి మొదలగు వారలలోని నరకాసురుఁడని తెలియునది. గోవిందరాజులు.

కు రక్షణార్థముగా, తనతమ్ములును *యుద్ధోన్మత్తుఁడును మత్తుఁ డనఁబడువారునగు మహోదర మహాపార్శ్వులను బంపెను. మహాకాయులగు నారాక్షసులు, మహాత్ముఁడును శత్రురావణుఁడు నగురావణునకు నమస్కరించి ప్రదక్షిణముగావించి యుద్ధమునకుం బయనమైరి. మహాబలశాలురయిన యారాక్షసతిలకు లార్వురును, ఆయుధప్రహారములను నివారించునట్టి †యోషధులను నానావిధసుగంధములనుం బూసికొని యుద్ధంబున కువ్విళులూరుచు వెడలిరి. త్రిశిరుఁడును, అతికాయుఁడును, దేవాంతకుఁడును, నరాంతకుఁడును, మహోదరుఁడును, మహాపార్శ్వుఁడును ననెడి వీరు కాలచోదితులై యుద్ధమునకు వెడలిరి. అంత, మహోదరుఁడు ఐరావతకులంబునఁ బుట్టినదై నల్లని మేఘమునుం బోలుసుదర్శనమను నేనుంగు నారోహించెను. ఆ మహోదరుఁడు, సమస్తాయుధములతోఁగూడి యమ్ములపొదులతోను నలంకృతమైయున్న యేనుంగునెక్కి, యందు, ‡అస్తగిరియందు సూర్యునివలె, నొప్పుచుండెను. రావణుపుత్త్రుఁ డగుత్రిశిరుఁడు, ఉత్తమాశ్వములు పూన్పఁబడి సమస్తాయుధములతో నిండియున్న మేలిరథము నారోహించెను. ఆయుధకాంతులు గలిగి యతిధ్వనితోఁ గూడియున్న రథమునెక్కి విలుదాల్చి యున్నత్రిశిరుఁడు, మెఱపులతోను నుల్కలతోను నింద్రధనువుతోనుం గూడి పర్వతశిఖరముపైనున్న మేఘమువలెఁ దేజరిల్లెను. ఆ త్రిశిరుఁడు ఆయుత్తమరథమునందు, మూఁడు తలలందును మూఁడుకిరీటములు గలవాఁడై, మూఁడుబంగారుశిఖరములు గల పర్వతరాజం బగుహిమవంతమువలెఁ బ్రకాశించెను. అప్పుడు మహాతేజుండును, విలుకాండ్రలోనెల్ల మేటియు రాక్షసరాజగు రావణునికుమారుఁడు నగునతికాయుఁడు మంచి చక్రములును కన్నులును గలమేలిరథము నారోహించెను. అది మంచి కాఁడిక్రిందిమానితోను నొగతోనుగూడి పొదులతోను విండ్లతోను బ్రకాశించుచు, ఈఁటెలు, కత్తులు, ఇనుపగుదియలు మొదలగునవియు నిండియుండెను. ఆ యతికాయుఁడు, దేదీప్యమానమై బంగారుచే రంగాగుచున్న కిరీటమును భూషణములనుం దాల్చి కిరణములచేఁ బ్రకాశించు మేరుపర్వతమువలెఁ దేజరిల్లెను. మహాబలుండయిన యా రాజకుమారుఁ డతికాయుఁడు దేవతలచే

---

* ఈయుద్ధోన్మత్తుఁడును మత్తుఁడును వరుసగా రావణుని తమ్ములగు మహోదరుఁడును మహాపార్శ్వుఁడు నగుదురు.

† ఓషధులు 'కోష్ఠంమాంసీ హరిద్రేద్వే మురాశైలేయచన్దనే । త్వాచాచమ్పకముస్తాశ్చ సర్వౌషధ్యో దశస్మృతాః' కోష్టు, జటామాంసి, పసుపురెండు, పెన్నేరుగడ్డ, రాతిపువ్వు, చందనను, లవంగపట్ట, సంపెఁగ, తుంగముస్త అనెడి పదియోషధులును ఆయుధము దెబ్బలను నివర్తించునవని తెలియునది.

‡ 'అస్తగిరియందు సూర్యునివలె ననుటచే అస్తమయసూర్యునివలెఁ దోడనే వినాశోన్ముఖుఁ డగుట సూచితమగుచున్నది.

దేవేంద్రుఁడుంబోలె, రాక్షసవీరులచేఁ బరివేష్టితుండై, యా రథమున నెంతయుఁ బ్రకాశించుచుండెను. నరాంతకుండు, ఉచ్చైశ్శ్రవమువలెఁ జూపట్టుచు బంగారు భూషణములచే నలంకృతమై మనోవేగమును మహాకాయమునగు తెల్లని యశ్వము నారోహించెను. నరాంతకుఁ డిట్లు, గుఱ్ఱము నెక్కి కొఱవివంటి యీఁటెయుం గొని, నెమిలి నెక్కి శక్తిం జేకొనియున్న మహాతేజుండగు కుమారస్వామివలెఁ బ్రకాశించెను. దేవాంతకుఁడు వజ్రములు దాపియున్న పరిఘమును జేతులం బట్టుకొని, సముద్రమథనము నపుడు, మందరపర్వతమును దాల్చియున్న విష్ణుదేహము ననుకరించుచుఁ బ్రకాశించెను. మహాకాయుండును మహాపరాక్రమశాలియునగు మహాపార్శ్వుఁడు, గద చేతంబట్టి యుద్ధమున గదాధరుఁడగు కుబేరునివలెఁ బ్రకాశించెను. దేవతలు, అప్రతిమంబగు సైన్యములచేఁ బరివృతులై యమరావతినుండి వెడలునట్లు, మహాబలవంతులగు నారాక్షసులు, అప్రతిమంబగు సైన్యములచేఁ బరివృతులై లంకనుండి వెడలిరి. మహాబలవంతులగు రాక్షసులు మేటియాయుధములను దాల్చి కొందఱు గజములను, గొంద ఱశ్వములను, గొందఱు మబ్బుల యుఱుముంబోలె మొరయు రథములను నెక్కి, యామహోదరాదుల వెంబడిఁ బోయిరి. మహాబలశాలురై సూర్యునకుంబోలె వర్చస్సుగలిగి కిరీటధరులై కాంతిం దళుక్కొత్తు నారాక్షసకుమారులు, ఆకాశమున వెలుంగుచున్న గ్రహములవలె వెలుంగుచుండిరి. ఆ రాక్షసులు దాల్చియున్న యాయుధములబారు, శరత్కాలమేఘములవలె తెల్లనై యుల్లసిల్లుచు, ఆకాశమునందు బారుతీఱియున్న హంసలపంక్తివలెఁ బ్రకాశించినది. ఆ రాక్షసులు 'శత్రువులనయినను గెలువవలయును; లేక వారిచే మరణమునయినఁ బొందవలయును' అని నిశ్చయించి వెడలిపోయిరి. ఆవీరు లిట్లు చేయవలయునని నిశ్చయించి, యుద్ధార్థులయి వెడలిపోయిరి. వీరు లారాక్షసులు, యుద్ధమున మిక్కిలియు మదించియున్నవారు గావున యుద్ధరంగమునకుం బోవుచు, గర్జించిరి, సింహనాదములు నేసిరి, *బాణములనువిడిచి మరల పట్టుకొనిరి. అప్పు డా రాక్షసుల యార్పులచేతను, అప్పళింతలచేతను, భూమియు చలించినది. వారల సింహనాదములచే నాకాశము పగిలినట్లుండెను. మహాబలవంతులగు నామేటి రాక్షసవీరులు, అట్లు సంతోషమునంబోయి, శిలలను వృక్షములనుం బట్టుకొని యుద్ధమున కాయితమై యున్న వానరసైన్యమునుఁ జూచిరి. మహాబలులగు వానరులును, గజరథతురగములు గ్రిక్కిఱిసి, రథములందలి వందలకొలఁది చిఱుగంటలచే గణగణామని మ్రోఁగుచు, పెద్దపెద్ద యాయుధములను ధరించి, మండుచున్న యగ్గివలెను వెలుంగుచున్న సూర్యునివలెను జూపట్టుచున్న రాక్షసులు నలుగడల బలసియుండఁగా

* ఇందులకు 'జగర్జుశ్చ ప్రణేదుశ్చ చిక్షిపుశ్చాపి సాయకాన్ । జగృహుశ్చాపి తేవీరా నిర్యాన్తో యుద్ధదుర్మదాః' అని మూలము. 'చిక్షిపు...జగృహుశ్చాపి' అనుటకు 'క్షేపవచనములాడిరి; బాణములం బట్టిరి' అని వ్యాఖ్యాతల ర్థము చెప్పియున్నారు.

నల్లని మేఘమువలెఁ గార్కొనివచ్చుచున్న రాక్షససైన్యమునుజూచిరి. మహాబలులగు వానరులు వచ్చుచున్న యారాక్షససేననుజూచి తమపరాక్రమముఁ జూపుటకు వీలు దొఱికినదని వెనుగొండల నెత్తికొని, బిట్టుగా సింహనాదములు గావించియు నారాక్షసులంజూచి యోర్వఁజాలక గర్జించుచుండిరి. అంత మహాబలులగు నారాక్షససమూహములును, వానరయూథపతుల సింహనాదధ్వనిని విని వారి వెన్నుబ్బునకు సహింపఁజాలక మఱింతబిట్టుగాను భయంకరముగాను నార్చిరి. ఆవానరయూథపులు, భయంకరమైనయారాక్షససేనను జొరఁబడి,పర్వతముల చేత నెత్తుకొని, శిఖరములతోడి పర్వతములవలెఁ దిరిగిరి. వానరులు, శిలలను వృక్షములను ఆయుధముగాఁగొని యుద్ధము సేయువారు; కావున, పెద్దకొమ్మలుగల వృక్షములంగొని యావానరపుంగవులు పరమక్రుద్ధులై కొంద ఱాకాశమునుండియు, కొందఱు భూమిపైనుండియు రాక్షససైన్యములందు విహరించిరి. అప్పుడు రాక్షసులును వానరులును గ్రిక్కిఱిసి భయంకరముగా యుద్ధముగావించిరి. భయంకరపరాక్రములగు వానరులు, రాక్షసప్రయుక్తములైన బాణసమూహముచే నొంచఁబడుచున్నను నిలువక, వారిపై వృక్షములను శిలలను పర్వతములనును, అనుపమముగాఁ గురియించిరి. వానరులును రాక్షసులును యుద్ధమునం దుత్సాహమున సింహనాదములుసేసిరి. వానరులు రాక్షసులను శిలలచేమోఁది చూర్ణముగావించిరి. కొందఱు వానరులు,యుద్ధంబునం గ్రుద్ధులై కవచములను దొడిగియు, ఆభరణాలంకృతులయ్యు రథములను నారోహించియున్న వీరులగు రాక్షసులపయికి తటాలున నెగిరి చంపిరి; గజములను గుఱ్ఱములను నారోహించియున్న వారినిని నట్లే పయికెగిరిచంపిరి. ఆయుద్ధమున మేటిరాక్షసులు, పర్వతశిఖరములు తమయంగములనెల్ల నెరసియుండ, పిడికిటిపోటులచే కనుగ్రుడ్లు వెలికుఱుకఁగాఁ దిరుగుచు నేలంబడి యఱచిరి. రాక్షసులును వాఁడిబాణములను భేదించి శూలములను,ముద్గరములను,ఖడ్గములను, ప్రాసములను,శక్తులనుంగొని వానరకుంజరులను వధించిరి.ఆయుద్ధమునందు వానరులును రాక్షసులును ఒకరినొకరు జయింపఁగోరి, అవయవములన్నియు శత్రురక్తమునఁ దొప్పదోఁగ, నొండొరులం బడఁగూల్చిరి.అంత ముహూర్తమాత్రమున నాయుద్ధభూమియంతయు,వానరులును రాక్షసులు నొండొరులపై వైచిన పర్వతములచేతను ఖడ్గములచేతను గప్పఁబడి నెత్తురు వెల్లువలయ్యెను. అప్పు డాయుద్ధభూమియంతటను పర్వతాకారులును, పగవారి మర్దించువారును, యుద్ధమదగర్వితులును నగురాక్షసుల కళేబరములు నెరసిబెరసి యుండినవి. వానరులు బాహుయుద్ధమున రాక్షసులను బయికెత్తియుఁ బడఁజిమ్మియు వారిశూలాద్యాయుధమును విఱచివైవఁగా, రాక్షసులును వెనుదీయక మరలి వారిని దారసించి చూచువారి కాశ్చర్యముగలుగునట్లు,కాలుసేతులం బోరుగావించిరి. రాక్షసులు వానరులతోనే వానరులం బడఁగొట్టిరి. వానరులును, రాక్షసులతోనే రాక్షసులను బ్రహరించుచుండిరి. రాక్షసులు వానరులువైచు శిలల నొడిసిపట్టు

కొని వానరులం బడఁగూల్చిరి. వానరులును రాక్షసులచేతియాయుధములను బెఱికి కొని వారిని గొట్టిచంపిరి. వానరులును రాక్షసులును, యుద్ధమున నొకరినొకరు పర్వతములచేతను శూలములచేతను బాణములచేతను గొట్టుకొనియు దేహములు భేదించియు, సింహనాదములు గావించిరి. ఆయుద్ధభూమియందు, రాక్షసులు వానరులచేఁ గొట్టువడి, కవచములు పఱియలుకాఁగా, కత్తివాటువడ్డ వృక్షములు పాలుగార్చునట్లు నెత్తురుకార్చిరి. కొందఱు వానరులు యుద్ధమున రథముచేత రథమును, ఏనుఁగుచేత నేనుఁగును, గుఱ్ఱముచేత గుఱ్ఱమును, వేసికొట్టిరి. వానరులందఱును, సంతుష్టమనస్కులై మనశ్శిలలంగొనియు, పెక్కుకొమ్మలుగల వృక్షములనుంగొనియు, రాక్షసులను వధించిరి. అప్పుడు రాక్షసులకును వానరులకును యుద్ధము భయంకరమయ్యెను. రాక్షసులు, క్షురప్రములచేతను, అర్ధచంద్రబాణములచేతను, బల్లెములచేతను, వాఁడియగు తక్కినబాణములచేతను వానరోత్తములు నఱకుచు వృక్షములను శిలలను ఛేదించిరి. యుద్ధమునందు, చెల్లచెదరై పడియున్న పరిఘశూలములును, ఛిన్నములయిన వృక్షములును, హతులయిన వానరరాక్షసుల శరీరములు గలుగుటచే భూమి నడచిపోవుట కలవిగానిదయ్యె. ఉడివోనిబలముగల వానరులందఱును, గర్వమునను నుబ్బునను దోఁచిన చేష్టలు సేయుచు, యుద్ధభూమినొంది భయమువిడిచి, రాక్షసుల నానాయుధములను బెఱికికొని, వానింగొని యా రాక్షసులతోడ యుద్ధము గావించిరి. అట్లుదొమ్మియుద్ధము జరుగునపుడు వానరు లుబ్బున చెలరేఁగుచుండుటయు, రాక్షసులుతోఁపువడి కూలుచుండుటయును జూచి మహర్షులును దేవతలును సంతోషమున నార్చిరి. అంత నరాంతకుఁడు వాయువేగము గలగుఱ్ఱము నెక్కి, తీక్ష్ణమయిన శక్తినిగొని, మహాసముద్రమును మత్స్యము ప్రవేశించునట్లు, వానరరాజసైన్యమును బ్రవేశించెను. ఆవీరుఁడు మెఱయుచున్న ప్రాసముచేత, నేడువందల వానరులను భేదించి చంపెను. అట్లు, ఇంద్రశత్రుఁడగు నమ్మహాబలుఁడు, తానొక్కఁడును నిట్లు క్షణమాత్రమున మేటివానరసేననుగొట్టి కలగుండుపఱిచెను. విద్యాధరులును, మహర్షులును, గుఱ్ఱముపైఁ గూర్చుండి వానరసేనల విహరించుచున్న మహాబలుని నరాంతకునిం జూచిరి. ఆనరాంతకుఁడు పర్వతాకారులగు వానరులను గూల్చుచుఁ బోఁగా నతనిమార్గము వట్టిపర్వతాకారములగు వానరుల కళేబరములచేతను గప్పంబడి నెత్తురుగండలచేత ఱొంపిగొని చూపట్టినది. ఆమేటివానరులు పరాక్రమము చూపఁదలఁచినంతలోనే నరాంతకుండు వారల నాక్రమించికొని భేదించుచుండెను. నరాంతకుండు, యుద్ధాగ్రమున, మెఱయుచున్న ప్రాసమును బట్టుకొని, దావాగ్ని వనములను దహించునట్లు, వానరసైన్యములను దహించెను. వానరులు వృక్షములనుగాని పర్వతములనుగాని పెకల్చునంతలోపలనే, వారలు నరాంతకుని ప్రాసముచేఁ గొట్టువడి, వజ్రముచే నఱుకంబడిన కొండలవలె నేలంగూలిరి. బలవంతుఁడగు నరాంతకుఁడు, యుద్ధమున, వానరసైన్యములనెల్ల మర్దించుచు, వర్షాకాలమునందు వాయువువలె,

నెదురులేక యన్నిదిక్కులందును సంచరించుచుండెను. ఆవీర్యవంతుఁడు, వానరుల ను పయిఁ కెగురుచున్నను, నిలుచున్నను, పరుగిడుచున్నను, అందఱినుబట్టి వధించుచుం డుటచే, నవ్వానరవీరులు పరుగిడుటకుఁగాని నిలుచుండుటకుఁగాని భయమున నిట్ట ట్టసియాడుటకుఁగాని చాలరైరి. మృత్యువునుంబోలినదై సూర్యునివలెఁ దేజరిల్లుచున్న యొక్క ప్రాసముచే వానరసైన్యములు భిన్నములై నేలంబడినవి. వానరులు వజ్రా యుధపువ్రేటుతో సాటియగు నాప్రాసంపుదెబ్బకు సహింపఁజాలక మిక్కిలియు బిగ్గ ఱగాఁ గూయిడిరి. అప్పుడు ప్రాసముచే హతులై పడుచున్న వానరవీరుల రూపములు వజ్రాయుధముచే శిఖరసమూహములు భిన్నములై పడుచున్న పర్వతములవలెఁ జూ పట్టినవి. మున్ను కుంభకర్ణునిచే నేలంద్రెళ్లి మూర్ఛితులై యుండిన మహాబలవంతులగు వానరశ్రేష్ఠులు, ఈలోపల మూర్ఛదేఱి సుగ్రీవునిఁ గొలిచియుండిరి. సుగ్రీవుఁడు నలుప్రక్కలం గలయఁజూచుచు, నరాంతకునివలనిభయమున వానరసేన బెదరుగొని యిట్టటు పరుగెత్తుచుండుటను జూచెను. అతం డట్లు పరుగెత్తుచున్న తనసేనను జూచి యంత గుఱ్ఱముమీఁదఁ గూర్చుండి, ప్రాసము చేఁ బట్టివచ్చుచున్న నరాంతకునిం గ నుఁగొనెను. అంత మహాతేజుండగు నవ్వానరరాజు సుగ్రీవుఁడు, ఇంద్రునింబోలు పరాక్రమశాలి యగుకుమారు నంగదునిఁజూచి 'నీవుపోయి యదిగో గుఱ్ఱముపైఁ గూర్చుండి, వానరసేనను గలఁగుండు పఱచుచున్న వీరుం డగునారాక్షసుని వేగ ప్రాణములకుం బాపుము' అనెను. అంత నాయంగదుఁడు రాజగు సుగ్రీవుఁడు చెప్పి నదివిని, మేఘసమూహమునుండి సూర్యుఁడు వెలివచ్చునట్లు, మేఘమువలెఁ గారు కొనుచున్న వానరసైన్యమునుండి వెలికిదూఁకెను. దట్టముగాఁ బెనఁచుకొనియున్న పర్వతమువలె నొప్పు వానరోత్తముఁ డంగదుఁడు, బాహుపురులు సందిటఁ గట్టు కొనియుండుటచేత, గైరికధాతువులతోఁగూడిన పర్వతమువలెఁ బ్రకాశించెను. మహాతేజుం డగువాలిపుత్త్రుం డంగదుఁడు, ఏ యాయుధమును దీసికొనక, కేవల నఖదంతములే యాయుధములుగాఁ గలవాఁడై నరాంతకు నెదురుచని వానితో 'నిలువు. ఈయల్పవానరులతో నేమిచేయుచున్నావు? వజ్రమువలె బిట్టుగాఁ దాఁకు నట్టి యీప్రాసమును నాయీవక్షముపై వేయుము' అనెను. నరాంతకుఁ డంగ దుని మాటనువిని, పండ్లచేఁ బెదవిని గొఱికికొని, సర్పమువలె నిట్టూర్పులు పుచ్చు చు, మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధుఁడయ్యెను. నరాంతకుఁ డట్లు కుపితుఁడై వాలిపుత్త్రుఁ డగు నంగదునిమీఁదికిఁ బోయి, యపుడు జ్వలించుచున్న ప్రాసమును గిరగిరం ద్రిప్పి వేగంబున నతనిపయి వైచెను. అది వజ్రసమాన మైనయంగదుని వక్షఃస్థలమును దాఁకి విఱిగి నేలంబడెను. వాలికుమారుఁ డాయంగదుఁడు, గరుడునిచేఁ ద్రుంపఁబ డిన సర్పశరీరమువలె విఱిగిపడిన యాప్రాసమునుజూచి, యపుడు, యఱచేతి నెత్తి వానిగుఱ్ఱమునెత్తిమీఁదఁ జఱచెను. పర్వతాకారమైన యానరాంతకునిగుఱ్ఱము, యంగదుని యఱచేతిదెబ్బకు, తలపగిలి దవడలు లోనికిఁబోయి, కనుగ్రుడ్లు పెటిలి,

నాలుక వెలికుఱుక, నేలంగూలెను. మహాప్రభావుఁడగు నరాంతకుఁడు, తనగుఱ్ఱము హతమై నేలంగూలుటనుజూచి, కోపావేశమునొంది, పిడికిలియెత్తి యుద్ధమున వాలిపుత్రుఁ డగునంగదుని తలపైఁ బొడిచెను. అంత నంగదుఁడు నరాంతకుని పిడికిటిపోటునకు తలపగిలి, మిక్కిలియు వేఁడినెత్తురుఁ గారఁగాఁ గాఱ, పలుమాఱు మండిమిడిసిపడుచును నింతలో మూర్ఛిల్లుచును దుదకుఁ దెలివొంది నరాంతకునిబలమున కచ్చెరువొందెను. అంత మహాబలుం డగువాలిపుత్రుఁ డంగదుఁడు, వజ్రముంబోని యురనడిగలిగి, పర్వతశిఖరమునకు సాటియగు పిడికిలి నలవరించుకొని, నరాంతకుని ఱొమ్ముపైఁ బొడిచెను. ఆ నరాంతకుఁ డాపిడికిటిపోటునకు నలంగి ఱొమ్ము పగులఁగా, జ్వాలారూపమునఁ బయి కెగయునెత్తురుధారల దేహమెల్లఁ దోఁగ, వజ్రాయుధపు వ్రేటుచే విఱిగిపడిన పర్వతమువలె నేలంగూలెను. అంత వీరాగ్రేసరుఁ డగునానరాంతకుఁడు వాలికుమారుం డగునంగదునిచే యుద్ధంబున హతుఁడు కాఁగానే, యాకాశమున మీఁటిదేవతలును వానరులును సంతోషమున మహాధ్వని గావించిరి. అంత, నంగదుఁడు మిక్కిలియు దుష్కరమగు ను గావుననే రాముని మనస్సునకు మిక్కిలియు సంతోషము గూర్చునదియు నగునట్టిపరాక్రమము నెఱపుటవలన, రాముఁడు తానతి వీర్యవిక్రమశాలియయ్యు, నా యంగదునికృత్యమున కాశ్చర్యపడెను. రాముఁ డట్లు పొగడుటకు సంతుష్టుఁడై యా యంగదుఁడును మరలి యుద్ధమునకు సన్నద్ధుఁ డయ్యెను. ఇది యఱువదితొమ్మిదవసర్గము.

హనుమంతుఁడు దేవాంతకునిని, నీలుఁడు మహోదరునిని
జంపుట; హనుమంతుఁడు త్రిశిరునింగూల్చుట;
ఋషభుఁడు మహాపార్శ్వునిఁ జంపుట.

నరాంతకుండు హతుఁడగుటనుజూచి, రాక్షసశ్రేష్ఠు లగుదేవాంతకుఁడును పులస్త్యవంశజుఁ డగుత్రిశిరుఁడును, మహోదరుఁడును, నాక్రోశించిరి. వీర్యశాలియగు మహోదరుఁడు మేఘమువలెఁ జూపట్టు మేటిగజము నారోహించి, మహావీర్యవంతుఁడగు నంగదునిఁదఱిమి నడచెను. అట్లు బలవంతుఁడగు దేవాంతకుఁడు తోఁబుట్టువు హతుఁడయినదుఃఖమున మిక్కిలియుం బొక్కుచు, మెఱయుచున్న పరిఘమును గొని యంగదునిమీఁది కడరెను. అంత, వీరుఁడగు త్రిశిరుఁడు సూర్యునివలె ధగధగమెఱయుచున్నవై మేలయినగుఱ్ఱములు పూన్పంబడియున్నరథము నారోహించి యంగదునిపైకిఁ దలపడెను. అట్లు దేవతలగర్వంబు నడంచునట్టి దిట్టలగు మేటిరాక్షసులతనిమీఁదికిఁ దలపడఁగా, ఆయంగదుఁడు, పెద్దకొమ్మలు గలవృక్షమునొకటిఁ బెకలించెను. వీరుం డగునంగదుఁడు, దేవేంద్రుఁడు దీప్తమగు వజ్రాయుధమును బ్రయోగించునట్లు, పెద్దకొమ్మలు గలయాపెనువృక్షమును, దేవాంతకునిపై వేగ విసరి

వైచెను. త్రిశిరుఁడు కృష్ణసర్పములంబోని బాణములచే నావృక్షమును ఛేదించెను. అప్పు డంగదుఁ డావృక్షము నఱుకంబడుటనుజూచి యాకాశమున కెగసెను. అంత నా కపికుంజరుఁడు, వృక్షములను పర్వతములనుం గురిసెను. త్రిశిరుఁడు మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధుఁడై వానినన్నిటిని వాఁడిబాణముల ఖండించివైచెను. దేవాంతకుఁడు పరిఘాగ్రముచే నావృక్షములను దట్టివేయుచుండెను. త్రిశిరుఁడు వీరుఁడగు నంగదునితో మోహరించి బాణముల నేసెను. మహోదరుఁడు మిక్కిలి క్రుద్ధుఁడై యేనుంగును నంగదునిమీఁదికిఁదోలి,వజ్రసమానములగు తోమరములచే నంగదునిఱొమ్మునం గొట్టెను. వేగవంతుఁడగు దేవాంతకుఁడును, చాలఁ గ్రుద్ధుఁడై యప్పు డంగదునిపయిం బోయి, శీఘ్రమునఁ బరిఘముతో నతనిని బ్రహారించి, తెఱపిగలుగుటకై వెనుకకుఁ బోయెను. వాలిపుత్త్రుఁ డగు నంగదుఁడు మహాతేజుండును మిక్కిలి ప్రతాపవంతుఁడు నగును గావున [illegible] వృక్షరాక్షసశ్రేష్ఠులు నొక్కపెట్ట తనపయిఁ దలపడినను నంతమాత్రము [illegible] యెఁ. వేగవంతుఁడును పరమదర్పయుండును నగు నా [illegible] ని, పయికెగిరి, మహోదరుఁ డెక్కియున్న యేనుగ [illegible] బిట్టుగా నఱచేత [illegible] చెను. యుద్ధమున, నాయంగదునిదెబ్బకు, ఆ మహోదరునియేనుంగుకన్నులు రెండును వీడిపడినవి. ఆయేనుంగును గూయిడెను. అంగదుఁడు మహాబలవంతుఁడుగాన యాయేనుంగుదంతమును బెఱికి, యుద్ధమున దేవాంతకునిమీఁదికి దూఁకి, దానిచే నతనినిగొట్టెను. అతఁడు, వాయువుచే నెగురఁ గొట్టఁబడిన వృక్షమువలె, నవయవములెల్ల విరవిరఁబోవఁగాఁ, బడి, నోటనుండి లత్తుక రసమువలె నెఱ్ఱనగు నెత్తురుం గ్రక్కెను. అంత మహాతేజుండును బలవంతుఁడునగు దేవాంతకుఁ డెట్టకేలకుఁ దెప్పిఱి, భయంకరాకారమగుపరిఘము గిరగిరం ద్రిప్పి యపు డంగదునింగొట్టెను. అప్పుడు వానరరాజపుత్త్రుండగు నంగదుఁడు పరిఘముచేఁ గొట్టువడియు, మోఁకాళ్లు నేలనూన, బోరగిలంబడి, మరల తోడనే లేచెను. త్రిశిరుఁడు వానరరాజపుత్త్రుండగు నంగదుఁడు లేచుటనుజూచి, యతనిని, బెడిదములై నూటిదప్పక చక్కనైయుండు మూఁడుబాణములచే నొసటంగొట్టెను. అంత నంగదునొక్కని ముగ్గురుమేటిరాక్షసులు చుట్టుముట్టియుండుటను దెలిసి, హనుమంతుఁడును నీలుఁడును దోడ్పడ బయలుదేఱివచ్చిరి. అంత నీలుఁడు, అప్పుడు, త్రిశిరునిమీఁద నొకపర్వతశిఖరమును వేయఁగా, బుద్ధిమంతుఁడగు నారావణపుత్త్రుఁడు, వాఁడిబాణముల దానినిద్రుంచెను. ఆపర్వతశిఖరము త్రిశిరునిబాణశతముచే భిన్నమై తాలన్నియుఁబగిలి, మిడుంగుఱులతోను జ్వాలలతోను నొప్పుచు, నేలంబడెను. అంత నప్పుడు దేవాంతకుఁ డాపర్వతము బ్రద్దలగుటంజూచి యుబ్బి, పరిఘముగొని యుద్ధమున వాయుకుమారుఁ డంగదునిమీఁదికిఁ దలపడెను. అప్పుడు వాయుపుత్త్రుఁడు హనుమంతుఁడు, తనపయికి దేవాంతకుఁడు వచ్చుటంజూచి, వానిపయికెగిరి, వజ్రసమానమగు పిడికిట వానిశిరస్సును బొడిచెను. అప్పుడు వీరుఁడును బలవంతుఁడునగు నామహాకపి

హనుమంతుఁడు, దేవాంతకుని శిరస్సుపైఁగొట్టి రాక్షసులందఱు వడంకునట్లు సింహనాదము నేసెను. రాక్షసరాజయినరావణునిపుత్త్రుఁడగు నాదేవాంతకుఁడు, ఆపిడికిటిపోటునకు తలపెనుపక్కలై దంతములును గన్నులును వెలికుఱుక, నాలుక వ్రేలుకాడ, నునుఱువీడి తోడనే నేలంగూలెను. రాక్షసయోధులలో ముఖ్యుఁడును, మహాబలుఁడును, దేవతలకు శత్త్రుండునగు నాదేవాంతకుఁడు యుద్ధమున హతుఁడగుటనుజూచి, త్రిశిరుఁడు క్రుద్ధుఁడై, నీలునిఱొమ్మునిూఁద వాఁడిమొనలుగల పెక్కుబాణసమూహములు వర్షమువలె నుగ్రముగాఁ గురిసెను. మహోదరుండును మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధుఁడై మందరపర్వతమును సూర్యుఁ డారోహించునట్లు,మరల పర్వతాకారమైన మఱియొక యేనుంగు వేగ నారోహించి యుద్ధమునకువచ్చెను. అంత మెఱుపులగుంపులతోను నింద్రధనుస్సుతోడనుం గూడినమేఘము పర్వతముమిూఁద వర్షముగురియునట్లు, బహుభూషణాలంకృతుఁడై విలుదాల్చి యున్నయామహోదరుఁడు నీలునివక్షమునందు, బాణవర్షము గురియించెను. అంత మహాబలుం డగునామహోదరుండట్లు బాణసమూహములు దనచుట్టును వర్షించుచుండఁగా కపిసైన్యపాలుఁడగు నీలుండు భిన్నగాత్త్రుఁడై యవయవములెల్ల విరవిరఁబోవ నిట్టట్టుగదలలేక స్తంభించియుండెను. అంతనీలుఁడు కొంతవడికిఁ దెలివినొంది వృక్షసమూహములతోఁగూడిన యొకపర్వతమును బెకల్చి, మిక్కిలియు నుగ్రమగువేగమున నెగసివచ్చి యాకొండతో మహోదరునితలమిూఁదం గొట్టెను. అంత నమ్మహోదరుఁడు ఆపర్వతము దెబ్బకుఁ దానును తనమహాగజమును భగ్నుఁడై హింసనొంది వజ్రాయుధముచే హతమైనపర్వతమువలె ప్రాణములెడలి నేలంబడెను. అట్లు తనపినతండ్రి యగుమహోదరుఁడ హతుఁడగుటంజూచి, త్రిశిరుఁడు, మిక్కిలి క్రుద్ధుఁడై విలుగొని హనుమంతుని వాఁడిబాణములఁ గాఁడనొప్పించెను. ఆహనుమంతుఁడు కుపితుఁడై పర్వతశిఖరము నొకటి ప్రయోగించెను. బలవంతుఁడగు త్రిశిరుఁడు దానిని వాఁడిబాణములేసి పెక్కువ్రయ్యలుగాఁ దునిమెను. మహాకపియగు హనుమంతుఁడు తానువైచిన పర్వతమ వ్యర్థమగుటనుజూచి అయ్యుద్ధమున రావణపుత్త్రుఁడగు త్రిశిరునిపై వృక్షములన జడిగాఁ గురియించెను. ప్రతాపవంతుఁ డగుత్రిశిరుఁడు వృక్షవర్షము పయివచ్చుటఁ జూచి, దాని నాకాశమునఁ బెక్కువాఁడిబాణములచే ఛేదించి సింహనాదమ గావించెను. అంత నపుడు హనుమంతుఁడు క్రుద్ధుఁడై పయికెగసి, మేటియేనుగును సింగముచీల్చునట్లు, త్రిశిరునిగుఱ్ఱములను నఖంబులఁ జీల్చివైచెను. అంత రావణపుత్త్రుండగు త్రిశిరుఁడు యముఁడు కాళరాత్రినింబోలె, తాను శక్తింగొని వాయుకుమారుఁడగు హనుమంతునిపై వైచెను. వానరశార్దూలుం డగు హనుమంతుఁడు ఆకాశముననుండి పడునుల్కయుంబోలె త్రిశిరుఁడు తనపై వైచినయాశక్తి, తన్నుఁ దాఁకకమునుపే, దానినిబట్టి విఱిచి, సింహనాదము గావించెను. అట్లు భయంకర ప్రకాశంబగు నాశక్తిని హనుమంతుఁడు విఱిచివేయుటంజూచి, వానరులు వి

క్కలి సంతుష్టులై మేఘములవలె గర్జించిరి. అంత నవుడు రాక్షసోత్తముండగు త్రిశిరుఁడు, ఖడ్గముదీసి విశాలమగు హనుమంతునివక్షముపైఁ గొట్టెను. వీర్యవంతుఁడగు నావాయుకుమారుఁడు హనుమంతుఁడు, ఖడ్గపువ్రేటునం గొట్టువడి, త్రిశిరుని యొమ్ముపై నఱచేతం జఱచెను. మహాతేజుండగు నా త్రిశిరుఁడు హనుమంతుని యఱచేతిదెబ్బకు మూర్ఛితుఁడై చేతియాయుధము జాఱిపడ, నేలంబడెను. పర్వతాకారుఁడగు నమ్మహాకపి హనుమంతుఁడు, అట్లు మూర్ఛితుఁడై నేలంబడుచున్న యా త్రిశిరుని చేతిఖడ్గము పెఱికికొని సర్వరాక్షసులును బెదరునట్లుగా సింహనాదము గావించెను. త్రిశిరుఁడు ఆ సింహనాదమునకు సహింపలేక హనుమంతునిపైకి దూఁకెను. అట్లు దూఁకి, యతనిని బిడికిటిపోటునం బొడిచెను. మహాకపి యగుహనుమంతుఁ డా పిడికిటిపోటునకు మిక్కిలియుం గుపితుఁడై, రాక్షసతిలకుఁడగు త్రిశిరునిని కిరీటముతోఁగూడఁ బట్టుకొనెను. ఇంద్రుఁడు త్వష్టపుత్రుఁ డయినవిశ్వరూపునితలలను ఖండించినట్లు, ఆ హనుమంతుఁడు, క్రుద్ధుఁడై వాఁడియగు నాఖడ్గముచే కిరీటయుక్తమై కుండలాలంకృత మగునా త్రిశిరునిశిరస్సుల మూటిని ఛేదించెను. జ్వలించుచున్న నిప్పువంటి నిడుదకన్నులు గలిగి, పర్వతాకారములగు నాయింద్రశత్రుని త్రిశిరునితలలు మూఁడును, ఆకాశముననుండి ఫలము ననుభవించి తీఱినజ్యోతులు పడునట్లు నేలంబడినవి. దేవశత్రుఁడయిన యా త్రిశిరుని దేవేంద్రపరాక్రముఁడగు హనుమంతుఁడు వధింపఁగానే, వానరు లందఱును సంతోషించి సింహనాదములు గావించిరి. భూమి మిక్కిలి చలించినది. అంత రాక్షసులు భయపడి నలుప్రక్కలం బాఱిపోయిరి. త్రిశిరుఁడు హతుఁడగుటయును, అట్లే మహోదరుఁడును రూపుమాయుటయును అంతకమున్న దుర్ధర్షులయిన దేవాంతక నరాంతకులును హతులగుటయుం జూచి మహాకోపనుండయిన మత్తుం డనఁబడు రాక్షసపుంగవుఁడు మహాపార్శ్వుఁడు మఱియుఁ గోపము నొందినవాఁడయ్యె, వాఁడు మిక్కిలి మెఱుఁగులు దుఱఁగలించుచు భయంకరమై యంతయు వట్టి యినుముచేతనే చేయఁబడిన మేలిగదను గయికొనెను. అది బంగారుపట్టెలచే నలంకృతమై మున్ను శత్రువుల రక్తముచే రంజితమై యపుడు యుద్ధంబున నెత్తురుగండల క్రొన్నురుఁగు గలిగి, తనరూపముచేతనే ప్రకాశించుచుండును. మఱియు నది కొనయందు మిక్కుటపుఁగాంతిచే మెఱయుచు, ఎఱ్ఱని పుష్పమాలికలచే నలంకృతమై, యైరావతము పుండరీకము సార్వభౌమ మనెడి దిగ్గజములకును భయము గలిగించుచుండెను. * రాక్షసపుంగవుఁ డగునామత్తుఁడు మహాపార్శ్వుఁడు మిక్కిలి క్రుద్ధుఁడై గద చేతంగొని ప్రలయకాలాగ్నివలె మండిపడుచు, వానరులమీఁదికిఁ బోయెను. అంత బలవంతుఁడగు ఋషభుఁడు ఒక్కయెగురున రావణునితమ్ముండగు మహాపార్శ్వునిం జేరి, వానిముందట నిలఁబడెను. అమ్మహాపార్శ్వుఁడు, పర్వతాకారుఁడగు ఋషభుఁడు తనముందట నిలుచుటంజూచి, కోపిం

* మహాపార్శ్వునకు మత్తుఁడు మత్తానీకుఁడను రెండుపేళ్లుగలవు.

టీ. వజ్రసమానమగునగదచే నతనిఱొమ్మునఁ గొట్టెను. వానరసింహుఁడగు ఋషభుఁడు అట్లాగదచేఁ గొట్టువడి ఱొమ్మువగిలి, మిక్కిలియుఁ దత్తఱిల్లి, యెంతయు నెత్తురు గాఱినవాఁడయ్యె. వానరతిలకుఁడగు ఋషభుఁడు, చాలసేపటికిఁ దెలివినొంది, వేగమున మహాబలుఁడగు నా మహాపార్శ్వుని గదపయికిఁ బరుగెత్తెను. ఆ ఋషభుఁడు బెడిదమయిన యాగదను బెఱికికొని, పలుమాఱు గిరగిరం ద్రిప్పి దానిచే యుద్ధమున మహాబలుండయిన మత్తానీకునిఁ (మహాపార్శ్వునిఁ) గొట్టెను. అంత నామత్తుఁడు (మహాపార్శ్వుఁడు) తనగదచేతనే కొట్టువడి భగ్నుఁడై దంతములును దుల్లిపడ నేత్రములు వెలికుఱుక,వజ్రాయుధముచేఁ గొట్టువడినపర్వతమువలె నేలంగూలెను. ఆమహాపార్శ్వుఁడు, కన్నులువీడి,బలమెడలి, యుసురుమాలి నేలంబడఁగానే,రాక్షససైన్యము భయమునం బాఱినది. (ఉన్మత్తుఁ డనఁబడు మహోదరుఁడు అప్పుడు తనతోఁ బుట్టువగు మహాపార్శ్వుఁడు యుద్ధమున హతుఁడగుటనుజూచి స్వభావముననే మిక్కిలియు క్రుద్ధుఁడగువాఁడు గాన యప్పుడు మఱియుఁ గోపమునొంది ప్రళయకాలాగ్నివలెఁ దేజంబున వెలుంగుచుండెను. అంత నావీరుఁడు గదనుగొని యుగ్రమగు వానరసైన్యమును బెదరించుచు, మిక్కిలియుఁ బ్రచండమైన యగ్నివలె దహించుచు నా సైన్యమునడుమ వేగంబునఁ బాఱుతెంచెను. భయంకరపరాక్రముఁడగు నారాక్షసుఁడట్లు పయింబడి వచ్చుచుండుటనుజూచి, పర్వతాకారుఁడును మహాబలుండునగు గవాక్షుఁడు పర్వతమునొకటిఁగొని భయంకరుఁడగు నారాక్షసుని దానిచేఁ జంపంగోరి, వానిపయిఁ దలపడెను. వీరుండైన యున్మత్తుఁడును(మహోదరుఁడును) అట్లుయుద్ధమున నమ్మహాపర్వతము తనపయికి వచ్చుచుండుటనుజూచి, గదచేత దానిని నూఱుతునుకలుగా ఛేదించెను. మహాబాహుఁడును వానరకుంజరుఁడు నగు గవాక్షుఁడు ఆపర్వతము నుగ్గునూచయగుటకు నాశ్చర్యపడి మాటిమాటికి గర్జించెను. రాక్షసోత్తముఁడయిన యున్మత్తుఁడును (మహోదరుఁడును) మిక్కిలిక్రుద్ధుఁడై ధగధగమెఱయుచున్న గదను వేగగొని గవాక్షునిఱొమ్మునఁ గొట్టెను. వీరుఁ డాకపికుంజరుఁడు ఆగదచేతఁ గొట్టువడి మిక్కిలియు నెత్తురుగాఱ మూర్ఛితుఁడై నేలంబడెను. అంత నా గవాక్షుఁడు మఱల మూర్ఛదేఱి, యామహోదరుని నెత్తిపై నఱచేతం జఱచెను. వీరుఁడును పర్వతాకారుండునగు నారాక్షసుఁడు ఆదెబ్బపడి పండ్లును గన్నులు నూడిపడ నేలంబడి వేఁడినెత్తురుగాఱ ప్రాణము లెడలినవాఁడయ్యె.) ఆరావణునితమ్ముఁడు హతుఁడు కాఁగానే సముద్రమువలె విస్తరించిన రాక్షససైన్యము ఆయుధములువిడిచి కీర్తిలేక పట్టిబ్రతుకుఁ గలిగినంజాలునని చెలియలికట్టను దాఁటినసముద్రమువలెఁ బరుగెత్తినది. ఇది డెబ్బదియవ సర్గము.

అతికాయుఁడు యుద్ధమునకు వచ్చుట; విభీషణుఁడు రామున కతికాయునివృత్తాంతమును జెప్పుట; అతికాయుఁడు వానర యూథపతులను నిరసించి రాముని దారసించి రాఁగా లక్ష్మణుండెదుర్కొని బ్రహ్మాస్త్రమున వానిని జంపుట.

మహాతేజుండై బ్రహ్మవలన వరమువడిసి యుద్ధమున దేవదానవుల గర్వము నడంచిన పర్వతాకారుండగు నతికాయుఁడు, అట్లు తనబలమంతయు, గగురుబుట్టించునట్లు తుములముగాఁ గలఁగి నలంగుటం జూచి, దేవేంద్రపరాక్రము లయినతోఁబుట్టువులు నిహతులగుటయుఁగాంచి, మఱియుఁ దనపినతండ్రులును రాక్షసోత్తములు నగు నాయన్నదమ్ములు యుద్ధోన్మత్తుఁడును (మహోదరుఁడును) మత్తుఁడును (మహాపార్శ్వుఁడును) యుద్ధమున రూపడఁగుటయుఁ గనుంగొని, మిక్కిలియుఁ గోపమునొందెను. ఇంద్రునిశత్రుం డగునయ్యతికాయుఁడు, వేయిసూర్యులొక్కటిగాఁ గూడినట్లు మిక్కిలియు వెలుఁగుచున్నరథము నారోహించి వానరులమీఁది కడరెను. అతఁడు కిరీటముఁదాల్చి స్వచ్ఛములగుకుండలములు తళుకొత్త తనవెనువింటినారి సారించి, తనపేరు వాడి మహాధ్వనిగలుగునట్లు, సింహనాదముసేసెను. అట్లతనిసింహనాదమునకును బేరువాడిన చప్పుడునకును, బెడిదం బయినయల్లెత్రాటిధ్వనికిని, వానరులందఱును భయపడిరి. ఆవానరులందఱును అతికాయుని మహాకాయమునుజూచి 'వీఁడు కుంభకర్ణుఁడే; మరల లేచివచ్చినాఁడు' అని భయపీడితులై యొండొరుల నండగొనిరి. ఆవానరయూథములు త్రివిక్రమావతారమందలి విష్ణునిరూపమువలె నున్నయతనిరూపమునుజూచి భయపడి యంతంత పాఱిపోయినవి. ఆవానరు లతికాయునిఁజూచి, యేమియుం దోఁచక యుద్ధమున శరణ్యుండగు లక్ష్మణాగ్రజుని రాముని శరణుఁజొచ్చిరి. అంత రథమునెక్కి, పర్వతాకారుఁడై విలుదాల్చి ప్రళయకాలమేఘమువలె గర్జించుచున్న యతికాయుని రాముఁడు దూరమునఁజూచెను. రాముఁడు మహాకాయుఁడగు నాయతికాయునింజూచి యాశ్చర్యమునొంది, వానరులకు కూఁటఁజెప్పి భయముడిపి విభీషణునింజూచి 'పర్వతాకారుఁడయి విలుదాల్చి సింహదృష్టిగలిగి యున్నవీఁడెవ్వఁడు, వేయిగుఱ్ఱములుగట్టంబడి విశాలమగు రథముమీఁద నున్నవాఁడు? కాంతిమంతములయిన వాఁడిశూలములును మిక్కిలియుఁ దీక్ష్ణములయిన ప్రాసతోమరములును చుట్టును వెలయ, భూతములచేఁ బరివృతుఁడయిన యీశ్వరునివలె వెలుంగుచున్నాఁడు. మఱియు మృత్యువు నాలుకవలె రాజిలుచుండు రథశక్తులతోడంగూడి మెఱపులతోఁ గూడిన మేఘమువలె మిక్కిలి వెలుంగుచున్నాఁడే! వీఁడెవ్వఁడు? ఈతనిధనుస్సులన్ని యుసజ్యములై పిఱిందిపట్లు బంగారుచే నలంకృతములై, యింద్రధనుస్సు ఆకాశమునుంబోలె, నితనిమేటిరథమును వెలింగించుచున్నవి. ఈరథికశ్రేష్ఠుఁడు సూర్యునివలెఁ దేజరిల్లుచున్న రథముపైఁగూర్చుండి యుద్ధభూమిని వెలింగించుచు వచ్చుచున్నాఁడే!

ఈరాక్షససింహుఁ డెవ్వఁడు? ఇతఁడు సూర్యకిరణములంబోని బాణములచే దశదిశలం బ్రకాశింపఁజేయుచు ధ్వజశిఖరముననున్న రాహువుచే నెంతయు నొప్పుచున్నాఁడు. ఈతనిచేతివిల్లు తుదిని మొదలను నడుమను వంగినదై, మేఘధ్వనివంటి యల్లెత్రాటి మ్రోఁతతోఁగూడి, పిడిదిపట్ల బంగారుచేరంగారుచు నలంకృతమై యింద్రధనుస్సు వలెఁ జూపట్టుచు నెంతయుఁ బ్రకాశించుచున్నది. ఈతనిమహారథము, చిహ్నమగు ధ్వజములతోను పతాకలతోనుంగూడి, కాఁడిక్రిందిబ్రూనిచేతను నొప్పి నలుగురు సారథులచేఁ దోలంబడి, మేఘగర్జనమువలె ధ్వనించుచున్నది. ఈతనిరథముపై ముప్పదియెనిమిది యమ్ములపొదులున్నవి. మఱియు బెడిదములయిన విండ్లును బంగారువలెఁ బింగళములగు నల్లెత్రాళ్లును పెక్కులున్నవి. నాలుగుచేతులు కొలఁదిగల పిళ్లుగలిగి పదిచేతుల నిడివితోఁగూడి రెండుప్రక్కలును గాంతికులుకుచున్న ఖడ్గములు రెండు రథంబున నితని రెండుపార్శ్వముల నున్నవి. ఈధీరుఁడు ఎఱ్ఱని పుష్పమాలికను గంఠమునఁదాల్చి మహాపర్వతమువలెఁ జూపట్టుచు, నీలవర్ణుఁడై మృత్యువునుంబోలెఁ బెద్దనోరుగలిగి మేఘములచేఁ గప్పఁబడినసూర్యునివలెఁ దేజరిల్లుచున్నాఁడు. వీఁడు బంగారుబాహుపురులు గట్టంబడిన భుజములతో నొప్పుచు, ఉన్నతములగు రెండుశిఖరములతోఁగూడిన పర్వతరాజమగు హిమవంతమువలెఁ బ్రకాశించుచున్నాఁడు. మహాబాహూ ! మంచినేత్రములు గల వీనిముఖము కుండలములు దాల్చియుండుటచే పునర్వసునక్షత్రముల నడుమనుండు పూర్ణచంద్రబింబమువలె నొప్పుచున్నది. మఱియు వీనింజూచి వానరులందఱును భయపీడితులై నలుదిక్కులం బాఱుచున్నారు. ఇట్టి యీరాక్షసోత్తముఁ డెవ్వఁడో నీవు నాకుఁ జెప్పుము ' అనియడిగెను. అమితతేజుం డగురాజకుమారుఁడు రాముఁ డిట్లడుగఁగా మహాతేజుం డగువిభీషణుఁ డతనికి వివరించువాఁడై ' మహాతేజుఁడును, కుబేరుని తమ్ముఁడును, భయంకరకార్యుఁడును, మహోత్సాహుఁడును రాక్షసేశ్వరుఁడు నగు రాజు రావణుఁడు గలఁడుగదా ! ఆరావణునకు వీర్యశాలి యగువీఁడు పుత్రుఁడు; యుద్ధమున రావణు నంతటివాఁడు. వీఁడు వృద్ధులను సేవించుచు విద్యావంతుఁడై సమస్తాస్త్రవిదులలో నుత్తముఁడై గుఱ్ఱముమీఁదను రథముమీఁదను, ఏనుఁగుమీఁదను మెలంగఁదెలిసి, ఖడ్గవిద్యయందును, విలువిద్యయందును, గృషియందును, సామదానభేదములందును, యుక్తియందును, మంత్రాలోచనమందును, సమర్థుఁడని యెన్నికగన్నవాఁడు. ఇతఁడు ధాన్యమాలినికొడుకు; అతికాయుఁ డందురు. వీని బాహుబలము నాశ్రయించియె లంకాపురి నిర్భయముగానున్నది. భావితాత్ముఁ డగు నీయతికాయుఁడు తపస్సుచేసి బ్రహ్మనారాధించి దివ్యాస్త్రములను బడసి శత్రువులను జయించినాఁడు. వీనికి బ్రహ్మదేవుఁడు, దేవాసురులచే చావులేకుండుటయు, దివ్యమయిన యీకవచమును, సూర్యునివలె మెఱయుచున్న యీరథమును నొసంగెను. వీఁడు వందలమార్లు, దేవతలను దానవులను నోడించి, రాక్షసులను రక్షించియు

న్నాఁడు; యక్షులను రూపుమాపియున్నాఁడు. వీఁడు యుద్ధంబున బుద్ధిమంతుఁ డగు నింద్రునివజ్రాయుధమును స్తంభింపఁ జేసినాఁడు; అట్లె వరుణుని పాశమునుగూడ ప్రతిహతము గావించినాఁడు. ఇట్టి బలవంతుఁ డయినయీరాక్షససింహుఁడు అతికాయుఁడు రావణునిపుత్త్రుఁడు, బుద్ధిమంతుఁడు, దేవదానవులదర్పమును హరించినవాఁడు. పురుషలలామా ! కాఁబట్టి, వీఁడు వానరసైన్యములను బాణములచే నాశముసేయుటకు మునుపే వీనిని శీఘ్రముగాఁ జావఁ బ్రయత్నముసేయుము' అనెను. అంత బలవంతుఁ డగునతికాయుఁడు వానరసేనను బ్రవేశించి, వింటినారిని మొరయించి, పలుమాఱు సింహనాదము గావించెను. భయంకరదేహుఁడై రథమున నున్నారథికోత్తము నతికాయునింజూచి, వానరులలోఁ బ్రధానులగు బలవంతు లాతని నెదుర్కొనిరి. కుముదుఁడును, ద్వివిదుఁడును, మైందుఁడును, నీలుఁడును, శరభుఁడును వృక్షములను బర్వతశిఖరములనుం జేకొని యొక్కపెట్ట నెదిర్చిరి. అస్త్రవేత్తలలోనెల్ల మేటియు మహాతేజుండు నగునతికాయుఁడు వారువైచిన వృక్షములను పర్వతములను కాంచనాలంకృతములయిన బాణములచే ఛేదించివైచెను. బలవంతుఁడును భయంకరకాయుఁడు నగునతికాయుఁడు, యుద్ధమున నావానరుల కభిముఖుఁడై వారినందఱను వట్టియుక్కుతోనే చేయంబడిన బాణములచే నొప్పించెను. ఆవానరులు, అతికాయుని బాణవర్షముచేఁ బీడితులై, దేహమంతయు గాయములుపడ, నమ్మహాయుద్ధమున నతనికి బదులేమియుఁ జేయఁజాలకపోయిరి. అతికాయుఁడు క్రుద్ధుండై యౌవనముచే గర్వించియున్నసింహము మృగసమూహమునుంబోలె, అవ్వానరవీరుల సైన్యమంతయు భయపెట్టి కలంచెను. రాక్షసలలాముఁడగు నాయతికాయుఁడు వానరసేనలోపల, తనపైకి యుద్ధంబునకు రానివాని నెవ్వనిని గొట్టక ధనుస్తూణీరములతో రామునొద్దకుఁబోయి గర్వయుక్తముగా 'నేను విల్లును బాణంబులనుగొని రథమెక్కి యుద్ధమునకు నిలిచియున్నాను. అల్పుఁ డెవ్వనితోఁగాని యుద్ధముసేయను. ఇందు యుద్ధమున కుత్సాహముగలవాఁ డెవ్వఁడో యతఁడు నాకిప్పుడు శీఘ్రముగా యుద్ధ మొసంగుఁగాక' యనెను. అతికాయుం డట్లు గర్వించిచెప్పుచున్నమాటవిని, శత్త్రుహంతయగు లక్ష్మణుఁడు,అందులకు నోర్వంజాలక, కోపించి, యతనిముందఱికి దూఁకి, యెంతమాత్రము సరకుసేయక వింటిం గయికొనెను. లక్ష్మణుఁడు క్రుద్ధుఁడై యట్లుదూఁకి, పొదినుండి బాణము నెత్తి యతికాయుని ముందట, నాపెనువింటిని నాకర్షించెను. లక్ష్మణుని యల్లెత్రాటిధ్వని బెడిదమై భూమిని బర్వతములను నాకాశమును సముద్రమును దిక్కులనునిండి, రాక్షసులనందఱను భయపఱుచుచుం జెలంగెను. అప్పుడు భయంకరమయిన లక్ష్మణుని ధనుర్ధ్వనినివిని, మహాతేజుండును బలవంతుఁడునగు రాక్షసరాజపుత్త్రుం డతికాయుఁడు మిక్కిలియు నాశ్చర్యమునొందెను. అంత నతికాయుఁడు లక్ష్మణుఁడు వైనడరుటంజూచి కుపితుఁడై, వాఁడిబాణమునుగయికొని, యతనితో 'లక్ష్మణా! నీవుపసివాఁడవు. పరా

క్రమకృత్యములందు గడిదేఱినవాఁడవుగావు. కాన పొమ్ము. మృత్యువుతోపాటియైన నాబోఁటితో యుద్ధముసేయ నేలగోరదవు? నా చేతులారవిడుచు నస్త్రములవేగమును భూమియు నంతరిక్షమును హిమవంతుఁడుగూడ నెంతమాత్రము సైఁపఁజాలరు. సుఖముగా నిద్రించుచున్న (తనంతటఁదానే పొనుఁగుపడియున్న) ప్రలయకాలాగ్ని నేల ప్రజ్వరిల్లఁజేసెదవు? ధనుస్సును బెట్టి మరలుము. నన్నుమార్కొని ప్రాణములు పోఁగొట్టుకొనవలదు. అట్లుగాక నీవు నాకెదిరి నిలిచి మరలిపోవనొల్లవేని నిలువుము. ఇందె ప్రాణములు విడిచి యమలోకమునకుఁ బోయెదవు. తీక్ష్ణములై శత్రుగర్వనాశనములై యీశ్వరుని త్రిశూలముంబోలి మేలిబంగారుచే నలంకృతములైన నాబాణములను జూడుము. సర్పసమానమైన యీ బాణము, క్రుద్ధమయినసింగము మేటియేనుంగునెత్తురు త్రావునట్లు, నీనెత్తురుం ద్రావఁగలదు' అనెను. అతఁడిట్లుచెప్పి మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధుఁడై వింటబాణమును సంధించెను. అతిబలుండును మహాకాంతిమంతుఁడునగు నారాజపుత్త్రుఁడు లక్ష్మణుఁడు యుద్ధమున నతికాయుఁడు రోషంబును గర్వంబును దొలఁకఁబలికిన మాటనువిని, మిక్కిలియు కోపమునొంది యెంతయు నర్థవంతమగు వాక్యమున 'దురాత్మా! మాటమాత్రమున నీవు ముఖ్యుఁడవు గానేరవు. కార్యమునుబట్టియే శూరులగుదురుగాని తమ్ముందాము పొగడుకొనుటచేతంగాదు. నేను వింటిని బాణములనుందాల్చి నిలిచియుండఁగా నీబలమును జూపుము. నీవు కార్యముసేసి నీస్వరూపమును జూపుము. ఊరక నిన్ను నీవే పొగడుకొనఁదగదు. ఎవ్వఁడు పౌరుషముగలవాఁడో వాఁడే శూరుఁడనఁబడును. ఊరక తన్నుఁ బొగడుకొన్నంతనే శూరుఁడుగాఁడు. నీవు సర్వాయుధములను ధరించియున్నవాఁడవు, ధనుర్ధరుఁడవై రథమునెక్కియున్నాఁడవు. బాణములచేతంగాని దివ్యాస్త్రములచేతఁగాని నీపరాక్రమముఁ జూపుము. అటుపిమ్మట వాయువు చక్కఁగాఁ బండిన తాటిపండును తొడిమనుండి రాల్చునట్లు, నేను వాఁడిబాణములచే నీశిరస్సును బడఁగూల్చెదను. ఇప్పుడు మేలికాంచనముచే భూషితములగు నాబాణములు, నీదేహమున బాణపుటలుఁగులచేఁ గావింపఁబడినగండ్లనుండి కాఱునెత్తురుం ద్రావఁగలవు. వీఁడుబాలుఁడని నన్నెంతమాత్రము తక్కువగా నెంచవలదు. నేను బాలుఁడయిననుగాని వృద్ధుఁడయిననుగాని యుద్ధమున మృత్యువువంటివాఁడనని యెఱుంగుము. బాలుండగు విష్ణుఁడు త్రివిక్రమావతారమున ముల్లోకములను మూఁడడుగులచేఁ ద్రొక్కలేదాయేమి?' అనెను. సయుక్తికముగను పరమార్థయుక్తముగను లక్ష్మణుఁడు చెప్పినమాటనువిని, యతికాయుఁడు మిక్కిలి క్రుద్ధుఁడై మేటిబాణమును గయికొనెను. అంత, మహాత్ములగు విద్యాధరులును, భూతములును, దేవతలును, దైత్యులును, మహర్షులును, గుహ్యకులును నచ్చటి కాయుద్ధమును జూడవచ్చిరి. అంత నతికాయుఁడు కుపితుఁడై వింటబాణమునుదొడిగి, బాణవేగమున నడుమునుండు నాకాశమును మ్రింగువానివలె లక్ష్మణునిపై విడిచెను. వీరులగు పగవారిం బీఁ

చమడంచు లక్ష్మణుఁడు, సర్పముంబోలి బెడిదమై తనపయి వచ్చుచున్న యా వాఁడి బాణమును అర్ధచంద్రబాణమున ఛేదించెను. అతికాయుఁడు, ఛిన్నశరీరమగుసర్పము వలె నాబాణము ఖండింపఁబడుటనుజూచి మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధుఁడై యైదుబాణములను దీసికొనెను. అతికాయుఁ డాబాణములను లక్ష్మణునిపై వైచెను. ఆ బాణములు తన్నుఁ దాఁకకమునుపే లక్ష్మణుఁడు వాఁడిబాణముల వానిని ఖండించెను. శత్రువీరుల రూపుమాపు నాలక్ష్మణుఁడు, ఆబాణములను వాఁడిబాణములచే ఛేదించి, తేజస్సుచే మండుచున్నట్లున్న యొకతీక్ష్ణబాణమును దీసికొనెను. వీర్యవంతుఁడగు లక్ష్మణుఁడు ఆబాణమును దీసి తనమేటివింట సంధించి యాకర్ణాంతముగా వేగ నాకర్షించి యతికాయునిపై విడిచెను. వీర్యశాలియగు నాలక్ష్మణుఁడు అట్లు తెగనిండఁ దిగిచి కణుపులులేక చాఁపై యున్నబాణమున రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడగు నతికాయుని లలాటమునం గొట్టెను. ఆ బాణము భయంకరుఁడగు నారాక్షసుని నొసట నాటుకొని నెత్తుటందడిసి, కొండపయి నున్న మేటిసర్పమువలెఁ జూడనొప్పెను. అతికాయుఁ డా లక్ష్మణుబాణముచేఁ బీడితుఁడై రుద్రునిబాణముచే పీడితమయిన త్రిపురద్వారమువలె నెంతయుఁ జలించెను. మహాబలుం డతికాయుఁడు కొంత తెప్పిఱిలి యిఁకఁ జేయ వలసినదేమియని యాలోచించి యిదియని నిశ్చయించి, లక్ష్మణునితో 'నీవిట్లు బాణముప్రయోగించుటచే నాకు శ్లాఘింపఁదగిన శత్రుఁడవగుచున్నావు' అని యిట్లుచెప్పి మొగమువాంచి చేతులు దిటకుఁదెచ్చుకొని రథగతుఁడై చిత్రప్రచారములు దిరిగెను. ఆరాక్షసోత్తముఁడు ఒకటి,మూఁడు, అయిదు, ఏడు నని యిట్లు బాణములనుదీసి వింట సంధించి నారినాకర్షించి లక్ష్మణుపైఁ బ్రయోగించెను.మృత్యువుంబోలినవై బంగారుపింజలతోఁగూడి సూర్యునివలెఁ దేజరిల్లుచు రాక్షసేంద్రుఁడగు నతికాయుని వింటినుండి విడివడిన యాబాణములు ఆకాశమును జ్వలించుచున్నదానివలెఁ గావించినవి. అంత రామునితమ్ముఁడు లక్ష్మణుఁడు, ఎంతమాత్రమును తత్తఱపడక, యతికాయుఁడు ప్రయోగించిన బాణజాలములనెల్ల పెక్కువాఁడిబాణములను ఖండించెను. దేవేంద్రునకు శత్రుండును రావణునకుఁ బుత్రుండునగు నతికాయుఁడు,యుద్ధమున నాబాణములన్నియుఖండితములగుటంజూచి,కుపితుఁడై , తీక్ష్ణంబగు నొకదివ్యబాణమునుదీసెను. మహాతేజుండగు నాయతికాయుఁడు, ఆబాణమును వింటఁదొడిగి వేగవిడిచెను. అంత,పయిపడివచ్చుచున్న లక్ష్మణునిఱొమ్మున నది నాటుకొనెను. అట్లుయుద్ధమున నతికాయునిచే ఱొమ్మున బాణముగ్రుచ్చఁబడి లక్ష్మణుఁడు మదించిన యేనుఁగు మదజలము గార్చునట్లు వేఁడినెత్తురు దొరఁగెను. లక్ష్మణుఁడు సమర్థుఁడుగాన, యపుడు తన దేహములోని బాణమును తటాలునఁ బెఱికి బాధయుడిగి, వాఁడియగునొకబాణమును గ్రహించి దానినిదివ్యాస్త్రమంత్రముతోఁగూర్చెను. అపుడు లక్ష్మణుఁ డాబాణమును ఆగ్నేయాస్త్రమంత్రముచే నభిమంత్రించెను. అది మహాత్ముండగు లక్ష్మణునిధనువునం దపుడు మిక్కిలియు జ్వలించెను. మహాతేజుండగు నతికాయుఁడును, సౌరాస్త్రమంత్రము

ననుసంధించి, ఆమంత్రముచే సర్పసదృశంబును గాంచనపుంఖమునగు బాణము నభి మంత్రించెను. లక్ష్మణుఁ డాగ్నేయాస్త్రమంత్రముచే నభిమంత్రితమై భయంకర ముగా జ్వలించుచున్నయా బాణమును, యముఁడు కాలదండమునుంబోలె, అతికా యునిపైఁ బ్రయోగించెను. ఆగ్నేయాస్త్రయుక్తంబగు బాణమువచ్చుటనుజూచి,అతి కాయుఁడు, అపుడు సూర్యాస్త్రముచే నభిమంత్రితమై వెలుంగుచున్న యాబాణ మును విడిచెను. ఆబాణములు రెండును ఆకాశమున, మొనలు మిక్కుటపుతేజమున వెలుంగఁగా, క్రుద్ధములయిన సర్పములవలె నొండొంటిఁదాఁకి కొట్టుకొన్నవయ్యె. ఆ బాణములు రెండును ఒండొంటినిదహించి నేలంబడినవి. ఇట్లవి మేటిబాణములయ్యు తేజంబులు దూలి, భస్మీభూతములై నేలంబడి యెంతమాత్రమును బ్రకాశింపవ య్యె. అంత నతికాయుఁడు క్రుద్ధుఁడై, ఐషీకాస్త్రమును బ్రయోగించెను. వీర్యవం తుఁడగు లక్ష్మణుఁడు, అయ్యస్త్రమును ఐంద్రాస్త్రముచేతం గొట్టెను. రావణపుత్త్రుం డగు నతికాయుఁడు, తనయైషీకాస్త్రము హతమగుటంజూచి, రోషమునొంది. యా మ్యాస్త్రమంత్రముచే బాణము నభిమంత్రించెను.అంత నతికాయుఁ డా యామ్యా స్త్రమును లక్ష్మణునిపైఁ బ్రయోగించెను. లక్ష్మణుఁడును వాయవ్యాస్త్రమున దా నినిగొట్టెను. అంత లక్ష్మణుఁడు మిక్కిలి క్రుద్ధుఁడై, మేఘము వర్షధారలఁగురియునట్లు, బాణధారల నతికాయునిపైఁగురిసెను. ఆబాణములు, అతికాయునింబొంది వజ్రవిభూ షితమగు నతనిమేనికవచమును దాఁకి, కొనలందలియలుఁగులు విఱిగి నేలంబడినవి. శత్రువీరహంతయు మహాయశుండు నగులక్ష్మణుఁడు, ఆ బాణములన్నియు వ్యర్థము లగుటనుజూచి మరల మేటిబాణములను వేయింటిని వర్షించెను. మహాబలుండగు నా యతికాయుఁడు, లక్ష్మణుఁడు బాణసమూహములనెంతఁ దనపై వర్షించుచున్నను యుద్ధ మునం దభేద్యమగు కవచముదాల్చి యుండుటచే, నెంతమాత్రమును బాధనొందఁడ య్యె. (అతికాయుఁడు క్రూరసర్పాకారమగు బాణమును లక్ష్మణునిపైఁ బ్రయోగింపఁ గా, పగవారిని బరితపింపఁజేయు నాబలుదిట్ట, ఆబాణము మర్మస్థలమున నాటుటచే ముహూర్తమాత్రము మూర్ఛనొందెను. అంతఁ గొంతవడికి మూర్ఛదేఱి, యమ్మహా బలుఁడు మేటిబాణముల నాలుగింటిచే యుద్ధమున గుఱ్ఱములను సారథినిజంపెను.ఆ యరిందముఁడు బాణవర్షముచే ధ్వజమును ధ్వంసముగావించి, తొట్రుపడక యారా క్షసునిం జంపుటకై బాణములను గుఱిపెట్టివేసెను.) పురుషలలాముండగు లక్ష్మణుఁ డు యుద్ధమున నతికాయు నెంతమాత్రము నొప్పింపఁజాలఁడయ్యె. అంత వాయుదే వుఁడు, లక్ష్మణునియొద్దకువచ్చి 'ఈ యతికాయుఁడు బ్రహ్మదేవునివలన వరమునొంది, అభేద్యమగు కవచమును ధరించియున్నాఁడు. బ్రహ్మాస్త్రముచే వీనిని వధింపుము. ఏలన వేఱువిధమున వీనిని వధింపనలవిగాదు. కవచధరుండును బలవంతుఁడునగు నితనిని ఇతరాస్త్రములచే వధింపనలవిగాదు' అని చెప్పెను. అంత దేవేంద్రస మానపరాక్రముఁడగు లక్ష్మణుఁడు వాయుదేవునివచనమునువిని, శీఘ్రమున బ్రహ్మ

స్త్రమంత్రమును జపించి, అమోఘంబగు వేగముగలబాణమును వింటసంధించెను. లక్ష్మణుఁడు వాఁడిమొన గలమేటిబాణమున బ్రహ్మాస్త్రము నభిమంత్రింపఁగానే, చంద్రసూర్యులును తక్కిన మహాగ్రహములును భయమునొందిరి. దిక్కులును, ఆకాశమునదిరెను. భూమి వడంకెను. లక్ష్మణుఁడు మంచిపింజగలిగి, వజ్రముతో సమానమై యతికాయునకు యమదూతం బోలినయమ్మహాబాణమును బ్రహ్మాస్త్రమంత్రముచే నభిమంత్రించి వింటందొడిగి, దేవేంద్రశత్రుండగురావణునిపుత్రుఁ డయ్యతికాయునిపై యుద్ధంబునఁ బ్రయోగించెను. అప్పుడు యుద్ధంబున, లక్ష్మణుఁడు ప్రయోగింపఁగా, అమోఘ మగువేగము గలిగి అగ్నివలె జ్వలించుచు, బంగారుమయమై వజ్రకఠినమై వింతగొలుపు మేటిపింజగలిగి యున్నయాబాణము తనపైకి వచ్చుచుండుటను నతికాయుఁడు చూచెను. అతికాయుఁ డాబాణమును జూచుచునే వేగంబున దానిని బెక్కువాఁడిబాణములం గొట్టెను. అట్లు గొట్టినను గరుడుఁడుంబోలె వేగముగల యాబాణము నప్పు డతికాయునివలనికిఁ దారసించెను. అప్పు డతికాయుఁడు సకలలోకాంతకుఁడై జ్వలించుచున్న యమునివలెఁ దేజరిల్లుచు నాబాణము వచ్చుటంజూచి, యెంతమాత్రము మనంబున డిందుపడక, శక్తులచేతను, అష్టులచేతను, గదలచేతను, గొడ్డండ్రచేతను, శూలములచేతను, ద్విఫలపత్రాగ్రములగు శూలములచేతను దానినిగొట్టెను. అమ్మహాస్త్రము అద్భుతాకారములగు నయ్యాయుధములను సరకుసేయక, బీఱుపుచ్చి అగ్నిహోత్రముఁవలె వెలుఁగుచుంబోయి, కిరీటాలంకృతమగు నయ్యతికాయునిశిరమున నాటి దానిం ద్రుంచివైచెను. శిరస్త్రాణముతోఁగూడిన యా యతికాయునిశిరస్సు,లక్ష్మణుబాణముచే ఛిన్నమై హిమవంతము శిఖరమువలెఁ దటాలున నేలంగూలెను. అట్లు భూషణములన్నియు నిట్టట్టు చెదరిపడ, నేలంగూలిన యాయతికాయునిఁ జూచినంతనే, హతశేషులగు రాక్షసులందఱును మిక్కిలి వ్యథితులయిరి. ఆ రాక్షసులందఱును ముఖమున దుఃఖముదోఁప దీనులయి వానరుల దెబ్బల కలసి సొలసి యోరువంజాలక పెక్కండ్రు తోడనే వికృతస్వరమున బిగ్గఱగాఁ గూయిడిరి. అంతఁ దమనాయకుండు హతుఁడుకాఁగా ఆ రాక్షసులందఱును భయపడి యుద్ధకాంక్ష యుడిగి,బరుగులువాఱుచు,లంకాభిముఖులయి త్వరితముగాఁ బోయిరి. అప్పుడు భయంకరబలుఁడై యెవ్వరికిని జెనక రాకుండినపగవాఁ డతికాయుఁడు హతుఁడుకాఁగా, వానరులందఱును మిక్కిలి యుబ్బునొంది విరిసినతామరలవలె ముఖములు కలఁకదేఱి యలరఁ, కోరినకోర్కి యగుగెలుపునొందిన లక్ష్మణునిం బూజించిరి. (మహాబలుండై మేఘముంబోలి యున్నయతికాయుని యుద్ధమునంగూల్చి యాలక్ష్మణుఁడు మిక్కిలిసంతుష్టుఁడై యంత వానరసమూహములు తన్నెంతయుఁ బూజింప, యప్పుడు రాముని యొద్దకుఁ బోయినవాఁడయ్యెను.) ఇది డెబ్బదియొకండవసర్గము.

రావణుం డతికాయువధాదులను విని, తానుబంపిన వీరులం దఱును జచ్చుటంబట్టి రామునిపరాక్రమమును మెచ్చుకొని నగరరక్షణమునకు భృత్యుల నియోగించి పుత్రదుఃఖమున నంతఃపురమును జొచ్చుట.

రాక్షసరాజగు రావణుఁడు, మహాతేజుం డగులక్ష్మణునిచే నతికాయుఁడు హతుఁ డగుటనువిని, పెల్లారాట మొంది 'శత్రులనెంతమాత్రము సైఁపనివాడును ఆయుధధారులలోనెల్ల నుత్తముఁడు మంచివిలుకాఁడు నగు ధూమ్రాక్షుఁడును, అకంపనుఁడును, ప్రహస్తుఁడు, కుంభకర్ణుఁడు ననెడి యీరాక్షసులు, మహాబలశాలురు, వీరులు, యుద్ధ మెప్పుడెప్పుడని కోరుచుండువారు. వీరుశత్రుసైన్యములను జయించుచుందురే కాని యొకప్పుడును శత్రువులవలన పరాజయము నొంది యెఱుంగరు. మహావీర్యవంతులును, మహాకాయులును, నానాశస్త్రవేత్తలు నగునారాక్షసులనుగూడ, రాముఁ డెట్టికార్యమేని చుల్కఁగాఁ జేయువాఁడుగాన వధించి పుచ్చినాఁడు. మహాబలవంతులును శూరులును నగు నితరులును బెక్కండ్రు గూల్పఁబడిరి. ఖరాదులనువధించి ప్రసిద్ధిఁగాంచిన వీరులయిన యీరామలక్ష్మణులనుగూడ ప్రఖ్యాతబలపరాక్రముఁ డగునాపుత్రుఁ డింద్రజితుఁడు వరలబ్ధములయిన దివ్యబాణములచే బంధించినాఁడు. ఆబంధము విడిపించుటకు సురలకుఁగాని మహాబలులయిన యసురులకుఁగాని యక్షగంధర్వకిన్నరులకుఁగాని యలవిగాదు. అన్నదమ్ములారామలక్ష్మణు లట్టిశరబంధమునుండియు విడివడిరే! అది తమప్రభావములచేతనో, మాయచేతనో, మోహనముచేతనో, నాకుఁ దెలియకున్నది. నాయాజ్ఞవలన వీరులును శూరులునగు రాక్షసు లెవరెవగు యుద్ధమునకుఁబోయిరో వారలందఱను మిక్కిలియు బలవంతులగు వానరులు వధించిపుచ్చిరి. ఇప్పుడు యుద్ధమున మహావీరుఁడగు రాముని లక్ష్మణునితోడను, వానరసేనతోడను, సుగ్రీవునితోను, విభీషణునితోనుంగూడ వధింపఁ జాలునట్టివాఁ డెవ్వఁడును నాకగపడలేదు. రామునివిక్రమముబారింబడి రాక్షసులు రూపుమాసిరే! ఆహా! రాముఁ డెట్టిబలవంతుఁడు! అతనియస్త్రబల మెంతగొప్పది! వీరుఁడగు నారాముఁడు అనామయుండగు నారాయణుఁడే యని తలంచెదను. అతని భయమువలననే కదా లంకాపురి లోపలివెలుపలివాకిళ్లన్నియు మూయఁబడియున్నవి. కాన రాక్షసులారా! మీరెంతమాత్ర మేమఱుపాటులేక మిమ్ముం గాపాడుకొనుచు, ఈపురమును జాగ్రత్తతో నలుగడల రక్షించుచుండవలయును. సీతను గాఁచుచున్న యశోకవనికయందు, ఎవ్వనినిగాని ఏవిధమునను, మాకుఁ దెలియక లోపలికి విడువరాదు; వెలుపలికిఁ బోనివ్వరాదు. మఱియు నెందెందు సేనాసన్నివేశమున్నదో యందందంతటను, మీమీసేనలచేఁ బరివృతులై కన్నుగలిగి మాటిమాటికి తిరుగుచుండవలయును. రాక్షసులారా! సాయంకాలమునఁగాని, యర్ధరాత్రమునఁగాని, ప్రాతఃకాలమునఁగాని, యెప్పుడుగాని, యీవానరులు పూనియున్నకార్యమును జూచు

చూడవలయును. వానరులని వారినెప్పుడుగాని తక్కువగాఁ జూడవలదు. పగవారి సైన్యము యుద్ధమున కాయితమైయున్నదా? లేక మనపైకి వచ్చుచున్నదా? లేక యూరకనిల్చియున్నదా? అనియెప్పు డేలాగుననుండునదియుఁ దెలియవలయును' అని యాజ్ఞాపించెను. అంత మహాబలవంతులగు రాక్షసులందఱును, లంకాపతియగు రావణుఁడుచెప్పినయప్పలుకులు విని, యతఁ డానతిచ్చినచొప్పున నంతయుఁ గావించిరి. రాక్షసాధిపుఁడగు రావణుఁ డారాక్షసులకెల్ల నట్లాజ్ఞాపించి దుఃఖశల్యముం దాల్చి దీనుఁడై తనగృహమునకుం బోయెను. అంత నప్పుడు మహాబలుఁడగు రాక్షసేశ్వరుఁడు రావణుఁడు, కోపాగ్ని పయిం బయిఁ జెలంగ, మాటిమాటికి నాపుత్రవ్యసనమునే తలంచుకొని నిట్టూర్పులువిడిచెను. ఇది డెబ్బది రెండవసర్గము.

ఇంద్రజిత్తు రావణు నూఱడించి యాభిచారికహోమము గావించి బ్రహ్మాస్త్రమున రామలక్ష్మణులను వానర యూథపులను మూర్ఛిలం జేయుట.

అంత, దేవాంతకుఁడు, త్రిశిరుఁడు, అతికాయుఁడు మొదలయిన ప్రసిద్ధులగు రాక్షసపుంగవులు యుద్ధమున హతులయిరని హతశేషులయిన రాక్షస సమూహములు త్వరితముగాఁ బోయి రావణునకుఁ జెప్పిరి. అంత రాక్షసరాజు రావణుఁడు, అతికాయాదులందఱును హతులయిరన్న సంగతినివిని, తటాలున దుఃఖమునఁ గన్నుల నీళ్లుగాఱ మూర్ఛిల్లి, కొంతవడికిం దెలిసి, భయంకరమగు పుత్రనాశమును, భ్రాతృవధమును దలంచుకొని, మిక్కిలియు వగచెను. అంత రాక్షసరాజగు రావణుని పుత్త్రుఁడును, రథికసింహుఁడును నగునింద్రజిత్తు, దీనుండై దుఃఖసముద్రమునం దెప్పలఁ దేలుచున్న రాజగు రావణుంజూచి 'రాక్షసేంద్రా ! ఇంద్రజిత్తు బ్రతికి యుండునపుడు, నీ విట్లు దుఃఖము నొందవలదు. యుద్ధమున నింద్రజిత్తుబాణములచేఁ గొట్టువడి యెవఁడుగాని, ప్రాణములఁ దక్కించుకొనఁజాలఁడు. ఇప్పుడు రాముఁడు లక్ష్మణునితోఁగూడ నాబాణములచే దేహము ఛిన్నభిన్నమై, వాఁడిబాణములు దేహమంతటను గ్రుచ్చుకొనియుండ, ప్రాణములువీడి నేలంబడియుండునట్లు గావించెదను జూడుము. ఇంద్రజిత్తు చక్కఁగా నిశ్చయించి పౌరుషదైవబలములు రెంటితోనుం గూడిన యీప్రతిజ్ఞను జేయుచున్నాఁడు వినుము. ఇప్పుడె రామునిని లక్ష్మణునిని, అమోఘములయిన బాణములచే పూరించెదను. ఇప్పుడును దేవేంద్రుఁడును, యముఁడును, విష్ణుదేవుఁడును, మిత్త్రుఁడును, సాధ్యులును, అగ్నిదేవతలును, అగ్నిహోత్త్రుఁడును, చంద్రుఁడును, సూర్యుఁడును, బలిచక్రవర్తి యాగశాలయందు, త్రివిక్రమావతారుఁడగు విష్ణుదేవుఁడు నెఱపిన పరాక్రమముంబోలిననా యప్రమేయపరాక్రమముఁ జూడఁగలరు' అనెను. బలంబు కొఱవడని యా యింద్రజిత్తు, రాజగు రావణునితో నిట్లుచెప్పి, యతని వీడ్కొని, వాయుసమవేగముగలదై, మేలయిన గాడిదలు కట్టంబడియున్న రథము నారోహించెను. మహాతేజుండై పగవారి పీఁచమడంచు

నాయింద్రజిత్తు, సూర్యరథమువలె వెలుంగుచున్నయా యరదము నెక్కి యుద్ధము
చేయవలసినచోటికి తోడనేపోయెను. మహాబలుండగు నాయింద్రజిత్తు బయలుదేఱఁ
గానే, మహాబలులయిన రాక్షసులు పెక్కండ్రు, మిక్కిలి యుబ్బుచు, మేటిధను
వులు కేలందాల్చి కొందఱు గజములను గొంద ఱుత్తమాశ్వములనను నారో
హించి, (భయంకరపరాక్రములగు కొందఱు పర్వతాకారములగు వ్యాఘ్రములను,
వృశ్చికములను, మార్జారములను, ఖరములను, లొట్టియలను, సర్పములను, వరా
హములను, శ్వాపదములను, సింహములను, జంబుకములను, శశములను, హంస
ములను, మయూరములను నెక్కి) ప్రాసములను ముద్గరములను ఖడ్గములను గొడ్డం
డ్రను గదలను ధరించి యతని వెంబడిం బోయినవా రయిరి. ఆ యింద్రజిత్తు తన వెం
టవచ్చు రాక్షసులు మహాధ్వని గలుగునట్లు, శంఖములు పూరించియు భేరులు వా
యించియుఁ దన్నుఁ బ్రస్తుతింపఁ, బేరోలగంబునం బోయెను. శత్రువుల రూపుమాపు
నాయింద్రజితుఁడు, పూర్ణచంద్రునిచే నాకాశము ప్రకాశించునట్లు, శంఖమువలెను
జంద్రబింబమువలెను ధవళమగు ఛత్రముచే నెంతయుఁ బ్రకాశించెను. అంత విలు
కాండ్రలో నెల్ల మేటియును మహాధీరుఁడు నగు నింద్రజిత్తునకు, బంగారుదండములచేత
ను బంగారుశలాకలచేతను నలంకృతములై సుందరములగు మేలిచామరములఁగొని వీ
చిరి. శ్రీమంతుఁడగు రాక్షసేశ్వరుఁడు రావణుఁడు, అట్లింద్రజిత్తు గొప్పసైన్యముఁనుదీసి
కొని వెడలుచుండఁగాఁజూచి 'పుత్రా! నీకెదిరిగలుగఁడు. నీవు దేవేంద్రుని జయించినవాఁ
డవు సుమీ! ఇఁక నెదుర్పఁగూడిన మనుష్యుఁడెంత? నీవెట్లును రామునిఁజంపఁగలవు.'
అనెను. అట్లుచెప్పి యా రక్షసరాజెంతయు నాశీర్వాదములుసేయఁగా నింద్రజితుఁడు
వానిని గయికొనెను. అంత సూర్యునిభంగి తేజంబున వెలుంగుచుఁ, బరాక్రమమున
నెదురులేని యాయింద్రజిత్తుచే, సూర్యునిచే నాకాశముంబోలె, లంకాపురియంత
యుఁ బ్రకాశించినది. మహాతేజుండై శత్రువుల నడంగఁద్రొక్కు నాయింద్రజిత్తు,
యుద్ధభూమినొంది, దివ్యరథమును బడయుటకై హోమము సేయఁబూని చుట్టును
రాక్షసులఁ గావలియుంచెను. అగ్నివంటి ప్రభగల యా రాక్షసోత్తముఁడు, అప్పుడు,
మంత్రపూర్వకముగాఁ గ్రమముచొప్పున అగ్నిహోత్రమునందు వేలిమి గావించెను.
అచ్చట ప్రతాపవంతుఁడగు నా రాక్షసేంద్రుఁడు, గంధమాల్యములతోఁగూడ, సం
స్కరింపఁబడిన హవిస్సును బేలాలను, అగ్నిహోత్రమునందు వేల్చెను. ఆహోమము
నందు, ఇంద్రజిత్తు రెల్లునకు బదులాయుధములను అభిచారమునకు * పరిస్తరించు
టకు వలయు రెల్లు పత్రములుగాను, తాండ్రపుల్లలు సమిధలుగాను గొని, ఎఱ్ఱని
వస్త్రములనుగట్టి నల్లయినుపస్రువమును గావించుకొనెను. అతఁ డా యుద్ధభూమిని
తోమరములతోను నా రెల్లాకులతోను, అగ్ని పరిస్తరణము గావించి బ్రతికియున్న నల్ల

* అభిచారహోమమునకు పరిస్తరణములగు రెల్లుపత్రములును, సమిధలుగా తాండ్రపుల్లలును, ఎఱ్ఱనివస్త్రములు మొదలగునవియు, వలయునవి.

నిమేఁకను బలువుగాఁబట్టి హోమము చేసెను. ఒకమాఱు వెలిఁగింపఁగానే ఆయగ్నిద రికొని,పొగలేక, పెనుమంటలతోఁ జెలంగుచుండుటచే, ఒక్కమాఱే దరికొనుటమొ దలయిన యాచిహ్నములు విజయములు సూచించినవై నవి. అగ్నిహోత్రుఁడు తానే పురుషరూపమునఁ బ్రదక్షిణముగాఁ జుట్టి వచ్చుజ్వాలలతోఁగూడి, మంచిబంగారు భూషణములుదాల్చి, పొడమిన యాహవిస్సును బ్రతిగ్రహించెను. అప్పు డా యింద్ర జిత్తు, బ్రహ్మాస్త్రమును ఆహ్వానముసేసి మఱియు నందు, తనకు రథము ధనుస్సు మొదలగు వానినన్నిటిని, అభిమంత్రించెను. అట్టు లింద్రజిత్తు వేల్వఁబడు చున్నయ గ్నినుండి బ్రహ్మాస్త్రమును, నాహ్వానము సేయఁగానే, గ్రహనక్షత్రచంద్రు లతోఁగూడ నాకాశమంతయు, భయమునఁ జలించినది. అగ్నిహోత్రుండునుంబోలెఁ దేజంబున వెలుంగుచు, దేవేంద్రునకుంబోలె ప్రభావముగలిగి, యచింత్యమంత్రశక్తి యుక్తుం డగునా యింద్రజిత్తు అట్లు అగ్నినివేల్చి, తాను ధనువును బాణములును ఖడ్గమును రథమును అశ్వమును సారథినిం బడసి యాకాశంబునఁ దన్నంతర్హితునిఁ గావించుకొనెను. అంత రాక్షససైన్యము గుఱ్ఱములను రథములను నెరసిబెరసి, పతాకలచేతను ధ్వజములచేతను నలంకృతమై యుద్ధకాంక్షచే గర్జించుచు బయలు వెడలెను. ఆరాక్షసులు, చిత్రంబులును మహావేగములును కాంచనాలంకృతములు నగు పెక్కుబాణములచేతను తోమరములచేతను అంకుశములచేతను యుద్ధమున వానరులం బ్రహరించిరి. అంత నింద్రజిత్తు కుపితుఁడై యారాక్షసులంజూచి 'మీరు వానరులఁ జంపఁగోరి సంతోషమున వారితోఁ బోరాడుఁడు' అనెను. అట్లు చెప్పుటవలన నంత నా రాక్షసులందఱును జయముఁ గాంక్షించుచు, గర్జించుచు, భయంకరులగు నా వానరులపయి బాణవర్షములను గురియించిరి. ఆయింద్రజిత్తు, యుద్ధమున రాక్షసులు నలుగడలఁ గ్రమ్మియుండ వారినడుమ మీఁదుగానుండి, నాళీకబాణములచేతను గదలచేతను ముసలముచేతను వానరులను హింసించెను. ఆవానరు లట్లింద్రజిత్తుచేఁ గొట్టుపడుచు, వృక్షములుగొని యందఱు నొకటిగా యుద్ధకర్కశుండగు నింద్రజిత్తునిమీఁదికిం దలపడిరి. అంత మహాతేజుండును బలవంతుఁడునగు రావణపుత్రుఁడింద్రజితుఁడు, కుపితుండై యవ్వానరులదేహములను జించి చెండాడెను. అతఁడు యుద్ధమునఁ గుపితుఁడై రాక్షసు లుప్పొంగునట్లు ఒక్కొక్కబాణమునకు తొమ్మండ్రు, ఏవురు, ఏడ్గురునుగా వానరులను ఖండించెను. మిక్కిలి దుర్జయుండగు నావీరుఁడు, యుద్ధమున, సూర్యసమానములును గాంచనాలంకృతములు నగు బాణములచే, వానరులను గలంచి నలంచిపుచ్చెను. అవ్వానరులు యుద్ధమున బాణపీడితులై, దేహమంతయు ఛిన్నభిన్నముకాఁగా, జయమునం దాశ వదలుకొని, దేవతలచేఁ గొట్టువడిన గొప్పయసురులవలె నేలంబడిరి. అంత నప్పుడు యుద్ధంబున మేటులయిన మఱికొందఱు వానరులు, కుపితులయి బెడిదములయిన బాణములనెడి కిరణములచే వెలుంగుచున్న సూర్యునికైవడిఁ జెనఁకరాకున్న యాయింద్రజిత్తుమీఁదికిఁ బో

యిరి. అంత నవ్వానరవీరులు, అందఱును ఇంద్రజితుని బాణములచే భిన్నదేహులయి, ధైర్యమువీడి, వ్యథితులై, నెత్తుటఁదోఁగుచుఁ బలాయితులయిరి. అవ్వానరులు యుద్ధమున రామునికార్యముకొఱకై, ప్రాణములపై నాశపెట్టక పరాక్రమించి శిలల నాయుధములుగాఁగొని గర్జించుచు వెనుకడుగిడక యింద్రజితుని నెదుర్కొనిరి. ఆ వానరు లట్లు యుద్ధమునఁ జుట్టుముట్టి యింద్రజిత్తుపయి, వృక్షములను బర్వతశిఖరములను శిలలను వర్షించిరి. మహాతేజుండై యుద్ధమున జయముం గొనునాయింద్రజితుఁడు, ప్రాణముల హరించునదై బెడిదంబగు నావృక్షములయు శిలలయు వర్షమును బాణములచే వారించెను. అంత యుద్ధమున సమర్థుండగు నింద్రజితుఁడు, అగ్నిసమానములును క్రూరసర్పసదృశములు నయినబాణములను బ్రయోగించి, వానరసైన్యములను భేదించెను. అతఁడు పదునెనిమిది వాఁడిబాణములచే గంధమాదనుని గాఁడనేసి, దూరముననున్న నలుని తొమ్మిదిబాణముల నొప్పించెను. ఆమహావీర్యశాలి, యుద్ధమున మర్మములను విదారించునట్టి బాణము లేడింటిచే మైందునిని, ఐదుబాణములచే గజునిని, జాంబవంతుని పదిబాణములను, నీలుని ముప్పదిబాణములనును, అట్లె సుగ్రీవునిని ఋషభునిని, అంగదునిని, భయంకరములును వరలబ్ధములును తీక్ష్ణములునగు బాణములచేత నపుడునొప్పించి మూర్ఛితులం గావించెను. అప్పుడతఁడు చెలరేఁగిన ప్రళయకాలాగ్నివలె క్రుద్ధుఁడై మఱియు ముఖ్యులయిన యితరవానరులను పెక్కండ్రనుంగూడ, పెక్కుబాణములచేత నొప్పించెను. ఇంద్రజిత్తు, అమ్మహాయుద్ధమున, సూర్యసమానములయి, యాకర్ణాంతముగా నాకర్షించి విడువఁబడి, మహావేగంబులగు బాణములచే, వానరులసైన్యముల కలంచి నలంచి వైచెను. అతఁడు తనబాణసమూహముచే వానరసేనయంతయు కలంగి నలంగి మూర్ఛిలి, నెత్తుటం దోఁగుచు నిశ్చేష్టమై యుండుటనుజూచి మిక్కిలియు నుబ్బున నుప్పొంగినవాఁ డయ్యెను. మహాతేజుండును వీర్యబలసంపన్నుఁడును వరదానబలయుతుండును నగురావణపుత్త్రుఁ డింద్రజితుఁడు మఱల బాణములను ఖడ్గాద్యాయుధములను త్వరితముగా వర్షమువలెఁ గురియించి వానరసేననంతయు నొప్పించెను. అతం డమ్మహాయుద్ధమున తనసైన్యముమీఁదిభాగమున నుండుటను మాని శీఘ్రముగా వానరసైన్యములఁ దోఁచి, యందుఁ గంటికిఁగానరాక, నల్లనిమేఘము జలమును వర్షించునట్లు భయంకరమగు బాణవర్షమును గురియించెను. ఆయుద్ధమునందు, పర్వతాకారులయిన యవ్వానరులు, ఇంద్రజితుని బాణములచే భిన్నదేహులయి, వాని మాయలచేఁ గొట్టువడి, వికృతస్వరముగా నఱచుచు, నింద్రుని వజ్రాయుధముచేఁ గొట్టువడిన మేటిపర్వతములవలె నేలంగూలిరి. వారు యుద్ధమున తమసైన్యములందు, వాఁడిమొనలుగల బాణములు పడుచుండుటను మాత్రమే చూచుచుండిరి కాని, మాయచేతఁ బ్రచ్ఛన్నుండై మఱుఁగుపడియున్న యింద్రజితునిమాత్రము కానలేరయిరి. అంత మహాత్ముఁడగు నారాక్షసశ్రేష్ఠుఁడు, వాఁడిమొనలుగలిగి, సూ

ర్యునివలె వెలుఁగుచున్న బాణములచే దిక్కులన్నింటిని గప్పి, వానరోత్తముల నొప్పించెను. అతఁడు మఱియు, మండుచున్న యగ్నివలెఁ గ్రాలుచున్న శూలములను ఖడ్గములను గొడ్డండ్లను మిణుఁగుఱులు రాలుమంటలెగయ గిరగిరం ద్రిప్పి వానరరాజసైన్యముపై జడిగా వేగ ప్రయోగించెను. అంత మేటివానరవీరులు, రాక్షసోత్తముఁడగు నింద్రజితుని యగ్నిసమానములగు బాణములచేఁ గొట్టువడి దేహములు ఛిన్నభిన్నములై నెత్తురువెల్లువలు కాఁగా, చక్కఁగాఁ బూచిన మోదుగుచెట్లవలె నొప్పుచు, నూఁతకు నొకరిపై నొకరు పడుచు, వికృతస్వరముగా నఱచుచు, నేలం గూలిరి. కొందఱు తలయెత్తి యాకాశమును జూచుచు, కన్నులయందు వాఁడిబాణములు నాటఁగా, ఒకరిపై నొకరు పడుచు నేలం బడిరి. రాక్షసోత్తముఁడగు నింద్రజిత్తు, హనుమంతుని, సుగ్రీవుని, నంగదుని, గంధమాదనుని, జాంబవంతుని, సుషేణుని, వేగదర్శిని, మైందుని, ద్వివిదుని, నీలుని, గవాక్షుని, గజుని, గోముఖుని, కేసరిని, హరిలోముని, విద్యుద్దంష్ట్రుని, సూర్యాననుని, జ్యోతిముఖుని, దధిముఖుని, పావకాక్షుని, నలుని, కుముదుని, ఈవానరోత్తములనెల్లను బ్రహ్మాస్త్రమంత్రముచే నభిమంత్రితములగు ప్రాసములచేతను శూలములచేతను గఱుకు బాణములచేతను, మిక్కిలియు నొప్పించెను. అట్లతఁడు గదలచేతను గాంచనపుంఖములగు బాణములచేతను, వానరయూథపులను నొప్పించి, యంత రామలక్ష్మణులమీఁద సూర్యకిరణసమానములగు బాణజాలములను జడిగాఁ గురియించెను. అప్పుడు రాముఁడు మిక్కిలి యాశ్చర్యకరమగు ధైర్యసంపత్తిగలవాఁడై, అట్లింద్రజిత్తు తనపయి బాణవర్షములు గురియుచున్నను, జలధారలంబోలె వానిని సరకుసేయక చుట్టుసేనం జూచుచు నపుడు లక్ష్మణునితో 'లక్ష్మణా! మరల రాక్షసతిలకుం డయినయీయింద్రజిత్తు బ్రహ్మాస్త్రమంత్రము నాశ్రయించి ప్రహరించుచు, ఆ ప్రభావమున, భయంకరమైన వానరసైన్యమును గూల్చి ప్రసక్తితో, మనల బాణములచే నొంచుచున్నాఁడు. మహాత్ముం డగు వీఁడు బ్రహ్మదేవుం డొసంగిన వరమునం జేసి, యిప్పుడు యుద్ధమున, నాకాశము నొంది, తన భయంకరదేహమును మాటుసేసికొనియున్నాఁడు. ఇట్లు దేహమునే చూపక మఱఁగి బాణములుమాత్రము వేయుచున్న యీయింద్రజితుని యుద్ధంబున వధించుట కలవియెట్లు? ధీమంతా! ఇట్టి మహానీయ మయిన యస్త్రమునకు దేవతగాను, దీనిపుట్టుటకును గారణముగాను నుండు భగవంతుఁ డగు బ్రహ్మదేవుని మహిమ యచింత్యమని తలంచెదను. కాఁబట్టి నీవును నాతోఁ గూడ, మనస్సు గలఁగక, యిప్పుడీ బాణపాతములకు నోర్చియుందుము. ఈరాక్షసోత్తముఁడు, బాణవర్షజాలములను బరఁగించి సమస్తదిక్కులును దట్టముగాఁ గప్పుచున్నాఁడు. ఈ వానరరాజసైన్యమంతయు, మేటిశూరులు పడుటచేతను, నెంతమాత్రము ప్రకాశింపకున్నది. వీఁడు, మనము యుద్ధము సేయ వీలులేక మాని, తెలివిదప్పి రోషహర్షములుదూలి మూర్ఛనొంది నేలంబడియుండుటను జూడఁగానే, రణాగ్రమందలి జయలక్ష్మిని బడసి సంతోషముతో లంకాపురికిఁ బోఁ

గలఁడు. ఇది నిశ్చయము' అనెను. అంత నచ్చట, నారామలక్ష్మణులు, ఇంద్రజిత్తుబాణజాలములచే పీడితులై యట్లు పడియుండిరి. రాక్షసశ్రేష్ఠుఁ డగునాయింద్రజిత్తును అట్లు రామలక్ష్మణులు పడియుండుటనుజూచి సంతోషముచే యుద్ధమధ్యమున సింహానాదము గావించెను. అతఁ డప్పుడు, యుద్ధమున నట్లావానరసైన్యమంతటిని రామలక్ష్మణులను విషాదముపాలుసేసి, యంతఁ దోడనే రావణబాహురక్షితమైనలంకాపురిని బ్రవేశించినవాఁడయ్యె. ఇది డెబ్బదిమూఁడవసర్గము.

జాంబవంతుఁడు చెప్పినచొప్పున హనుమంతుఁడు హిమవంతము ప్రక్క నున్నయోషధిపర్వతమును దేఁగా నందలి దివ్యౌషధిగంధమును మూర్కొన్నమాత్ర రామలక్ష్మణాదులందఱును మూర్ఛ దేఱుట.

అప్పుడు రామలక్ష్మణులు రణాగ్రమందు కీడ్పడుటంజూచి వానరసైన్యమంతయు భయమున మూర్ఛిల్లెను. సుగ్రీవుఁడు నీలుఁ డంగదుఁడును జాంబవంతుఁడును జేయుట కేమియుఁ దోఁపకుండిరి. అంత, బుద్ధిమంతులలోనెల్ల మేలుబంతియగు విభీషణుఁడు వానరసైన్యమంతయు భయమున విహ్వలమై యుండుటనుజూచి, వానరవీరోత్తములను నప్రతిమవచనముల నూఱడించుచు 'మీరు భయపడవలదు. రామలక్ష్మణులు బాణములఁ గొట్టువడి యవశులయి విషణ్ణులై యున్నారని మీరు విషాదపడుటకు వీలయిన కాలమేమియు లేదు. ఏలన వారు బ్రహ్మదేవునిమాటను గారవించుటకై యిట్లింద్రజిత్తుబాణసమూహములచేఁ గీడ్పడినట్లున్నారుగాని వేఱుగాదు. కాన విషాదపడుట కిదికాలముగాదు. బ్రహ్మ యాయింద్రజిత్తునకు అమోఘమయిన వేగముగల యీబ్రహ్మాస్త్రము నొసంగెను. రాజపుత్త్రులగు రామలక్ష్మణులు బ్రాహ్మం బగునమ్మహాస్త్రమును గారవించుటకై నేలంబడియున్నారు. ఇందులకు దుఃఖపడఁ గారణమేమి?' అనెను. అంత బుద్ధిమంతుఁడగు వాయుపుత్త్రుఁడు హనుమంతుఁడు బ్రహ్మాస్త్రమునుగారవించుటకై ముహూర్తకాలము బద్ధుఁడైయుండి యంత విడిపించుకొని విభీషణునిమాటవిని యతనితో, 'బలవంతులైనయీవానరసైనికులు హతులై యున్నారు. ఇఁక నెవ రెవరు ప్రాణములు దాల్చియున్నారో వారల నాశ్వాసింతము' అనెను. ఆరాత్రియం దట్లు, వీరులయిన హనుమంతుఁడును విభీషణుఁడు నిరువురును, గొఱవికట్టులం జేతులఁబట్టికొని యుద్ధభూమియందు వానరవీరులను వెదకుచుం దిరిగిరి. కొందఱు తోఁకలు దెగియు కొందఱు చేతులును, కొందఱు తొడలును, గొందఱు కాళ్లును, గొందఱు వ్రేళ్లును, కొందఱు మెడలును దెగి, మూత్రముల స్రవించుచును, దేహములనుండి నెత్తురుమిక్కిలియుఁ గాఱ, పర్వతాకారులై యచ్చటచ్చటం బడియున్న వానరులచేతను దేదీప్యమానములై పడియున్నయాయుధములచేతను నెరసియుండు యుద్ధభూమిని వారిద్దఱును గాంచిరి. అంత వారలు, యుద్ధమున హతప్రాయులై పడి

యున్న సుగ్రీవుని, అంగదుని, నీలుని, శరభుని, గంధమాదనుని, గవాక్షుని, సుషేణుని, వేగదర్శిని, ఆహుకుని, మైందుని, నలుని, జ్యోతిముఖుని, ద్వివిదుని, పనసుని, మఱియు నితరులయిన వానరవీరులనుం జూచిరి. బ్రహ్మదేవునకు మన్ననకెక్కిన యాయింద్రజిత్తు, బ్రహ్మాస్త్రముచే నాటిసాయాహ్నభాగమున నాఱుగడియలలో, బలవంతులగు వానరవీరుల నఱువదియేడుకోట్లను వధించెను. హనుమంతుఁడును, విభీషణుఁడును, సముద్రసమానమై భయంకరమయిన యావానరసైన్యమంతయు, బాణపీడితమైయుండుటఁ జూచి, జాంబవంతుని వెదకిరి. స్వభావముననే ముసలివాఁడై జ్ఞానవృద్ధుఁడునై వందలకొలఁది బాణములు దేహమెల్ల నాటియుండఁ, జల్లారుచున్న యగ్నివలెనున్నవీనిని జాంబవంతుని విభీషణుఁడుచూచి యతనిదగ్గఱకుఁ బోయి 'అయ్యా! ఈవాఁడిబాణముల తాఁకునకు నీ ప్రాణములు చెదరకున్నవిగదా' యని యడిగెను. భల్లూకపుంగవుండగు జాంబవంతుఁడు విభీషణుఁడు చెప్పినదివిని బహుకష్టమున మాటలాడ నెలుంగుదెచ్చుకొనుచు, 'రాక్షసోత్తమా! మహావీర్యశాలీ! నీ యెలుఁగువలన నిన్నుఁ దెలిసికొంటిని. తీక్ష్ణబాణములచేఁ బీడింపఁబడుచుండుటవలన నిన్నుఁ గంటితోఁ జూడఁజాలకున్నాను. విభీషణా! ఎవ్వనిసిం గని యంజనయు వాయుదేవుఁడును మంచి సంతానవంతులయిరో, యావానరోత్తముఁడు హనుమంతుఁడు ప్రాణములతో నున్నాఁడేకద' అనియడిగెను. జాంబవంతుఁడు చెప్పినమాట విని విభీషణుఁ డతనితో 'రామలక్ష్మణులనుంగూడ విడిచి వాయుపుత్త్రుని హనుమంతు నేలయడిగెదవు? అయ్యా! నీవువాయుకుమారుఁడగు హనుమంతునిపైఁ జూపినంత మిక్కుటపుస్నేహము, వానరరాజగు సుగ్రీవునియందుఁగాని, యువరాజగు నంగదునియందుఁగాని, రామునియందుఁగాని చూపవయితివి. ఏల' అని యడిగెను. విభీషణుఁడు చెప్పినమాటనువిని జాంబవంతుఁడు, అందులకు బదులుగా 'రాక్షససింహమా! అందఱను విడిచి వాయుపుత్త్రుఁడగు హనుమంతు నడిగినందులకుఁ గారణము చెప్పెదవినుము. వీరుఁ డాహనుమంతుఁ డొకఁడుమాత్రము బ్రతికియుండినట్లయిన, తక్కినసైన్యమంతయు హతమయినను భయములేదు; బ్రతికియున్నట్లే. హనుమంతుఁడొక్కఁడు ప్రాణములు వీడినచో, మన మందఱమును బ్రతికియున్నను జచ్చినవారలమే. నాయనా! వాయువంతటివాఁడై వీర్యమున నగ్నిహోత్రునకు సాటివచ్చువాయుపుత్త్రుఁడు హనుమంతుఁడు, ప్రాణముతోనుండునేని, యంత మాకు బ్రతుకుపై, ఆశకలుగును' అనెను. అంత, వాయుకుమారుండగు హనుమంతుఁడు, వృద్ధుఁ డగుజాంబవంతునియొద్దకుఁ బోయి, శాస్త్రవిహితనియమమున నతనిపాదములం బట్టుకొని నమస్కరించెను. భల్లూకతిలకుండగు జాంబవంతుఁడు,అట్లు, బాణములచే నింద్రియములు కళవళించుచున్నను, హనుమంతుఁడు 'నేనుహనుమంతుఁడ' నని చెప్పి యభివాదనము చేసినదివిని, తాను మరల జన్మించినట్లు తలఁచెను. అంత మహాతేజుండగు నాజాంబవంతుఁడు హనుమంతునిఁజూచి 'వానరసింహమా! ఇటుర

ము. నీవిపుడు వానరులనందఱను రక్షింపవలయును. వీరల రక్షించుటకు వలయు పరాక్రమము నీకుంబోలె మఱెవ్వరికిని జాలదు. నీకది మిక్కిలియుఁ జాలియున్నది. మఱివీరలకు నీవు మిక్కిలియు నెయ్యుఁడవు. కాన నీవె రక్షింపవలయును. నినుఁబోఁటి వాఁడు పరాక్రమముచూపుటకే యిదితగినకాలము. మఱియెవ్వఁడు నిట్టికాలమున పరాక్రమింపఁజాలువాఁడు నాకగపడలేదు. భల్లూకవీరసేనలకును వానరవీరసైన్యములకును సంతోషము గలుగఁజేయుము. క్రిందపడియున్న యీరామలక్ష్మణులనుగూడ విశల్యులనుగావించి సుఖముగూర్పుము. హనుమంతా! నీవుసముద్రమునకు దాదాపుమీఁదుగా, బహుదూరముపోయి, పర్వతోత్తమమగు హిమవంతమునకుఁ బోవలయును. శత్రునిషూదనా! అంత నచ్చట, నీవు మిక్కిలియుం బొడవై బంగారమయమైన ఋషభమను మేటిపర్వతమును, కైలాసశిఖరమునుగూడఁ జూడఁగలవు. వీరా! ఆశిఖరములరెంటినడుమ దేదీప్యమానమయి యెనలేనికాంతిం దళ్కొత్తుచు, సమస్తౌషధులతోనుంగూడి యున్నయోషధిపర్వతమును జూడఁగలవు. వానరసింహమా! ఆపర్వతముశిఖరమునఁ బుట్టినవై, దేదీప్యమానములగుచు దశదిశల వెలింగించుచున్నవగునాలుగుదివ్యౌషధులం జూడఁగలవు. అవియె * మృతసంజీవనియు, విశల్యకరణియు, సావర్ణ్యకరణియు, సంధానకరణియు. హనుమంతా! వాయుపుత్రా! నీవాయోషధుల నన్నిటిని దీసికొని శీఘ్రమున రావలయును; వచ్చి వానరుల ప్రాణములుగూర్చి వారి కూఱట గలిగింపవలయును' వానరపుంగవుం డగుహనుమంతుఁడు, జాంబవంతునిమాట వినఁగానే, జలప్రవాహములచే సముద్రముప్పొంగునట్లు, బలోత్కర్షములచేఁ బూరితుఁడయ్యెను. వీరుండగు నాహనుమంతుఁడు, త్రికూటపర్వతాగ్రమునకుఁ దూఁకి పదఘాతమున నాపర్వతోత్తమమును బీడించుచు, రెండవపర్వతమువలెఁ జూపట్టెను. ఆపర్వతము హనుమంతునిపాదములచేఁ ద్రొక్కఁబడి మిక్కిలియుఁ గలఁగినది. అట్లది మిక్కిలి పీడితమగుటచే, తనుదా నెంతమాత్రము నిలువఁజాలదయ్యె. ఆపర్వత మట్లు పీడితమగుటచే నందలి వృక్షములు, హనుమంతుఁడు హిమవంతమునకుఁబోవం దగుశక్తిని గయికొన్న యురవడిచేత నిప్పుపుట్టి మండుకొన్నవి; దానిశిఖరములును చూర్ణములైనవి. అట్లు పీడితమగుచు, విఱిఁగిన వృక్షములతోను శిలాతలములతోను ఆపర్వతము వడవడ వడంకఁగా, దానితటమే యుద్ధరంగముగాన, యందున్నవానరులు నిలువఁజాలరయిరి. అప్పుడు రాత్రియందు లంకాపురి, హనుమంతుని యురవడికి జనులందఱును దిగులునొంద, మహాద్వారము చలింప, గృహములను గోపురములును విఱిగిపడ, నృత్యముచేసిన ట్లుండినది. పర్వతాకారుఁడగు

* మృతులయినవారిని జీవింపఁజేయునది మృతసంజీవని. జీవమువచ్చినవెనుక తిరుగునట్లుచేయుటకు శల్యములను దీసివైచునది విశల్యకరణి. శల్యములను దీసినవెనుక చర్మమునొకటిగా సంధించునది సంధానకరణి. వ్రణములవలనఁ గలుగు వివర్ణతను బోఁగొట్టి తక్కినదేహభాగముతో సమానవర్ణము గలిగించునది సావర్ణ్యకరణి.

వాయుపుత్త్రుఁడు హనుమంతుఁడు, అట్లు త్రికూటపర్వతమును బీడించి, సముద్రసహితముగా భూమియంతయుఁ జలనమునొందునట్లు గావించెను. అంత హనుమంతుఁడాకొండనుండి మేరుమందరములకు సాటియై నానావిధములగు సెలయేళ్లు నెరసి బెరసియున్న లంకామలయపర్వతము నపుడారోహించెను. ఆపర్వతము పలువిధములయిన వృక్షములచేతను లతలచేతను నెరసి, విరిసినతామరలును గలువలును గలిగి దేవతలచేతను గంధర్వులచేతను సేవితమై యఱువది యోజనములు పొడవుగానుండును. మఱియు నది విద్యాధరులచేతను మునిగణములచేతను అప్సరసలచేతను మిక్కిలియు సేవితమై, నానామృగసమూహములచే నెరసి పెక్కుగుహలతో శోభిలుచుండును. అచ్చట మేఘసంకాశుఁడగు వాయుపుత్త్రుఁడు హనుమంతుఁడు, అందలి యక్షగంధర్వకిన్నరులనందఱి నాకులపెట్టుచు, దేహమును బెంచెను. ఆహనుమంతుఁడు పాదములచేఁ బర్వతమును ద్రొక్కుచు భయంకరమైన బడబాముఖమువంటి నోరు దెఱచి రాక్షసులను భయపెట్టుటకై బిట్టుగా నఱచెను. లంకయందలి రాక్షసులందఱును, అట్లాశ్చర్యకరముగా గర్జించుచున్న హనుమంతుని గర్జనమును విని, భయమున నిట్టట్టుగదలనుం జాలరైరి. అంత భయంకరవిక్రముఁడగు నాపరంతపుఁడు హనుమంతుఁడు, రామునకు నమస్కరించి యతనికొఱకు మిక్కిలియు గొప్పకార్యమును జేయం బూనినవాఁడయ్యెను. ప్రచండవేగుండగు నాహనుమంతుఁడు, సర్పమువలెఁ గ్రాలుచున్నతోఁకనెత్తి యెగురుటకై వీఁపునువంచి, బలోద్దీపనమునకై చెవులుముడిచి, బడబాముఖమువంటి నోరు దెఱచుకొని యాకాశమున కెగిరెను. ఆహనుమంతుఁడు తనబాహువులయు తొడలయు నురవడిచేతఁ బెల్లగిలిన వృక్షసమూహములును, పర్వతములును శిలలును ఆత్రికూటగిరి నెప్పుడునున్న క్షుద్రవానరములును, అతనితోఁగూడనే శీఘ్రమున బహుదూరము చిమ్ముంబడి పోయి యంత వేగము క్రమముగాఁ దగ్గి జలమునఁబడినవి. గరుడసమానవీర్యుఁడగు వాయుపుత్త్రుఁడు హనుమంతుఁడు సర్పభోగసమానములైన బాహువులు సాఁచి దిక్కులను పిక్కటిల్లఁజేయునట్లు చూపట్టుచు, పర్వతరాజమగు మేరువున్న దిక్కుగా హిమవంతునిఁగూర్చిపోయెను. అప్పుడు తనయురవడిచే నలలపరంపరలు కలఁగుండునొంది సమస్తజలజంతువులును మిక్కిలియు సుడివడుచున్న సముద్రమును జూచుచు హనుమంతుఁడు విష్ణుహస్తముచేఁ బ్రయుక్తమైన సుదర్శనచక్రమువలె నతివేగంబునం బోయెను. వేగమున తండ్రియగు వాయువునకు సాటివచ్చు నాహనుమంతుఁడు, పర్వతములను నదులను సరస్సులను తటాకములను వృక్షసమూహములను గొప్పగొప్పపట్టణములను సమృద్ధములగు జనపదములనుం జూచుచు వేగమునం బోయెను. పరాక్రమమునఁ దండ్రికి సాటివచ్చు వీరుఁడా హనుమంతుఁడు, ఆకాశమున నెంతమాత్రము శ్రమములేక యతివేగమునం బోయెను. వానరసింహుఁడగు హనుమంతుఁడు, వాయువుం బోలె మహావేగంబునుం గయికొని, దిక్కులన్నియు శబ్దమునం బూరించుచుఁ బోయెను. వాయు

కుమారుఁడగు హనుమంతుఁడు మేరదాఁటి పోవకుండునట్లు జాంబవంతునిమాటనే స్మరించుచు వాయువేగంబునంబోవుచుఁ దోడనె హిమవంతమును జూచెను. ఆ హనుమంతుఁడు నానావిధము లగుప్రస్రవణములతోఁగూడినదై పెక్కుగుహలతోను సెలయేళ్లతోను నొప్పుచు, తెల్లనిమబ్బుల గుంపులవలె సుందరముగాఁ జూపట్టు శిఖరములతోను నానావిధములయిన వృక్షములతోనుం గూడి యెంతయుఁ బ్రకాశించుచున్నహిమవత్పర్వతమును జేరెను. ఆ హనుమంతుఁడు, మిక్కిలి యున్నతములై భయంకరములుగా నున్నయుత్తమశిఖరములతో నొప్పుచున్న యామహాపర్వతరాజమును జేరి, యందు దేవతోత్తములచేతను మహర్షులచేతను సేవితములగుచు పవిత్రములై యొప్పు గొప్పగొప్పయాశ్రమములను జూచెను. ఆ హనుమంతుఁడు బ్రహ్మదేవునిగృహం బగుబ్రహ్మకోశమును, కైలాసమును, ఇంద్రుఁడు తపస్సు గావించినయాశ్రమస్థలమును, రుద్రుఁడు లీలార్థము బాణప్రయోగము గావించిన స్థానమును, హయగ్రీవు నారాధనక్షేత్రమును, ప్రకాశించుచున్న బ్రహ్మకపాలమును విశ్రమార్థము నిలిచియున్నమాసాదులగు సూర్యకింకరులనుం జూచెను. అతఁడింద్రునకు బ్రహ్మదేవుఁడు వజ్రము నొసంగినస్థానమును, సూర్యునివలెఁ బ్రకాశించుచున్న కుబేరస్థానమును సూర్యునిభార్య యగుఛాయాదేవి ప్రీతికి విశ్వకర్మ సూర్యునివేఁడిమి తగ్గుటకై సానఁబట్టుటకు నిబంధించినస్థానమును, దేవగణముల దర్శించుటకై బ్రహ్మకేర్పఱిచిన సింహాసనము గలబ్రహ్మాసనమును, శివుధనుఃస్థానమును, భూమినుండి పాతాళమును బ్రవేశించురంధ్రమును జూచెను. మఱియు నతఁడు, ఉత్తమమగు కైలాసపర్వతమును కైలాసపార్శ్వంబున హిమవచ్ఛిల యనఁబడునొకశిలావిశేషమును, ఋషభమను నౌషధిపర్వతమును, మేరు వనంబడు నేటి కాంచనపర్వతమును, రాత్రులందు వెలుంగుచుండు సనుత్తృణజ్యోతులచేతను బ్రకాశించుచున్నదై మృతసంజీవిని మొదలయిన సర్వౌషధులును గలిగియున్న పర్వతోత్తమమునుం జూచెను. వాయుపుత్త్రుఁడా హనుమంతుఁడు అగ్నికాంతులచేతంబోలె నోషధులచే వెలుంగుచున్న యా యోషధిపర్వతమును జూచి యాశ్చర్యమునొంది యాపర్వతరాజమంతయుఁ దిరిగి యందు నోషధులను వెదకెను. వాయుకుమారుఁడగు నామహాకపి, యట్లు వేలకొలఁది యోజనములు గడచిపోయినను శ్రమనునొందక, దివ్యౌషధులు గల యాపర్వతమునందు నోషధుల వెదకుచుం దిరిగెను. అంత నాపర్వతరాజమునం గలదివ్యౌషధులు తమ్ముఁ దీసికొనిపోవుటకై హనుమంతుఁడు వచ్చినాఁడని తెలిసికొని యన్నియు నతనికి మఱుఁగుపడినవయ్యె. అట్లు కనఁబడకపోఁగా మహాత్ముఁడగు హనుమంతునకుఁ గోపముగలిగెను. ఆకోపమున నతఁడు సైఁపక, బిట్టుగా బొబ్బయిడి యగ్గివలెఁ గన్నులెఱ్ఱనై వెలుంగఁగా నాపర్వతేంద్రమునుజూచి 'పర్వతరాజమా! నీవు రామునియందుఁ గూడ దయలేకున్నావే. ఇట్లే నీవుగట్టిగా నిశ్చయించుకొని యున్నావా యేమి? అట్లేని, నాబాహుబలమున నిన్నుఁ గీడ్పఱిచి క్రిందఁ జెల్లాచెదరై

పడఁగూల్చెదను జూడుము'అనెను. అతఁడంత వృక్షములతోను గజములతోను నుంగూడినదై బంగారుగనులుగలిగి, వేలకొలఁది గైరికధాతువులచే విలసిల్లుచు, ఓషధులచే వెలుంగుచున్న పయినెత్తములుగల యాపర్వతశిఖరమును, దానియందలి చిన్నశిఖరములు పగిలి పటాపంచలగునట్లుగాఁ, బట్టుకొని వేగంబునఁ దటాలునఁ బెల్లగించెను. ఆ హనుమంతుఁడు, దేవతలును మఱియసురులును సమస్తలోకములును భయపడ, నాపర్వతమును బెల్లగించి, యాకాశమునకెగసి, గరుడునివలె బెడిదంపు వేగముగలవాఁడుగాన, మహావేగంబున, ఆకాశమునందలి దేవాసులనేకులు పొగడుచుండఁగాఁ బోయెను. అప్పుడు హనుమంతుఁడు దాను సూర్యసమానుండై వెలుంగుచు, సూర్యప్రభంబగు నాశిఖరమును గ్రహించి యాకాశమునకెగసి సూర్యునికి దాపున రెండవసూర్యుండునుంబోలెఁ బ్రకాశించెను. పర్వతాకారుఁడగు నావాయుకుమారుఁడు హనుమంతుఁడు, ఆ పర్వతమును చేతం దాల్చినవాఁడై, ఆకాశమున, వేయంచులుగలిగి అగ్నిజ్వాలలతోఁ గూడియున్న సుదర్శనమును చేతందాల్చియుండు మహావిష్ణువుంబోలె మిక్కిలియుఁ బ్రకాశించుచుండెను. * వానరు, లతఁడు పర్వతశిఖరముతో వచ్చుటనుజూచి, సంతోషముచే బిగ్గఱనార్చిరి. అతఁడును వారిని జూచి కార్యసిద్ధివలనియుబ్బున గర్జించెను. అతిభయంకరమైన వారల గర్జనలఘోషమునువిని, లంకావాసులగు రాక్షసులు మఱింత బెట్టిదముగా నఱచిరి. అంత మహాత్ముఁడా హనుమంతుఁడు, ఆ త్రికూటపర్వతరాజమున, వానరసేనామధ్యమున వ్రాలి యచట వానరోత్తములకు శిరస్సువంచి నమస్కరించి విభీషణునిఁ గౌఁగిలించుకొనెను. అచట నపుడు మనుష్యరాజకుమారులౌ రామలక్ష్మణు లిరువురును, ఆమహౌషధులగంధము నాఘ్రాణించి విశల్యులైరి. మఱి తక్కిన వానరవీరులును ఆ గంధమును మూర్కొన్నంతనే సుఖితులగుచు లేచిరి. మఱియు నింతకుఁ బూర్వమే నిహతులయిపడి యుండిన వానరవీరులుఁగూడ ఆ మేటిమహౌషధులగంధము పయిసోఁకఁగానే సంజీవనివలన క్షణమాత్రమున లేచి, విశల్యకరణివలన నందఱు విశల్యులై, సంధానకరణివలన నొప్పులుమాని, సావర్ణ్యకరణివలన రాత్రి పరుండి నిదురించినవారలు వేకువను నిద్ర లేచునట్లు, నొప్పచుండిరి. నిహతులయిన రాక్షసులుకూడ నట్లేల లేవరైరన్నచోఁ, లంకలో వానరులును రాక్షసులును యుద్ధముసేయ నారంభించినది మొదలుగా, రాక్షసు లిందఱు నిహతులయిరని లెక్క యెవ్వరికిని దెలియకుండుటకై, రావణు నాజ్ఞవలన, యుద్ధంబున వానరోత్తములచే నప్పుడప్పుడు హతులగుచున్న రాక్షసులు అందఱును అప్పుడప్పుడే సముద్రమున వైవంబడుచుండిరి. అంత భయంకరవీర్యుఁడగు నావాయుకుమారుఁడు హనుమంతుఁడు ఆయోషధిపర్వతమును వేగ హిమవంతమునం జేర్చి మరల రామునితో వచ్చి కలిసికొనెను. ఇది డెబ్బదినాలుగవసర్గము.

---

* ఇక్కడ హతులయియుండినవానరు లచ్చటనే యుండుటచే దూరముననుండిరేని యాపర్వతమందలియోషధులగంధము నాఘ్రాణించుటవలన నందఱును జీవితులైరని తెలియుచున్నది.

రాత్రి తొలుజామున సుగ్రీవునాజ్ఞను వానరయూథపులు
కొఱవులంగొని ప్రాకారముదాఁటి లంకనుగాల్చుట;
రావణుఁడు కోపించి కుంభకర్ణపుత్త్రులగు కుంభ
నికుంభులను యూపాక్ష విరూపాక్షాదులతోఁ
గూర్చి యుద్ధమునకుఁ బంపుట; వానర
రాక్షసుల తుములయుద్ధము.

మహాతేజుం డగువానరరాజు సుగ్రీవుఁడు, ప్రయోజనయుక్తం బగుమాట రామునకు విన్నవించుచు నంత హనుమంతునింజూచి, 'రావణుఁడు, తనతమ్ముఁడుకుంభకర్ణుఁడును, కొడుకులును, హతులగుటం జేసి, యుత్సాహము దక్కియున్నాఁడుగనుక నిపుడు వెడలివచ్చి మనకు యుద్ధమునొసంగఁడు. మనవానరులలో,ఎవ్వరెవ్వరు మహాబలవంతులును వేగవంతులు నగుదురో,ఆవానరతిలకులు (సింహసదృశులగువారు రావణాలయమును గాల్చుటకై) కొఱవులను చేతంగొని, ప్రాకారముపై కెగసి శీఘ్రమున లంకలోనికిం బోవుదురుగాక' యనెను.* అంత సూర్యుఁడస్తమించి బెడిదముగానున్న యా రాత్రి తొలుజామున,అవ్వానరసింహులు, కొఱవులనుబట్టుకొని లంకంగూర్చిపోయిరి. వానరసేనలు కొఱవులంగొనివచ్చి నలుప్రక్కలఁ దఱుముఁగా, గుల్మములనుండి నగరు గాచుచున్న రాక్షసులు,తోడనే పాఱిపోయిరి. అవ్వానరులు, మిక్కిలియుబ్బునఁజెలరేఁగి,పురద్వారములందును,అట్టళ్లయందును,వెనువీథులందును,పలువిధములైన యవాంతరవీథులందును,ప్రాసాదములయందును నిప్పుఁబెట్టిరి. అప్పుడావానరులు దరికొలిపినయగ్ని రాక్షసులగృహములను వేలకొలఁదిని దహించెను. పర్వతములంతటి మేడలు దగ్ధములై నేలంగూలినవి. వానియందలి యగరువును, మంచివాసన బుగులుకొన్నహరిచందనమును దగ్ధమయ్యెను. అందలి నిర్మలములయిన ముత్తెములును, దక్కినమణులును,వజ్రములును,పగడములును, తెల్లనారపట్టుచీరలును,సొగసైన పొత్తికాయపట్టుచీరలును, నానావిధ వికారములచే విచిత్రసన్నివేశముగా ప్రకాశించుచున్న పలువగల శాలువులును, కంబళిములును, బంగారు భూషణములును, ఆయుధములును, గు

* ఇట 'తతో ఽస్తంగత ఆదిత్యే రౌద్రే తస్మిన్నిశాముఖే। లఙ్కామభిముఖాస్సోల్కా జగ్ముస్తే ప్లవగర్షభాః' అని మూలము. మును పు విభీషణుఁడును హనుమంతుఁడును 'ఉల్కాహస్తాతదారాత్రౌ' అన్నట్లు రాత్రియందు కొఱవులచేతఁ బొసఁగినట్లు చెప్పఁబడినది. ఇట 'అస్తంగతే ఆదిత్యే' అని, అస్తమయమే చెప్పఁబడినది. ఈరెంటికిని పొందిక యెట్లు? అన్నచో ఆదిత్యుఁ డస్తమించెననఁగా సూర్యప్రకాశము లేకుండుటను గ్రహించుచున్నది. నిశాముఖమనఁగా నిందు తొలుజామని తెలియునది. 'రౌద్ర' అను విశేషణమువలన అమావాస్యకు సమీపమగుటచే రౌద్రముగా గాఢాంధకారము క్రమ్ముట సూచితము. హనుమంతుఁడు మహావేగశాలి గాన ముహూర్తమాత్రమున బోయి ఔషధపర్వతమునుదెచ్చి దానిని మరల హిమవంతమునందుంచి వచ్చినాఁడని యతనివేగాతిశయ మిట ప్రతిపాదిత మగుచున్నది. గోవిందరాజులు.

ష్ట్రములకు వేయునలంకారములును పల్లను మొదలగునవియు ఏనుఁగుల కంఠభూషణములును వానికి నడుమునఁగట్టెడు త్రాటిమోకులును, చక్కఁగా తొడయంబడినరథాలంకారవస్తువులును, యోధులకవచములును, ఏనుంగులకును గుఱ్ఱములకును ఇనుము కంచు మొదలగువానితోఁ జేయఁబడిన కవచములును, ఖడ్గములును, విండ్లును, అల్లెత్రాళ్లును, అమ్ములును, తోమరములును, అంకుశములును, శక్తులును, కంబళ్లు మొదలగునవియు, చామరాదులును, పులిచర్మములును కస్తూరికాది బహుసుగంధిద్రవ్యములును గాల్పఁబడినవి. ఆపట్టణమునం దప్పుడు, ముత్తెములును మణులును పొదిఁగిన ప్రాసాదములను, నానావిధములయిన యాయుధసమూహములను, నలుగడల నగ్నిదహించెను. అప్పుడు, గృహస్థులగు రాక్షసులనివాసస్థానములై స్వస్తికాది భేదములచే నానాసంస్థానములం గట్టఁబడినగృహముల నన్నింటిని నగ్నిహోత్రుఁడు దహించినవాఁడయ్యె. అపుడు ఆలంకయందు, బంగారుచే రంగారు నద్భుతకవచములను దొడుగంబూనినవారును, పుష్పమాలికలను నుత్తమవస్త్రములను దాల్పఁగడఁగువారలును, మద్యపానముచే కన్నులు తిరుగుచున్నవారును, కైపుచేఁ దొట్రిలఁబడుచున్నవారును, ప్రియురాండ్రచీరలం బట్టుకొని రతికిం బూనినవారలును, శత్రువులయెడఁ గోపము మిక్కిలి చేసినవారును, గదలను శూలములను ఖడ్గములను జేతుల నంకించువారలును, మాంసాదులను భక్షించుచు క్షీరాదులు ద్రావుచున్నవారలను, మిక్కిలియు మేలయిన శయనములందుఁ బ్రియురాండ్రతోడం బరుండి కూర్కువారును, బెదరి బిడ్డలంగొనికొని శీఘ్రమున నలుప్రక్కలం బరుగిడువారునయి, యిట్లు వ్యాసక్తులై యున్నలంకావాసులగు రాక్షసులను బెక్కులక్షలమంది నగ్నిహోత్రము దహించి వారిక్రొవ్వు నెనడు మొదలయినవానిచే పయిపయి సారెకుఁ బ్రజ్వరిల్లుచుండెను. ఆయగ్ని శ్రేష్ఠములయిన ధనములుగలవియు, మిక్కిలి వెలపొడుగయినవియు, మహాశిల్పముగలిగి మిక్కిలి సౌందర్యము గలుగునవియు, బంగారుతోఁ జేయఁబడి చంద్రాకారములను అర్ధచంద్రాకారముల నగునవియు, పయిమేడలచే మిక్కిలి యున్నతము లయినవియు, రత్నములచేఁ జిత్రితములయిన గవాక్షములు గలవియు, అన్నిమేడల శయ్యలతోను నానావిధములయిన యాసనములతోనుం గూడినవియు, రత్నఖచితములను ప్రవాళకలితములు నగుటం జేసి చిత్రములై యొప్పునవియు నై, పొడవుచే సూర్యుని ముట్టునట్లు నూహట్టుచు, కొంచపిట్టలయు నెమిళ్లయు వీణియలయు భూషణములయు ధ్వనులచే శబ్దించుచు, పర్వతాకారములై యున్న యుత్తమగృహములను దహించినవాఁడయ్యెను. నిప్పువ్యాపించి మండుచున్న లంకాపురద్వారములు వర్షాకాలమున మెఱపులతోఁ జెనఁగిన మేఘసమూహములవలెఁ బ్రకాశించినవి. అంత నాగృహములు నిప్పుచుట్టుకొనఁగా, ఇంద్రుని వజ్రాయుధములచే భిన్నములయిన మహాపర్వతపుశిఖరములుంబోలె నేలంగూలినవి. అప్పుడు విమానములందుఁ బరుండి నిదురించుచున్న యుత్తమస్త్రీలు నిప్పు దేహము

లఁదగులఁగానే అవయవములన్నిటంగల యాభరణములనెల్లను దీసిపాఱవైచి, బిగ్గర హాహాకారంబుల నాక్రోశించిరి. అప్పుడగ్నిచేఁ గాలుచున్న యావిమానములు రాత్రులందు తృణజ్యోతులతంపరలు వెలుఁగుచుండు హిమవంతపు శిఖరములవలె దూరమునం జూచుటకుఁ గనుపట్టినవి. ఆలంకయందు దారాత్రి కాలుచు జ్వాలలతోఁ గూడియున్న మేడలమొనలు పూచిన మోదుగుచెట్లవలె నెంతయుఁ జూపట్టెను. అప్పుడు అగ్గికి భయపడి మావంతులును, గుఱ్ఱపువారును, ఏనుఁగులయు గుఱ్ఱములయుఁ గట్లు ద్రెంచి విడిచిపెట్టఁగా, నవి పరుగులువాఱుచున్న లంక, ప్రలయకాలమున అలలయురవడికి పెనుమొసళ్లు తడఁబడుచున్న మహాసముద్రమువలె నుండెను. ఏనుఁగు, గుఱ్ఱపువారిచే విడువఁబడి భయముచేఁ బరుగెత్తు గుఱ్ఱమునుజూచి తానును భయపడి మఱొకదిక్కునకుఁ బాఱినది. గుఱ్ఱమును, భయపడి పరుగెత్తుచున్న యేనుంగును జూచి తానును భయపడి మఱొకదిక్కునకుఁ బాఱినది. లంక యట్లు గాలుచుండఁగా, ఎఱ్ఱని యగ్నిజ్వాలలతోడి దాని ప్రతిబింబము సముద్రజలములందుఁ దగులుపడఁగా, అది యెఱ్ఱనిజలము గలసముద్రమువలెఁ బ్రకాశించెను. అట్లు వానరులు లంకాపురికి నిప్పుముట్టింపఁగానే, ముహూర్తమాత్రమున, నమ్మహాపురి యీలోకమునకుఁ గలుగు ఘోరప్రళయమునందు, దందహ్యమానమయిన భూమివలె నుండెను. పొగగ్రమ్ముకొనఁగా నగ్గింగాలుచు బిగ్గఱగా కోయని కూయిడుచున్న స్త్రీల యార్తధ్వని పదియోజనములవఱకు వినఁబడెను. అంత వేలుకొలఁదులు రాక్షసులు మిక్కిలియును గాలుచున్న దేహములతో లోపలనుండ సహింపఁజాలక పురము వెలుపలికి వెడలఁగానే, యుద్ధమునకై తహతహపడుచున్న వానరులు వారలను వేగమున నెదుర్కొనిరి. వానరుల యుద్రేకధ్వనులును రాక్షసులయార్తధ్వనులును దశదిశలందును సముద్రమునందును భూమియందునుఁ బ్రతిధ్వని గలుగునట్లు నిండిచెలంగినవి. అప్పుడు మహాత్ములైన యారామలక్ష్మణులిరువురును, విశల్యులై బాణబాధయుడిగి, తొట్రుపడక, యుత్తమములగు విండ్లరెంటిని గయికొనిరి. అంత రాముఁడు, ఉత్తమమగు వింటినారి సారింపఁగానే, యమ్మహాధ్వని తుములమై, రాక్షసుల కెంతయు భయము గలిగించినదయ్యె. అప్పుడు రాముఁడు, మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధుఁడై, పెనువింటిని మొరయించుచు, భగవంతుఁడగుశివుఁడు, సంహారకాలమునఁ గ్రుద్ధుఁడై *వేదోక్తలక్షణమగు ధనువును మొరయించునట్లు, ప్రకాశించెను. వానరుల కోలాహలధ్వనిని రాక్షసుల యార్తధ్వనిని రెంటిని నణంచి మించి రాముని జ్యాధ్వని వినఁబడెను. వానరుల కోలాహలధ్వనియు, రాక్షసుల యార్తధ్వనియు, రాముని జ్యాఘోషమును, ఈమూఁడును దశదశలను వ్యాపించి చెలఁగినవి. రాముఁడు వింటినుండి విడిచిన బాణములచే, కైలాసశిఖరమువంటి యాలంకాపురద్వారము విఱిగి

* 'భగవానివసంక్రుద్ధో భవో వేదమయంధనుః' అని మూలము. 'వేదమయమ్' అను శబ్దబహ్వర్థకమగు ధనువు అని మహేశ్వరతీర్థులు.

నేలంబడినది. అంత మేటిరాక్షసులు, విమానములందును గృహములందును రామబాణములు నిగుడుటం జూచి, యధికముగా యుద్ధసన్నాహము చేసిరి. అట్లా రాక్షసోత్తములు యుద్ధసన్నాహము సేయుచు, సింహనాదములు గావించుచునుండఁగా, ఆరాత్రి ప్రలయకాలరాత్రివలె నుండెను. మహాత్ముఁడగు సుగ్రీవుఁడు వానరోత్తములను జూచి 'వానరతిలకులారా! మీరలు రావణాంతఃపురమునకు దాపుగానున్న నడిమికక్ష్యద్వారముం జేరి యుద్ధము సేయుఁడు. మీలో నయ్యెయ్యుద్ధభూమియందున్నవాఁ డెవ్వఁడు నా యీయాజ్ఞను మీఱఁబుచ్చునో, వానిని రాజాజ్ఞ నుల్లంఘించినందులకై, యొక్కదూఁకునఁ బట్టి చంపవలెను జుఁడీ' అని యాజ్ఞాపించెను. మండుచున్న కొఱవులు చేతంబట్టుకొని యవ్వానరముఖ్యులు ద్వారమునొద్ద నిలుచుండుటను జూడఁగానే రావణునకుఁ గోపావేశము కలిగెను. అతఁడు ఒడలువిఱుచుకొనుచుఁ గాలుసేతులు నిగుడ్పఁగా, దశదిశలును వ్యాకులములయినవి. కాలాగ్ని రుద్రుని యవయవములందుఁ గలకోపము రూపమునొందినట్లు, రావణుఁడు చూపట్టెను. అతఁడు, మిక్కిలి క్రుద్ధుఁడై కుంభకర్ణుని పుత్త్రులగు నికుంభుని కుంభుని నిరువురను, పెక్కండ్రు రాక్షసులతోఁగూర్చి యుద్ధమునకుం బంపెను. రావణునాజ్ఞవలన, యూపాక్షుఁడును, శోణితాక్షుఁడును, ప్రజంఘుఁడును, కంపనుఁడును, కుంభనికుంభులతోఁగూడఁ బోయిరి. రావణుఁడు మిక్కిలియు బలవంతులగు నా రాక్షసుల నంపుటకు 'ఈ గృహమునుండియే సింహనాదములు సేయుచుఁ బొండు. శీఘ్రముగా గెలుపుగొనుఁడు' అనియు నాజ్ఞాపించెను. అంత వీరులగు నా రాక్షసులు మెఱయుచున్న యాయుధముల ధరించి రావణుఁ డాజ్ఞాపించినట్లు మాటిమాటికి సింహనాదములు సేయుచు లంకనుండి వెడలిరి. వానరులయసాధారణకాంతులచేతను వారిచేతనున్న యగ్నులకాంతులచేతను, రాక్షసుల భూషణకాంతులచేతను సేనలనడిమి యాకాశమునం దంతయుఁ జీఁకటిదూలి వెలుతురు గలిగినదయ్యె. అప్పు డుదయించిన చంద్రునికాంతియు, నక్షత్రములకాంతియు నయ్యుభయసేనల యాభరణకాంతులును, ఆకాశమును వెలిఁగించినవయ్యె. చంద్రునికాంతిచేతను, భూషణముల కాంతిచేతను, మండుచున్న గృహముల కాంతిచేతను, అవ్వానరరాక్షససైన్యములు నలుగడల మిక్కిలియుఁ బ్రకాశితములయినవి. అప్పుడు మఱియు నూర్ధ్వముఖముగా మిక్కిలియు జ్వాలలు చెలంగ మండుచున్న గృహముల కాంతులు, అల లల్లలాడుచున్న సముద్రమునం బాతాళమువఱకు వ్యాపింపఁగా, అది యెంతయు నధికముగా శోభిలుచుండెను. అప్పుడు భయంకరమయిన రాక్షససైన్యము పతాకలతోను ధ్వజములతోనుం గూడి, ఖడ్గరూపములయిన మేటి గండగొడ్డండ్రను దాల్చి, భయంకరములగు రథగజతురగములుగలిగి, పలువిధములయిన పదాతిసేనలు నరిసియుండెను. మఱియు నది మెఱయుచున్న శూలములు గదలు ఖడ్గములును, ప్రాసములును, తోమరములును, ధనువులుం గలిగి యుండెను. అది ఘోరాకారులును భయంకరపరాక్రమపౌరుషులు నగుసైనికుల

తోఁగూడి, యిటునటు సాదనచేఁ ద్రిప్పఁగా తలతలమెఱయు చున్నచిల్లయీఁటెలును గలిగి, రథగజాదులందలి వందలకొలఁది చిఱుగంటలు గణగణమోయ, వెలయుచుండెను. మఱియు నందలిసైనికులు బంగారుభూషణముల సమూహములను భుజంబులం దొడిగి, మదముచే గండగొడ్డండ్రను ద్రిప్పుచు, గొప్పవి యగుతక్కినయాయుధములను ద్రిప్పుచు, మునుపటివిండ్లు విఱిగినచోఁ గావలయునని వేఱువిండ్లను బాణయుక్తముగా వెనుకంగట్టుకొని యుండిరి. వార లందికొన్న చందనాదిగంధములచేతను దాల్చిన పుష్పమాలికలచేతను, వీరపానముగాఁ ద్రావఁబడిన మద్యములచేతను వాసితమై గాలియు మిక్కిలియు వీచుచుండెను. ఆసేన మఱియు మహాశూరులు నెఱసినదై, మహామేఘమువలె గర్జించుచు భయంకరమై యెంతయుఁ జూపట్టినదయ్యె. వానరసైన్యము, మిక్కిలియు భయంకరమైన యారాక్షససేన వచ్చుచుండుటంజూచి బిగ్గఱగా నార్చుచుఁ గదలి యెదుర్కొనిపోయెను. ఆ రాక్షసుల మహాసైన్యము వేగమున గెంతులిడుచు, మిడుతలగ్గిపయి నుఱుకునట్లు, మాఱుకొని వానరసేనపయికిం బోయెను. ఉత్తములగు నారాక్షససైనికులు, ఒండొరులభుజము లెడతెగక రాచుకొనుటవలన వారి పరిఘములును వజ్రాయుధములును సానఁబెట్టఁబడినట్లు తళతళమెఱయఁగా, వారలు మఱియు నధికముగాఁ బ్రకాశించిరి. అంతట నప్పుడు వానరులు కయ్యమునకుఁ గాలుద్రవ్వుచు, వెఱ్ఱిగొన్నట్లుఱుకుచు వృక్షపర్వతములచేతను పిడికిళ్లచేతను రాక్షసులఁ బ్రహరించుచుండిరి. భయంకరాకారులగు రాక్షసులును, అవ్వానరులు తమపైకిఁ దలపడఁగా, వారిశిరస్సులను వాఁడిఖడ్గములచేఁ డటాలునఁ ద్రుంచుచుండిరి. ఆయుద్ధమునందు రాక్షసులుగొందఱు, వానరులచే చెవులు గొఱికివేయఁబడియు, కొందఱు పిడికిటిపోట్లచే తలలు పగుల్పఁబడియు, గొందఱు శిలాప్రహారములచే నవయవములు పికపికలయ్యి మెలఁగుచుండిరి. అట్లు ఆవానరులలోఁ బ్రసిద్ధులగు మఱికొందఱు, బలవంతులగు రాక్షసులలో మంచిపీనులగువారిని నలుగడలఁ బెక్కండ్రను గీటడంచిరి. అట్లె భయంకరాకారులగు రాక్షసులు వేఱుకొందఱు, అవ్వానరులలో వీరులయినవారిని వాఁడిఖడ్గములచే వధించిపుచ్చిరి. ఆ యుద్ధమున, ఒకఁడు తన్నుఁ గొట్టువానిం గొట్టెను. మఱొకఁడు తన్నుఁ బడఁద్రోయువానిం బడఁద్రోచెను. వేఱొకఁడు తన్ను నిందించువానిని నిందించెను. ఇంకొకఁడు తన్నుఁ గొఱుకువానిం గొఱికిపెట్టెను. ఒకఁడు 'నన్నుఁగొట్టు'మనియు, మఱియొకఁడు 'ఇదిగోఁ గొట్టుచున్నాఁ'డనియు, ఇంకొకఁడు 'ఇదిగోఁగొట్టెద' ననియు, వేఱొకఁడు 'ఏల కష్టపెట్టుకొనెదవు నిలువు' మనియు, నిట్లుయుద్ధమున నొకరితో నొకరు వీరాలాపములాడిరి. అప్పుడు వానరులును రాక్షసులును కట్టువస్త్రము వ్రేలాడ, మేనికవచములు దొలఁగ, ఆయుధములు జాఱిపడ, పెద్దప్రాసములను యష్టులను శూలములను ఖడ్గములను నెత్తికొని సంకులముగా యుద్ధముసేయఁగా, పోరు మిక్కిలియు ఘోరమయ్యెను. ఆయుద్ధమునందు రాక్షసులు వానరులను ఏడ్గురేసి పదుగురేసిగాఁ బట్టి వధించిరి. అట్లె వానరులును

రాక్షసులను ఏడుగురను బఱుండ్రనుగాఁ బడఁగూల్చిరి. వానరులు తలవెండ్రుకలు పీకి, వస్త్రములుతొలఁగి, కవచములు తుత్తుమురై, ధ్వజములు భగ్నములై కలంగియున్న రాక్షససైన్యమునాఁగి చుట్టుముట్టినవారయిరి. ఇది డెబ్బదియైదవసర్గము.

అంగదుఁ డకంపనుని ప్రజంఘునిని, ద్వివిదుడు శోణితాక్షుని, మైందుఁడు యూపాక్షునిని జంపుట; సుగ్రీవుఁడు కుంభుని వధించుట.

అట్లు నిరంతరముగా, ననేకవీరులరూపడఁగించుచు, యుద్ధము బెడిదముగా జరుగుచుండఁగా, అంగదుఁడు యుద్ధోత్సాహమున వీరుండగు నకంపనుని దలపడెను. అకంపనుఁడు కోపమున నంగదుని మచ్చరించుచు పిలిచి వేగంబున ముందుపడి గదచే నతనింగొట్టెను. అంగదుఁడు అట్లు బిట్టుగాఁగొట్టువడి చలనమునొందసోలెను. అంగదుఁడు తేజస్వియగావునఁ దెలివినొంది యొకపర్వతశిఖరమును బెకల్చి యకంపనునిశీర్షమునఁ గొట్టఁగా వాఁడు మృతుఁడై నేలంగూలెను. అంత నకంపనుఁడు యుద్ధమున హతుఁడగుటనుజూచి, శోణితాక్షుఁడు నిర్భయముగా వేగ నంగదునిమీఁదికి రథముపఱపెను. అప్పుడు శోణితాక్షుఁడు వేగంబున కాలాగ్నిసమానాకారములై, శరీరమును భేదించునట్టి బెడిదంపువాఁడిబాణముల నంగదునిఁ గాఁడనేసెను. వాలిపుత్రుఁడును ప్రతాపవంతుఁడును బలవంతుఁడును నగునంగదుఁడు శోణితాక్షప్రయుక్తములయి మంగలకత్తివంటి ముఖములుగల బాణములచేతను, అర్ధచంద్రాకారబాణములచేతను,శల్యక(నారాచ)బాణములచేతను,వత్సదంతాకారముఖములుగలబాణములచేతను కంకపత్త్రాకారముఖములుగల బాణములచేతను, రెండుపార్శ్వములను గర్గములుగలబాణములచేతను,అర్ధనారాచములచేతను(సగము ఇనుముతోఁ జేయఁబడిన బాణములచేతను),గన్నెఱాకుకొనలవంటి బాణములచేతను ఇట్లు పెక్కువాఁడిబాణములచేత దేహమంతయు గ్రుచ్చఁబడినవాఁడై,యాశోణితాక్షుని మేటిధనుస్సును రథమును బాణములను నుగ్గుగావించెను.అంత శోణితాక్షుఁడు క్రుద్ధుఁడై,వాలును పలుకయుంగొని ముందు వెనుకచూడక, మహావేగమున నురవడించి తేరినుండి యాకాశమున కెగసెను. బలవంతుఁడగు నంగదుఁడు వానికంటె మఱింతవేగమున నాకాశమున కెగసి వానింబట్టుకొని చేత వానిమహాఖడ్గమును నొడిసిపెఱికికొని సింహనాదముగావించెను.అంత కపికుంజరుఁడగు నంగదుఁడు ఆశోణితాక్షునిమూఁపున ఖడ్గముంగొని యజ్ఞోపవీతములాగున వ్రేటువేసిఛేదించెను; కాని వాఁడు మృతుండుగాఁడయ్యె. వాలిపుత్త్రుఁడగు నంగదుఁడు, అమ్మహాఖడ్గమునుబట్టికొని మాటిమాటికి సింహనాదములు సేయుచు యుద్ధాగ్రమున నితరులగు నెదిరిరాక్షసులపైఁబోయెను.బంగారుబాహుపురుల రంగారువీరుండగుశోణితాక్షుఁడు, ఇనుపగదను దాల్చి గిరగిరంద్రిప్పుచు

నాయంగదు నేవెంటనంటి తలపడెను. అంత వీరుఁడును బలవంతుఁడు నగుయూపాక్షుఁడు క్రుద్ధుఁడై ప్రజంఘునితోఁగూడి మహాబలుండగు నంగదునిపై రథముఁబఱపెను. వానరశ్రేష్ఠుఁడగు నంగదుఁడు, శోణితాక్ష ప్రజంఘులనడుమ, విశాఖానక్షత్రములు రెండింటినడుమ నుండుపూర్ణచంద్రునివలె నొప్పెను. మైందుఁడును ద్వివిదుఁడును మేనమామలగుటంజేసి యంగదునిరక్షించుచుఁ దమతమకుఁ దగినప్రతిభటుఁ డగురాక్షసునిఁ గనుఁగొనుటకై యంగదునిసమీపమున నిలిచిరి. మహాకాయులును మహాబలులునగు రాక్షసులు వీర్యములుదెచ్చుకొని కత్తులను డాళులను గదలనుందాల్చి రోషమున వానరులమీఁది కడరిరి. అంగద మైందద్వివిదులు మువ్వురు వానరపుంగవులును, ప్రజంఘ యూపాక్ష శోణితాక్షులను మువ్వురు రాక్షసులతోనుం దలంపడ నప్పుడు గగురుపుట్టించునట్టి మహాయుద్ధమయ్యెను. ఆవానరులు యుద్ధంబున వృక్షంబులను దెచ్చి పయినివేయుఁగా, మహాబలుండగు ప్రజంఘుఁడు ఖడ్గమున వానినెల్ల ఛేదించివైచెను. ఆవానరులు యుద్ధమున రాక్షసులరథములమీఁదను నశ్వములపైనిని, వృక్షములను పర్వతములనును వేయుఁగా యూపాక్షుఁడు బాణసమూహములచే వానిని ఖండించెను. ద్వివిదుఁడు మైందుఁడును బెకల్చి తనపైవైచిన వృక్షములను వీర్యశాలియు ప్రతాపవంతుఁడునగు శోణితాక్షుఁడు గదచే నడుమన భగ్నము గావించెను. ప్రజంఘుఁడు పగవారిమర్మముల భేదించునట్టి పెనుఖడ్గమునుబట్టుకొని యంగదునిఁజంపుటకై వేగమునఁ బయినడరెను. మహాబలుఁడగు వానరోత్తముఁ డంగదుఁడు తనపైకిఁ దారసిలి యాప్రజంఘుఁడు వచ్చుటం జూచి యపుడు మిత్తిమీఱిన బలిమిగలవాఁడుగాన యినుమద్దిచెట్టుతో నతనిని గొట్టెను. మఱియు నాయంగదుఁడు ప్రజంఘుని ఖడ్గయుక్తమగుబాహువును బిడికిటంబొడువఁగా, ఆపోటునకు ఖడ్గము వానిచేతనుండి జాఱి నేలంబడెను. మహాబలుఁడగు ప్రజంఘుఁడు, నల్లకలువకాంతిగల ఖడ్గము నేలంబడుటను జూచి వజ్రసమానమగు పిడికిలి నలవరించెను. మహాతేజుండగు నాప్రజంఘుఁడు, మహావీర్యుఁడయిన యావానరసింహుని యంగదుని లలాటమునం బొడువఁగా నతండు కొంతసేపు చలనమొంది సోలెను. తేజోవంతుఁడును ప్రతాపశాలియునగు నాయంగదుఁడు, కొంతవడికి తెలివినొంది ప్రజంఘునిశిరస్సు, ఖడ్గముచే కాయమునుండి నేలం డొల్లనేసెను. యూపాక్షుఁడు, యుద్ధమునఁ దనపినతండ్రి ప్రజంఘుఁడు హతుఁడగుటంజూచి కన్నులనిండ నీళ్లుగ్రమ్మ బాణములన్నియు ముగియుటం జేసి, శీఘ్రమున రథముడిగ్గి, ఖడ్గము చేకొనెను. ఆయూపాక్షుఁడు వచ్చుటనుజూచి బలవంతుఁ డగు ద్వివిదుఁడు క్రుద్ధుఁడై వేగిరపడి, వానిఱొమ్మునం జఱచి బలాత్కారమున వానిని బట్టుకొనెను. అంత మహాబలుఁడగు శోణితాక్షుఁడు తమ్ముఁడు పట్టువడుటంజూచి కోపమున గదతో ద్వివిదునివక్షమునఁ గొట్టెను. మహాబలుఁడగు ద్వివిదుఁడు, ఆగదవ్రేటునకు నెంతయుఁజలించి మరల నాశోణితాక్షుఁడు గొట్టుటకు గదనెత్తఁగా దాని నొడిసి పెఱికికొనెను. ఈలోపల వీరుఁడును వీర్యశాలియునగు

వానరయూథపతి మైందుఁడు, యూపాక్షునివక్షమున నఱచేతంగొట్టెను. బలవంతులయిన యాశోణితాక్ష యూపాక్షులు, ఆయుద్ధమున మైందద్వివిదులతోఁ దలపడి, ఒకరినొకరు నెంతయు బిట్టుగా లాగుచును గొట్టుకొనుచు నుండిరి. వీర్యవంతుఁడగు ద్వివిదుఁడు గోళ్లచే శోణితాక్షునిముఖమంతయుఁజీఱి, వేగంబున గిఱ్ఱునఁద్రిప్పి నేలపైఁగొట్టి వానిదేహమంతయుఁ బిసికి ముద్దగావించెను. వానరయూథపతియగు మైందుఁడును మిక్కిలి క్రుద్ధుఁడై యూపాక్షుని రెండుచేతులంబట్టి నలుపఁగా వాఁడు హతుఁడై నేలంగూలెను. అప్పుడట్లు మహావీరులు పెక్కండ్రు హతులుకాఁగా, ఆరాక్షససేన భయముగొని కుంభకర్ణునికొడు కున్నయెడకుఁ జక్కఁ బాఱిపోయెను. కుంభుఁడు అట్లువేగమునఁ బాఱివచ్చుచున్న సేనకు ధైర్యముచెప్పి యూఱటగలిగించెను. అంత రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడును మహాతేజుఁడునగు కుంభుఁడు ఎదురులేని మహావీర్యశాలురయిన వానరులచేత రాక్షససేనలోని మేటివీరులు కూల్పఁబడుటంజూచి యుద్ధమునం దితరుల కెంతమాత్రమును జేయఁదరముకాని గొప్పకార్యమును గావించువాఁడయ్యె. అమ్మేటివిలుకాఁడు మిక్కిలియు నెచ్చరికమీఱ విలుగొని కృష్ణసర్పసమానములై దేహములనుభేదించునట్టిబాణములను బ్రయోగించెను. ఆకుంభునియుత్తమంబగు ధనువు నల్లెత్రాటితోను బాణంబుతోనుం గూడినదై మెఱపుఁదీఁగయు నైరావతం బనెడి నిడుదయగు నింద్రధనువునుంబోలె కాంతిదళ్కొత్తుచు, * అట్టి మెఱపుఁదీఁగతోను ఐరావతధనువుతోనుం గూడియున్న రెండవ యింద్రధనువువలెఁ బ్రకాశించెను. అప్పుడు కుంభుఁడు బంగారుపింజగలిగి, ఱెక్కలుగట్టఁబడి, వస్త్రమువలెనున్న కంకపత్రములతోఁ గూడియున్న యాబాణము నాకర్ణాంతముగా లాగి ద్వివిదునిఁ గాఁడనేసెను. పర్వతశిఖరాకారుఁడగు నావానరోత్తముఁడు ద్వివిదుఁడు, ఆబాణముచేఁ దటాలునఁ గొట్టువడి, యడుగులు తొట్రిలంబడ నల్లలాడుచు, విహ్వలాంగుఁడై నేలంబడెను. మైందుఁడు తనతమ్ముఁ డమ్మహాయుద్ధమున భంగము నొందుటను జూచి గొప్పశిలను జేకొని వేగమునఁ గుంభునిమీఁదికిం బోయెను. మహాబలశాలి యగుమైందుఁడు, ఆశిలను గుంభునిమీఁద నేసెను. ఆరాక్షసుఁడు మిక్కిలియుఁ దీక్ష్ణములగు నైదుబాణములచే దానిని వ్రయ్యలుగావించెను. మహాతేజుండగు కుంభుఁడు, మంచిముఖముగలిగి, క్రూరసర్పముంబోని యొకబాణమును వింటసంధించి ద్వివిదునన్న యగుమైందునిఱొమ్మునాటనేసెను. ఆదెబ్బ వానరయూథపుఁ డగుమైందునిమర్మమునఁ దాఁకఁగా నతండు దానికి మూర్ఛిల్లి నేలంబడెను. అంగదుఁడు మహాబలుఁడైన తనమేనమామ లిరువురును బడుటం

---

* ఐరావతమనఁగా 'ఇన్ద్రాయుధం శక్రధను స్తదేవ ఋజురోహితం । ఐరావతంచ' అను వైజయన్తి. నిడుదరై చక్కఁగానుండు నింద్రధనువు. ఇట మెఱపుఁదీఁగకును అల్లెత్రాటికిని ఐరావతధనువునకును బాణమునకును కుంభధనువునకును ఇంద్రధనువునకును సామ్యము దెలియునది. మెఱపుఁదీఁగయు ఐరావతమును నింద్రధనువునుగూడుట యుత్పాతకాలమందని తెలియునది.

జూచి, విలు పూని యున్నయాకుంభునిమీఁదికి వేగమున నడరెను. అంగదుఁడు పైకివచ్చుటనుజూచి కుంభుఁడు, ఏనుంగును నంకుశములచేతం బొడుచునట్లు, ఆ యంగదుని నినుపబాణములయిదింటిచేతను తక్కినవాఁడిబాణములు మూఁటిచేతను నొప్పించెను. వీర్యవంతుఁడగు నాకుంభుఁడు, మొక్కవోని మంచిమొనలు గలవై యుత్కృష్టములై బంగారుచే నలంకృతములును నానావిధములు నగునినుపబాణముల నంగదు నొప్పించెను. అట్లు కుంభుఁడు తనయవయవములందెల్ల బాణములఁ గ్రుచ్చి నొప్పించినను వాలిపుత్త్రుఁ డంగదుఁ డింతమాత్రము చలింపనివాఁడై వానినెత్తిమీఁద శిలలను వృక్షములనును జడిగాఁ గురియించెను. శ్రీమంతుఁడగు నా కుంభకర్ణకుమారుఁడు కుంభుఁడు అంగదుఁడువైచిన యావృక్షములనన్నిటిని భేదించి శిలలను దుత్తుమురుగావించెను. మఱియు నావానరయూథపతి యంగదుఁడు దారసించి వచ్చుచుండుటను జూచి, ఏనుంగును కొఱవులు గెంటం బొడుచునట్లు, అతని కనుబొమలయందు రెండుబాణములునాటి నొప్పించెను. ఆయంగదుని నొసటనుండి నెత్తురు మిక్కుటముగాఁ గాఱఁగా నతనికన్నులు మూఁతపడినవి. అంగదుఁడు నెత్తుటఁ దోఁగుచున్నకన్నులను నొకచేతమూసికొని, రెండవచేత దాపుననున్న వృక్షమును బట్టుకొనెను. మఱియు నతఁ డదియొకచేతఁ బెకల్పరాకుండుటచే ఱొమ్ముచేఁబట్టి యదిమి బోదెనుగదల్చియు చేతంబట్టుకొనియుఁ గొంచెమువంగి యేనుఁగు వృక్షమును బెకల్చునట్లు, దానిని బెకల్చెను. ఇంద్రధ్వజమును బోలినదై మందరపర్వతము వలె నున్నయావృక్షమును నంగదుఁడు వేగమున విడుచుచుండఁగా గుంభుఁడు సమస్తరాక్షసులును జూచుచుండ, దేహమును భేదించునట్టి వాఁడిబాణములేడువైచి యతనిం గాఁడఁజేసెను. అంగదుఁ డాబాణములచే వ్యథితుఁడై బిగ్గఱ నఱచి మూర్ఛిల్లెను. శత్రువులకు మార్కొనరానివాఁడగు వానరశ్రేష్ఠుఁ డంగదుఁడు సముద్రమునం బడునట్లు యుద్ధమున నొచ్చుటను జూచి,తక్కినవా రాసంగతి రామునకుఁ దెలిపిరి. రాముఁడును, వాలిపుత్త్రుఁడగు నంగదుఁడు యుద్ధరంగమున నొచ్చినాఁడని విన్నంతనే జాంబవంతుఁడు మొదలగువానరశ్రేష్ఠుల నంత నంగదునికిఁ దోడుపడ నాజ్ఞాపించెను. ఆవానరసింహులు రామునాజ్ఞవిని, మిక్కిలియుం గ్రుద్ధులై విలు పూని యున్నయాకుంభునిమీఁదికి వేగంబోయిరి. అంత నవ్వానరతిలకులు, అంగదుని రక్షింపఁగోరి వృక్షములను శిలలనుందాల్చి కోపంబునఁ గన్నులెఱ్ఱఁబాఱఁ గుంభునిమీఁదికి నురవడించిరి. జాంబవంతుఁడును సుషేణుఁడును వేగదర్శియను వానరుఁడును, క్రుద్ధులై కుంభకర్ణపుత్త్రుఁడగు కుంభునిమీఁదికి నడరిరి. మహాబలవంతులగు నమ్మేటివానరులు పైకినడచుచుండుటనుజూచి కుంభుఁడు, జలప్రవాహమును చెట్లగుంపుచేతంబోలె, బాణసమూహముచేత వారిని వారించెను. అవ్వానరోత్తములు మహాబలవంతులయ్యును ఆకుంభుని బాణముల బారింబడి, సముద్రము చెలియలికట్టనుంబోలె, దానింగడచి ముందరికేఁగుకొని పోఁజాలరైరి. వానరే

శ్వరుఁడగు సుగ్రీవుఁడు, ఆవానరులందఱును బాణవర్షముల నొచ్చుటనుజూచి యన్నకుమారుఁడగు నంగదునిఁ బిఱుందనిడికొని, మహావేగంబగు సింగము కొండనెత్తములఁ దిరుగునట్టి యతిబలము గలయేనుంగు మీఁది కుఱుకునట్లు, వేగమున యుద్ధంబునఁ గుంభునిమీఁదికి నడరెను. మహాబలుండగు సుగ్రీవుఁడు, గొప్పపర్వతములను, ఇనుమద్దిచెట్లను, జండ్రచెట్లను, ఇంకను బలువిధము లగున పెక్కువృక్షములను బెకల్చి కుంభునిమీఁదవైచెను. ఆకాశమునంతయుఁ గ్రమ్ముకొనుచు దారసింపరాకున్న యావృక్షవర్గమును కుంభకర్ణకుమారుఁడు కుంభుఁడు, వాఁడిబాణములఁ ద్రుంచివైచెను. కుంభుఁడు తీవ్రుండై గుఱిదప్పక నేయువాఁడిబాణములు చుట్టును దట్టముగా నలమికొనఁగా, ఆవృక్షములు ఇనుపశంకులతో నిండిన శతఘ్నులనెడి ఘోరాయుధములవలెఁ బ్రకాశించినవి. వీర్యవంతుఁడును మహాబలుఁడును నగు శ్రీమంతుఁడా వానరరాజు సుగ్రీవుఁడు, కుంభునిచేఁ దనవృక్షవర్షమంతయు ఛిన్నమైనను నెంతమాత్రము వ్యథనొందఁడయ్యె. అతఁడు, కుంభుఁడు బాణములచే తొడింబడ తన్ను భేదించుచున్నను వానికెల్లను సైఁచుచు వానిం దారసిల్లి యింద్రధనువువలె వెలుఁగుచున్నవానివింటిని బట్టి విఱిచెను. సుగ్రీవుఁ డట్లు శీఘ్రమున వానిమీఁదికి దుమికి, యితరులకలవిగానికార్యమును గావించి కుపితుఁడై, కొమ్ము విఱిగిన యేనుంగువలె నున్నకుంభునిం జూచి 'నికుంభాగ్రజా ! కుంభా ! బాణవేగమును, మిక్కిలియు నెఱపునీవీర్యము అద్భుతముగా నున్నది. మఱియు రాక్షసులయందు నీకుఁ గలప్రావణ్యమును ప్రభావమును రావణునికిం గలయట్లున్నవే. నీవు ప్రహ్లాదునికిని బలిచక్రవర్తికిని దేవేంద్రునికిని కుబేరునికిని వరుణునకును సాటియగువాఁడవు. నీవొకఁడవు బలవ్యాపారంబునఁ దండ్రింబోలిపుట్టినవాఁడవు. పగవారి నడంచుదిట్ట యగుమహాబాహుఁడవు నీవొక్కఁడుమాత్రము విలుదాల్చి నిలువఁగా, నిన్ను, జితేంద్రియుని మనోవ్యథలువలె, దేవతలును జెనకం జాలరు. నీవు మహాబుద్ధిమంతుఁడవు. నేను జూచుచుండఁగా యుద్ధకార్యము లొడఁగూడుటకు నీపరాక్రమముఁ జూపుమా ! నీపెదతండ్రి రావణుఁడు వరదానబలము వలన దేవదానవులనోర్చియున్నాఁడు నీతండ్రి కుంభకర్ణుఁడుమాత్రము శరీరబలముచేతనే సురాసురులను వారింపఁజాలును. నీవీరెండుబలములచేతను వారినోర్వఁగలవు. నీవు విలువిద్యయం దింద్రజిత్తునికిని, ప్రతాపమున రావణునికిని, సమానుఁడవు. నీవిప్పుడు లోకమున బలవీర్యములందు, రాక్షసులలోనెల్ల శ్రేష్ఠుండవు. ఇంద్రునకును శంబరునకునుంబోలె నీకును నాకు నద్భుతముగాఁ గలుగుమహాయుద్ధమును నిపుడు సమస్తభూతములును జూచుఁగాక. నీవసదృశమైన వీరకృత్యము చేసితివి. అస్త్రకౌశలమును జూపితివి. భయంకరవిక్రములగు వానరవీరులను బడఁగూల్చితివి. వీరా! పెక్కండ్రతోఁ బోరియలసినవానిని వధించినాఁడని యపవాదము కలుగునని భయపడి, నిన్నింకను నేనువధింపలేదు. చాలఁబనిచేసి యలసియున్నావు. కొంతయల

నటఁదీర్చుకొని యంతనాబలమును జూడు’మనెను. ఇట్లు సుగ్రీవుఁడు అవమానగర్భము గు మాటలచే గారవింపఁగా, ఆకుంభుఁడు నేయిపోసిన యగ్నిహోత్రమువలె, తేజము వర్ధిల్లినవాఁడయ్యె. అంత నపుడు కుంభుఁడు సుగ్రీవుని రెండుచేతులంబట్టుకొనెను. వారిరువురును మదగజంబులవలె మదచేష్టలు సేయుచు, మాటిమాటికి నిట్టూర్పులుపుచ్చుచు, ఒండొరుల దేహముల బిగ్గఁబట్టి పెనంచుకొనుచు, ఒకరినొకరుపట్టి లాగికొనుచు, యుద్ధము చేసినశ్రమమువలన నోటనుండి పొగతోడ నగ్నిజ్వాలవిడుచుచుండిరి. వారలపదఘాతములచే భూమి క్రుంగెను. సముద్రమును తరంగములు ఘూర్ణిల్ల నెంతయుఁ గలగుండునొందెను. అంత సుగ్రీవుఁడు, కుంభునిఁ బయికెత్తి సముద్రముసడుగునేలఁ జూచునట్లుగా,*వేగంబున సముద్రమునం బడవైచెను. అంత సముద్రమున కుంభుఁడుపడుటచే దానిజలసమూహము, వింధ్యమంధరపర్వతాకారముగా పైకినుబ్బి యంతటను బ్రవహించెను. అంతఁ గుంభుండెగిరి సుగ్రీవునియొద్దకువచ్చి కుపితుఁడై వజ్రమువంటి యుగ్రవడిగల పిడికిట నతనిఱొమ్మునం బొడిచెను. ఆ దెబ్బకు సుగ్రీవుని వృక్షము సంకలితోలుమాత్రమురిలి మిక్కిలియు నెత్తురుగాఱెను. కాని యాపోటు మిక్కిలియు రవడిగలదయ్యు, సుగ్రీవునియెమ్ములక్రంతను దాఁకి ప్రతిహతమయ్యెను. ఆసుగ్రీవుని ఱొమ్మున, కుంభునిపిడికిలి యొరసిన యురవడిచేఁ బుట్టినయగ్గి, ఇంద్రుఁడు కొండల ఱెక్కలఁ గొట్టునపుడు మేరువునందు వజ్రాయుధపురాపిడిచేతం గలిగిన జ్వాలవలె మాటికి జ్వలించెను. అప్పుడు మహాబలుఁడగు వానరసింహుఁడు సుగ్రీవుఁడు కుంభునిచే నట్లు కొట్టువడి, కుపితుఁడై వజ్రముంబోనిపిడికిలి యలవరించెను. వీర్యవంతుఁడగు నాసుగ్రీవుఁడు సహస్రకిరణములచే నావృతమైన సూర్యమండలమువలె వెలుంగుచున్న యాముష్టిచేఁ గుంభునిఱొమ్మునం బొడిచెను. అప్పుడు కుంభుం డాదెబ్బచేత మిక్కిలియుఁ బీడితుఁడై యవయవములెల్ల విరివిరింబోవ, కాంతి పోనుఁగుపడిన నిప్పువలె విగతప్రాణుఁడై నేలంగూలెను. ఆరాక్షసుఁడు కుంభుఁడు ఆపిడికిటిపోటుచేఁ గొట్టువడినవాఁడై, యాదృచ్ఛికముగా కిరణంబులు వెలుంగుచుండు నంగారకుఁ డాకాశముననుండి నేలంబడునట్లు, తటాలున నేలంగూలెను. ముష్టిపోటు ఱొమ్మునం దగిలి భగ్నుఁడై నేలంగూలిన కుంభునిరూపము రుద్రునిచేఁ ద్రోపుపడిన సూర్యునిరూపమువలె నెంతయుఁ దేజరిల్లెను. అట్లు భయంకరపరాక్రముఁడును వానరసింహుఁడునగు సుగ్రీవునిచే యుద్ధమున కుంభుఁడు హతుఁడు కాఁగానే, భూమి పర్వతములతోను సరణ్యములతోను వడవడ వణంకెను. రాక్షసులకును మిక్కిలియు భయావేగము గలిగినదయ్యె. ఇది డెబ్బదియాఱవ సర్గము.

—·❖·—

* సుగ్రీవుఁడు శతయోజనవిస్తీర్ణమైన త్రికూటశిఖరమధ్యమున యుద్ధము సేయుచు కుంభుని లంకాద్వీపతలమునందలి లవణసముద్రమునఁ బడవైచెననుటచే నతనియపరిమేయబలసంపత్తి తెలియుచున్నది.

నికుంభుఁడు హనుమంతునిచే హతుండగుట.

నికుంభుఁడు, తన యన్నయగు కుంభుని సుగ్రీవుఁడు గూల్చుటం జూచి, కోపమున దహించువానింబోలె చుఱచుఱ వేఁడిచూపుల నా వానరేశ్వరునిం జూచెను. అంత వీరుఁడగు నికుంభుఁడు భయంకరమై యమదండమునుంబోలెఁ జూపట్టుచు రాక్షసుల భయ ముడుపునట్టియొక పరిఘమును జేకొనెను. అది పెద్ద పుష్పమాలికలచే నలంకృతమై చందనకుంకుమాదుల నద్దుకొన్నదై యైదువ్రేళ్లతో వ్రేయంబడిన ముద్రలుగలిగి, మేలయి, పర్వతశిఖరమునవలెఁ జూపట్టుచుండెను. మఱియు నది బంగారుపట్టెలకట్లుగలిగి, వజ్రములచేతను పగడములచేతను నలంకృతమై యొప్పుచుండెను. అప్పుడు మహాతేజుండును భయంకరపరాక్రముండునగు నికుంభుఁడు, ఇంద్రధ్వజసమానంబగు నాపరిఘమును గిరగిరం ద్రిప్పి నోరు విఱివిగాఁ దెఱచి సింహనాదము గావించెను. నికుంభుఁడు ఱొమ్మున రత్నాలపదకమును సందిళ్ల బాహుపురులును చెవులఁ జిత్రములగు కుండలములను, విచిత్రమగు పుష్పమాలికయును మఱియు నితరములగు హారాదిభూషణములును ఆ పరిఘమును దాల్చినవాఁడై సింహనాదము సేయుచు, మెఱపులతోను నింద్రధనుస్సుతోను గూడి గర్జించుచున్న మేఘమునవలెఁ బ్రకాశించెను. మహాబలుండగు నికుంభుఁడు పరిఘమును గిరగిరం ద్రిప్పఁగా దానివలనం బుట్టిన వాయువునవడిచే నావహాదివాయుపటలము భేదిల్లెను. మఱియు నది మహాధ్వనిగలదై పొగలేని యగ్నివలెఁ బ్రజ్వరిల్లెను. ఆ నికుంభుఁడు పరిఘముం ద్రిప్పఁగాఁ బుట్టిన యుఱవడిచే గంధర్వగృహరాజములతోఁ గూడిన యలకాపురమును, సమస్త దేవతాగృహములతోఁ గూడిన యమరావతీనగరమును అశ్విన్యాది నక్షత్రములతోను ఇతరములయిన నక్షత్రములతోను చంద్రునితోను బుధాదిగ్రహములతోను * శుక్రాది మహాగ్రహములతోనుం గూడిన యాకాశమును జలించి గిఱ్ఱునఁ దిరుగుచుండెను. పరిఘముకాంతిచేతను ఆభరణములకాంతులచేతను బ్రజ్వలించుచున్న యా నికుంభాగ్ని వానరులకుఁ జిమ్మిరేఁగిన ప్రలయకాలాగ్నియుంబోలెఁ దాఁకొన నలవిగాకపోయెను. అప్పుడు వానరులును రాక్షసులును భయముఁగొని యిట్టట్టు కదలనుం జాలకుండిరి. బలవంతుఁడు హనుమంతుఁ డొకఁడుమాత్రము వక్షము మఱింత విఱివి గావించి చూపుచు నతనియెదుట మార్కొని నిలిచెను. ఇనుపగుదియలం బోని బాహువులు గల యా బలవంతుఁడు నికుంభుఁడు సూర్యబింబమువలె ధగధగ మెఱయుచున్న యా పరిఘమును బలవంతుఁడగు హనుమంతుని ఱొమ్ముపయిన్ వైచెను. ఆ పరిఘము, కఠినమును విశాలమునయిన యా హనుమంతుని ఱొమ్ము దాఁకి నూఱుముక్కలై చెల్లచెదరుగా నెగసి యాకాశమున నూఱు ఉల్కలుంబోలె వెలుంగుచు నేలంబడెను. ఆ హనుమంతుఁ డా పరిఘమునఁ గొట్టువడి యా దెబ్బకు భూకంపమునం బర్వతమువలె నంతయుఁ జలనము నొందెను. అప్పుడు మిక్కిలి మీఱిన బలవంతుఁడగు వానరోత్తముఁ డా హనుమంతుఁడు

* ఇట రాత్రిగాన సూర్యుఁడు చెప్పఁబడలేదని తెలియునది. గోవిందరాజులు.

నట్లు కొట్టుపడి, కుపితుఁడై, తనబలముకొలఁదిని పిడికిలి నలవరించెను. మహాతేజుఁడును వీర్యవంతుఁడును వేగసంపన్నుఁడునై వాయువునకుంబోలె గమనము గలహనుమంతుఁడు, ఆ ముష్టినెత్తి, వేగమున నికుంభునిఱొమ్మునం బొడిచెను. ఆ పోటువలన నికుంభుని వక్షమునందలి చర్మముచిరిసి, నెత్తురు మిక్కిలియుఁ గాఱినది. ఆపిడికిటిదెబ్బకు మెఱుపువలె నతనిఱొమ్మున ఫళాగున జ్వాలపుట్టినది. ఆ నికుంభుఁడు ఆదెబ్బకు మిక్కిలిచలించి యంతఁ గొంతవడికిఁ దేఱి మహాబలుఁడగు హనుమంతునిఁ బట్టుకొనెను. అప్పుడు నికుంభుఁడు యుద్ధమున మహాబలుఁడగు హనుమంతునిఁ బయికెత్తుటనుజూచి (లంకావాసులగు) రాక్షసులు, ఉబ్బున, భయంకరముగా నార్పులు చెలంగించిరి. అప్పుడు హనుమంతుఁడు తన్ను నికుంభుఁడు పట్టుకొనిపోవుచున్నను, వానిని వజ్రమువంటిపిడికిటం బొడిచెను. అంత వాయుపుత్త్రుఁడు హనుమంతుఁడు తన్ను విడిపించుకొని నేలపై నిలిచి శీఘ్రంబున నికుంభుని నిట్లు రూపుమాపెను. వీర్యవంతుఁడగు హనుమంతుఁడు మహాప్రయత్నమున నా నికుంభుని నేలపైఁ బడద్రొబ్బి పిసికి పిండిలివండుచేయుటేకాక వేగ పయికెగిరి వానిఱొమ్ముపై గొబ్బునఁబడెను. హనుమంతుఁడంత రెండుచేతులను నికుంభునిమెడను బట్టుకొని త్రిప్పి, వాఁడు బెడిదముగా నఱచుచుండఁగా, భయంకరముగు వానిశిరస్సును ద్రుంచివైచెను. అంత నికుంభుఁడు హనుమంతునిచే యుద్ధమున నఱచుచు రూపుమాయఁగా నంత దశరథకుమారుఁడగు రాముఁడును రావణునికుమారుఁడగు మకరాక్షుఁడును మిక్కిలియుఁ గోపమునొంది యతిభయంకరముగా యుద్ధముగావించిరి. నికుంభుఁడు ప్రాణములువిడువఁగానే వానరులు సంతుష్టులై సింహనాదములు సేసిరి. అందుకు దిక్కులు ప్రతిధ్వనించెను. భూమి వడఁకినట్లుండెను. ఆకాశము పగిలినట్లుండెను. రాక్షససైనికులకెల్ల భయావేశము కలిగినదయ్యె. ఇది డెబ్బదియేడవ సర్గము.

మకరాక్షుఁడు యుద్ధమునకు వచ్చుట.

రావణుఁడు, నికుంభుఁడును హతుఁడగుటయు కుంభుఁడు కూలుటయు విని యొంతయు సహింపఁజాలక నిప్పువలె మండిపడెను. రావణుఁడు క్రోధమును శోకమును రెండును బెనంగొన, ఖరునికుమారుఁడును విశాలాక్షుఁడు నగుమకరాక్షుంజూచి 'కొడుకా ! నీవు నాయాజ్ఞఁ జొప్పున సేనంగూడిపొమ్ము. పోయి రామునిని, లక్ష్మణునిని, అవ్వానరులనును వధించిరమ్ము' అని యాజ్ఞాపించెను. ఖరునికుమారుఁడు మకరాక్షుఁడు మహాశూరుఁడని యహంకరించి యుండువాఁడుగాన, రావణుని యాజ్ఞను విన్నంతనే, సంతుష్టుఁడై మంచిదని చెప్పెను. ఆ బలవంతుఁడు రావణునకుఁ బ్రదక్షిణముచేసి నమస్కరించి యతని యాజ్ఞచొప్పున శుభ్రంబగు రాజగృహమునుండి బయలుదేఱెను. మకరాక్షుఁడు దాపున నున్న సేనాపతినిజూచి 'రథమును శీఘ్రముగాఁ దెమ్ము, సేననుం ద్వరితముగా రప్పింపుము'

అనెను. అతఁ డట్లు చెప్పినదివిని సేనాపతియు, తోడనే రథమును సైన్యము నతని సమీపమునకుం దెచ్చెను. మకరాక్షుఁడు తనరథమునకుఁ బ్రదక్షిణముగావించి, యారోహించి 'రథమును శీఘ్రముగాఁ బోలుము.' అని సారథి కాజ్ఞాపించెను. అంత *మకరాక్షుఁ డారాక్షససైనికుల నెల్లంజూచి 'రాక్షసులారా! మీరలందఱును, నాముంగల, చక్కఁగా యుద్ధముసేయుఁడు. రాక్షసరాజును మహాత్ముఁడునగు రావణుఁడు, ఆరామలక్ష్మణుల నిద్దఱను యుద్ధమున వధింప నన్ను నియోగించెను. రాక్షసులారా! ఆరాముని, లక్ష్మణుని, వానరుఁడగు సుగ్రీవుని, తక్కిన వానరులను, నిపుడు మేటిబాణములచే వధించివచ్చెదను. ఇపుడు నేనచటికిఁ బోయి, వానరుల మహాసైన్యమునంతయు శూలములు వైచి, ఎండుకట్టెలను నిప్పుదహించునట్లు, రూపుమాపెదను.' బలవంతులగు నారాక్షసులు, మకరాక్షుఁ డట్లు చెప్పినదివిని, యందఱు నానావిధాయుధములు ధరియించి యుద్ధమునకు వచ్చిరి. వారందఱును కామరూపులై కోఱలుమెఱయ పింగళవర్ణములగు కన్నులతో తలవెండ్రుకలు విరియఁబోసికొనుటచే భయంకరులై మత్తగజములవలె గర్జించుచు మహాకాయులై మహాకాయుఁడగు ఖరకుమారుని మకరాక్షుని పరివేష్టించి హర్షంబున భూమిని జలింపఁజేయుచు యుద్ధమునకు నడచిరి. అంత నలుప్రక్కలను, వేలకొలఁది భేరీలు వాయింపఁబడెను. వేలకొలఁది శంఖములు పూరింపఁబడెను. రాక్షసుల సింహనాదములు భుజాస్ఫాలనధ్వనులును చెలంగెను. ఇవన్నియు మహాధ్వనియై వినఁబడెను. అంత నామకరాక్షుని సారథిచేతిమునికోల జాఱి నేలంబడెను. మకరాక్షునిధ్వజమును దటాలున నేలంబడెను. అతనిరథమునకుఁ బూన్పంబడిన గుఱ్ఱములు, వివిధములుగా పదవిన్యాసములుసేయుట మాని మొదట తొట్రుపడు పాదములతో నడచి యంత దీనములై కన్నుల నీళ్లుగార్చుచుఁ బోయినవి. క్రూరుఁడును దుర్మతియునగు నామకరాక్షుఁడు బయలుదేఱునపుడు, వాయువు దుమ్ములతోఁగూడి పరుషమై భయంకరముగా వీచెను. మేఘవర్ణమును ఏనుంగువన్నెయు, ఎనుపోతురంగునుంబోని చాయలుగలిగి, యుద్ధాగ్రములం బెక్కుమాఱులు నిలిచి గదాఖడ్గముల వ్రేటులు పడి గడి దేఱి యుద్ధమునం దాఱి తేఱి, 'నేను నేను' అని యహమహమికతో గర్జించుచును మహావీర్యవంతులగు రాక్షసులు, ఆదుర్నిమిత్తంబులను జూచియు పాటింపక రామలక్ష్మణు లున్న చోటికిం బోయినవారయిరి. ఇది డెబ్బదితొమ్మిదవ సర్గము.

---

* ఒకపక్షమునఁ జెప్పిన, మకరాక్షుఁడు వచ్చుటయు హతుఁడగుటయు దశమప్రాతఃకాలము నందని తెలియుచున్నది. రెండవపక్షమునఁ జెప్పిన దశమప్రాతఃకాలము మొదలుకొని అకంపనవధము ప్రహస్తవధము రావణమకుటభంగము కుంభకర్ణప్రబోధము కుంభకర్ణవధమును నాఁటియపరాహ్ణమున బ్రహ్మాస్త్రబంధమును, నాఁటిరాత్రి బ్రహ్మాస్త్రబంధమోక్షము లంకాదహనము నికుంభకుంభయూపాక్షశోణితాక్షప్రజంఘకంపనమకరాక్షవధములు నని తెలియుచున్నది.

రాముఁడు మకరాక్షుని వధించుట.

ఆ వానరయూథపతులందఱును, మకరాక్షుఁడు వెడలివచ్చుటను జూచి, యుబ్బునఁ దటాలున నెగిరి యుద్ధసన్నద్ధులై నిలిచిరి. అంత దేవతలు దానవులతోడం బోలె, ఆవానరులు రాక్షసులతోడం దలపడఁగా, అప్పుడు మహాయుద్ధము గగుఱుఁ బుట్టించునదై ప్రవర్తిల్లెను. అప్పుడు వానరులును రాక్షసులును వృక్షములను శూలములను, శిలలను, పరిఘములను వైచి, యొండొరులను మర్దించిరి. అపుడు ఆరాక్షసులలోఁ గొందఱు, ఈఁటియలచేతను, ఖడ్గములచేతను, గదలచేతను, కుంతములచేతను, తోమరములచేతను, పట్టిసములచేతను, భిండివాలములచేతను, వజ్రములచేతను, మఱికొందఱు పాశములచేతను, ముద్గరములచేతను, దండములచేతను, నిఖాతములనెడి యాయుధవిశేషములచేతను, వానరవీరులతో యుద్ధముగావించిరి. మకరాక్షుని బాణసమూహములచే వానరులు పీడితులై మనంబులు మిక్కిలియుఁ దల్లడిల్ల నందఱు భయార్తులై పాఱిరి. ఆరాక్షసులు, వానరులందఱును భయమునం బరుగెత్తుటనుజూచి సంతోషమున సింహనాదములు గావించిరి. రాక్షసులు జయమునం బ్రకాశించుచుండిరి. అప్పుడు వానరులు నలుగడలఁ బరుగెత్తుటయు రాక్షసులు వానరులను దఱుముటయుఁజూచి రాముఁడా రాక్షసులను బాణవర్షమున వారించెను. రాక్షసులు రామునిచే వారితులగుటం జూచి, మకరాక్షుఁడు కోపానలంబున మండిపడుచు రామునింజూచి 'రామా! నాతోఁగూడ నిలువు! నీకు ద్వంద్వయుద్ధము నొసంగెదను. వింటినుండి వాఁడిబాణముల విడిచి నీప్రాణములఁ దీయించెదను. అప్పుడు దండకారణ్యమున నీవు నాతండ్రిని వధించితివిగావున, మఱల నాయెదుట యుద్ధకర్మమునకై పూని నిలుచుండుటను జూడఁగా నాకు పయింబయి రోషము పెచ్చుపెరుఁగుచున్నది. దురాత్మా! రామా! ఆకాలమునందు నిన్ను నే నాదండకారణ్యమునందుఁ జూడకపోయితినే యని నాయంగములన్నియు మిక్కిలి మండుచున్నవి. రామా! నాభాగ్యవశమున నీవిచట నాకంటం బడితివి. ఆఁకటిచేఁ బీడితమైన సింహము ఇతరమృగమునకు కువ్విళ్లూరునట్లు, ఇన్నాళ్లు నీకుఁ గాచికొనియుంటిని. ఇప్పుడిదిగో నాబాణవేగముచే నీవు హతుఁడవై నీచే నిదివఱకు హతులయిన వీరులతోడం గూడ యమునిపురికిం బోఁగలవు. రామా! ఇందులకు పెక్కుమాటలాడి ప్రయోజనమేమి? నేను జెప్పినది వినుము. యుద్ధరంగమునందు సమస్తలోకములవారును, నిన్నును నన్నును జూతురుగాక. రామా! మహాయుద్ధము సేయుటకై దివ్యాస్త్రములచేతఁగాని, గదచేతఁగాని, బాహువులచేతంగాని, మఱియితరాయుధముచేతఁగాని, నీకు దేనియం దభ్యాసమున్నదో దానిచేతనే యుద్ధముగావింపుము' అనెను. దశరథకుమారుఁడగు రాముఁడు మకరాక్షుఁడు చెప్పినదివిని యట్లు పయిపయి నూఱక ప్రేలుచున్నవానిని జూచి బిట్టుగాఁ బెడనవ్వునవ్వుచు 'ఓరీ రాక్షసా! నీకుఁ జేయనలవికాని పెక్కుమాటలు వ్యర్థముగా నేల ప్రేలెదవు? యుద్ధమునందుఁ బోరాడియే

కాని వట్టిమాటలబలిమిచే జయింప నలవిగాదు. నాయొక్కనిచే దండకారణ్యమున పదునాలుగువేల రాక్షసులును, నీతండ్రియు త్రిశిరుడును దూషణుడును నిహతులయిరి. పాపాత్మా! వాడిముక్కులును గోళ్లునుం గలగ్రద్దలును, నక్కలును, గాకులును, నిపుడిడుగో నీమాంసము తనివిదీఱం దినంగలవు' అనెను. రాముం డిట్లు చెప్పంగా, ఖరకుమారుడగు మకరాక్షుడు కుపితుండై యుద్ధరంగంబున నారామునిపై బాణసమూహములను బ్రయోగించెను. రాముడు బంగారుపింజలు గలయాబాణములను తనబాణవర్షముచేం బెక్కుతునియలుగా ఖండించుటయు, నవి దునిసి వేలకొలందిని నేలంబడినవి. అప్పుడు ఖరపుత్రుడగు మకరాక్షుడును, దశరథపుత్త్రుడగు రాముడును, తేజమున నొండొరులందాంకి, యట్లు బెట్టిదముగా యుద్ధముగావించిరి. అప్పుడు యుద్ధరంగమున, వింటినుండి యల్లెత్రాడును నత్తెమును నొరయుటవలన బిట్టుగాం బుట్టిన పెనుచప్పుడు ఆకాశమున మేఘము లుఱిమినట్లు వినంబడినది. దేవతలును దానవులును గంధర్వులును గిన్నరులును మహోరగులును నందఱును నయ్యాశ్చర్యమును జూడంగోరి యాకాశమునం జేరిరి. వారొండొరుల యవయవములను బాణములచేం గ్రుచ్చుట యప్పటప్పటికి నినుమడిగా మిక్కిలియుం బెరుంగుచుండెను. వారు యుద్ధాగ్రంబున ఒకరు చేసినదానికి బదులు మఱొకరు చేయుచును బోరాడిరి మకరాక్షుడు, రాముడు యుద్ధమునం బ్రయోగించిన బాణములను ఖండించివైచెను. రాముడు నారాక్షసుడు వైచిన బాణములను పెక్కువిధముల బాణములచేం ద్రుంచివైచెను. దిక్కులను విదిక్కులను నన్నిటను బాణసమూహముల వ్యాప్తములయ్యెను భూమియంతయు నలుగడల బాణములం గప్పంబడుటచే నెంతమాత్రము గానరాకుండెను. అంత మహాబాహుండగు రాముడు క్రుద్ధుండై మకరాక్షునివింటిని దుంచించి మరల నెనిమిదిబాణముల వానిసారథిని వధించెను. రాముడు బాణములచే రథమును భగ్నముచేసి గుఱ్ఱములను గూల్చెను. అంత మకరాక్షుడు విరథుండై నేలకుఱికి నిలిచెను అట్లా రాక్షసుడు నేలపయి నిలుచుండి, సమస్తభూతభయంకరమై ప్రళయకాలాగ్నివలె జ్వలించుచున్న శూలమును కేలంగొనెను. ఆమకరాక్షుడు క్రోధమున, నామహాయుద్ధమునందు, జ్వలించుచున్న యమ్మహాశూలమును గిరగిరం ద్రిప్పి రామునిపై వైచెను. ఖరపుత్రుడగు మకరాక్షునిచేతినుండి విడివడి మండుచువచ్చుచున్న యమ్మహాశూలమును, రాముం డాకాశముననే మూండు బాణములం ద్రుంచెను. మంచిబంగారముచే రంగారుచున్న యాశూలము రామబాణముచేం గొట్టువడి పెక్కుతునియలుగా భిన్నమై పెద్దయుల్కవలె మండుచుం జెదరి నేలంబడెను. ఎట్టికార్యము నేని రాముడు చుల్కం జేయువాడు గాన యట్లాశూలమును హతము సేయుటంజూచి యాకాశముననున్న భూతములు 'బాగుబాగు' అని ప్రశంసించినవి. మకరాక్షుడు ఆశూలముగూడ హతమగుటంజూచి ముష్టినెత్తి రామునితో నిలునిలుమని పలికెను. వాడట్లు పిడికిలి నలవరించుకొని పయికివచ్చుటంజూచి, రఘునందనుండగు రాముడు పెలుచనవ్వి, యంత వింట నాగ్నే

యాస్త్రమును సంధించి ప్రయోగించెను. అప్పుడు యుద్ధమున రాముఁ డయ్యాగ్నే యాస్త్రమును వేయఁగా నారాక్షసునిగుండె నుచ్చికొనిపోవుటచే వాఁడు నేలంబడి మృతినొందెను. * అప్పుడు మకరాక్షుండు కూలుటంజూచి, రాక్షసులెల్ల రామబాణము లం బీడితులై లంకాపురికే పరుగులువాఱిరి. అంత దేవతలు దశరథరాజకుమారుఁడగు రాముని బాణవేగమున హతుఁడై వజ్రహతమై తూలినపర్వతమువలె నేలంగూలి యున్న ఖరకుమారుని మకరాక్షునింజూచి మిక్కిలియు సంతుష్టినొందినవారయిరి. ఇది డెబ్బదితొమ్మిదవ సర్గము.

ఇంద్రజిత్తు మరల నాభిచారికహోమముచేసి యుద్ధమున రామాదుల నొప్పించుట; లక్ష్మణుఁ డింద్రజితునిదుండగము సైఁపక సర్వరాక్షసవధార్థము బ్రహ్మాస్త్రమును బ్రయోగింప సనుజ్ఞ వేఁడఁగా రాముఁడు వారించి యింద్రజిత్తును వధించునుపాయమే చింతించుట.

యుద్ధములఁ గెలుపుగొనుచుండు రావణుఁడు, మకరాక్షుఁడు హతుఁడగుట నువిని, మిక్కిలియుఁ గోపావిష్టుఁడై పండ్లు పెటపెటం గొఱికెను. రావణుం డట్లు కుపితుఁడై యప్పటికిఁ జేయఁదగినది యేమి యని యాలోచించి యంతమఱింతక్రుద్ధుఁడై తనకొడుకు నింద్రజిత్తును యుద్ధమునకుఁ బోవ నాజ్ఞాపించువాఁడై 'వీరా! మహావీర్యులయిన యన్నదమ్ములను రామలక్ష్మణులను, వధింపుము. నీవు మాయచే నదృశ్యుండవై పోరినను లేక దృశ్యుఁడవై పోరినను, అన్నివిధములను బలాధికుఁడవు. నీవు ఏకార్యమునను నెదురులేని యింద్రునంతటివానిని యుద్ధమున జయించినవాఁడవు. ఇఁక మనుష్యమాత్రులయిన రామలక్ష్మణులను యుద్ధమునఁజూచియుఁ జంపకుందువా? చూచినమాత్రనే చంపఁ జాలుదువు' అనెను రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణుఁ డట్లు చెప్పఁగా, ఇంద్రజిత్తు తండ్రియాజ్ఞఁ గయికొని, యజ్ఞములు సేయు ప్రదేశమునకుం బోయి, యచ్చట, నగ్నిహోత్రమును యథావిధిగా వేల్చెను. ఆయింద్రజిత్తు, అచ్చట నగ్నిహోత్రమును వేల్వంబోవఁగా, నచ్చటికి రాక్షసస్త్రీలు, వేళతప్పిపోవకుండుటకై వేగిరపడి ఋత్విజులు ధరించుటకై యెఱ్ఱనిశిరోవస్త్రములను దీసికొనివచ్చిరి. ఆహోమమున తోమరములును తెల్లుపత్రములును పరిస్తరణములుగాను తాండ్రపుల్లలు సమిధలుగాను ఋత్విజుల యుష్ణీషవస్త్రములు నెఱ్ఱనివిగాను స్రువము ఇనుపదిగాను నుండెను. ఆయింద్రజిత్తు, శరపత్రముల చేతను తోమరముల చేతను నగ్నిహోత్రము నాలుగుప్రక్కలను బరిస్తరణముగావించి హోమముకొఱకు, నుపయోగించు నల్లని మేకకుత్తుక నుచ్ఛేదించెను.

---

* రెండవసర్గముల నిప్పటను సుందరకాండములతో నిదియు నాలుగు సర్గలు సమాప్త మగుచున్నవని తెలియుచుంది.

అంత నొక్కసారి రగుల్కొనఁగానే, అయ్యగ్నిహోత్రము ఆఱిపోక, పొగలేక, పెద్దజ్వాలలతో వెలింగెను. ఇట్లు విజయసూచకములయిన యాచిహ్నములతో నదియొప్పెను. అగ్నిహోత్రము కరఁగినబంగారమువలె వెలుంగుచుఁ బ్రదక్షిణముగాఁ దిరిగి జ్వాలలతో నొప్పుచుండెను. అందు అగ్ని, పురుషరూపముతో పొడవుగా లేచి తానే యాహవిస్సును గ్రహించెను. ఇట్లితఁడు అగ్నిహోత్రమును వేల్చి, దేవదానవరాక్షసులకుఁ దర్పణముగావించి, ఆహోమమువలన నంతర్ధానశక్తి నొందియున్న యుత్తమరథము నారోహించెను. ఆ మేటిరథము, నాలుగుగుఱ్ఱములు పూన్పఁబడి, తీక్ష్ణములయిన బాణములచే నిండి, యెక్కుపెట్టఁబడి యున్న పెనువింటితోఁ గూడి, యెంతయుఁ బ్రకాశించెను. ఆరథము బంగారపురేకులచేఁ గప్పఁగలిగి మృగరూపములుగాను చంద్రాకారములుగాను నర్ధచంద్రాకారములుగాను రచితములయిన చిత్రములచే నలంకృతమై తానెంతయుఁ గాంతిచే ధగధగ మెఱయుచుండెను. ఇంద్రజిత్తుధ్వజము, మంచిబంగారముతోఁ జేయఁబడిన యొకమహావలయముతోఁ గూడి, వైడూర్యమణులచే నలంకృతమై జ్వలించుచున్న యగ్నివలెఁ బ్రకాశించెను. మిక్కిలియు బలవంతుఁడగు నాయింద్రజితుఁడు సూర్యునివలె మెఱయుచు నంతర్ధానశక్తియుక్తమై యున్న యామేటిరథముచేతను బ్రహ్మాస్త్రముచేతను రక్షితుఁడై యెట్టివారికి నెదిరింప నలవిగానివాఁడయ్యెను. యుద్ధములందు గెలుపునే కోరువాఁడైన యాయింద్రజిత్తు, నిరృతిదేవతాకములయిన మంత్రములచేత నగ్నియందు హోమముచేసి, యంతర్ధానశక్తిం బొంది లంకను వెలువడి 'వనమునందుఁ గల్లమునివేషము వేసికొనివచ్చిన యారామలక్ష్మణులను, ఇదిగో యుద్ధమున వధించి యుద్ధమున జయము నార్జించి నాతండ్రి రావణున కొసంగెదను. ఇప్పుడు నాతండ్రికి పరమప్రీతికలుగుటకై రామునిని లక్ష్మణునిని జంపి భూమియం దొక్కవానరుఁడును లేకుండునట్లు గావించెదను' అనిచెప్పి యంత నంతర్ధానము నొందెను. అంత యుద్ధమునందుఁ దీక్ష్ణుఁడయిన యింద్రజితుఁడు రావణునాజ్ఞ నొంది క్రుద్ధుఁడై తీక్ష్ణములగు బాణములతోను ధనుస్సుతోను రణరంగమునకు వేగవచ్చెను. మహావీర్యులై, బలునిక్కుగల మూఁపులును దలయునుం జూడ మూఁడుతలలుగల సర్పములవలెఁ జూపట్టుచు, వానరసేనామధ్యంబున నుండి బాణజాలములను బ్రయోగించుచున్న వీరులను రామలక్ష్మణులను నింద్రజిత్తు చూచినవాఁడయ్యెను. అట్లుచూచి వీరే యారామలక్ష్మణులని తలఁచి విల్లుమోపెట్టి వర్షాకాలమున మేఘుఁడు వర్షముగురియునట్లు బాణధారల జడివలె నెడతెగక నిగిడించెను. అతఁడు రథసహితముగా నాకాశమార్గమునొంది కన్నుల కదృశ్యుండై రామలక్ష్మణులను వాఁడిబాణముల నొప్పించెను. ఆ యింద్రజిత్తుఁ డురవడిగాఁ బఱపుచున్న బాణములచేఁ గప్పఁబడి, యారామలక్ష్మణులును వింటిని బాణమును సంధించి తమ దివ్యాస్త్రవిద్యను జూపిరి. మహాబలవంతులగు రామలక్ష్మణులు బాణసమూహములచే నాకాశమును గప్పినను, సూర్యసమానములగు నాదివ్యాస్త్రములుగాని

బాణములుగాని యాయింద్రజిత్తునకుఁ దగులనేలేదు. శ్రీమంతుఁ డాయింద్రజితుఁడు ఆకాశమును ఆచ్ఛాదించుటకై పొగచేతం గలుగునట్టిచీఁకటిని గావించి పూర్వమే మంచుచేతం గలిగినచీఁకట్లావరించియున్న దిక్కులనెల్ల గుర్తింప నలవిగానట్లు మఱుఁగుపఱిచినవాఁడయ్యె. ఆయింద్రజిత్తు, అల్లెదురులేక సంచరించు నపుడు, నతఁడు బాణము వేయుఁగాఁ గలుగుజ్యాతలములధ్వనిగాని,రథనేమిధ్వనిగాని,యశ్వఖురధ్వనిగాని, యెంతమాత్రమును వినఁబడదయ్యె. అతనిరూపమును నెంతమాత్రము గానరాదయ్యె. మహాబాహుండగు నాయింద్రజిత్తు, దట్టముగా మహామేఘములు క్రమ్మినప్పటి చీఁకటివలె కటికినల్లనిచీఁకటియందు గొప్పజలవర్షము గురియునట్లు, అద్భుతముగా నచ్ఛపుటినుపబాణములను గురిసెను. ఆయింద్రజిత్తు మిక్కిలియు వరబలము వెంపున మించి యుద్ధమునం గ్రుద్ధుఁడై రామునిసర్వావయవములను సూర్యసమానములగు బాణములచే నొప్పించెను. పురుషసింహు లారామలక్ష్మణులు, వర్షధారలచేతఁ బర్వతములుంబోలె నారాచధారలచేఁ గొట్టువడుచును జలింపక బంగారుపింజలు గలవాఁడిబాణములను బ్రయోగించిరి. కంకపక్షి ఱెక్కలు గట్టఁబడియున్న యాబాణములు, ఆకాశమున పక్షులవలె నతివేగంబున నింద్రజిత్తుందాఁకి యతనిమర్మముల భేదించి నెత్తుటం దడిసి నేలంబడినవి.అట్లు పురుషోత్తము లారామలక్ష్మణులు, బాణసమూహముచే నతిమాత్రము పీడితులగుచు నాయింద్రజిత్తు వైచుచున్న బాణములను బెక్కుబాణములచే ఖండించివైచిరి. ఆరామలక్ష్మణులు ఇంద్రజిత్తు కనఁబడకున్నందున నతఁడేవైపుననుండి తమపయి వాఁడిబాణములు వైచుచున్నాఁడో యాదిక్కున నుత్తమములయిన యస్త్రములం బరఁగించిరి. ఇంద్రజిత్తు కడుంజుల్కఁగా బాణము లేయు నతిరథుఁడుగాన మాయం జేసి యొక్కచో నిలువక, రథముతోఁగూడ నన్నిదిక్కులం దిరుగుచు, నెదిరిబాణములకుఁ జిక్కక, రామలక్ష్మణులను వాఁడిబాణములచే మిక్కిలియు నొప్పించెను. వీరు లారామలక్ష్మణులు అట్లింద్రజిత్తు,చక్కఁగానిర్మితములై బంగారుపుంఖములుగల బాణముల తమమేనెల్ల బిట్టుగ్రుచ్చఁగా, దేహమంతయు నెత్తుటఁ దొప్పదోఁగి, చక్కఁగా పూచినమోదుగుచెట్లవలె నుండిరి.ఆకాశమున మేఘములు గ్రమ్మినపుడు సూర్యునిగత్యాదు లెవ్వరికిని దెలియరానట్లు, ఆయింద్రజిత్తు పోకడగాని రూపముగాని ధనుర్బాణములుగాని, యితరమేదిగాని, యెంతమాత్ర మెవ్వరికిని దెలియరావయ్యె. అప్పు డాయింద్రజిత్తు బాణములు బిట్టుగాడఁగా వానరులు గొట్టువడి ప్రాణము లెడలి యాయుద్ధభూమిని, వందలకొలఁదిని బడిరి. అప్పుడు లక్ష్మణుఁడుమాత్రము మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధుఁడై యన్నను జూచి, 'నేనిప్పుడు బ్రహ్మాస్త్రమును బ్రయోగించి సమస్తరాక్షసులను వధించిపుచ్చెదను' అనెను. అంతరాముఁడు శుభలక్షణుండగు లక్ష్మణుంజూచి 'ఒక్కనినిమిత్తమై నీవు భూమియందలి రాక్షసులనెల్ల వధింపఁగోరుట యెంతమాత్రము యుక్తముగాదు. యుద్ధము సేయక యూరకున్నవానిఁగాని, యుద్ధభయమున దాఁగియున్నవా

నింగాని, భయమునఁ జేతులు మోడ్చుకొనియున్నవానింగాని, శరణుఁజొచ్చినవానింగాని, పలాయితుఁడగువానింగాని, యేమఱియున్నవానినిగాని, నీ వెంతమాత్రమును వధింపఁదగదు. లక్ష్మణా ! మహాబలుఁడవు. ఈయింద్రజిత్తునే వధించుటకు పలయుప్రయత్నము గావింతము. క్రూరసర్పములం బోని మహావేగము లగుదివ్యాస్త్రములను బ్రయోగింతము. మాయలు నెఱపుచు, రథంబుతోఁగూడ నంతర్హితుండై యున్నయీనీచు నింద్రజిత్తును వానరు లెట్లయినంగనిపెట్టి బలమునఁ బట్టి వధింపఁగలరు. ఈయింద్రజిత్తు భూవివరమును జొచ్చినను, స్వర్గమునకుఁ బోయినను, పాతాళమును బ్రవేశించినను, ఆకాశమున కెగసినను, ఇట్లెల్లలోకములం జొచ్చి మఱుఁగుపడియున్నను, నాదివ్యాస్త్రములచే దగ్ధుండై ప్రాణములువీడి తప్పక నేలంగూలును' అనెను. మహానుభావుఁడును మహాబుద్ధిమంతుఁడు నగునారఘువీరుఁడు రాముఁ డిట్లు చెప్పి, భయంకరుండును క్రూరకర్ముఁడు నగునాయింద్రజిత్తును శీఘ్రమున వధించుటకై యుపాయముఁ జూచుచుండెను. ఇది యెనుబదియవసర్గము.

ఇంద్రజిత్తు హనుమంతుఁడు చూచుచుండఁగా మాయాసీతను ఛేదించుట.

* మహాత్ముండైన యారాముని సంకల్పమును దెలిసికొని యింద్రజిత్తు, ఆ యుద్ధమునుమాని యచటనుండి మరలి లంకను బ్రవేశించెను. మిక్కిలియు గాంతిఁ దక్కుత్తునాశూరుఁ డట్లుపోవుచు తనలో బలవంతు లగుకుంభకర్ణాది రాక్షసులంకఱు హతులగుటను దలంచుకొని కోపంబున కన్నెఱ్ఱఁజేసి, మరల పురము వెలువడి యుద్ధభూమికి వచ్చెను. మహావీర్యశాలియు దేవతాకంటకుఁడును పులస్త్యవంశ్యుఁడు నగు నాయింద్రజిత్తు, రాక్షససేనాపరివృతుండై లంకపడమటిద్వారముననుండి వెలువడి వచ్చెను. అంత నింద్రజిత్తు, వీరులగు నన్నదమ్ములు రామలక్ష్మణులు యుద్ధమున కుద్యుక్తులై యుండుట నాలోచించి యపుడు వారలు దుఃఖపరవశులై యుద్ధప్రయత్నము † మానియుండుటకై యితరులవ్యామోహపెట్టు శక్తిని మాయను

---

* ఇందులకు 'విజ్ఞాయతుమనః స్తస్య రాఘవస్య మహాత్మనః । సన్నివృత్త్యాహవాత్తస్మాత్స్వం పివేశపురంతతః' అని మూలము. ఇచట 'విజ్ఞాయతు' అనుదాని మూఁడవ యక్షరమగు 'య' కారముచే గాయత్రి యందొమ్మిదవ యక్షరమగు 'య' కారము గ్రహింపఁబడినది. గాన నందొమ్మిదవసహస్ర మారంభించెనని తెలియునది.

† ఇంద్రజిత్తు [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] మహో[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] లక్ష్మణులు యుద్ధ[illegible] [illegible] [illegible] సేన [illegible] జూపఁ జొడంగినవాఁడై మాయాసీతను గావించి, రామలక్ష్మణులు దుఃఖితులై యుండువారుగాన వారిని దార [illegible] కష్టపడుగుటచే [illegible] కాసీతను జూచు [illegible] [illegible] [illegible] వానరులు సీతను జూచియెఱుఁగరుగాన వారలను సీతనుజూపినను సీతయని తెలిసికొనఁజాలరుకాన పడమటిద్వా

బరఁగించినవాఁ డయ్యెను. అంత నింద్రజిత్తు మాయచేత సీతను జేసి గొప్ప సైన్యము చుట్టు నావరించియుండ రథముననుంచి యామెను వధింపఁగోరెను. మిక్కిలియు దుర్బుద్ధియగు నాయింద్రజిత్తు, రామాదుల నెల్లవారిని మోసపుచ్చఁ దలంపుగొని, యాసీతను వానరులు చూచుచుండఁ జంపఁబూని వానరాభిముఖుఁడై పోయెను. అట్లాయింద్రజిత్తు లంకనుండి వెడలివచ్చుచుండుటనుజూచి, వానరులు, మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధులై యుద్ధంబుసేయఁగోరి శిలలు కేలంబూని యెదుర్కొనిరి. కపికుంజరుఁడగు హనుమంతుఁడు మిక్కిలియు గొప్పదై చెనకరానున్న యొకపర్వత శిఖరమును జేకొని యావానరుల యగ్రభాగమున నడిచెను. హనుమంతుఁ డింద్రజి తునిరథమునందు, సీతం గాంచెను. రాఘవునకుఁ బ్రియురాలగున యాయుత్తమకాంత ఆసీత యానందము దూలి, ఒక్కటే జడఁగాఁ బెనఁచుకొన్నకురులతో, దీనయై యుపవాసముల మొగము కృశించి, ఎప్పుడును ధరించి యున్నయొక్కటెవస్త్రము మలినమైయొప్ప, దేహసంస్కార మెంతమాత్రమును లేకుండుటవలన దుమ్మును ముతికియును నవయవములందెల్ల గ్రమ్మియుండఁ గానంబడెను. అతం డావిధ నట్లు గొంతసేపుచూచి సీతయనియె నిశ్చయించినవాఁడై విషాదమునొందెను. అతఁ డాజనకసుతను సీతనుజూచి స్వల్పకాలమే యైనదిగనుక, నామెసీతయని నిశ్చయింపఁజాలినవాఁడయ్యెను. అట్లు దీనురాలై ముఱికిఁబ్రుంగియున్న యంగములతో సీత వానిరథంబున నుండుటనుజూచి హనుమంతుఁడు మొగంబుకన్నీళ్లందొఁగి కలఁగఁబాఱ మిక్కిలిదుఃఖితుఁడయ్యెను. హనుమంతుఁడట్లు దుఃఖార్తయై, యానందముచెడి జాలింగొలుపుచు, సీత యింద్రజిత్తునివశమునఁ జిక్కి వాని రథమున నుండఁగాఁ జూచి, 'ఇట్లు వీఁడు సీతను రథముననుంచి తెచ్చుట కేమియభిప్రాయముండు' నని యాలోచించుచు నచటివారల నడిగెను. అంత నతఁడు అవ్వానరశ్రేష్ఠులంగూడి యింద్రజితునిమీఁదికిం బోయెను. అట్లు వానరసైన్యము తనమీఁదికివచ్చుటను జూచి యింద్రజిత్తుకోపావేశము నొంది యొరనుండి ఖడ్గము వెలికి, సీతను శిరమునఁబట్టుకొనెను. ఇంద్రజిత్తు, మాయచే రథమునందు రచితయై రామా రామా యనియాక్రోశించుచున్న యాకాంతను సీతను, అవ్వానరులందఱును జూచుచుండఁగానే, దెబ్బలుగొట్టెను వాయుపుత్త్రుఁడగు హనుమంతుఁడు, సీతతల వెండ్రుకల నింద్రజిత్తు పట్టుకొనుటను జూచి, దీనత్వమునొంది, కన్నుల నుండి యశ్రుజలములం గార్చెను. అట్లు సర్వాంగసుందరియు, రామునిగారాబుమహిషియునగుసీత యట్లు యవస్థపడుటను జూచి హనుమంతుఁడు క్రుద్ధుఁడై, రాక్షసేంద్రుని రావణునిపుత్త్రుఁడగు నింద్రజిత్తుంజూచి పరుషవాక్యములతో "దురాత్మా! నీవు బ్రహ్మర్షి కులమునం బుట్టినవాఁడవయ్యును రాక్షసయోనిని జేరినవాఁడవుగావున

రమున హనుమంతుని కానీతనుజూపి ఛేదించినవాఁడయ్యెను. ఇట్లు మాయాసీతను ఛేదించుటచే హనుమంతుఁడుపోయి యీసంగతి రామాదులకుఁ దెలుపుటయు వారలు దుఃఖపరవశులై యుద్ధప్రయత్నము మంటగిలియుండుటయు దానివలన తనహోమము నిర్విఘ్నముగా నెఱవేఱుననియు భావము.

మహాపతివ్రతయగు సీతతలవెండ్రుకలం దాఁకితివిగదరా ! దీనివలన నీవు దప్పక నశింపఁగలవు. ఇట్టి యేవపుబుద్ధిపుట్టినదిగా! ఇసీ ! ఇట్టిపాపాచారముగలనీవు పాడయిపోదువుగాక ! దయమాలినవాఁడా ! దుర్జనుఁడా ! దురాచారా ! నీచుఁడా ! అధర్మవిషయమున పరాక్రమము నెఱపుదువా? ఓరీ! ఇట్టిహీనంపుపని యపూజ్యుఁడే చేయునదిగాని వేఱొకఁడు చేయఁడే. నిర్దయుఁడా ! నీకు రోఁతగూడ లేదురా ! 'అపరాధులయెడ దయగూడ' దనెదవా? ఈబిడ గృహమును పరిచారకులను వీఁడినది; కాన బంధువులమూలమున నీకపరాధమేమియుఁ జేయలేదయ్యె. రాజ్యమునుండియు రాజ్యపరికరములనుండియు వీడినది; కాన సేనలమూలమునను నీకేమియు నేరముసేయదయ్యె. రక్షకుఁడగు రాముని ప్రాపునుండియు వీడినది; కాన యతనిమూలమునను తప్పుసేయనేరదు. మఱి యాచారప్రధానమగు మిథిలరాజవంశమునఁ బుట్టినది; కాన యపరాధము రూపెట్టిదో యెఱుఁగదు. ఈపడఁతిని చంపఁ దివురుచున్నావే. ఇందుల కీయమ నీకేమియపరాధము చేసినదిరా ! సీతను జంపి, నీ వెంతటివాఁడవయినను నెట్లుగాని యిఁక చాలఁగాలము జీవింపఁజాలవు. నీ విట్టిమహాపాపకర్మము చేయుటంబట్టివధార్హుఁడవై నాచేతఁ జిక్కితివేసుమీ ! ఇఁక నుసుఱుతోఁ దప్పించుకొనుటెక్కడిది? ఓరీ నీవు నీశత్రువునకేకాదు, లోకులకెల్లను కంటకుఁడవుగావున లోకంబునకంతయు వధ్యుఁడవు. నీవిపు డీలోకమున జీవితమువదలి ప్రేతమవై యీపదునాలుగులోకములందును స్త్రీహత్యచేసినవార లేకుత్సితలోకములం జెందుదురో యాలోకములను బొందఁగలవు" అనెను. హనుమంతుఁ డిట్లు బరుసులుపలుకుచు,శిలాదియుద్ధసాధనములుధరించి సన్నద్ధులయిన వానరులతోడఁగూడి మిక్కిలియు క్రోధముమీఱ నింద్రజితునిపయి నడరెను. భయంకరముగా నురవడించుచున్న రాక్షససైన్యము అట్లు పైనెత్తివచ్చుచున్న మహావీర్యుఁడగు హనుమంతుని యతనివానరసేనను వారించినదయ్యె. ఆ యింద్రజిత్తు వేయిబాణములువైచి యవ్వానరసేననంతయుఁ జీకాకు నొందించి, వానరశ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుఁ జూచి 'ఎవ్వతికొఱకై, సుగ్రీవుండును, నీవును,రాముఁడును నీలంకకువచ్చిరో,యాసీత నిపుడు నీవు కన్నారఁజూచుచుండఁగానే చంపివైచెదను. వానరా! ఈసీతను మొదటఁజంపి పిదప రామునిని లక్ష్మణునిని నిన్నును, సుగ్రీవునిని, దుర్మార్గుఁడయిన యావిభీషణుని వధించిపుచ్చెదను. కోఁతీ ! మఱియు నీవు స్త్రీలను జాపరాదనిచెప్పితివే. అందులకు బదులుచెప్పెద వినుము. పగవారి కేది పీడకలిగించునో యది యెట్టిదయినను నవశ్యముచేయఁదగినదే. కాన సీతను వధించుటయు మాకుఁ బీడాకరముగాన కర్తవ్యమే' యనెను. ఇంద్రజిత్తు, హనుమంతున కివ్విధమునఁజెప్పి, యపు డేడ్చుచున్న మాయాసీతను వాఁడివాదఱగల ఖడ్గముగొని తనచేతులార నఱికెను. బలితంపుపిఱుందులుగలదై, కనులపండువుగాఁ బొడకట్టుచు నప్పటిదుర్దశకు జాలిగొలుపుచున్న యాసీతను నింద్రజిత్తు తలవెండ్రుకలు పట్టుకొని కత్తిగొని యజ్ఞోపవీతము వేసికొనునట్టి వాటముగా

1608. ఇంద్రజిత్తు మాయాసీతను వధించుట ; హనుమంతుఁ డది చూచి దుఃఖితుఁ డగుట

వ్రేటువేయఁగా, తుండెములై నేలంబడినది. అట్లతఁ డమ్మాయాసీతను తనచేతులారఁ జంపి, హనుమంతుంజూచి 'నేను కోపమున రామునియిల్లాలిని ఈసీతను రూపుమాపితిని జూడు. ఈసీతయేమో నఱకంబడినది. ఇఁక మీప్రయాసమంతయు విఫలము' అనెను. అట్లాయింద్రజిత్తు తానే వెనుఖడ్గమున నాసీతను దెగనఱకి, యుబ్బునొంది, రథమునుండియే మహాధ్వనిగలుగునట్లుగా, సింహనాదముగావించెను. అప్పుడు దాపున యుద్ధమునకై నిలిచియున్న వానరులందఱు, ఇంద్రజిత్తు తనచుట్టును దుర్గమువలెఁ బన్నియున్న రాక్షసులనడుమనుండి, పెద్దదిగా నోరుదెఱచి యార్వఁగా నాధ్వనిని వినిరి. దుర్మతియగు నాయింద్రజిత్తు, అట్లుసీతనువధించి మనంబున మిక్కిలియు నుప్పొంగినవాఁ డయ్యెను. అట్లుమిక్కిలియు సంతోషమునఁ జెలరేఁగుచున్న యతనింజూచి వానరు లెంతయును విషణ్ణులై ముందువెనుకఁ జూడక పాఱిపోవఁదొడంగినవారయిరి.
ఇది యెనుబదియొకండవసర్గము.

హనుమంతుఁడు పాఱిపోవుచున్న వానరుల నిలువరించి రాక్షస సేనల నుఱుమాడి సీతావధమును రామునకుఁ దెలుపుటకై సేనతో నతనిసన్నిధికిఁ బోవుట ; ఇంద్రజిత్తు నికుంభిలయందు హోమ మారంభించుట.

వానరశ్రేష్ఠులు, వజ్రాయుధధ్వనివలె మిక్కిలి భయంకరముగాఁ జెలంగుచున్న యింద్రజితుని సింహనాదమునువిని, భయంబున దిక్కుల నన్నిటిఁజూచుచుఁ బాఱిపోయిరి. అంత వాయుపుత్త్రుఁడగు హనుమంతుఁడు, అట్లు దిగులుగొని మొగంబులు వెలవెలఁబోవ, దీనులై యొకరితో నొకరు సంబంధింపక పాఱిపోవుచున్న యా వానరులనందఱను జూచి 'వానరులారా! ఇట్లు మొగంబులు దుఃఖంబునఁ గుందుచు యుద్ధమందలి యుత్సాహమువదలి, పాఱిపోయెద రేల? మీ శూరత్వమంతయు నిపు డెచటికిఁ బోయినది? నేను యుద్ధమున ముందునడచెదను. నావెంటనంటిరండు. ఇదివఱకు పెక్కుయుద్ధంబులందుఁ బొగడ్తగొన్న శూరులు యుద్ధమునుండి వెనుదీయుట యెంతమాత్రము యుక్తముగాదు' అనెను. వాయుకుమారుఁడు హనుమంతుఁడిట్లు చెప్పఁగా, నవ్వానరులు, మనంబుల సంతోషమొప్ప, మేనం బులకలు మిక్కిలియుఁ బొడమఁ బర్వతశిఖరములను వృక్షములనుఁ జేకొని యుద్ధసన్నద్ధులయిరి. అంత నవ్వానరసింహులు గర్జించుచు రాక్షసులమీఁదికిం బోయిరి. అమ్మహాయుద్ధమునందు వారందఱును హనుమంతుం బరివేష్టించి వెంబడి నడచిరి. ఆహనుమంతుఁడు నలుప్రక్కలను నగ్గివలె వెలుంగుమేటివానరులచేఁ బరివృతుఁడై జ్వాలలతోఁగూడిన యగ్నిహోత్రునివలె శత్రుసైన్యములను దహించెను. ప్రలయకాలమునఁ బ్రజల నాశము సేయునట్టి యమునింబోలిన యమ్మహాకపి హనుమంతుఁడు వానరసైన్యపరివృ

తుఁడై రాక్షసులతో యుద్ధముగావించెను. మహాకపి యగు నాహనుమంతుఁడు ఒకప్రక్క కోపమును నొకప్రక్క శోకమును మల్లడిగొనఁగా నింద్రజిత్తురథము మీఁద పెద్దశిలనొక్కటిని బడవైచెను. అప్పుడు సారథి యట్లు పైకివచ్చుచున్న యా మహాశిలను జూడఁగానే గుఱ్ఱములు తాను మెలపునట్లు మిక్కిలి లోఁకువై మెలఁగునవిగావున, అవిపూన్చియున్న రథమును తోడనే బహుదూరము గుఱితప్పఁ దోలఁగించెను. ఆమహాశిల, రథమునందలి యింద్రజిత్తుపైఁగాని యతనిసారథిపైఁగాని పడకపోవుటవలన వ్యర్థముగాఁ బ్రయుక్తమై భూమినిభేదించి పాతాళమును జొచ్చెను. ఆశిలను హనుమంతుఁడు వేయఁగానే రాక్షససేనయంతయు వ్యథనొందెను. అంత నాశిల క్రిందఁబడఁగా వారు మిక్కిలియు నలఁగి నజ్జయిరి. వానరులు నార్పులు సెలంగ వందల కొలఁదిని నాయింద్రజిత్తుమీఁదికి నఱిరి; మహావీర్యులును భయంకరపరాక్రములునగు నవ్వానరులు, యుద్ధమున నింద్రజితునిపై వృక్షములను పర్వతశిఖరములను బ్రయోగించిరి. అప్పుడు వానరులు, వృక్షములను పర్వతములను బెనువర్షముగా పగవారిపైఁగురియించుచు, నానావిధస్వరములుగా నార్చుచు రాక్షసులతో యుద్ధముఁగావించిరి. మహావీర్యశాలురయిన యావానరులు, తనుసత్త్వకొలఁదిని వృక్షములచేఁగొట్టఁగా భయంకరరూపులగు రాక్షసులు యుద్ధభూమింబడి పొరలాడిరి. అంత నింద్రజిత్తు తనసేనయంతయు వానరులచేఁ బీడితమైయుండుటం జూచి క్రుద్ధుఁడై విలుగొని వానరుల కెదురునడచెను. ఇంతవఱకు తనపరాక్రమమును మిక్కిలియుం బెక్కుమార్లు నెఱపియున్న యాయింద్రజిత్తు, తనసైన్యములు చుట్టిరా, బాణసమూహములు పఱఁగించి వానరసింహులను మిక్కిలియుం బెక్కుండ్రను వధించెను. ఆయింద్రజిత్తువెంటనున్న రాక్షసులును, శూలములచేతను, పిడుగులచేతను, ఖడ్గములచేతను, పట్టిసములచేతను, కూటముద్గరములచేతను, తమబలముకొలఁదిని వానరులం బ్రహరించిరి. మహాబలుఁడగు హనుమంతుఁడు, బోదెలతోను శాఖలతోనుంగూడిన వృక్షములను శిలలనుంగొని, భయంకరపరాక్రములగు రాక్షసులతోడ యుద్ధముగావించెను. ఆహనుమంతుఁ డట్లు పరాక్రమమున పరసైన్యమును వారించి యంత నవ్వానరులంజూచి 'మనకు నీసైన్యము సాధింపఁదగినంత పాటిది కాదు. దీనిని సాధించియుఁ బ్రయోజనము లేదు. మనమందఱము రామునిప్రియము సేయఁగోరి, ప్రాణములపై నెయ్యము లేక నేలంబడి నిలువక పొరలుచునే పలుచేష్టలు గావించుచు నెవ్వతినిమిత్తమై యుద్ధము సేయుచున్నామో యట్టియా జనకరాజసుత సీత వధింపఁబడినది. ఇంద్రజిత్తు సీతనువధించిన యీసంగతిని రామునకును సుగ్రీవునకునుం దెలిపి, వారు దీని కేమి ప్రతీకారము చేయ నియమింతురో దానినే మనమును జేయుదము. అదియే యుక్తము' అనెను. అవ్వానరశ్రేష్ఠుఁ డిట్లు జెప్పి వానరులనెల్ల యుద్ధమునుండి మాన్పి, పగతుర కెంతమాత్రమును భయపడనివాఁడుగాన మెల్లమెల్లగా సేనతోడ మరలిపోయెను. అంత దుష్టాత్ముఁ డాయింద్రజిత్తు, హనుమంతుఁడు

రాముఁడున్న యెడకుఁ బోవుచుండుటంజూచి, తానును, హోమము గావింపఁగోరి చైత్యమునందున్న నికుంభిలయను దేవతాలయమునకుంబోయెను. ఇంద్రజిత్తు నికుంభిలను జేరి అగ్నిహోత్రమునందు విధ్యుక్తముగా హోమముగావించెను. అప్పుడు యాగభూమియందు, ఇంద్రజిత్తు అగ్నిహోత్రమునందు విధ్యుక్తముగా మాంసమును నెత్తురును వేల్వఁగా, ఆయగ్ని యాహావిస్సులంగొనుచు నెంతయుఁ బ్రజ్వరిల్లెను. నెత్తురుహోమముచే తర్పితమైన యాయగ్ని లేచి మిక్కిలియు వేండ్రముగామండుచు జ్వాలలలముకొన్నదై సంధ్యాకాలమందలి సూర్యునివలెఁ జూపట్టెను. అంత, నింద్రజిత్తు శాస్త్రోక్తవిధులం జక్కఁగాఁ దెలిసినవాఁడుగాన, రాక్షసుల కభ్యుదయము గలుగుటకై విధిచొప్పున నగ్నిహోత్రమున హావిస్సును వేల్చెను. అప్పు డచ్చటఁగల రాక్షసమహాసమూహమునందు శాస్త్రీయములను అశాస్త్రీయములను జక్కఁగ నెఱింగినరాక్షసులు ఆహో

రెండవసర్గము.

ఇంద్రజిత్తు సీతను వధించినాఁడని హనుమంతుఁడు చెప్పఁగా రాముఁడు దుఃఖించుట; లక్ష్మణుఁడు రాముని నూరార్చుట.

రాముఁడు రాక్షసులును వానరులును గావించుచున్న యుద్ధమునంబుట్టిన మహాధ్వనివిని, యపుడు యాదృచ్ఛికముగా వచ్చినజాంబవంతునిఁజూచి 'సౌమ్యా! హనుమంతుఁ డిపుడు దుష్కరమైనమహాయుద్ధము చేయుచున్నట్లున్నది. ఏలనఁగా, ఆ వైపుననుండి బెడిదంబై మిక్కిలియుఁ బెద్దదియగు నాయుధధ్వని చెవులకు వెక్కసముగా వినఁబడుచున్నది. భల్లూకపతీ! కాన నీవు నీసేనంగూడి, యచటికి శీఘ్రముగాఁ బొమ్ము; పోయి యొంటిగాయుద్ధము చేయుచున్న కపిశ్రేష్ఠునకు హనుమంతునకు శీఘ్రముగా సాహాయ్యము చేయుము' అనెను. భల్లూకపతియగు జాంబవంతుఁడు, రాముఁ డట్లుచెప్పఁగా తనసైన్యముతోఁగూడి. హనుమంతుఁడున్న పశ్చిమద్వారమునకుఁ బోయెను. అంత వానరులు యుద్ధము చేసి యలసి నిట్టూర్పులుపుచ్చుచుఁ దన్నుఁ బరివేష్టించియుండఁగా, వచ్చుచున్న హనుమంతుని, జాంబవంతుఁడు మార్గమందే చూచెను. హనుమంతుఁడును, నీలమేఘముంబోలెఁ గారుకొంచు భయంకరాకారముగానున్న యాభల్లూకసైన్యము సన్నద్ధమై వచ్చుచుండఁగా మార్గముననే చూచి, దానిని వెనుకకు మరలవలయునని చెప్పి తాను రామునొద్దకుఁబోయెను. మహాయశుండగు హనుమంతుఁడు, వానరసైన్యముతోఁగూడి శీఘ్రమున రామునిసమీపమునకుంబోయి, దుఃఖితుఁడై యతనితో 'యుద్ధంబున మేము పోరాడుచు, ముందటనుండి చూచుచుండఁగానే, రావణపుత్త్రుఁ డింద్రజిత్తు, సీతనుబట్టి తెచ్చి, యామె

రోదనము సేయుచుండఁగాఁ జంపెను. అరిందమా! అట్లు సీత వధింపఁబడుటం జూచి, నేను మనస్సుతత్తఱిల్ల, మిక్కిలియు దుఃఖమునొందితిని; కాన యేమియుఁ దోఁపకున్నది. ఈసంగతి దేవరకుఁ జెప్పుటకై యిచటికి వచ్చితిని' అనెను. హనుమంతుఁ డట్లుచెప్పి నదివిని, రాముఁడు శోకాతిశయమున మూర్ఛితుఁడై వేరునఱుకఁబడ్డ వృక్షమువలెఁ గొబ్బున నేలపయిఁబడెను. దేవతాసముఁడగు నారాముఁడు నేలంబడుటనుజూచి వానరోత్తములందఱు, అన్నిదిక్కులనుండి యచటికిఁ బరుగెత్తివచ్చిరి. వారు సెగలు పైకెగయ జ్వలించుచున్న యగ్నిహోత్రమువలె, భూమింబడియున్న వాఁడయ్యెను, దేజంబున నెవ్వరికిని డాయనలవిగాక యితిసుల దహించునట్లున్నయారాముని, మూర్ఛదేఱుటకై, తామరలను గలువలనుంగూడి మంచివాసనలు గుబాళించుచున్న జలములను వేగ చల్లి తడిపిరి. అంత లక్ష్మణుఁ డట్లు మిక్కిలియు దుఃఖితుఁడై, దిటతప్పియున్న రాముని బాహువులం గ్రుచ్చి కౌఁగిలించికొని, యుక్తియుక్తమగు మాటల నతనితో 'ఆర్యా! నీవు పితృవచనపరిపాలనాదిరూపమైన ధర్మమార్గమును దృఢముగా ననుష్ఠించువాఁడవు. చేతికివచ్చిన రాజ్యమును బోఁగొట్టినకైకేయీదశరథులయందును నెంతమాత్రము మనమునఁ గలుషత్వము లేకుండుటవలన జితేంద్రియుఁడవు. ఇట్టిధార్మికుని నిన్నును, ధర్మము కుందేటికొమ్మువలె వ్యవహారమునందు మాత్రముండునదేకాని నిజమునకు లేనట్టిదే కాన, వ్యసనములనుండి రక్షింపఁజాలకున్నది. అది నిజముగా నుండునదైనం గదా నిన్నురక్షించును. లేనిది తా నెట్లురక్షించును. అట్లే అధర్మము సుఖములను బోఁగొట్టవలసినదయ్యెను అదికూడ లేనిదేకావున రావణునకు సుఖములను వారింపఁజాలకున్నది. ధర్మమును అధర్మమును లేవనుటకు ప్రమాణమేమి? ప్రత్యక్షమా? అనుమానమా? శబ్దమా? అని యడిగినచో స్థావరములుగాని జంగమములుగాని యైనపదార్థములు, ఎట్లు ప్రత్యక్షముగాఁదెలియుచున్నవో యట్లు ధర్మమును అధర్మమును ప్రత్యక్షముగాఁ దెలియుటలేదు. కాఁబట్టి యవి ప్రత్యక్షప్రమాణమునుబట్టి లేవనియె నానిర్ణయము. మఱియు స్థావరపదార్థము ప్రత్యక్షముగాఁ దెలియునట్లు జంగమపదార్థమును ప్రత్యక్షముగాఁ దెలియుచున్నది. ఈ ధర్మమును అధర్మమును అట్లు ప్రత్యక్షముగాఁ గనుపట్టుట లేదు. ధర్మముగాని అధర్మముగాని ప్రత్యక్షసిద్ధమగునేని యది జంగమముగానో స్థావరముగానో కనఁబడవలయును. అట్లు గనఁబడనందున నవి ప్రత్యక్షములుగావు. ఇంతేకాక ధర్మము ప్రత్యక్షసిద్ధముగాఁ గలిగియుండునదేని నినుబోఁటిధార్మికునకు విపత్తియే కలుగరాదు. అధర్మమును నట్లె కలిగియుండునదేని రావణునిబోఁటి యధార్మికునకు సుఖమే కలుగఁదగదు. అట్లు లేనందున నీ కీ రెండును ప్రత్యక్షసిద్ధముగాఁ గలుగ నేకలుగవు. మఱియు ధర్మమునకు ఫలము సుఖము; అధర్మమునకు ఫలము వ్యసనము. కాన వ్యసనావ్యసనఫలములంబట్టి ధర్మాధర్మములున్నవని యనుమానముచేఁ దెలియవచ్చునుగదా. అప్పుడు అధర్మము కలిగియున్నదైనయెడల, అధర్మ

యుక్తుఁడగు రావణుఁడు వ్యసనము పొందవలెను. ధర్మము నిజముగా కలిగియున్నదై నయెడల ధర్మయుక్తుఁడగు నీకిట్లు వ్యసనముకలుగదు. ఇట్లు ధార్మికునకు వ్యసనమును, అధార్మికునకు వ్యసనము లేమియు కలుగుటవలన వ్యసనావ్యసనములంబట్టి ధర్మాధర్మము లున్నవని యనుమానము చేయరాకున్నది. అధర్మిష్ఠుఁడగు రావణునకు వ్యసనములేక సుఖము గలిగి యుండుటయు, పరమధార్మికుఁడవగు నీవు దుఃఖము పొందియుండుటయుఁ జూడఁగా, ధర్మము అధర్మఫలము లిచ్చుచుండుటయు అధర్మము ధర్మఫలము నొసఁగుటయుఁ గనుపట్టుచున్నది. ఇట్లు ధర్మాధర్మములు తమతమకు విరుద్ధములగు ఫలముల నిచ్చుచున్నవి. కాన, సుఖమునుబట్టి ధర్మమున్నదనియు దుఃఖమునుబట్టి యధర్మమున్నదనియు ననుమానముచే నిర్ణయింప నలవిగాకున్నది. మఱియు ధర్మము ననుష్ఠించుటచేత ధర్మఫలమగు సుఖము కనుపట్టునా? అధర్మము ననుష్ఠించుటచే అధర్మఫలమగుదుఃఖము చూపట్టునని తలఁచెదవా? ఎవరు మిక్కిలి యధార్మికులో వారికి అధర్మఫలముగలుగునేని, ధర్మరతులెవరో వారికి ధర్మఫలమే సంభవించునేని, యప్పుడు, ధర్మమాచరించుచున్న యాజనులకు ధర్మఫలమగు సుఖము కలుగుననియు అధర్మము నాచరించువారికి అధర్మఫలమగుదుఃఖము కలుగుననియు సిద్ధమగును. అయిన నట్లు కానరాదు. ఏలన, నధర్మమునందే వర్తించుచున్న వారికి, అర్థములు వర్ధిల్లి సుఖము కలుగుచున్నది ధర్మపరాయణులగువారికి దుఃఖముకలుగుచున్నది. ఇట్లు సుఖము నియతముగా ధర్మమునకు ఫలముగాకయు దుఃఖము నియతముగా అధర్మమునకు ఫలముగాకయు నుండుటంబట్టి. సుఖమునుబట్టి ధర్మమున్నదనియు దుఃఖమునుబట్టి యధర్మమున్నదనియు ననుమానింపఁ దరముగాదు. రామా! పాపకర్ములు, అధర్మముచేత బాధింపఁబడుదురేనియు పుణ్యకర్ములు, ధర్మముచేత సుఖితులగుదురేనియు, వధకర్మరూపమైన యీయధర్మమును సుఖికర్మరూపమైనధర్మమును పుట్టి * మూఁడుక్షణములేయుండునవి గనుక పిదప హతములగుచున్నవి. హతమైనయధర్మ మెవరిని వధించును? హతమైనధర్మ మెవరికి మేలుగూర్చును? కాఁబట్టి యవి సుఖదుఃఖముల నిచ్చుననియుఁ దానింబట్టి యవియున్నవని వేదాదులు చెప్పుశబ్దప్రమాణమును సరికాదుగాన వానినిబట్టియు నవియున్నవని నమ్మరాదు 'కర్మములు క్షణమున ధ్వంసమునొంది నను దానిచే నారాధిత యగుదేవతయే ఫలము నిచ్చు'నందువా? ఆదేవతచే (దైవముచే) ఈపురుషుఁడు, తాను బాధపడుచున్నవాఁడుగాని లేక యొకరిని బాధించుచున్నవాఁడుగాని యగునేని, అనఁగా సత్కర్మముచే నారాధితుఁడైనయాదై

* శబ్దమును బుద్ధియు కర్మమును మూఁడుక్షణము లుండునని శాస్త్రము. క్షణమాత్రములైన ధర్మాధర్మములు ఇట్లు క్షణికములగుటవలన అవి కాలాంతరమున సుఖదుఃఖఫలముల నిచ్చుట గలుగదు. కాఁబట్టి యవి సుఖదుఃఖముల నిచ్చుననియు నా సుఖదుఃఖములఁబట్టి యవి యున్నవి యగుననియు వేదాదులు చెప్పుట యెల్ల తేలునట్లు చెప్పుమాట యగునని భావము.

వమే సుఖమునిచ్చుధర్మమును అసత్కర్మముచే ప్రీతినొందనియాదైవమే దుఃఖము నిచ్చు అధర్మమును అగునేని అప్పుడువారయే పుణ్యమును పాపమును జేయించుచున్న దైవమెడల, పాపకర్మఫలమగు దుఃఖమును పుణ్యకర్మఫలమగు సుఖమును, ఆచేయించుదైవమునే పొందునుగాని చేయువానిని గాదు. రాజు చేయించినకార్యమునకు ఫలము రాజునకేకాని భటునకుఁ గలుగదు. కాన దైవము తానే ధర్మాధర్మమై సుఖదుఃఖఫలము లిచ్చుననుటయు సరికాదు. * 'కర్మజనితమైన యపూర్వమనెడి ధర్మము ఫలమునిచ్చు'నందువా? అరిందమా! అనుమానముచేఁ దెలియరాక ప్రత్యక్షమునుగాక, అగ్నీంద్రాదులవలె స్తుతివాదవాక్యములచే గమ్యమగునత్తును గాక,యున్న యపూర్వమనెడు ధర్మముచేత మిక్కిలియు శ్రేయస్సును బొంద నెట్లు శక్యమగును? సత్పురుషశ్రేష్ఠా! అపూర్వధర్మమనెడువస్తువు సత్తు(నిజముగాఁగలది) అయినయెడల ధార్మికుఁడవగునీకు అసత్తు(అనిష్టము) ఏదియుఁ గలుగదు. అయినను నీవు నీధర్మమునకు ఫలమైనసుఖమును బొందక దుస్సహమయినయిటువంటి దుఃఖమును బొందితివి గాన యాధర్మము సత్తగుట పొసఁగదు. సత్తయినచో సుఖమియ్యదా? అసత్తే కావలయును. ఇట్లా యపూర్వమనెడి ధర్మమునకు నీయట్లు వలయుసుఖమనెడి కార్యమే లేనందున నది యున్నదనియే కల్పింపరాదు. ఒకయర్థమును, దాని కార్యము కనఁబడనంతమాత్రమున లేనిదిగా నిశ్చయింపరాదు. ఏలన నప్పుడు ఇంద్రియములకు కనఁబడనివన్నియు లేనివనవలసివచ్చును. అట్లు లేవనరాదుగదా. మఱియు నొకొక్కయర్థమునకు సహకారియునుండుటయుఁ గలదు. ఆసహకారినిగూడఁ గాపింపనియెడల నాయర్థమునకు వలయుకార్యము పుట్టదు. ఇచట ధర్మమునకు సహకారి పౌరుషము. 'ఆపౌరుషమును జేయనందున అధర్మమునకుఁ గార్యము(ఫలము)అగు

---

* స్వతంత్రుఁడగు రాజు లీలార్థము, ఒకానొకసమయమున సర్పముల, దాని ననుసరించువాని ననుగ్రహించుమను, నుల్లంఘించువాని నిగ్రహించుమనునట్లు, ఈశ్వరుఁడును [illegible] యాజ్ఞ యనెడి కర్మము ననుష్ఠించువానిని అనుగ్రహించుమనియు దానిని నుల్లంఘించువాని నిగ్రహించుమనియు నాజ్ఞాపించెను. కాఁబట్టి యీశ్వరుఁడే తన యాజ్ఞారూపమగు ధర్మమును యాజ్ఞోల్లంఘనరూపమగు నధర్మమును బట్టి సుఖమును దుఃఖమును నిచ్చుచున్నాఁడన్నచో, అతఁ డట్లు నిగ్రహించుట స్వార్థమునకా? పరార్థమునకా? స్వార్థమన్నచో అవాప్తసమస్తకాముఁడగు [illegible] స్వార్థము గలుగదు. పరార్థమన్నచో అప్పుడు ఒకనిని [illegible] వైషమ్యనైర్ఘృణ్యదోషములు కలుగును. ఈశ్వరుఁడు [illegible] [illegible] సర్వజ్ఞుఁడగు [illegible] కర్మ [illegible] నిర్దుష్టము [illegible] కర్మ [illegible] ఒకనికి [illegible] దుఃఖమును ఒకనికి [illegible] సుఖమును [illegible]. [illegible] కర్మమువలన [illegible] అపూర్వమనెడుధర్మము [illegible] చెప్పుచున్నారు.

సుఖము పుట్టదయ్యె' నందువా? అట్లేని, అప్పుడు ధర్మము అటుగాక, ఒకసహకారి నపేక్షింపకయే కార్యము కలిగింపఁదగనిదై కావున తనంతటనే కార్యముసేయఁజాలనిదగుటగాన యది కార్యమును బుట్టించుటకు బలమును(పౌరుషమును) అపేక్షించుచున్నది గావలయును. ఇట్లేని, ధర్మము స్వతంత్రముగా ఫలమునిచ్చునట్టినియతి మాలినదిగాన దానినే ప్రధానమైనదిగా సేవింపరాదని నాయభిప్రాయము. మఱియు కార్యమును సాధించువిషయమందు, బలమునకు (పౌరుషమునకు) ధర్మము తక్కువయైనదగునేని, యిపుడు ధర్మమును ప్రధానముగాఁ గొనుట మాని ధర్మమునందిపు డెట్లు వర్తించుచున్నావో యట్లె బలమునందును (పౌరుషమందును) వర్తింపుము. *పరంతపా! సత్యవచనమును ధర్మమందురు. అట్లేని, మనతండ్రి నిన్నుఁ బట్టముకట్టెదనిచెప్పి తప్పుటచే సత్యముమాలినాఁడు. సకలకల్యాణగుణాశ్రయుఁడును జ్యేష్ఠపుత్రుని నిన్ను రాజ్యమునుండి వనమునకు వెడలఁబంపుటచే నీయందు దయయుఁ దూలినవాఁడు. కాన యతనిని గట్టిపెట్టవలసియుండెను. నీవో పితృవాక్యమును దప్పక సేయుదునని ప్రతిజ్ఞపట్టినవాఁడవు. ఆప్రతిజ్ఞచొప్పున తండ్రి మొదటఁ జెప్పినట్లు పట్టముగట్టికొని యతనిని సత్యముదప్పకుండునట్లే యేలకట్టుపఱుపవయితివి? నీవు పితృవాక్యమును జేయుదునని ప్రతిజ్ఞచేసి యాచొప్పున, సమస్తప్రజలయెదుట రామునిఁ బట్టముగట్టెద నన్నమొదటిపితృవచనమును సత్యమగునట్లు, పాలింపవలసియుండియు పాలింపకనేవిడిచి యతఁ డడవికిఁ బొమ్మన్న వెనుకటివచనమునుమాత్రము సత్యమగునట్లు పాలించితివిగాన సత్యమునుగూడ గొంతపాలించియుఁ గొంతపాలింపకయుఁ బోవుటచే చక్కఁగా పాలింపనివాఁడవే యైతివి. పరంతపా! ధర్మమును అధర్మమును నిజముగాఁగలవియె యైనను ధర్మమునే యనుష్ఠింపవలయు ననికాని యధర్మమునే యనుష్ఠింపవలయు ననికాని నియమములేదు. అప్పటికిఁదగినట్లు రెంటిననుష్ఠింపవచ్చును. ఎట్లన కేవలము ధర్మమే యనుష్ఠింపవలసినదిగా నేర్పడినయెడల, నప్పుడు వజ్రము దాల్చిన శతక్రతుఁ డింద్రుఁడు మునియగు విశ్వరూపునిఁ జంపి యాగము సేయఁదగదు; చంపక యాగమునుమాత్రమే చేసియుండును. కేవల మధర్మమే అనుష్ఠింపవలసినదగునేని, యిపుడు శతక్రతువులుచేసిన యింద్రుఁడు వజ్రముదాల్చి మునిని చంపి యాగము సేయవలదు. మునిని జంపుటమాత్రమే చేయవలయును. ఇట్లు †క్షత్రధర్మనిష్ఠుఁడగు నింద్రుఁడు ధర్మాధర్మములను రెంటి ననుష్ఠించుటచేత రాజు కాలమునకుఁ దగినట్లు రెంటిని జేయవలయును. ధర్మమును అధర్మమును రెంటిని ననుష్ఠింపక ఒక్కొక్కటినే వేఱువేఱ నియమముగా ననుష్ఠించుచు వచ్చినయెడల నవి

* ఇట్లు సామాన్యముగా ధర్మమునుదూషించి యిదిమొదలుగా సత్యవచనరూపధర్మమును రాముఁడు ప్రధానముగాఁ గొనియుండుటచే దానిని ప్రత్యేకముగా దూషించుచున్నాఁడు.

† 'యాన్యేతాని దేవక్షత్రాణీన్ద్రో వరుణః సర్జన్యో యమ ఈశానః' అని యింద్రుఁడు క్షత్రియుఁ డగుటను శ్రుతి చెప్పుచున్నది.

యట్లు సేయువానిని నాశము సేయును. కావుననే పురుషుఁడు, ఒక్కొక్కటినే చేయవలయుననెడి నియమము లేక యయ్యైకాలమునకుఁ దగినట్లు, సమస్తకార్యములును ధర్మయుక్తముగాను అధర్మయుక్తముగాను గావింపవలయును. రామా! నిన్నుఁజూచిన జాలి రేఁగుచున్నది. ఇట్లయ్యైకాలమునకుఁదగిన ట్లిచ్చవొప్పున రెంటిని జేయుటయే ధర్మమని నాసిద్ధాంతము. మఱి ధర్మమే లేదంటిని. ఎట్లో ఉన్నదన్నను ప్రధానముగాదంటిని. అది యప్రధానముగానయినను నీకు కలుగదు. ఎట్లన, ధర్మమునకు మూలము అర్థము. రాజ్యము నీకు ప్రాప్తించినపుడు రాజ్యమును దిగవిడుటచే రాజ్యరూపమైన యర్థమును భిన్నము చేసికొంటివి. మూలమైన అర్థమును ఛేదించుకొనఁగా మఱిధర్మమెక్కడిది? ధర్మము నీకు నప్రధానము గానైనను గలుగదయ్యెను. పర్వతములనుండియే నదులు కలుగును. అట్లే పన్ను మొదలైన యీయాకారణములచే ప్రాప్తమై క్రమముగా వర్ధిల్లినయర్థమువలననే మూలవ్యయము లేక యే యజ్ఞదానాదిసమస్తక్రియలు ప్రవర్తించుచున్నవి. అర్థహీనుఁడై కావుననే యల్పతేజుఁడయిన పురుషుఁ డేకార్యములు చేసినను అవియన్నియు, వేసవియందలి యల్పనదులవలె మొదలంట మాయుచున్నవి. అర్థము లేమిచే ధర్మము కలుగకపోవుటమాత్రమేకాదు ; దోషమునుగలుగును. ఎట్లన, ధనమును బోఁగొట్టుకొన్నవాఁడు పూర్వము ధనమున్నపుడు సుఖముగాఁ బెరిఁగినవాఁడుగాన ధనమునశింపఁగా కష్టములకుఁ దాళలేక సుఖముల ననుభవింపఁ గోరినవాఁడై సుఖసాధనమగుధనము నార్జించుటకు దొంగతనము మొదలగు పాపము సేయ నారంభించుచున్నాఁడు. అట్లు సేయుటచే వానికి దోషముగూడఁ గలుగుచున్నది. ఎవ్వని కర్థముగలదో వానికే యందఱు మిత్రులగుదురు. దరిద్రుని స్నేహితులు గూడ వదలుదురు. ఎవనికి ధనమున్నదో వానికే యందఱును బంధువులు; ధనహీనుని వానిబంధువులుగూడ సరకుసేయరు. ఎవనికి ధనమున్నదో యతఁడే పుంస్త్వముగలవాఁడు. ధనహీనులు స్త్రీప్రాయులె. ధన మెవ్వనికున్నదో యతఁడే పండితుఁడు. ధనహీనుఁడు పండితుఁడైనను మూర్ఖుఁడుగా నెన్నఁబడును. ఎవ్వఁడు ధనవంతుఁడో యతఁడే పరాక్రమశాలి. ధనహీనుఁడు పరాక్రమవంతుఁడయినను పిఱికిగా నెన్నఁబడును. ఎవనికి ధనముగలదో యతఁడే బుద్ధిమంతుఁడు. దరిద్రునకు బుద్ధియున్నను శోభిల్లదు. ధనవంతుఁడే మంచియదృష్టముగలవాఁడు. దరిద్రుఁడు దురదృష్టుఁడేయగును. ధనవంతుఁడే శీలాదిగుణవంతుఁడు. దరిద్రునకు గుణములున్నను వన్నెనొందవు. అర్థమును వదలినయెడల, ఈచెప్పినమిత్రసంపదాదిగుణములకు వ్యతిరిక్తములయినదోషములు కలుగునని నీకు స్పష్టముగాఁ జెప్పితిని. వీరా! అప్పుడు రాజ్యమును తన్మూలమైనయర్థమును దిగవిడిచితివే. ఏమిగుణమున్నదని నీకు దానిని విడువ బుద్ధిగలిగెనో నాకుఁ దెలియకున్నది. ఎవ్వనికి ధనముగలదో వానికి ధర్మకామప్రయోజనములునుఁ దక్కినవన్నియు ననుకూలముగా సిద్ధించును. ధనము లేనివాఁడు

శ్రేయస్సును బొందఁగోరి ధనార్జనమునకై యెంతప్రయత్నపడినను శ్రేయమును బడయుట శక్యముగాదు. రాజా! సంతోషము కామము గర్వము ధర్మము కోపము శాంతి దాంతి, యివన్నియు ధనముండిననే ప్రకాశమునొందును. ధనములున్నను వానిని బాటింపక కేవల ధర్మమును మాత్రము ననుష్ఠించువారి కీలోకమందలిసుఖమెంతమాత్రమును గలుగదు. ఐహికసుఖములకెల్ల నట్లు సాధనములయినధనములు సుబ్బులుక్రమ్మినదినమున సూర్యాదిగ్రహములు గనఁబడనట్లు, నీయందుఁ గానరాకున్నవి. సకలశ్రేయములకు సాధనములైనయర్థములను నీ వాదరింపవైతివి. ఇఁక సుఖమెట్లుగలుగును? వీరా! నీవు తండ్రిమాటయందుఁ దప్పకనిలిచి యూరువదలి యడవిని వాసముచేయువాఁడవైతివి. ఇట్లు పితృవచనపరిపాలనమనెడి కేవలధర్మమునే యవలంబించి అర్థమునకు హేతువయిన రాజ్యమును దిగవిడుచుటచే, నీకు ప్రాణములకంటె మిక్కిలియుఁ బ్రియురాలయిన నీయిల్లాలిని రాక్షసుఁడు రావణుఁ డపహరించినాఁడు. 'ఇట్లయిపోయినది. ఇఁకఁ జేయవలసినదే' మందువా? వీరా! అట్లునీవు రాజ్యము నాదరింపకపోవుటచే నింద్రజిత్తువలనఁ బ్రాప్తించిన యీమహాదుఃఖమును, ఇప్పుడు నేను ప్రతిక్రియచేఁ బోఁగొట్టెదను. కాన రామా! లెమ్ము. పురుషసింహమా! ఆజానుబాహూ! దృఢవ్రతా! లేలెమ్ము. మహాబుద్ధిమంతుఁడవగు నిన్నుఁ బరమాత్ముఁడవని యెఱుంగకున్నావేమి? కాన శోకింపఁ గారణములేదు. అనఘా! నీకు విధేయుఁడనై నీకుఁ బ్రియముసేయుకొఱకే పుట్టియున్నవాఁడగు నేనిపుడు సీతవధమును విని, నీకు దుఃఖముగలిగినందులకు కుపితుఁడనై, యిదిగో గుఱ్ఱములతోను ఏనుఁగులతోను రథములతోనుంగూడ * రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణునితోనుంగూడ ఈలంకనంతయు బాణములచేఁ బడఁగూల్చెదను జూడుము' అనెను. ఇది యెనుబది మూఁడవ సర్గము.

విభీషణుఁడు రాముని నాశ్వాసించి యింద్రజిద్వధార్థము లక్ష్మణునిఁ బంప వేఁడుట.

లక్ష్మణుఁడన్నయందలి వాత్సల్యముగలవాఁడుగాన యట్లు రాముని నాశ్వాసించుచుండఁగా విభీషణుఁడు సేనాసన్నివేశములు తమతమకార్యములను గావించుటకై యేర్పఱచి, నానావిధాయుధధరులును వీరులునై నల్లనికాటుకరాసులవలెఁ బొడసూపుచున్న నలుగురుమంత్రులు తన్నుఁ బలసిరాఁగా యేనుంగులచేఁ బరివేష్టితమైయున్న

*ఇందులకు 'అయమనఘ తవోద్య ప్రియార్థం జనకసుతానిధనం నిరీక్ష్య రుష్టః। సహయగజరథాం సరాక్షసేన్ద్రాం భృశ మిషుభి ర్వినిపాతయామి లఙ్కామ్' అని మూలము. 'అనఘా! నేనిప్పుడు సీతావధమును విని, నీదుఃఖమును కుపితుఁడనై ధర్మార్థము లప్రామాణికము లని చెప్పితినిగాని వేఱుగాదు. ఇఁక నీకుఁ బ్రియము సేయుటకై లంకను హయగజరథములతోను రాక్షసేంద్రుఁడగు రావణునితోను నిదిగో బాణములచేఁ బడఁగూల్చెదను' అని మహేశ్వరతీర్థులు.

యూథపతియగుగజమువలె వచ్చెను. అతఁడువచ్చి, దుఃఖపరవశుఁడై మహాత్ముఁడు రాముఁడుండుటయు, వానరులందఱును గన్నుల నీరుగార్చుచు చూపులు కలంగియుండుటయుం జూచినవాఁడయ్యెను. అంత విభీషణుఁడు, ఇక్ష్వాకుకులమునకెల్ల నానందముగూర్చు మహాత్ముఁడు రాముఁడు దుఃఖమున మోహమునొంది లక్ష్మణునితొడపయిఁ బరుండియుండఁ గాంచెను. ఆవిభీషణుఁడు, రాముఁడు శోకమునం బొక్కుచు లజ్జితుఁడై యుండుటను జూచి మనసులోపలనే దుఃఖించుచు, దీనుఁడై 'ఇదియేమి? అందఱు దుఃఖితులై యున్నారు' అనియడిగెను. లక్ష్మణుఁడు, విభీషణుని ముఖమునుజూచి, సుగ్రీవుని నా వానరులనందఱను గాంచి కన్నీటఁ దోఁగుచు విషయము సంగ్రహముగా 'సౌమ్యా! రాముఁ డిప్పుడు ఇంద్రజిత్తు సీతనువధించినాఁడని హనుమంతుఁడు చెప్పఁగా విని, దుఃఖముపట్టలేక మోహమునొందినాఁడు' అనెను. లక్ష్మణుఁ డట్లు సగము చెప్పుచుండఁగా, విభీషణుఁడు సంగతియంతయుం దనకుఁ దెలిసియుండుటంజేసి యతఁడు చెప్పుట నడ్డగించి 'మనుజేంద్రా! హనుమంతుఁ డపుడు వాస్తవమనితలఁచి చెప్పినమాట యెంతమాత్రము యుక్తముగాదని నాకుఁ దోఁచుచున్నది. సముద్రము నెండించుట యెట్లశక్యమో, అట్లు సీతను వధించినాఁడనుట యెంతమాత్రము యుక్తముగాదు. మహాబాహూ! దురాత్ముఁడగు రావణునియభిప్రాయము నాకుఁదెలియును. సీతనుగుఱించి యతఁ డెంతమాత్రమును వధించునంతటికార్యమును జేయనేచేయఁడు. నేను హితముంగోరి, సీతను రామునకొసంగుమని యెంత బతిమాలి వేఁడినను, రావణుం డామాటను విననేలేదు. అట్లు సీతనువిడుచుటకే సమ్మతింపనివాఁడు వధించుటకు నిశ్చయించునా? సామోపాయమునఁగాని దానమునఁగాని భేదమునంగాని యాబిడనుజూడనుగూడ శక్యముగాదు. ఇఁక దండోపాయమునఁ జూచుటగూడ నలవియెట్లు? మఱి యేమాయోపాయమునను జూచుటసైతము శక్యముకాదే. కనుక సీత నింద్రజిత్తు దెచ్చి యెట్లు వధింపఁగలఁడు? ఆయింద్రజిత్తు వానరులను * మోసపుచ్చి నికుంభిల యనుదేవాలయమునకుఁ బోయియున్నాఁడు. వాఁడచ్చట హోమముఁ జేయును. ఇంద్రజిత్తు నికుంభిలయందు నిర్విఘ్నముగా హోమముగావించి మరలివచ్చునేని, దేవతలును, దానవులు నొక్కపెట్టనెత్తివచ్చినను, వారికిని యుద్ధంబున వానినిమార్కొనుట కలవిగాదు. ఆయింద్రజిత్తు, నికుంభిలయందు తాను హోమముసేయునపుడు, వానరులు తనపైఁ దలపడి పరాక్రమము చూపిరేని తనకు విఘ్నము కలుగునని తలఁచి యట్లు

* ఇంద్రజిత్తు వానరుల నెల మోసపుచ్చఁగోరెననఁగా, అప్పుడు రావణునకుఁ దోడుగా తాను దక్క యుద్ధముసేయువారుఁ డెవ్వఁడును లంకలో లేఁడయ్యె. కాన తాను హోమకార్యమునందు వ్యాకులుఁడైనపుడు, వానరులను ఆఁపునట్టి వీరులు లేనందున వానరులు పైఁబడఁగా హోమము విచ్ఛిన్నమగును. అట్లు విచ్ఛిన్నమైనచో బ్రహ్మవరము ప్రకారము తనకు నాశము కలుగును. కాన తనహోమకార్యము నెఱవేఱువఱకు రామాదులందఱును దుఃఖపరవశులై యుద్ధమునందుత్సాహము లేకుండుకొఱకు మాయాసీతను వధించి వారిని మోసపుచ్చినాఁడని విభీషణుఁడు చెప్పుట తెలియును. గోవిందరాజులు.

విఘ్నము చేయకుండునట్లు వారిని వంచించువాఁడై యీమాయను ప్రయోగించి నాఁడుగాని మఱేమికాదు. కాన యాహోమకర్మము సమాప్తినొందకమునుపే యానికుంభిలకు సైన్యములతోఁడఁ గూడి పోదము. పురుషసింహమా! ఇది వట్టిభ్రమము. దీనివలన సంతాపముగలిగినది. దీనిని విడువుము. నీవిట్లు శోకమున స్రుక్కచుండుటనుజూచి మనసైన్యమంతయు దుఃఖితమై కృశించుచున్నది. నీవు ధైర్యము మిక్కిలియుఁగలిగి మనస్సు నెమ్మదినొందించి యిచటనే యుండుము. నాతోఁడను సేనాపాలురగు వానరవీరులతోఁడనుగూర్చి లక్ష్మణునింబంపుము. ఈపురుషసింహుఁడు లక్ష్మణుఁ వాఁడిబాణములు ప్రయోగించి యాయింద్రజితుని హోమకార్యమును వదలునట్లుచేసి యుద్ధమునకుఁ దెచ్చును. అంత బ్రహ్మవరముచొప్పున వాఁడు వధ్యుఁడగును. చక్కఁదీటంబడుటచే మిక్కిలివాఁడులై పక్షిఱెక్కల యీఁకలు గట్టియుండుటవలన మిక్కుటమైన వేగము గలిగి యున్నయీలక్ష్మణుని క్రూరబాణములు, గ్రద్దలు మొదలగు క్రూరపక్షులువంబోలె నాయింద్రజిత్తునెత్తురు ద్రావఁగలవు. మహాబాహూ! పూర్వము నముచిని వధించుటకై యింద్రుఁడు వజ్రాయుధమును బ్రయోగించినట్లు, ఇప్పుడు నీవింద్రజిత్తును వధించుటకై శుభలక్షణుండగు లక్ష్మణునిఁ బంపుము. మనుజేంద్రా! పగవానివధించువిషయమై యిపుడెంతమాత్రమును గాలవిళంబము సేయుట యుక్తముగాదు. కాన నీవు మహేంద్రుఁడుంబోలె నీదేవతాశత్రుఁడగు నింద్రజిత్తును వధించుటకై లక్ష్మణున కాజ్ఞయిమ్ము. రాక్షసోత్తముఁడగు నాయింద్రజిత్తుచేయు హోమకర్మము సమాప్తిఁబొందునేని, యతఁడు యుద్ధమున సురాసురులకేని యదృశ్యుఁడగును. అతండాహోమకర్మము నెఱవేర్చి యుద్ధమునకు వచ్చినచో దేవతలకుసైతము మిక్కిలియుఁ బ్రాణసంశయము కలుగును' అనెను.
ఇది యెనుబదినాలుగవసర్గము.

రాముఁడు విభీషణువచనమున ధైర్యమునొంది యింద్రజితుని వధించుటకై లక్ష్మణుని విభీషణ హనుమదంగద జాంబవదాదులతోఁగూడ నికుంభిలకుఁ బంపుట.

రాముఁడు విభీషణుఁడు చెప్పినది వినియు, శోకమున మిక్కిలియు స్రుక్కియుండుటవలన నతఁడు చెప్పినమాటను మనస్సునఁజక్కఁగా గ్రహింపలేఁడయ్యె. అంత శత్రుపురములఁ గెలుచునట్టిబలుదిట్ట రాముఁడు కొంతసేపటికి ధైర్యమువలంబించి వానరులయెదుటఁ బనవాపునఁ గూర్చున్న విభీషణునితో 'రాక్షసపతీ! విభీషణా! నీవిప్పుడు చెప్పినమాట నేను జక్కఁగా నాలింపనయితినిగాన మరల దానిని వినఁగోరెను. నీవు చెప్పఁగోరినదానిని మరలంజెప్పుము' అనెను. రాముఁడిట్లు చెప్పినదివిని మాటలయందుఁ బండితుండగు నావిభీషణుఁడు, తాను మున్ను చెప్పినమాటలే మరలంజెప్పువాఁడై 'మహాబాహూ! వీరా! నీవు సేనాభాగముల నెట్లేర్పఱుపుమని నియమిం

చితివో యా ప్రకారముననే వారి నెల్ల నియమించినతోడనే కావించియైనది. ఆగుల్మములనెల్ల నన్నిస్థలములందును సరిపడివచ్చునట్లు విభజించియైనది. అయ్యావిభాగములయందు న్యాయముచొప్పున యూథపతులుగా నెవ్వరెవ్వరి నుంపవలెనో వారి నుంచియు నైనది. మహాయశా! మఱియు నేను విన్నవింపవలసిన దొకటికలదు. దానిని వినుఁడు. నీవు నిష్కారణముగా నిట్లు పరితపించుచుండఁగా మాకును హృదయములు తపించుచున్నవి. ఇప్పుడు నీదుఃఖమునకుఁ గారణము మిథ్యయేకాన యందులకై యిట్లు మిన్నక శోకించుటయు పరితపించుటయు మానుము. వీరా! నీవిట్లు చింతపాలగుట శత్రులకు సంతోషము పెంచునుగాన యిది వదలుము. నీవు సంతోషము గయికొని యుద్ధప్రయత్నము గావింపుము. రఘునందనా! నీకు సీతను బొందవలయుననియు, రాక్షసులను వధింపవలయుననియు నిచ్చగలదేని నేను హితమైనమాటం జెప్పెదనువినుము. ఈలక్ష్మణుఁడు నికుంభిలకుఁబోయి యుద్ధమున నింద్రజిత్తును జంపుటకై గొప్పసైన్యముతోడ చక్కఁబయలు వెడలుఁగాక. పెక్కుయుద్ధముల గెలుపునొంది యాఱితేఱిన యీమేటివిలుకాఁడు లక్ష్మణుఁడు, గుడుసువడిన వింటినుండి కృష్ణసర్పవిషముంబోని వాఁడిబాణముల నింద్రజిత్తును జంపుఁగాక. వీరుఁడాయింద్రజిత్తు తపస్సుచేసి బ్రహ్మవలని వరమున హోమమూలముగా బ్రహ్మశిరమను మహాస్త్రమును, కామగమనములగు రథమును గుఱ్ఱములనుం బడసెను. ఆయింద్రజిత్తిపుడు సైన్యములతోఁగూడ నికుంభిలను జేరియున్నాఁడఁట. కాన యతఁడు హోమకర్మము చేసి తీర్చి నికుంభిలనుండి లేచివచ్చునేని, మనమందఱమును హతులమైతిమనియే యెఱుఁగుము. మహాబాహూ! సమస్తలోకనాథుఁడగు బ్రహ్మ, యింద్రజితునకు 'నీవు నికుంభిలాహోమమునకుఁబూని, హోమము పూర్తిసేయకయు నికుంభిల యనెడు న్యగ్రోధమూలము చేరకయు నుండునపుడు, శత్రుఁడెవ్వఁడు నిన్ను మార్కొన్నవాఁడై నీ వాయుధముగొని తన్ను వధింపఁదలపడఁగా నిన్నుహింసించునో వాఁడింద్రశత్రుని నిన్నువధించు వాఁడు మఱియెవ్వఁడును నిన్ను వధింపఁజాలఁడు' అని వరమొసఁగెను. రామా! ఈవిధమున నింద్రజిత్తుహోమమునకు విఘ్నముసేయువాఁడే బుద్ధిమంతుఁడగు నాయింద్రజిత్తునకు మారకుఁడుగా బ్రహ్మ విధించియున్నాఁడు. కాన మహాబలశాలీ! ఇపుడాయింద్రజిత్తును వధించుటకు మాలో నొక్కని కాజ్ఞసేయుము. ఇంద్రజిత్తు హతుఁడయినయెడల రావణుఁడును నతనిసుహృజ్జనులును హతులైరనియే తలంపుము' అనెను. రాముఁడు విభీషణుఁడు చెప్పినదివిని యతనితో 'సత్యపరాక్రమా! భయంకరుఁడగు నాయింద్రజితుని మాయమహిమ నాకుఁ దెలియును. వాఁడు బ్రహ్మాస్త్రముగూడఁ దెలిసినవాఁడు, మిక్కిలి ప్రాజ్ఞుఁడు, మహామాయాశాలి), మంచి బలవంతుఁడు, యుద్ధమున వరుణునితోఁగూడి దేవతలువచ్చినను వారిని మూర్ఛిలంజేయును. మహాయశా! వాఁడు రథారూఢుఁడై యాకాశమునఁ దిరుగుచుండఁగా, మేఘములు గ్రమ్మినపుడు సూర్యగతియుంబోలె, వానిపో

కడ తెలియుట శక్యముగాదు' అనెను. రాముఁడు దురాత్ముఁడగు తనశత్రుని యిం ద్రజితుని మాయవలనిబలిమి తెలిసినవాఁడై, పెక్కుయుద్ధంబులం గీర్తినొంది యున్న లక్ష్మణునిఁజూచి 'లక్ష్మణా! నీవు వానరరాజగు సుగ్రీవునకుఁ గలసమస్తసై న్యమును దోడ్కొని,హనుమంతుఁడు మొదలగు సేనాపతులతోను,భల్లూకపతియగు జాంబవంతునితోను అతనిసైన్యములతోనుం గూడి పోయి మాయావియు బలవం తుఁడునగు నారాక్షసపుత్త్రుని నింద్రజిత్తును వధింపుము. ఈవిభీషణుఁడు మహా త్ముఁడు, రాక్షసుఁడగుటచే మాయాతంత్రము లెఱింగినవాఁడు, విశేషించి యాని కుంభిలాప్రదేశమును దెలిసినవాఁడు. ఇట్టియితఁడును మంత్రులతోఁగూడి నీవెంబ డినె రాఁగలఁడు' అనెను. రాముఁడు చెప్పినమాట విన్నంతనే మిక్కిలి యద్భుతప రాక్రముఁడగు లక్ష్మణుఁడును విభీషణుఁడును, ఉత్తమములయినవిండ్లం గయికొనిరి. లక్ష్మణుఁడు యుద్ధసన్నద్ధుఁడై కవచముధరించి ఖడ్గంబుగొని, కాంచనాలంకృతమగు ధనువును బాణములను గయికొని యుద్ధంపునుబ్బున, రాముని పాదములం బట్టుకొని మ్రొక్కి యతనితో 'ఇప్పుడు నావింటినుండి వెడలెడు బాణములు ఇంద్రజితుని దేహ ము నుచ్చికొని తామరకొలంకునందు హంసలువ్రాలునట్లు లంకాపురమునం దెల్లఁ బడఁగలవు. ఇపుడే, నాబాణములు వింటియల్లెత్రాటినుండి విడివడి, భయంకరుఁడగు వానిశరీరమును ఛేదించి గండ్లుచేసి వానిని నుఱుమాడఁగలవు' అనెను. ఆలక్ష్మణుఁ డు యుద్ధోత్సాహమున మిక్కిలియుఁ గాంతి దళుకొత్త అన్నయెదుట నీలాగునం బ లికి యింద్రజిత్తును నికుంభిలయందలిరాక్షసులను వధింప నువ్విళ్లూరుచు త్వరితము గాఁ బోయెను. లక్ష్మణుం డట్లు తనయన్నపాదంబులకు మ్రొక్కి ప్రదక్షిణముగా వించి, యింద్రజిత్తుప్రాపున నున్నయానికుంభిల యనుచైత్యవృక్షమునొద్దకుఁ బో యెను. ప్రతాపశాలియగు నారాజకుమారుఁడు, రాముని మంగళాశీర్వచనములు నొంది, విభీషణునితోడ వేగపోయెను. అప్పుడు హనుమంతుఁడు, అనేక వానరస హస్రములచేఁ బరివృతుండయ్యు, విభీషణుఁడు మంత్రియుక్తుండయ్యు లక్ష్మణుని వెంట నడచిరి. ఆలక్ష్మణుఁడు మిక్కిలియుఁ గొప్పవానరసైన్యము తన్నతివేగమున బలసిరాఁగా, పోవుచు, మార్గమునఁ దనవెంటవచ్చుటకు సన్నద్ధమై నిలిచియున్న భ ల్లూకసైన్యమును జూచెను. మిత్రులకు సొంపుఁగూర్చు నాలక్ష్మణుఁడు, బహుదూ రము దారిగడచిపోయి పిదప దూరమున వ్యూహముపన్ని యున్నరాక్షససైన్యమును గాంచెను పగవారిని బీఁచమడంచువాఁడును ప్రతాపశాలియు నగునారాజపుత్త్రుఁడు లక్ష్మణుఁడును కేల విలుదాల్చి బ్రహ్మ వరమిచ్చియున్న ప్రకారమున నికుంభిలను జేరకమునుపే యుద్ధముసేసిసం జచ్చునని కీటుకునూఁది యందులకుఁ దగినమాయో పాయమును బన్ని యాయింద్రజిత్తును జయించుటకు నాయత్తుఁడై విభీషణుని వీరుఁ డగు నంగదునిని వాయుపుత్త్రుండగు హనుమంతునిం గూడియుండెను. పలువిధములు గాఁ జూపట్టుచు, నిర్మలములయిన యాయుధకాంతులచే మెఱయుచు, ధ్వజములచేఁ

గ్రిక్కిఱిసి, మహారథములచే విస్తరిల్లి, మిూఁదు మిక్కిలియు భయంకరమై యింతిం తనరాని యురవడిగలిగి కటికిచీఁకటివలెఁ దట్టమై కారుకొనుచున్న యాశత్రుసైన్యమును లక్ష్మణుఁడు చొచ్చినవాఁడయ్యెను. ఇది యెనుబదియేనవ సర్గము.

లక్ష్మణుఁడును హనుమంతుఁడు మొదలగువారును నికుంభిల చుట్టును కావుగా నుంపఁబడినరాక్షససైన్యమును ధ్వంసము సేయుటవిని, యింద్రజిత్తు హోమకర్మము ముగియకమునుపే యుద్ధమునకు వెడలుట.

అంత, నట్టిస్థితియందు, రావణునితమ్ముఁడు విభీషణుఁడు, లక్ష్మణునితో పరులకుఁ గీడుగలిగించునదియుఁ దమకు గార్యసాధకము నయినవాక్యమును జెప్పువాఁడై 'ఇదిగో మేఘమువలె నల్లనై రాక్షససేన కనఁబడుచున్నదే! దీనిని, ఇంద్రజిత్తు యాగము ముగియుటకుమునుపే, వానరులు వృక్షములు మొదలయిన యాయుధములతో హతముసేయుదురు గాక. లక్ష్మణా! నీ వీసేను సైన్యమును భేదింపఁబూనుము. ఇది భిన్నమైనయెడల రాక్షసరాజకుమారుఁడు ఇంద్రజిత్తు కంటికిఁగనఁబడును. ఇంద్రజిత్తునుజంప వచ్చియున్నవాఁడవుగావున నీ వింద్రజిత్తుచేయుకర్మము సమాప్తి నొందుటకుమునుపే యింద్రునివజ్రముంబోని బాణములను బ్రయోగించి, యాసేనను భేదింపుము. వీరా! దురాత్ముఁడై మాయాశీలుఁడై యధార్మికుఁడును గ్రూరకర్ముఁడునై సమస్తలోకములకును భయము గలిగించుచుండునీయింద్రజిత్తును జంపుము' అనెను. ఆలక్ష్మణుఁడు సుహృదుఁడుచెప్పిన మాటలోనిసారము గ్రహించు మేలిలక్షణముగలవాఁడు గాన, విభీషణుఁడు చెప్పినదివిని, యట్లె, రాక్షసేశ్వరుని పుత్త్రుఁడగు నింద్రజితునిపై బాణవర్షము లవ్వారిగాఁ గురియించెను. వృక్షములును బర్వతములును నఖములునే యాయుధములుగాఁ గొని పోరునట్టి భల్లూకములును వానరులును, నొక్కటఁగూడి యట్లు పన్నియున్న యారాక్షససేనపైఁ గవిసిరి. రాక్షసులును వాఁడిబాణములను ఖడ్గములను శక్తులను తోమరములను నెత్తికొని వానరసైన్యములఁ జంపఁగోరి సన్నద్ధులై నిలిచిరి. అప్పుడు వానరులకును రాక్షసులకును గలిగిన యాతుములయుద్ధముచే లంకాపురమంతయుఁ బ్రతిధ్వనించినదయ్యె. అప్పుడు ప్రయుక్తములైన నానావిధాకారములగు నాయుధములును, వాఁడి బాణములును వృక్షములును, వైచుటకు పైకెత్తఁబడిన ఘోరపర్వతశిఖరములును నిండి యాకాశమును గప్పినవయ్యె. ఆరాక్షసులు, వికృతములై భయంకరములుగానున్న ముఖములతోను బాహువులతోను, వానరులదేహములయం దాయుధముల నొప్పించి మిక్కిలియు పెనుభయము గలిగించిరి. అట్లు వానరులును యుద్ధమునఁ గొమ్మలతోఁ గూడినవృక్షములతోను బర్వతశిఖరములతోను రాక్షసోత్తములను బ్రహరించి వధించిరి. మహాకాయులును మహాబలులునగు భ

ల్లూక వానరవీరులు రాక్షసులను పలువిధముల వధించుచుండఁగా రాక్షసులకు మిక్కిలియు భయము పుట్టెను. అంత దుర్ధర్షుండగు నింద్రజిత్తు, దనసైన్యము శత్రువులచేఁ బీడితమై విషాదమునొందియున్నదని విని యాహోమకార్యము సమాప్తముగాఁ జేసి తీఱకమునుపే నియమమునుండి లేచెను. ఇంద్రజితుఁడు క్రుద్ధుఁడై, దట్టముగాఁ గ్రమ్మియున్నంధకారమువలెనున్న వృక్షసమూహమునుండి రాక్షసులతోడ వెలువడి, ఆయుధసహితమై పూర్వమె గుఱ్ఱములు పూన్చియున్నరథము నారోహించెను. ఆయింద్రజిత్తు బెడిదమైనవిలు కేలందాల్చి వర్షాకాలమేఘముంబోలె మేను నల్లనై భీకరముగాఁజూపట్ట, కోపంబున మొగము జేవురింపఁ గన్నులెఱ్ఱఁబాఱ లోకనాశముసేయు మృత్యువువలెఁ బొలిచెను. ఆయింద్రజిత్తు రథము నెక్కుటను జూచినంతనే, భయంకరవేగులై లక్ష్మణునితో యుద్ధమున కాయిత్తులై యున్న రాక్షసులసేనయంతయు నతనిని బరివేష్టించి నిలిచెను. ఆసమయమునఁ బర్వతాకారుండును పగవారి పీఁచమడంచువాఁడునగు హనుమంతుఁడు మిక్కిలియుఁ జెనకరానియొంకపెనువృక్షము నెత్తి దానిచే నారాక్షసులసేనను గొట్టి ప్రలయకాలాగ్నివలెఁ గాల్చి, మరల పెక్కువృక్షములచే నాసైన్యమును యుద్ధమున మూర్ఛిల్లునట్లు గావించెను. అట్లు వాయుపుత్రుఁడగు హనుమంతుఁడు, నురవడిగా, రాక్షససేనల నుఱుమాడుచుండుటం జూచి రాక్షసులు వేలకొలఁది నతనిం జుట్టుముట్టిరి. రాక్షసులు పర్వతాకారుఁడగు హనుమంతుఁ జుట్టుముట్టి వాఁడి శూలములం దాల్చినవారు శూలములను, ఖడ్గములం బూనినవారును ఖడ్గములను, ఈఁటెయలు దాల్చినవారు ఈఁటెలను, బట్టిసములు పూనినవారును పట్టిసములను, మఱియు పరిఘములను గదలను వాఁడులై చూపట్టుచక్రములను వందలకొలఁది ఘ్నులను నినుపగుదియలను బెడిదములగు గండగొడ్డండ్రను, భిండివాలములనును, వజ్రసమానకఠినములగు ముష్టులను, పిడుగులనంటి యఱచేతులను, అన్యోన్యాయుధములందు తేఱుగడయైన వారన్యోవానిని గొని గిట్టి ప్రహరించిరి. హనుమంతుఁడు మిక్కిలి క్రుద్ధుఁడై వారలందఱతోను మహాయుద్ధముగావించెను. పర్వతాకారుఁడును పగవారిరూపు మాపువాఁడును పవమానపుత్రుఁడునగు నాకపిశ్రేష్ఠుఁడు హనుమంతుఁడు రాక్షసులను రూపుమాపుచుండుట నింద్రజిత్తు చూచెను. ఆయింద్రజిత్తు సారథినిజూచి 'ఇఁక నీ వానరుని నుపేక్షించినయెడల వీఁడు మన రాక్షసులనెల్ల రూపుమాపివైచును. కాన వీని పైకి రథముతోలుము' అని యానతిచ్చెను. అతఁడిట్లు చెప్పఁగా సారథి రథమునుదోలి యందుమిక్కిలియు దుర్ధర్షుఁడై కూర్చుండియున్న యింద్రజిత్తును హనుమంతుఁడున్న యెడకుం జేర్చెను. దుర్ధర్షుఁడా యింద్రజిత్తు, హనుమంతునిఁ దారసించి, యతనిశిరస్సుపై బాణములను ఖడ్గములను పట్టిసములను పరశ్వధములను వర్షించెను. హనుమంతుఁడు బెడిదములయిన యాయాయుధముల కన్నిటికిని సహించి మిక్కిలియు రోషావేశమున నాయింద్రజిత్తుంజూచి 'దుర్బుద్ధీ! నీవు రావణుకొడుకవుగదరా! నీవు పిఱికివిగాక

శూరుఁడవగుదువేని, యుద్ధము సేయుము. వాయుకుమారుఁడగు హనుమంతు నెదుటం బడి మఱల బ్రతికిపోఁజాలవు. దురాత్మా ! నీవు నాతో ద్వంద్వయుద్ధము సేయుదువేని, బాణములు విడిచి బాహువులచే నాతోఁ బోరాడుము చూతము. అప్పు డా ద్వంద్వయుద్ధమున నాయురవడి సహింపుము. సహింతువేని నీవు రాక్షసోత్తముఁడవురా !' అనెను. విభీషణుఁడు లక్ష్మణునికి, నింద్రజిత్తు విలు నెత్తి హనుమంతునిఁ జంపనున్నాఁడని తెలిపి యతనితో 'దేవేంద్రు నంతటివానిని గెలిచి రావణుని కడుపునం బుట్టి ప్రసిద్ధిగాంచిన యీయింద్రజిత్తు రథము నారోహించి హనుమంతుని వధింపఁ దివురుచున్నాఁడు. కాన యుపేక్షింపవలదు. లక్ష్మణా! కరవీరపత్త్రాదులగు నానావిధములగు నసమానములైన సన్నివేశములుగలిగి, శత్రువులమర్మములను భేదించుచు జీవితముల రూపుమాపునట్టి ఘోరబాణములు ప్రయోగించి యీ యింద్రజిత్తును జంపుము ' అనెను. ఇట్లు శత్రుభీషణుఁ డగు విభీషణుఁడు చెప్పఁగా, నపుడు మహానుభావుఁడగు లక్ష్మణుఁడు పర్వతాకారుఁడును భయంకరబలుఁడునై సింహనాదము సేయుచు రథమెక్కి యుద్ధమునకు సన్నద్ధుఁడై వచ్చియున్న యా యింద్రజిత్తుం జూచినవాఁడయ్యె. ఇది యెనుబదియాఱవ సర్గము.

— ✦ —

(విభీషణుఁడు లక్ష్మణునకు నింద్రజిత్తు హోమస్థానమైన నికుంభిలన్యగ్రోధమూలమును జూపి వాఁడా న్యగ్రోధమును బ్రవేశింపకమునుపే వానిని వధింపవలెనని చెప్పుట; ఇంద్రజిత్తు తనమర్మములు లక్ష్మణునకుఁ జెప్పినందులకై విభీషణుని నిందించుట; విభీషణుఁ డతనికి ప్రత్యుత్తరములిచ్చుట.)

ఆవిభీషణుఁడు లక్ష్మణున కిట్లు చెప్పి యింక నింద్రజిత్తు హతుఁడగునని సంతుష్టుఁడై ధనుర్ధరుఁ డగు లక్ష్మణునిం దోడ్కొని త్వరితముగాఁ బోయెను. విభీషణుఁడట్లు కొంతదూరము పోయి, యొక మహావనమును బ్రవేశించి, యచట నింద్రజిత్తు హోమమును జేయునాస్థానమును లక్ష్మణునకుఁ జూపెను. మహాతేజుం డయిన రావణానుజుఁడు విభీషణుఁడు, మేఘమువలె నల్లనై భయంకరముగాఁ జూపట్టుచున్న నికుంభిలాన్యగ్రోధవృక్షమును జూపి యతనితో 'బలవంతుఁడగు రావణపుత్త్రుఁ డింద్రజిత్తు ఇచ్చోటనే భూతములకు బలియొసఁగి, యటుపిమ్మట యుద్ధమునకు వచ్చును. అంత నారాక్షసుఁడు సమస్తభూతములకును నదృశ్యుఁడై యుద్ధంబున శత్రువులవధించును; మేటిబాణములచే బాధింపను బంధించును. ఆయింద్రజిత్తు న్యగ్రోధమువృక్షమును జొచ్చినచో, పిదప రథాశ్వసారథులతోఁ గూడ నదృశ్యుఁడగును. కాన యతఁడు న్యగ్రోధమును బ్రవేశింపకమునుపే యాబలవంతుని రథముతోడను గుఱ్ఱములతోను సారథితోనుంగూడ వాఁడిబాణములఁ జక్కాడుము' అనెను.

మహాతేజుఁడైన యాలక్ష్మణుఁడు మిత్త్రుల కానందము గూర్చువాఁడుగాన మిత్త్రమగు విభీషణునివాక్యమునకు వల్లెయనిచెప్పి, యాన్యగ్రోధముకడ చిత్త్రంబగు ధనువును సారించుచు యుద్ధార్థమై నిలిచియుండెను. అంత మహాబలుఁడగు రావణపుత్త్రుఁడింద్రజిత్తు కవచముదొడిగి, విలుదాల్చి, యగ్నివలె వెలుంగునదై ధ్వజాలంకృతమగు రథమునొంది లక్ష్మణునకుఁ బొడకట్టెను. మహాతేజుండగు లక్ష్మణుఁడు, అదివఱకుఁ బరాజయమునొంది యెఱుఁగని యాపులస్త్యవంశజుని నింద్రజితునింజూచి 'నిన్ను యుద్ధమునకుఁ బిలుచుచున్నాను. నాకు మాయసేయక లెస్స యుద్ధమొసంగుము' అనెను. లక్ష్మణుఁడిట్లు చెప్పఁగా, మహాతేజుండును దృఢమనస్కుఁడునగు నాయింద్రజిత్తు అచట విభీషణుఁడు నుండుటనుజూచి పరుషవాక్యమున నతనితో 'విభీషణా! నీవిచటనే పుట్టి పెరిఁగినవాఁడవు. మఱియు నా తండ్రికి చక్కఁదమ్ముఁడవు. నాకుఁ బినతండ్రివి. పుత్త్రుఁడ నయిననావిషయమై ద్రోహమెట్లు గావించెదవు? రాక్షసుఁడవుగాఁ బుట్టియు సజాతీయుఁడనియుఁ జూడక పోయితివి. దురాత్మా! ధర్మదూషణా! నీకు బంధుత్వముగాని, స్నేహముగాని, కులముగాని, తోఁబుట్టుఁదనముగాని, ధర్మముగాని ప్రమాణము కాదయ్యె. వానికట్టున నిలువక పోయితివి. దుర్బుద్ధీ! నీవు నీస్వజనమును దిగవిడిచి, పరులకు భృత్యుఁడవయితివి. కాన బంధువులకు నీగతి జాలిగొలుపుచున్నది. సత్పురుషులకు నీవు నిందనీయుఁడవయితివి. స్వజనులనడుమ నుండుటయెక్కడ? నీవుగా పరుల నాశ్రయించుటయెక్కడ? ఈ రెంటికి నెంతో వాసియున్నది. నీబుద్ధి తుచ్ఛమైనది గావున యది నీకుఁ దెలియలేదు. 'నే నాశ్రయించినపరులు నీచులుగారు గాన నీచత్వము లే' దందువా? పెఱవారు గుణవంతులయిననుగానీ, తమవారు గుణహీనులేకానీ, ఎట్లును గుణహీనులయిన తమవారేమేలు. ఎప్పటికిని పెఱవాఁడు పెఱవాఁడేకాని తనవాఁడుగాఁడు. ఎవ్వఁడు తనపక్షమువానిని వదలి పరపక్షము నాశ్రయించునో వాఁడు తనపక్షమువారందఱును నశించిన వెనుక తానాశ్రయించిన పరపక్షముచేతనే హతుఁడగును. రాక్షసా! రావణానుజా! నాహోమము విఘాతమగునట్లు లక్ష్మణుని న్యగ్రోధమును జొప్పించితివే! ఇటువంటి నీదయమాలిన కటికితనము, స్వజనులయెడ బంధుఁడవైయుండి నీవెక్కఁడవే యిట్లు కఠినముగా చేయఁజాలితివిగాని మఱియొకబంధుఁడు తెగించి చేయఁజాలఁడు' అనెను. అన్నకొడుకగు నింద్రజిత్తిట్లు చెప్పఁగా విభీషణుఁడు 'రాక్షసరాజకుమారా! దుష్టా! రాక్షసా! నీవు నాశీలము దెలిసియుఁ దెలియనివానివలె నేఁ డిట్లు కారులు ప్రేలెదవు. పినతండ్రినిగాన నీకుఁ బెద్దనగుటంబట్టి నన్నిట్లు పరుషములాడఁదగదు. నేను క్రూరకర్ములగు రాక్షసులకులమునఁ బుట్టినవాఁడనయినను, నాశీలము రాక్షసులకుంబోలె క్రూరముగాదు; అక్రూరమైనది. శీలంబనెడి యీనాగుణము, సత్పురుషులకు ముఖ్యమైనది. ఆశీలమునే చెప్పెద. క్రూరమైన కార్యమును జేయుటకుఁగాని పరపీడనము సేయుటకుఁగాని అధర్మమును సేయుటకుఁగా

ని నాకు వేడుక గలుగదు. ఇట్లు నాశీలము వేఱగుటచే మిమ్ము విడిచితిని. ఇది దోషమందు వేని నాయందే కాక రావణునియందును గలదు. లేనిచో నాసోదరుఁడు తనశీలము పేర్చుయినందుచే 'ధిక్త్వామ్' అని తనసోదరు నెట్లు నిరసించిపుచ్చును. తనశీలము వేఱగుటంబట్టికదా నన్నిట్లు చేసినాఁడు ? మఱి రావణుని విడిచినందులకు హేతువులు వినుము. ధర్మము వదలినశీలముగలవాఁడై పాపమునే సేయ నిశ్చయించియున్న పురుషుని కూడికవలనఁ దనకును బాపముగలుగును. యోగ్యుఁడగువాఁడు చేతికిఁజుట్టికొన్న సర్పమును విదర్చివైచినట్లు, ఆదుర్మార్గునిఁ బరిత్యజించి సుఖము నొందవలయును. హింస, పరధనము హరించుట, పరదారగమనము, ఈదురాచారములుగల వానిని, కాలుచున్న గృహమును వదలునట్లు తోడనే వదలివేయవలయునని పెద్దలు చెప్పుదురు. పరధనముల నపహరించుటయు, పరస్త్రీలంబొందుటయు, సుహృదులయినవారియందు మిక్కిలి శంకగలిగియుండుటయు ననెడి యీమూఁడుదోషములు పురుషుని నాశముగలిగించునవి. 'దోషములచే రావణుఁడు త్యాజ్యుఁడేని యభిజనవిద్యాదిగుణములచే నట్లె గ్రాహ్యుఁ డేలకాఁడు?' అందువా ? మహర్షులను ఘోరముగా వధించుటయు, సమస్తదేవతలతోను జగడము పెట్టుకొనుటయు, గర్వమును, దీర్ఘకోపమును, బద్ధవైరమును, పరశ్రేయస్సును ద్వేషించుటయు, ననెడి యీదోషములు, ఐశ్వర్యమును జీవితమును నాశముసేయునట్టివి; మఱి మేఘములు పెనుపర్వతములనుగూడ నావరించునట్లు, ఎంతటి గొప్పగుణములనుగూడ నాచ్ఛాదించివైచుచున్నవి. నీతండ్రియగు నాయన్న రావణుఁ డిట్టిదోషములతోఁ గూడినవాఁ డగుటంబట్టియె నతనిని దిగవిడిచితిని. రాక్షసా! ఇంక శీఘ్రముననె యీలంకయు నిందలి రాక్షసులునుండరు. అతిగర్వితుఁడును బాలుఁడు దుష్టుండునగు నీవునుండవు. నీతండ్రియు నుండఁడు. నీవు మృత్యుపాశమునం దగులుకొనియున్నావు. నన్నేమియాడెదవు యాడుము. నీకిదె మరణవిపత్తి ప్రాప్తించియున్నపుడు నన్ను నూరక నిందించుటచే ప్రయోజనమేమి? నిందించి చచ్చుటకాని సాధించుట యేమియు లేదుగదా. రాక్షసాధమా ! న్యగ్రోధవృక్షమును జొచ్చుట కింక నీకు శక్యముగాదు. కాకుత్స్థకులులగు రామలక్ష్మణులను నిట్లు ధర్షించితివి గావున నింక బ్రతుకుటయు నీకలవిగాదు. మనుష్యనాథుఁడగు లక్ష్మణునితో యుద్ధముసేయుము. హతుఁడవై యమలోకమున యమదూతలాజ్ఞాపించుకార్యములను జేయుచుండెదవు. నీవు పూనినబలమంతయుఁ జూపుము. నీకుం గలసమస్తాయుధములను సమస్తబాణములను బ్రయోగించి కాఁజేయుము. నీవేమిచేసినను, నిపుడు లక్ష్మణునిబాణములబారిం బడి నీవును నీసైన్యమును నెంతమాత్రము ప్రాణములు దక్కించుకొని పోఁజాలరు' అనెను. ఇది యెనుబదియేడవసర్గము.

లక్ష్మణుఁడును నింద్రజిత్తును పరస్పరము వీరాలాపములాడుచు నొండొరుల బాణప్రయోగములచే నొప్పించుట.

ఇంద్రజిత్తు విభీషణునివచనములు విని, మిక్కిలియు గ్రుద్ధుఁడై ఖడ్గాద్యాయుధములు చేపట్టి, చక్కఁగా నలంకృతమై నల్లనిగుఱ్ఱములు పూన్పంబడియున్న మహారథముపైని ప్రలయకాలాంతకునివలె భయంకరుఁడై చూపట్టుచు,అతిదీర్ఘమై విశాలమై మహావేగమును మంచిచేవయుఁ గలబెడిదంపుధనువు నెత్తి పగవారిని గూల్చునట్టి వాఁడిబాణములను గ్రహించి వేగమున నభిముఖముగాఁబోయి పరుషవాక్యముల విభీషణునింజూచి పలికెను. రథంబెక్కి చక్కఁగా నలంకృతుఁడైయున్న బలవంతుఁడును మేటివిలుకాఁడునగు నాయింద్రజిత్తు, నిజతేజముచేతనే యలంకృతుఁడై పగవారి రూపుమాపువాఁడై, బంగారువన్నెగల * హనుమంతునివీఁపునం గూర్చుండి యుదయపర్వతముపైనున్న సూర్యునివలెఁ దేజరిల్లుచున్న రామానుజుని లక్ష్మణునింజూచెను.ఇంద్రజిత్తు సంరంభమున లక్ష్మణుని విభీషణునిని ఆవానరసింహములనుంజూచి,'ఇంక నాపరాక్రమము చూడుఁడు. ఇప్పుడు యుద్ధమున నాకాశముననుండి గురియువర్షమువంటిదై యెట్టివారికి దారసింపనట్టు నావింటినుండి విడివడు బాణవర్షమును వారింపుఁడీ చూతము. ఇప్పుడు నాబాణములు, ఈ నామహాధనువునుండి విడివడినవై దూదిజొంపము నగ్గియుంబోలె మీగాత్రములను దహింపఁగలవు. ఇప్పుడు మిమ్మందఱను తీక్ష్ణములయిన బాణములచేతను శూలములచేతను శక్తులచేతను యష్టులచేతను తోమరములచేతను గాత్రములు ఛేదించి యమలోకమునకంపెదను. హస్తలాఘవము మిక్కిలియుఁ గలవాఁడనుగాన యుద్ధమున బాణములవర్షముగురియుచు మేఘమువలె గర్జించుచుండఁగా, నాయెదుట నెవఁడు నిలువఁగలఁడు? మున్నురాత్రియుద్ధమునందు,మీయిద్దఱను మీతోడవచ్చినవారలను, నేను వజ్రాశనులవంటి బాణములచే, మూర్ఛితులయి నేలంబడినట్లు గావించితిని. క్రుద్ధమయిన కాలసర్పమువంటి నాతో మరల యుద్ధము సేయవచ్చితివే ! కాన నీవారాత్రియుద్ధము మఱచిపోయితివో, లేక నీకు మరణకాలమే దాపరించెనో యనితలంచెదను'అనెను. ఆరాక్షసవర్యుండగు నింద్రజిత్తుఁడు బిగ్గఱ నాడినమాటవిని లక్ష్మణుఁడు, ముఖమున నెంతమాత్రమును భయవికారమునొందక క్రుద్ధుఁడై యతనితో 'రాక్షసా!నీవు మమ్ము యమునింటికిఁబంపుట మొదలగువానిని,నీకుఁజేయ నలవిగానికార్యములను,నోటిమాటలచేఁ జేసి నిర్వహించితివేకాని,కార్యములచే నిర్వహింపవు. ఎవ్వఁడు వ్యర్థముగా బీరములాడక కార్యముల నాచరించి నిర్వహించునో యతఁడే బుద్ధిమంతుఁడుగాని నీవుగావు. నీవు దుర్బుద్ధివే! దుష్టబుద్ధీ! నీవు కానుపకును గొఱగానివాఁడవు. మమ్ముజయించుట యెట్టివానికి సాధ్యముగాదు. ఇట్టినీవు అట్టిమమ్ము జయిం

* దీనిచే హనుమంతుఁడు పూర్వము రాక్షసులతో యుద్ధముచేసి యింద్రజిత్తు రాఁగానే లక్ష్మణుని వీఁపున నెక్కించుకొనెనని తెలియునది.

చువిషయమై చేతఁగానివాఁడవయినను జయించెద ననుమాట మాత్రమును జెప్పి దానం గృతార్థుఁడ వయితివని తలంచెదవు. 'నాపరాక్రమము మున్ను చూచి యుండలేదా'యందువా? అప్పుడు రాత్రియుద్ధమునందు నీవు మాకుఁగనఁబడక యంతర్హితుఁడవై యుద్ధము చేసితివే! అది దొంగలు చేయుపద్ధతిగాని వీరు లాచరించు మార్గముగ్గాదు. రాక్షసా! నేను నీబాణములకు గుఱిగా నీయెదుట నిలిచియున్నట్లు నీవు నిప్పుడు నీయుప్పటి తేజమును జక్కఁజూపుము. ఊరక వట్టిమాటలచే నిన్ను నీవే పొగడికొనెదవేల?' అనెను. పెక్కుయుద్ధముల గెలుపుగొనియున్న మహాబలుఁ డింద్రజిత్తుఁడు,లక్ష్మణుఁ డట్లు చెప్పినదివిని, బెడిదమయినవింటిని సారించి వాఁడిబాణములను విడిచెను. మహావేగములై సర్పవిషముంబోలె ఘోరములు నగునాబాణములు ప్రయుక్తములై నిట్టూర్పులువుచ్చుచున్న సర్పములుంబోలెఁ బోయి లక్ష్మణుని దేహమునాటి నేలంబడినవి. యుద్ధమున వేగవంతుఁడగు రావణపుత్త్రుఁ డింద్రజిత్తు, శుభలక్షణుఁ డగులక్ష్మణుని మిక్కిలియు వేగముగల బాణముల నెంతయుం గ్రుచ్చి నొప్పించెను. శ్రీమంతుఁడగు నాలక్ష్మణుఁడు అవయవములందెల్ల బాణములు మిక్కిలియుఁ గ్రుచ్చుకొనియుండ,నెత్తుటఁ దొప్పందోఁగి, పొగలేని యగ్గివలెఁ బ్రకాశించెను. ఇంద్రజిత్తు తాను గావించినకార్యముంజూచి యది లక్ష్మణునొప్పించి సఫలమగుటయుఁ దెలిసి, మిక్కిలియు బిట్టుగా ధ్వనిగలుగునట్లు, సింహనాదము సేసి యతనితో * 'లక్ష్మణా! తెక్కలుగట్టంబడి వాఁడిమొనలుగలిగి, ప్రాణములను గడముట్టించు బాణములు, నావింటినుండి విడివడి, యిపుడు నీప్రాణములను గ్రహింపఁగలవు. ఇపుడు నాచేత హతుఁడవై మృతుడవగు నీదేహముపయిని నక్కలును డేగలును గద్దలును గుంపులు గుంపులుగావచ్చి పట్టి తినఁగలవు. మిక్కిలియు దుర్బుద్ధియగురాముఁడు,క్షత్త్రియాధముఁడును అపూజ్యుఁడును తనకు భక్తుఁడును తోఁబుట్టువునగు నీవు, ఇదిగో నాచేత హతుఁడవుకాఁగాఁ జూడఁగలఁడు. లక్ష్మణా! నేను నిన్ను వధింపఁగా,కవచమువిఱిగి విలుదునిసి తలపోయి నేలంబడి యున్న నీదు మొండెము నిప్పుడు రాముఁడు చూడఁగలఁడు' అనెను. ఇట్లు ఇంద్రజిత్తు సంరంభించి పరుషముగాఁ బలుకుచుండుటనుజూచి లక్ష్మణుఁడు యుక్తియుక్తమును అర్థవంతమునగు వాక్యముల నతనితో 'దుర్బుద్ధీ! రాక్షసా! నీనోటిపదటము వదలుము. నోటిచే వట్టిబీరములు వలదు. నీవు బెట్టిదములగు కార్యములు చేసినవాఁడవేకాని యిప్పుడు దానిని నోటం జెప్పికొననేల? బాహుబలమునఁ జక్కఁగార్యము చేసి దానిని సాధింపుము. రాక్షసా! కార్యముచేసిచూపక, యూరక నిన్ను నీవే పొగడికొనుటవలన నేమిగలదు. నేను నీప్రేలినది నిజమని నమ్మునట్టి కార్యము గావించి చూపుము. పురుషాధమా!

* ఇందులకు 'నీబాణములు తీక్ష్ణములైనవి. నేను బ్రయోగించునవి మొక్కపోయినబాణములు. కాఁబట్టి ప్రాణనాశకరములగు నీబాణములు, నాప్రాణములం గొనఁగలవు' అని వాస్తవార్థము. మహేశ్వరతీర్థులు. ఇట్లె తక్కినవాని నూహించుకొనునది.

నేను పరుషములాడకయే, కొంచెమైన నాక్షేపింపకయు, ఆత్మస్తుతిచేసికొనకయు, నిన్నిపుడు వధించి పుచ్చెదను చూడుము' అనెను. ఇట్లు పలికి, లక్ష్మణుఁడు, తీక్ష్ణములును మహావేగములు నగునయిదుబాణములను ఆకర్ణాంతముగా వింటి నాకర్షించి యింద్రజిత్తుఱొమ్మునఁ గాఁడనేసెను. మంచిఱెక్కలు గలిగియుండుటచే మహావేగములైన యాబాణములు సర్పములవలె జ్వలించుచు, నారాక్షసునివక్షమున సూర్యకిరణములవలె వెలింగెను. అట్లాలక్ష్మణునిచే బాణములం గొట్టఁబడి యింద్రజిత్తు,కుపితుఁడై, మూఁడుబాణములను గుఱితప్పకుండునట్లు చక్కఁగా లాగి ప్రయోగించి లక్ష్మణుని నొప్పించెను. అప్పుడట్లు నరసింహుఁడును రాక్షససింహుఁడునగు లక్ష్మణుఁడును నింద్రజిత్తును నొకరినొకరు జయింపంగోరి, యుద్ధమున దొమ్మిగా నొండొరులం దోఁపురాపాడుట భయంకరమై యొప్పెను. ఇంద్రజిత్తును లక్ష్మణుఁడు నిరువురును బలవంతులు; ఇద్దఱును సహజపరాక్రమశాలురు; ఇద్దఱును చక్కఁగా పరాక్రమము నెఱపఁగలవారు; ఇద్దఱును సమస్తశస్త్రాస్త్రములందును ఆఱితేఱినవారు. ఇరువురును నెట్టివారికి జయింపనలవిగానివారు; అసమానబలతేజములుగలవారు. అప్పుడు ఆవీరులిరువురు, ఆకాశమండలి గ్రహములుపోరినట్లు యుద్ధము సేసిరి. అప్పుడు యుద్ధమున నెట్టివారికిని నెదిరింప నలవిగానిమహాత్ములగు నాయిరువురు నెంతమాత్రమును భయమునొందక వృత్రుఁడును దేవేంద్రుఁడునుంబోలె,సింగములచందమునను బోరాడిరి. ఆమనుజసింహుఁడును రాక్షససింహుఁడు నిరువురు,పిఱుదివియకనిలిచి పెక్కుబాణజాలములను నొండొరులపయిం బ్రయోగించుచు, మిక్కిలియుబ్బున యుద్ధము గావించిరి. నరోత్తముఁడగు లక్ష్మణుఁడును రాక్షసోత్తముఁడయిన యింద్రజితుఁడును మిక్కిలియు హర్షమున విండ్లను బాణములనుదాల్చి యొండొరుల జయింపఁ దమకపడుచు, మేఘము లవ్వారిగా జలమువర్షించునట్లు ఒకరిపైనొకరు మిక్కిలియు బాణజాలములను బ్రయోగించిరి. యుద్ధంబునం దాఱితేఱినవారై చండములగు బాణములును ఖడ్గములను వాఁడియగు నితరాయుధములనుం దాల్చి యున్నమహాబలులగు నిందజిల్లక్ష్మణులు మహాయుద్ధమున బీరంబులు పెచ్చుపెరిఁగి, శంబరుఁడును నింద్రుఁడునుంబోలె మిక్కిలి బెట్టిదముగా నొండొరులం గొట్టుచుఁ బోరాడిరి. ఇది యెనుబదియెనిమిదవ సర్గము.

ఇంద్రజిత్తును లక్ష్మణుఁడును బాణసమూహము లేయుచు నొండొరులకవచములు భేదించి మహాయుద్ధము గావించుట.

అంతం బగవారిని స్రుక్కించు లక్ష్మణుఁడును, క్రుద్ధుఁడై కృష్ణసర్పమువలె నిట్టూర్పులుపుచ్చుచు, నొకబాణమును వింటఁగూర్చి యింద్రజిత్తుపైఁ బ్రయోగించెను. ఇంద్రజిత్తు, ఆలక్ష్మణునియల్లెత్రాటి మెనుచప్పుడునువిని, మొగము వెలువెలఁబోవ లక్ష్మణునిం బొడఁజూచెను. రావణపుత్త్రుఁడగు నారాక్షసుఁడు మొగము వెలు

వెల్లనై యుండుటనుజూచి, విభీషణుఁడు, యుద్ధతత్పరుఁడై యున్న లక్ష్మణునితో 'మహాబాహూ ! ఇంద్రజిత్తునందుఁ గలముఖవైవర్ణ్యము మొదలగు నిమిత్తములం జూడఁగా వీఁడు భంగమునొందెనని నిస్సంశయముగాఁ దెలియుచున్నది. కాన వీనిం జంపుటకు వేగిరపడుము' అనెను. అంత లక్ష్మణుఁడు, అగ్నిజ్వాలలవలె వెలుంగుచున్నవై మహావిషంబులగు సర్పములవలె ఘోరములైన వాఁడిబాణములను వింటనంధించి యింద్రజితునిపైఁ బ్రయోగించెను. ఇంద్రునివజ్రాయుధముంబోని కఠినంపుఁదాఁకు గల బాణములచే లక్ష్మణుఁడు గాఁడనేయఁగా నింద్రజిత్తు నొచ్చి, యింద్రియములన్నియుఁ గలంగ కొంతసేపు మూర్ఛనొందెను. వీరుఁ డాయింద్రజిత్తు, ముహూర్తమునకు నింద్రియములు మరల కుదుటంబడ, దెలివినొంది, తనయెదుట యుద్ధమునకై కాచి నిలిచియున్న వీరుని దశరథకుమారునిఁ గనెను. ఆయింద్రజిత్తు కోపంబునఁ గన్నెఱ్ఱఁబాఱి,లక్ష్మణునివైకినడరి,యతనిం దారసించి మరలఁబరుషముగా నతనితో'నీవును నీయన్నయు బాణపాశములచే బద్ధులై యుంటిరే; యామొదటియుద్ధమున మిమ్ము బంధించిన నాపరాక్రమమును మఱచితివాయేమి? అప్పుడు నేలంబడి పొరలుచుంటివే? ముందు మొదటియుద్ధమున మీయిద్దఱును మీపరివారమునను వజ్రాయుధముంబోని బాణములచే తెలివిదప్పి క్రిందఁబడునట్లు గావించితినిగదా. అట్లు నాపరాక్రమమును దెలిసియు నీవు నన్ను నెదిరింపఁగోరుటనుజూడఁగా, నీవు మున్నువడిన భంగము మఱచిపోయితివనికాని లేక యమలోకమునకుఁ బోవఁ దివురుచున్నావనికాని స్పష్టముగాఁ దోఁచుచున్నది. నీవు మొదటియుద్ధమున నాపరాక్రమమును జూడకున్నయెడల నిప్పుడు నీకుఁ జూపెదను. వెనుదీయక యిపుడు నిలువుము' అనెను. ఇంద్రజిత్తు ఇట్లుచెప్పి యేడుబాణముల లక్ష్మణునిని, వాఁడి మొనలుగల పదిమేటి బాణముల హనుమంతుని నొప్పించెను. అంత వీర్యవంతుఁడగు నింద్రజిత్తు, లక్ష్మణాదులవలని కోపమునకంటె విభీషణునివలన నినుమడియగుకోపమున సంరంభము నినుమడింప, ఆకర్ణపూరితములై గుఱిదప్పనట్లు నూఱుబాణములేసి యాతనిఁ గాఁడఁజేసెను. అపు డింద్రజిత్తుచేసిన యాకార్యమునుజూచి, పురుషతిలకుఁ డాలక్ష్మణుఁడు దానిని లెక్కసేయక వెడనవ్వునవ్వుచు 'ఇది కొంచెమేని పనికిరాదు' అనిపలుకుచు కట్టిదములయిన బాణములనుదీసి, యింద్రజిత్తుమీఁదఁ బ్రయోగించెను. లక్ష్మణుఁడు యుద్ధమునఁ గ్రుద్ధుఁడై భయమున మొగంబు వెలువెలఁబోక తెంపుతో నింద్రజితునిం జూచి 'రాక్షసా ! నీబాణము లెంతమాత్రమును సత్త్వములేనిదిగాన తేలికలై బాధపెట్టక సుఖముగానున్నవిసుమీ! శూరులు యుద్ధమునకుఁ జొచ్చి యెందుఁగాని యింతచులుకనగా బ్రహరింపరు. యుద్ధమున జయముగోరునట్టి శూరులన్నవో యీవిధముగా యుద్ధముసేయరు' అని వానింజూచి పలుకుచు బాణవర్షములు పయిని గురియించెను. బంగారుచే రంగారుచున్న యాయింద్రజితుని కవచము, లక్ష్మణుని బాణములచే తుత్తునియలై యాకాశమునుండి చుక్కలసమూహము రాలు

నట్లు, రథముపై చెల్లచెదరుగా రాలెను. అట్లు యుద్ధమున కవచమునుగ్గై మేనెల్లగండ్లుపడి నారాచములు నాటియుండుటంజేసి, వీరుఁ డా యింద్రజిత్తు వృక్షములు మిక్కిలి మొలచియున్న పర్వతమువలెఁ జూడనొప్పెను. అంత భయంకరపరాక్రముఁడగు నింద్రజితుఁడు యుద్ధంబునఁ బరమక్రుద్ధుఁడై వీరుండగు లక్ష్మణునిని వేయి బాణములేసి నొప్పించెను. గొప్పదియు దివ్యంబునగు లక్ష్మణుని కవచముగూడ నుగ్గయి పడినది. అట్లు వారిరువురును ఒకరుచేసినదానికి బదులు మఱొకరు సేయుచును నొండొరులపయిం దలపడిరి. అయ్యిరువురును సమస్తావయవములను బాణములచే భిన్నములై దేహమంతయును నెత్తుటం దోఁగుచుండ,బిట్టుగా నిట్టూర్పులు నిగిడించుచుం బోరాడిరి. మహాత్ములయ్యిరువురువీరులును యుద్ధకర్మములందు పండితులు గావున మిక్కిలియుఁ జాలసేపు నొండొరులను వాఁడిబాణముల భంజించిరి. అప్పుడు భయంకరపరాక్రములగు నయ్యిరువురు నొండొరుల జయింపఁ బ్రయత్నపడుచు నొండొరుల బాణములు మేనెల్ల నెరసియుండ నొండొరుల కవచములను ధ్వజములను ఖండించి, సెలయేళ్లు జలమునుంబోలె వేఁడినెత్తురు దొరుఁగుచునుండిరి. ఆకాశమునందు ప్రలయకాల నీలమేఘములు జడివానలు గురియునట్లు, వారిరువురును భయంకరధ్వనిగా నొండొరులపై ఘోరమగు బాణవర్షములుగురియుచు నిట్లు బోరాడుచుండఁగా చాలఁగాలము గడచినది. కాని వారిరువురకును యుద్ధమునకు వెనుదీయుటఁగాని యాయాసముగాని కలిగినదిగాదు. అస్త్రవేత్తలలో నుత్తములగు నాయిరువురు, మాటికి నొండొరులపయి దివ్యాస్త్రములం బ్రయోగించుచు, నానావిధములయిన బాణములను నాకాశమునందంతయు నిండఁగట్టినట్లు పరఁగించిరి. లక్ష్మణుఁడును నింద్రజితుండును, మోసపోకయు చుక్కఁగాను చిత్రముగాను జక్కఁగాను, నొండొరులపై బాణములేయుచు నుభయలును బెట్టిదముగ దొమ్మియుద్ధము గావించిరి. ఆయిరువురి యల్లెత్రాటిచప్పుళ్లు జనులనెల్ల వడవడంకించుచు, పిడుగుపాటువలె భయంకరమై బిట్టుగా వేఱువేఱ వినంబడినవి. అప్పుడు అయ్యిరువురు యుద్ధము సేయుచుండఁగా, ఆకాశమున గర్జించుచున్న యతిఘోరములగు రెండుమేఘములధ్వనియుంబోలె మహాధ్వని చెలంగినది. జయము నొందవలెనని గట్టిపూనికతో యుద్ధముసేయుచున్న కీర్తిమంతులగు నాబలవంతు లిరువురును బంగారుపింజలుగల బాణములచే మేనెల్ల గండ్లుపడుటచే నెత్తురు మిక్కిలియుఁ దొరిఁగినవారయిరి. బంగారుపింజలుగల యాబాణములు,యుద్ధమున వారిరువురగాత్రములంజొచ్చి నెత్తుటితోఁదడిసి వెలువడి భూతలముం బ్రవేశించినవి. ఆయిరువురును బ్రయోగించినబాణములలో వేఱు కొన్ని యాకాశమునఁ బఱచునపుడు మిక్కిలియు వాఁడియగు నాయుధములచేఁ దాఁకుడుపడినవి. మఱి కొన్ని బాణములు ఇతరబాణములను వేలకొలఁదిని భంజించియు ఛేదించినవి. ఆపోరు ఘోరమయ్యెను. అందు నయ్యిరువురును బ్రయోగించు బాణసమూహము, సత్రమునందు జ్వలించుచున్న గార్హపత్యా

హావనీయాగ్నిహోత్రముతోఁగూడిన దర్భసమూహమువలె నొప్పెను. ఆ మహాత్ముల దేహములు గాయములుపడియుండుటచే వసంతమందు ఎఱ్ఱనిపువ్వులతో నిండి యాకులేలేకయున్న మోదుగుచెట్లుంబోలెఁ బ్రకాశించినవి. ఇంద్రజిత్తును లక్ష్మణుఁడు ఒకరినొకరు వధింపఁ దలఁకవడుచు మాటిమాటికి బెట్టిదంబుగా దొమ్మి యుద్ధమును గావించిరి. యుద్ధమున లక్ష్మణుఁడింద్రజిత్తును ఇంద్రజిత్తు లక్ష్మణునిఁగానిట్లొకరినొకరు ప్రహరించుచు నెంతపోరినను నెంతమాత్రమును శ్రమమునొందరయిరి. వేగవంతులును మహావీర్యశాలురునగు నయ్యిరువురు, బాణసమూహములు దేహమునఁ గాఁడియుండుటవలన వృక్షములు మొలచిన పర్వతములవలెఁ బ్రకాశించిరి. మిక్కిలియు బాణములచే నావరింపఁబడి నెత్తుటందోఁగియున్న యావీరుల సర్వావయవములు, జ్వలించుచున్న యగ్నిహోత్రములవలె వెలింగెను. అంత నయ్యిరువురు నట్లు చాలసేపుగా యుద్ధము సేయుచుండిరి; కాని వారికి యుద్ధముపయి విసుకుగాని శ్రమముగాని కొంతమాత్రము గలుగదయ్యె. అంత మహాతేజుండగు విభీషణుఁడు యుద్ధాగ్రంబుల నెవ్వరిచేతను బరాజయమునొందని లక్ష్మణునకు యుద్ధమువలని యాయాసముదీర్పనెంచి యతనికిప్రియమగుహితము గలిగించువాఁడై యుద్ధరంగమున ముందటవచ్చి నిలిచెను. ఇది యెనుబదితొమ్మిదవసర్గము.

విభీషణుఁడింద్రజితుని పరివారమునుజంప వానరవీరులం బ్రోత్సాహపఱచుట; లక్ష్మణుఁడింద్రజిత్తుసారథిని ప్రమాథి మొదలగువారు వానిరథాశ్వములనుం గూల్చుట.

బలవంతుఁడును శూరుఁడునగు విభీషణుఁడు, మదపుటేనుఁగులుంబోలె, నొండొరులతో యుద్ధము సేయఁదలపడి యొండొరుల * వధింపంగోరి పోరుచున్న యీయిరువురను మొదటఁజూడంగోరి వారలఁజూచి పిదప దాను యుద్ధము సేయుటకై యుద్ధభూమి నగ్రభాగంబున నిలిచెను. అంత నవ్విభీషణుఁడు యుద్ధరంగమున నిలిచి, యప్పటికొకగొప్పవింటినిగొని బిట్టుగా నారిసారించి రాక్షసులపై వాఁడిమొనలు గల మేటిబాణములం బ్రయోగించెను. ఆ బాణములు, అగ్నివలె వెలుంగుచు సూటి దప్పక రాక్షసులందాఁకి పిడుగులు పెనుగొండలను బ్రద్దలువాపునట్లు వారలను విదారించినవి. రాక్షసోత్తములయిన యవ్విభీషణుని సచివులుగూడ యుద్ధమున శూలముల చేతను ఖడ్గముల చేతను పట్టిసముల చేతను, వీరులగు రాక్షసులను ఖండించిరి. అప్పుడు విభీషణుఁడు తనమంత్రులయిన యారాక్షసులు బలసియుండ, మత్తిల్లి చెలరేఁగుచున్న యేనుఁగుగున్నల నడుమనున్న మదపుటేనుంగువలెఁ జూడనొప్పెను.

* విభీషణుఁడు మొదట తానే యుద్ధము సేయ నుద్యుక్తుఁడయ్యును, వారలయందెవఁడు బలాధికుఁడో తెలియం జూడఁగోరి యూరకుండెననియు, పిదప వారు బలమందు సమానులగుటంజూచి తాను రామునికి కించిత్కారము సేయుటకై యిప్పుడు యుద్ధమున నుద్యుక్తుఁడై నిలిచెననియు భావము.